

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME SORUNU
VE AYDIN KRİZİ:
YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU

KAYA İMRAG

2501210884

TEZ DANIŞMANI:

Prof. Dr. CEZMİ ERASLAN

İSTANBUL 2024

ÖZ

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME SORUNU VE AYDIN KRİZİ: YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU

KAYA İMRAG

Bu çalışma Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu, mensubu olduğu kuşağın, sosyal çevrenin, toplumun ve düşünce geleneğinin içinde ele alan bir entelektüel biyografidir. Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Batılılaşma/Modernleşmenin girdiği geleneksel toplumda meydana gelen siyasal, toplumsal, kültürel ve entelektüel dönüşümler genel çerçeveyi oluşturmaktadır. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin oluşturduğu Osmanlı – Türk düşünce geleneğinin mirası olan modernleşme sorunu Yakup Kadri'nin mensubu olduğu Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının oluşturduğu 1880'ler kuşağının ana meselesiydi. İmparatorluğun son dönemi ve on yıllık savaş dönemine tanıklık eden Yakup Kadri, Cumhuriyet inkılabını, Türkiye'nin yapısal sorunları ve zihniyet dönüşümü anlamındaki temel sorunlarının biricik çözümü olarak desteklemişti. Aydınla düşen, devleti içine girdiği durumdan kurtarmak için siyasal iktidarla yakın bir ilişki içinde olmak, Batı'ya rağmen Batılılaşmayı anlamlandırmak, halkın yararına olan inkılapları halka rağmen hayata geçirmekti. Dolayısıyla politika yazılarında eleştiri ve edebi eserlerde estetik ikinci planda kalmaktaydı. Hepsinin temelinde modernleşme sorunu vardı ve aydının devlet, halk, Batı ve eleştiri nesnesiyle kurduğu ilişki bir krize yol açmaktaydı. Özellikle politikacıların idealden uzaklaştığını ve halkın inkılabı benimsemediğini gören Yakup Kadri, bu krizi derinden yaşayanlardan biriydi. Çok partili döneme geçişteki uygulamaları inkılaptan ödünler olarak görmüştü. Ona göre, muhalifi olduğu DP iktidarını deviren 27 Mayıs İhtilali yeni bir inkılap devresiydi. Ancak “inkılap havası” koalisyon tartışmaları içinde dağıldı. *Ulus*'taki başyazıları kesildikten sonra CHP'den istifa etti. Yakup Kadri, o zamana kadar büyük destek verdiği İnönü'yü hedefe koyarak ağır eleştiriler getirmişti. Ancak bu eleştirileri daha önceki yazıları ve tarihsel gerçeklerle çelişmekteydi. Tüm bunlar her bir dönemin siyasal, toplumsal, kültürel ve entelektüel özellikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece Yakup Kadri'nin çelişkilerini, tutarlılıklarını, özlemlerini, pişmanlıklarını anlamak kolaylaşacaktır.

Anahtar sözcükler: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnkılap, Batılılaşma, Modernleşme, Aydın, Entelektüel, Yaban, Panorama, Atatürk, İnönü, Kadro.

MODERNIZATION ISSUE AND INTELLECTUAL'S CRISIS IN TURKEY: YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU

ABSTRACT

This study is an intellectual biography that examines Yakup Kadri Karaosmanoğlu within the context of his generation, social environment, society and tradition of thought. Therefore, the political, social, cultural and intellectual transformations that occurred in the traditional society with Westernization/Modernization from the Ottoman Empire to the Republic constitute the general framework. The problem of modernization, which is the legacy of the Ottoman-Turkish tradition of thought formed by the New Ottomans and the Young Turks, was the main issue of the 1880s generation of the founders and intellectuals of the Republic to which Yakup Kadri belonged. Yakup Kadri, who witnessed the last period of the empire and the ten-year war period, supported the Republican revolution as the only solution to Turkey's fundamental problems in terms of structural problems and mentality transformation. The duty of the intellectuals was to have a close relationship with the political power in order to save the state from the situation it was in, to make sense of Westernization despite the West, and to implement the reforms that were for the benefit of the people despite the people. Therefore, criticism in political writings and aesthetics in literary works remained in the background. At the core of all of them was the problem of modernization, and the relationship of the intellectual with the state, the people, the West and the object of criticism was leading to a crisis. In particular, Yakup Kadri, who saw that politicians were moving away from the ideal and that the people were not embracing the revolution, was one of those who experienced this crisis deeply. He saw the practices in the transition to the multi-party era as concessions from the revolution. According to him, the May 27 military coup, which overthrew the DP government, which he was an opponent of, was a new period of revolution. However, the "air of revolution" dissipated within the coalition discussions. He resigned from CHP after his editorials in *Ulus* were cut. Yakup Kadri targeted İnönü, whom he had supported greatly until then, and brought heavy criticism. However, these criticisms contradicted his previous writings and historical facts. All

of these will be discussed within the framework of the political, social, cultural and intellectual characteristics of each period. Thus, it will be easier to understand Yakup Kadri's contradictions, consistency, longings and regrets.

Keywords: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Novel, Westernization, Modernization, Yaban, Intellectuals, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kadro.

ÖNSÖZ

İnsanın duygu ve düşünce dünyasına tam olarak nüfuz etmek mümkün müdür? Peki insan konuştuğunda veya yazdığında düşüncesini olduğu gibi ifade eder mi? İnsan yazdığı veya söylediği şeyleri bir çok filtreden geçirir, zira insanın toplumsallaşmasının birinci şartı ödün vermektir. Duygular bastırılmadan, sözler iyice tartılmadan ve her hareket sonuçları düşünülmeden toplumsallaşma ne kadar mümkün olabilirdi? Yakup Kadri'nin Abdülhak Hamid üzerine söylediği sözleri buradaki temel yaklaşımımızın bir ifadesidir:

“Hayatta ne zaman, ne mekân, ne de insan tam bir ölçüye sığdırılmadığı gibi insanın manevi simasının da bize tam ve yekpâre bir ‘portre’ halinde görünmesinin imkânı yoktur. Nasıl ki, yüzümüz ve hüviyetimiz değilse, ruhumuz da ömrümüzün her menzilinde, her dönüm noktasında bir başka halet, bir başka manzara arz eder. (...) Geçmiş Zaman Peşinde müellifinin [Marcel Proust] şu: ‘Bir şahıs, bizim önümüzde daima aynı meziyetler, aynı kusurlar ve bize karşı aynı tasavvurlar, aynı niyetlerle sabit ve açık duran bir şey değil, belki de hiçbir zaman içine nüfuz edemeyeceğimiz bir gölgedir’ sözünü realitenin tam ifadesi olarak alıyoruz.” (“Bir Halis Edebiyat Örneği”, *Akşam*, 24 Ekim 1941, s.5)

Hiçbir zaman “tam bir ölçü”ye gelemeyen, sürekli olarak değişen ve aynı kalamayan bir varlığın kesin bir tanımlamaya direneceği açıktır.

Bununla birlikte insanı anlamak adına birçok ölçüt mevcuttur. Mesela insanın toplumsal bir varlık olduğu ve belli ölçülerde toplum içinde şekillendiği olgusunu ele alalım. İçine doğup büyüdüğü toplumun ön yargılarını, geleneklerini, düşünme biçimlerini, kaygılarını, umutlarını bir şekilde taşır. Hiçbir zaman tam anlamıyla bunlardan sıyrılamaz. Herkes gibi Yakup Kadri de öyleydi ve içine doğduğu toplumda şekillenmiş ve tarihsel süreçte toplumla birlikte o da değişmişti. Dolayısıyla Yakup Kadri'nin dönüşümünü incelemek, metinlerine nüfuz etmek ve onun düşünce dünyasını ortaya sermek için birçok noktayı çözümlemek gerekir. Örneğin Yakup Kadri, kitapların olduğu bir evde okur – yazar bir anne babanın evladı olarak dünyaya gelmesini nasıl anlamlandırabiliriz? Bu durumu anlamlandırmak için o dönemde, toplumda okur – yazarlığın ve kitaplara erişilebilirliğin ne derece yaygın olduğu sorusunu sormak gerekiyor. Tabi ki bu kitapların niteliği, içeriği ve kimler tarafından

yazıldığı da önemlidir. Bununla ilintili bir başka örnek verelim. Yakup Kadri sokağa adım attığında toplumun geleneksel düşünme biçimlerine ve âdetlerine tanık olmuş ve erken yaşında bunların bazılarını benimsemişti. Ancak bu toplum, modernleşmenin Batı’dan esen dönüştürücü rüzgarının etkisine kapılalı çok zaman geçmişti. Eski ile yeni, gelenek ile modernlik, Doğu ile Batı yan yana, iç içe ve bazen karşı karşıyaydı. Modernite bazen geleneği kökünden söküp atıyor, bezen de dirençle karşılaşp birlikte kavgalı bir şekilde yaşamaya mecbur kalıyordu. Bu durum herkes gibi Yakup Kadri’nin de hayat boyu uğraştığı, konuştuğu ve çözüm aradığı sancılı bir meseleydi. Henüz on beşine varmamışken eline aldığı Cemaleddin Afgani’nin bir risalesini okuyunca “zındık”larla ilgili sözlerine hak vermiş, birkaç yıl sonra hevesle sarıldığı bir başka kitabını, ancak ortasına kadar okumaya tahammül edebilmişti. Kitabı bırakması “Doğu”yu artık beğenmeyişinden değil, Afgani’nin Rousseau ve Voltaire üzerine söylediği akla ve mantığa uymaz şeylerdendi. İşte babasının sandığından çıkan kitapların açtığı okuma şevki ve sonrasında aldığı eğitim epistemolojik bir kopuşun, dünyayı rasyonel aklın gözünden görmenin ve dolayısıyla farklı yorumlamanın önünü açmıştı.

Peki bilgiye ulaşmanın ve yorumlamanın kriteri bütün toplum için de değişmiş miydi? Buna olumlu yanıt vermek oldukça zordur. Aydın krizinin başladığı nokta işte burasıdır. Modernleşme, geleneğin direnciyle karşılaşmış ve zihinsel dönüşüm anlamında belli bir eğitim ve kültür çevresinden girebilmişti, fakat her yana yayılmamıştı. Böyle bir toplumda modernite, zihniyet anlamında, sanki insanların bir kısmını suyun bir tarafına geçirmiş, bir kısmını da diğer tarafta bırakmıştı. Aydınlar ve devlet adamları eğitim sayesinde diğer tarafa geçmişlerdi, ama azınlık düzeyinde kalmışlardı. Nitekim Milli Mücadele’de Ankara yolunu tutan Yakup Kadri, halkla bütünleşmek için aklından, Avrupa’yı kafasının içinden atmayı geçiriyor, *Yaban*’ın kahramanı Ahmet Celal köylüyle kaynaşmak için tüm kitaplarını yakmayı düşünüyor, *Ankara* romanında balo salonunun merdivenlerini çıkanlar, “realite”yle temas etmek için kendilerini izleyen halkın arasına atılmak istiyor, fakat ne Yakup Kadri ne de onun roman kahramanları bunun imkânını bulabiliyordu. Geriye dönüşün bütün yolları kesildiğine göre aydının başvuracağı yol halkı kendi tarafına çekmek, kendi bilgilerini ve düşünme biçimlerini ona götürmek ve onu dönüştürmekti. Halk kollarını iki yana

açıp bekliyor değildi ve aydınlar için, bu durum halkın tepkisine rağmen halkı dönüştürmeye çalışmak gibi sancılı işe koyulmak demektir. Dolayısıyla bu durum, Yakup Kadri başta olmak üzere, bu misyonu edinen aydınlar için bütün bir ömrün merkezine politikanın oturtulması demektir.

Bununla birlikte politika uzun ve engebeli bir yoldur. Sürekli olarak takip etmeyi gerektiriyordu ve başka işler için fazla bir zaman bırakmıyordu. Yakup Kadri'nin eserlerinin politikayla ne kadar iç içe olduğu düşünüldüğünde bu durum anlaşılacaktır. Peki çabaları istediği sonucu getirmiş midir? Onun eserlerinde buna dair olumlu izler bulamayız. Yine de ömrünün son dönemlerine kadar politikadan kopmamıştır. Yakup Kadri, Osmanlı'nın son dönemi ve on yıllık savaşın yıkımına tanık olduktan sonra hayatı bir gereklilik olarak gördüğü Cumhuriyet inkılaplarına bir ideal olarak sarılmıştı. Tek Parti dönemi, çok partili döneme geçiş, Demokrat Parti yılları ve 27 Mayıs dönemini ele alırken merkezde hep inkılap meselesi vardı. Yakup Kadri'nin, Kadro hareketiyle beraber öne atılmasının ardından uzun yıllar süren elçilik görevini kabul etmesi politikadan uzaklaştığı anlamına gelmiyordu. Emekliliğinden sonra tekrar atıldığı aktif bir politikada *Ulus* gazetesinde 1956 – 1962 yılları arasında bin beş yüzden fazla gündelik yazı yazdı. 1965'te milletvekilliğinin süresinin dolmasıyla aktif politikadan çekilmişti, fakat politikayı hâlâ içinde taşıyordu. Nitekim üç yıl sonra, 78 yaşındaki Yakup Kadri'nin, İnönü'yü hedef tahtasına koyduğu *Politikada 45 Yıl* başlıklı anı kitabı yayımlanacaktı.

Burada her bir dönemin kendine özgü özellikleri, beklentileri, sorunları, siyasal konjonktürü ele alınarak Yakup Kadri'nin metinlerine, düşünce dünyasına, özlemlerine, kaygılarına ve pişmanlıklarına giden yolu bulmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla sosyal bilimlerin ruhuna uygun olarak interdisipliner bir yaklaşım benimsenmiştir. Böylelikle tarih, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, kültürel çalışmalar ve düşünce tarihinin harmanlandığı bir entelektüel biyografi oluşturulmaya gayret edilmiştir. Yine bu metindeki kavramların açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi üzerinde önemle durulmuştur.

Üç yılı aşan bu süreçte değerli eleştiri ve önerileriyle katkı sağlayan ve kıymetli vaktini ayıran değerli danışman hocam Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a teşekkür ediyorum.

Lisans döneminden beri bana desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve akademik araştırma konusunda beni teşvik eden hocamla birlikte çalışmanın benim için oldukça önemli olduğunu belirtmeliyim. Hocamıza hoşgörüsü, nezaketi ve desteği için minnet duygularımı ayrıca ifade etmek isterim

Başta danışman hocam Prof. Dr. Cezmi Eraslan olmak üzere tez jurisindeki hocalarım Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt ve Prof. Dr. Ali Satan'ı şükranla anmak isterim. Ayrıca görüşleri paylaştan Prof. Dr. Mehmet Samsakçı'ya, her zaman minnetle anacağım Doç. Dr. Metin Ünver'e, ufuk açıcı dersleri için Doç. Dr. Özgür Kolçak'a, tez süreci boyunca görüşlerinden çokça yararlandığım hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat Aydoğdu'ya, edebiyatımızın güzide isimlerinden yazar (ve Dr. Öğr. Üyesi) Mahmut Şenol'a, samimi desteği için Beyoğlu Kitabevi Yayınları Yayın Yönetmeni Hikmet Akyüz'e, görüşleri ve samimi dostluğu için Turgay Tunalı'ya ve doktora, yüksek lisans ve lisanstaki arkadaşlarıma teşekkür ederim. Yine bu dünyayı katlanır kılan, her birinin adı ve anısı bende saklı olan dostlarıma ve sevgili anneme minnet duygularımı belirtmeliyim. Ayrıca emekleri için Atatürk Kitaplığı ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Önceki çalışmalarımda ve bu tezde bana büyük destek veren değerli hocam Doç. Dr. Hasan Aksakal'ı ayrıca anmak isterim. Bir entelektüel için en değerli şeylerden biri olan kıymetli zamanından cömertçe ayıran, müzmin okuru ve öğrencisi olduğum hocama samimi dostluğu ve desteği için teşekkür ediyorum. Dünya döndükçe kendisine minnettar kalacağım.

Bu tez çalışması sırasında bana burs sağlayan Türk Tarih Kurumunun desteğinin çok önemli olduğunu belirtmeliyim. Bu anlamda daha çok öğrenciye destek sağlaması temennimi de dile getirerek Türk Tarih Kurumuna en içten duygularıyla teşekkürlerimi sunuyorum.

Kaya İmrag

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU İLE BATI ARASINDA AYDIN: YAKUP KADRİ’NİN EDEBİYAT VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

A. Gelenek ile Modernlik Arasında: Bir Aydın Yetiştiriyor	23
B. Karamsar Ferdietçilik ile İdealist Toplumculuk Arasında: Bölünmüş Bir Ruhun Panoraması	37
C. Hayranlık ile Nefret Arasında: Aydın ve Batı	47

İKİNCİ BÖLÜM

HALKA DOĞRU AMA NASIL?: İMKÂNLAR, SINIRLAR, ENGELLER

A. Anadolu Üzerine Gözlemler: Köylüler Ve Siyaset	66
1. Türkiye’de Halkçılık Düşüncesi Birikimi	66
2. Anadolu İçlerinde Medeniyetin İzlerini Aramak	71
3. “Millet Nerede?": Yurttaşlar ve Köylüler.....	76
B. Aidiyet ile Yabancılaşmanın Sınırlarında: Aydın ve Halk.....	85
1. Gelenekten Modernliğe Aydın – Halk İlişkisinin Evrimi.....	85
2. Kültürel ve İdeolojik Ayrımalar: Batılılaşma Sorunun Yarattığı	
Geçimsiz Bir İlişki	92
3. Halkla Bütünleşme Çabaları	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDARIN İÇİNDEN, İKTİDARIN DIŞINDAN: AYDIN ETKİNLİĞİNİN POLİTİK SINIRLARI

A. Ne Yapmalı Sorusunun Peşinde: İnkılabın İdeolojisi ve Kadro	110
1. Kadro’dan Önce Arayışlar: İdeolojiye Giden Yol	110
2. Bir Aydın İnisiyatifi: Kadro Hareketi	116
3. “Küçük Politika” Sahnesinde Büyük İdealleri Savunmak: “Hakiki”	
İnkılapçıların Sergüzeşti.....	120
B. Eleştirinin Sınırları ve Sürgün: Aydın ve Devlet.....	127
1. “İktidara Hakikati Söylemek”	127
2. Aydınların Düşü: Devlete Kapılanmak	133
3. Aydın Göreve!: “Büyük İnkılap” İdeali	137
4. Sürgün ve Kanon Bağlamında: Eşitsiz Bir Bağımlılık İlişkisinin	
Sınırları.....	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDEN DEMOKRASİ YILLARINA İNKILABIN MUHASEBESİ: KARAMSAR BİR PANORAMA

A. İdealin Çöküşü: “Küçük Politika”ya Feda Edilen “Büyük İnkılap”.....	153
B. Yeniden Politika Sahnesinde: Demokrasiden Darbeye	166
1. Siyasal Kültürün Eleştirisi: Demokrat Parti ve Demokrasi.....	166
2. İnkılabın Son Devresi: 27 Mayıs	177
C. Hangi İnönü?: “Büyük Devlet Adamı” mı, “Küçük Politika Ustası” mi?.....	185
SONUÇ.....	199
KAYNAKÇA	207

KISALTMALAR LİSTESİ

AP	: Adalet Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
HP	: Hürriyet Partisi
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
a.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren

s. : Sayfa

S. : Sayı

t.y. : tarih yok

yay. haz. : Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Türkiye’de aydınların en çok tartıştığı konuların başında gelen modernleşme sorunu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun (1889 – 1974) hayatı boyunca çözüm aradığı sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Zira, her ne kadar biçim değişirse de, içine doğduğu toplumun sorunları, ömrünün son demlerine kadar, özünde aynıydı. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin tartıştığı temel meseleler bir çözüme kavuşturulamamış, bu yüzden de büyük çoğunluğu 1880’lerde doğan, Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarına miras kalmıştı. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Celal Bayar, Recep Peker, Yahya Kemal Beyatlı, Halide Edip Adıvar ve Memduh Şevket Esendal ile birlikte Yakup Kadri de bu kuşağın mensubuydu. Dolayısıyla bu çalışma, modern Türkiye tarihinin önemli virajlarına tanıklık etmiş olan yazar, gazeteci, politikacı ve diplomat Yakup Kadri’yi, mensubu olduğu kuşağın ve Osmanlı – Türk aydınlarının oluşturduğu düşünce geleneğinin içinde ele almaktadır. Ayrıca pek çok bakımdan güncelliğini koruyan bir mesele olarak, aydının devlet, halk ve Batı ile girdiği çok yönlü ilişkideki problemleri, eleştirinin sınırlarını ve niteliğini tartışmaktadır. Burada izlenecek sıra şöyledir: İlk olarak kavramlara açıklık getirilerek modernleşmenin genel çerçevesi çizilecektir. Batı Avrupalı toplumlar ile Batı – dışı toplumların modernleşme deneyimleri arasında kıyaslama yapılarak Türk modernleşmesinin özellikleri ele alınacaktır. Ardından aydın entelektüel ayrımını dikkate alarak Osmanlı – Türk aydınının düşünme biçimleri tartışılacaktır. Bu çerçevede, Yakup Kadri’ye ve kuşağına miras kalan temel sorunlar ele alınacaktır. Bütün bunlar Yakup Kadri’nin neden tercih edildiği sorusunu yanıtlamayı kolaylaştıracaktır. Nihayet sıra kaynak ve metodoloji tartışmasına gelecektir.

*“Türk şairi, Türk sanatkârı, Garp kültürüyle temasa gelir gelmez kendi ruhundan utanmıştır. Bilmem onu nereye kapatmıştır.”*¹ der Yakup Kadri. Peyami Safa, Doğu – Batı sorununu *“Türk ruhunun en büyük işkencesi”*² olarak tanımlar. Bunlar edebi kaygılarla söylenmiş bir takım sözler değil, iki “dünya” arasındaki derin bir uçurumun en açık ifadesidir. Peki ama fark nerededir? Batı kurumları ve teknolojisi

¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Samimiyete Davet”, **Kadro**, S.16, Nisan 1933, s.29-30

² Nurdan Gürbilek, **Kör Ayna Kayıp Şark**, Metis Kitap, İstanbul 2016, 5. Baskı, s.9.

alınmış, kılık kıyafet, hâl ve tavırlar çoktan Batılılaşmamış mıdır? Gazeteler, dergiler, müzeler, üniversiteler bir bir açılmış değil midir? Öyleyse Cemil Meriç neden hâlâ “*Ben ezeli mağdurum, coğrafi kader, siyasi kader, biyolojik kader. Başka bir ülkede doğmalıydım...*”³ diye hayıflanır? Eksik olan nedir? Peki daha iyi bir yer tasavvurunu mümkün kılan önlerindeki Batı örneği olabilir mi? Yakup Kadri, “...bizim edebiyatın hiçbir vakit Hugoları, Flaubertleri, Ibsenleri olmayacak...”⁴ derken, bir bakıma bu soruya yanıt verir. Dahası, Batı, bir kıyaslama ölçütü olarak, bir model olarak orada durmaktadır ve bitmek bilmeyen bir karşılaştırma eğilimi kültüre yerleşmekte ve bilinci altüst etmektedir. Zihni Batılı formasyonla şekillenen aydının modernleşme tasarıları geleneksel toplumun direnciyle karşılaştığında Doğu ile Batı arasında sıkışmışlık derinleşmiştir. Ne büsbütün Batılı olabilmıştır, ne de Doğu’da ısrar etmenin imkânı kalmıştır. Belki de çözüm, sorunu Batı – dışı toplumların geleneksel dünyaya ait bilinci aşamaması olarak değerlendiren Daryush Shayegan’ın şu sözlerinde gizlidir:

“Aşırı kolaycı açıklamaların kısır döngüsünden yakamı kurtarmam gerekmektedir. Bir yerlerde bir şeyler değişmek zorundaysa, bu değişim, kafaların içinde, temeller düzeyinde, hatta en derin ve en mutsuz bilinç düzeyinde olmalıdır. Altyapılardaki biçim değişiklikleriyle kafalar değiştirilemez, bizzat kafaların altüst edilmesi gerekir.”⁵

Kafalar altüst edilmelidir, zira modernleşmeyle Batı Avrupa’nın yaptığı tam olarak buydu. Modernlik ilk kez ortaya çıktığı Batı Avrupa toplumunu önceki dönemlerden ve çağdaşı olan diğer toplumlardan ayıran iki temel özelliğe sahiptir. İlki, insanı merkeze alan seküler bir dünya görüşüdür. Bu, Tanrı gibi doğaüstü aşkın varlıklara dayanan geleneksel toplumlarla kopuşu ifade eden bir zihin devrimidir. Tanrı merkezli mükemmel düzene dayanan evren anlayışını yıkan Aydınlanma düşüncesi, aklın ve bilimin yasaları yoluyla, kaotik evrene bir düzen getirmeyi ve doğa üzerinde hâkimiyet kurarak insanlığın doğal afetlerden, yoksulluktan ve kıtlıklardan kurtulmasını vaat eder.⁶ Ayrıca geleneksel düşüncenin hakikatin kesin olarak verili

³ Cemil Meriç, **Jurnal 2**’den aktaran Hasan Aksakal, **Türk Muhafazakârlığı: Terennüm, Tereddüt, Tahakküm**, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, 1. Baskı, s.46.

⁴ 20 Ağustos 1325 tarihinde Şiir ve Tefekkür dergisindeki söyleşiden aktaran Hasan Âli Yücel, **Edebiyat Tarihimizden**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 2. Baskı, s.43.

⁵ Daryush Shayegan, **Yaralı Bilinç**, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2020, 6. Baskı, s.21.

⁶ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul 1997, 1. Basım, s.25. Ayrıca bkz. Kaya İmrag, “Erken Modern Dönemde Bireyin Yükselişi(1450-1789)”,

olduğu ve bu hakikatin keşfedilmesi yönündeki bilgi kuramı yerine, Descartesçi bir şüpheciliğin esas alındığı, deney ve gözlem yoluyla mevcut olan tüm bilgilerin sınanmasını ve ancak şüphe karşısında ayakta kalmasıyla değer kazanabileceği yönündeki bir bilgi kuramı benimsendi. Ziya Gökalp'in de ifade ettiği gibi, artık hakikat bilinemezdir ve filozofun görevi, geleneklere aykırı olsa bile, “*her şeyden daha faydalı ve daha kıymetli*” olan hakikati bulmaktır.⁷ Burası önemlidir, zira aşağıda aydın entelektüel tartışmasına ışık tutacaktır.

İkincisi, “*endüstriyel genişleme, siyasal iktidarın kullanımı üzerine getirilen anayasal kısıtlamalar, sivil bürokrasilerin yükselişi, kent merkezlerinin büyümesi, okuryazarlığın ve kitlesel eğitimin yaygınlaşması, sekülerlik, içsel psikolojik benliğin ortaya çıkması ve işlevsel farklılaşmayı*” içeren yapısal özelliklerdir. Aynı zamanda siyaset, hukuk, ekonomi, bilim, eğitim ve dinin kurumsal alanlarının birbirinden koparılıp özerk alanlar haline gelmeleridir.⁸ Dolayısıyla zihinsel dönüşüme paralel olarak kurumsal yapıların oluşturulması ve bu yönde işletilmesi Batı Avrupa'yı diğer toplumlardan ayıran ve “ileri”ye taşıyan esas faktör olmuştur. Diğer toplumlar ile ilerilik – gerilik ayrımının yapılması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Batılı olmayan toplumların kendi bilinçlerinde de yer edecek bu “gerilik”ten kurtulmak adına, kendileri için zorunlu hâle gelen modernleşme projesini hayata geçirdiklerinde, bu iki özellikten yapısal olanına daha çok odaklandıkları görülmektedir. Batı modelinin ne kadarını benimsediklerine bağlı olarak modernleşme tecrübeleri de farklılaşmaktadır. Dolayısıyla tek bir modernleşmeden değil, çoklu modernleşmeden söz etmek mümkündür.⁹

Modernleşme süreci, her ne kadar yüzyıllar içinde gelişse de, ilk kez ortaya çıktığı Batı Avrupa'da da son derece sancılı olmuştur. Zira başından beri gelenek ile modernlik çatışmasına yol açmıştır. Siyasetin, hukukun, ahlâkın, ekonominin,

Eleştirel Kültür, <https://www.ekdergi.com/erken-modern-donemde-bireyin-yukselisi-1450-1789/>, erişim tarihi: 12.03.2023, 20:00.

⁷ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, 8. Baskı, s.75-76.

⁸ Gregory Jusdanis, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Çev.Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2018, 3. Baskı, s. 13.

⁹ Nilüfer Göle, “Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 4. Baskı, s.61.

toplumun, bilimin insan aklının etrafında yeniden biçimlendirilmesi anlayışını getiren modernleşme, girdiği her toplumda geleneksel düzenin direnciyle karşılaştı. Reformasyon sırasında mezhep savaşları Avrupa'nın Protestanlık ile Katoliklik arasında bölünmesine yol açtı. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi siyasal, ekonomik ve toplumsal alt üst oluşlara neden oldu. Sanayileşme, köyden kente göç, aşırı şehirleşme sorunları baş gösterdi. Modernleşme, insanı feodal baskılardan ve cemaat bağlarından “özgürleştirmişti”, ancak fabrikalarda uzun saatler çalışmaya ve geniş toplum yaşantısı içinde bireyselleşmenin getirdiği yabancılaşmaya mahkum etmiş, değerler ve anlam sorunuyla baş başa bırakmıştı. Böyle olunca Marx, Nietzsche, Durkheim, Tönnies, Tocqueville, Weber ve Freud gibi düşünürler tarafından ciddi bir modernite eleştirisi yapılmıştı.¹⁰ Bütün bunlar, modernleşme sorunu ve modernleşme eleştirisinin ilk kez Batı'da ortaya çıktığını ve Batılı olmayan toplumlara özgü olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte arada farklar vardır. Batı'da modernleşme zihinsel devrim gerçekleşmiş ve kurumsal yapılar yüzyıllar içinde yerleşmişti.

Batı, kendisi ile diğer toplumlar arasında zamansal bir hiyerarşi oluşturmuştur. Aydınlanma felsefesinin ilerleme düsturunu benimseyen Batı, kendisini “çağdaş”/modern ve “bugün”de konumlarken, diğer toplumların geriden geldiğini ve çağdaş olmadığını ileri sürer. İlerilik – gerilik, çağdaş-gerici ayrımları, bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Düşünce ve söylem düzeyinde tekrarlanan bu ayrımlar, genel olarak diğer toplumlarca da benimsendi. Bu toplumlar, Batı'nın kendilerinden çok ileride olduğunu keşfettikleri andan günümüze değin Batı'yı bir kıyaslama ölçütü olarak kabul ettiler. Kendilerinin geride olduğunu keşfetmeleri ve modern zamanlara ayak uyduramamaları, bu toplumların bilincini yaralamıştır.¹¹ “Muasır medeniyet seviyesine erişmek” hedefi, “*modernlikle aralarındaki kapatılamayan mesafeyi ve özlem ilişkisini dile getirmektedir.*”¹² Dolayısıyla bir zorunluluk olarak ortaya çıkan

¹⁰Kaya İmrag, “Gelenek ile Modernlik Arasında: 19. Yüzyılda Toplumsal Dönüşümlerin Bireysel Sonuçları”, **Eleştirel Kültür**, <https://www.ekdergi.com/gelenekten-modernlige-19-yuzyilda-toplumsal-donusumlerin-bireysel-sonuclari/>, Erişim tarihi 12.03.2023, 20:00.

¹¹ Shayegan'ın **Yaralı Bilinç** eserinin temel argümanlarından biri budur.

¹² Göle, a.g.m., s.60-61.

modernleşme projesi, bu amaca ulaşmak adına Batı'yı yakalamak, “tarihsel gecikmişliği” gidermek için “telaflı edici bir ideoloji” olarak benimsenmiştir.¹³

Modernleşme projesi, bazı yerlerde devlet eliyle, kurumsal yapıyı güçlendirmek için yürütülürken, bazılarında ise bağımsızlık mücadelesi yoluyla ulus devlet kurmayı hedefliyordu. Türk, Rus, Japon ve İran modernleşmeleri ilk kategoriye girmektedir. Türk modernleşmesi, merkezîyetçi devleti güçlendirmeyi ve hukuki düzenlemeler yoluyla imparatorluktaki ulusların bağımsızlık isyanlarına son vermeyi amaçlıyordu. Yunan modernleşmesi ise aydın hareketi olarak bağımsız bir ulus devlet kurmak adına sadece Osmanlı Devleti'ni değil, onunla birlikte ve ondan önce kilise ve feodal kurumları karşına almıştı.¹⁴ Yunan modernleşmesi ile Türk, Rus, İran ve Japon modernleşmelerini buluşturan nokta “gecikmiş modernlik”ler olmaları ve Batı'daki modelin bu toplumlarda aynı işlevi görmemesiydi. Çünkü, geleneksel yapılar modernleşmeye kolayca teslim olmadığı için eski ile yeni yapıların bir arada yaşadığı ikilikler ortaya çıkar ve modernlik başarısız olur. Bu durum, Batı – dışı toplumlarda yapısal bir yetersizlik olarak içselleştirilir ve “*modernliğin yokluğu bir kusur olarak görülür.*” Oysa Amerikalı karşılaştırmalı edebiyat uzmanı Gregory Jusdanis'e göre asıl kusur, modernliğin yokluğu değil, modernleşme projesi yürütülürken yerel şartların ihmal edilmesidir.¹⁵ Bununla birlikte, bu toplumlar, daha ileri modernleşme hamlelerine girişerek “telaşlı” ve “acele” bir, Batı'yı yakalama çabasını sürdürürler.

Modernleşme, körü körüne bir hayranlık ve taklitçilik olarak değil, tarihsel zorunluluktan dolayı seçici bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Osmanlı, Rus, Japon ve İran toplumlarında Batı “ilmi”, “teknolojisi” ve “sanayi” ile Batı “zihniyetini”, Batılı dünya görüşünü” birbirinden ayıran bir modernleşme çeşitli düzey ve tonlarda daima var olagelmıştır. Bunlar, Batı'yla rekabet edebileceklerine dair bir “biz” tahayyülüne sahip olduklarından bir yandan Batılı, Avrupalı, Fransız ya da İngiliz gibi olmayı isterken, diğer yandan kendileri olarak kalmayı da vurguluyorlardı. Bu yolla meşrulaştırdıkları modernleşmeyi gelenek ve milli kimliğin üretilmesinde de

¹³Ahmet Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık* (içinde), ed. Tanıl Bora -Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 4. Baskı, s.68

¹⁴ Jusdanis’in **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür** kitabı bu süreci anlatmaktadır.

¹⁵ Jusdanis, **a.g.e.**, s.14.

kullanıyorlardı.¹⁶ Buna rağmen aslında kontrollü ve seçici bir modernleşme yürütmek isteyen seçkinlerin iradesinin dışında gelişen durumlar vardı. Örneğin 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupa mamullerinin Osmanlı piyasasına girmesi, bunlarla rekabet edemeyen yerli üretimin zararına işlemesi hesapta olmayan veya hiç değilse arzu edilmeyen bir gelişmeydi. Yine Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik fikrinin, bağımsızlık isyanlarına yol açması devletin modernleşmeye getirdiği sınırların pek işe yaramadığının göstergesiydi. Fakat en koyu tartışma kültürel alandaki modernleşmede gerçekleşti.

Eski ile yeninin çatışmalı hali kültürel alanda çok ciddi yarılmalar getirdi ve her sorun, muarızları tarafından, modernleşmeyi yürüten devlet adamları ve aydınlara yönelik bir tepkiye yol açtı. III. Selim'in reformlarının Yeniçeri ve Ulema işbirliğiyle sonlandırılması, II. Mahmud'un adının "gavur padişah"a çıkması, Yeni Osmanlıların Tanzimat bürokratlarını taklitçilikle suçlaması sadece birkaç örnektir. İslam inancına dayalı dünya görüşünün getirdiği güçlü bir "üstünlük" duygusunun kültüre hâkim olduğu bir ortamda, Hristiyan köklerinin de etkisiyle Batı'yı örnek alan her yenilik hamlesi çeşitli ithamlara maruz kalıyordu. Oysa Türk modernleşmesi, "*Osmanlı olarak kalmayı, Türk olarak kalmayı ve Müslüman olarak kalmayı*" talep ediyordu. Hatta Türk modernleşmesinin bu başkalık iddiası "Batı'ya rağmen Batıcılık" tutumunda bile kendisini gösteriyordu.¹⁷

"Öz"e yapılan vurgu, Doğu – Batı ayrımı şeklinde ortaya çıkan kültürel çatışmanın bir sonucuydu. 19. yüzyılın başında Reisülküttap Atıf Efendi'nin "Voltaire denen zındık" sözlerini, yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Cevdet Paşa da kullanacaktı.¹⁸ Namık Kemal de Batı'nın belli alanlardaki üstünlüğünü kabul etmekle birlikte, dünya görüşü ve medeniyet bakımından Doğu'nun üstünlüğünden şüphe duymuyordu. Ona göre Avrupa özünde İslami olan fikirleri ve kurumları hayata geçirmişti ve medeniyeti Müslümanlardan öğrenmişti. Ziya Gökalp ise, Türklüğün özünde var olan medeniyetten bahsediyor, Batı'nın medeniyeti, medeniyetin kurucuları olan

¹⁶ Çiğdem, a.g.m., s.69.

¹⁷ Çiğdem, a.g.m., s.73.

¹⁸ Aksakal, **Türk Muhafazakârlığı**, s.76.

Türklerden öğrendiğini ileri sürüyordu.¹⁹ Bu söylemler Batılılaşmayı meşrulaştırmak ve böylece toplumun benimsemesini sağlamak adına işlevsel bir amacı taşıyordu. Burada bir yandan Batılılaşma meşrulaştırılırken diğer yandan İslami ve yerel kültürden vazgeçmemeyi de içeren bir anlayış söz konusuydu.

Bunda iki faktör etkiliydi. İlki yukarıda belirtildiği gibi İslamın çevresinde şekillenen bir dünya görüşünün yarattığı güçlü bir “özcülük”tü. İkincisi ise Batı’nın sömürgecilik faaliyetleri ve Oryantalizmin/Şarkiyatçılığın Doğu’yu ele alış biçimiydi. Modernlik tecrübesinin merkezi bir konuma taşıdığı Avrupa, diğer toplumları kendi dünya görüşüne göre tanımlama ve bunu kabul ettirme çabasına girmiştir. Batı’nın coğrafi keşifler ve sömürgecilik faaliyetleri çerçevesinde hareket kabiliyeti genişlediğinden diğer toplumlar hakkında ciddi bir bilgi birikimi sağlamıştı.²⁰ Batı, 19. yüzyılda hegemonyasını pekiştirdiğinde ise diğer toplumlar arasında ırk hiyerarşisi oluşturdu. Beyaz Avrupalının en tepede yer aldığı bu hiyerarşide sarı, siyah, kırmızı ve kahve rengi derileri olan insanlar aşağıda yer alıyordu. Batı – dışı toplumlar, çeşitli şekillerde bu söylemle baş etmek için yoğun çabaya girişti. Türkiye’de tarih çalışmaları uzun bir süre Türklerin sarı ırktan değil, beyaz ırktan olduğunu ispatlamaya çalıştı ve Sümerler ve Hititler gibi Anadolu uygarlıklarına vurgu yaptı. Türk Tarih Tetkik Heyeti, “Türk milletine tarihi gerçeklere dayanarak şerefli geçmişini” hatırlatmak ve dünya tarihindeki rolleriyle ilgili yanlışları düzeltmek amacıyla *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1930) başlıklı bir kitapçık hazırladı.²¹ Yine bir başka örnekte, Acem diyarı, Fars veya yönetildiği hanedanlıkların adıyla anılan coğrafya ve bunun üzerindeki devlet, ırk ırktan olduğunu belirtmek adına İran ismini aldı.

Örnekler uzatılabilir, fakat asıl çarpıcı olanı Oryantalizmin/Şarkiyatçılığın Doğu’yu ele alış biçimiydi. Edward Said *Oryantalizm* (1978) kitabında, Şarkiyatçı söylemle sömürgeci söylemin birbirini tamamladığını, sömürgecilik hevesleri nedeniyle Doğu hakkında elde edilen bilginin Batı’da “vicdani” bir değerlendirmeye

¹⁹ Hasan Aksakal, **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı, s.77.

²⁰ Maurice Godelier, **İnsan Topluluklarının Temelinde: Antropolojinin Bize Öğrettikleri**, Çev. Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara 2022, 1. Baskı, s.11-14.

²¹ Zeynep Çelik, **Avrupa Şark’ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı, s.16-17.

tabi tutulmadığını ortaya koyar.²² Batı'nın Doğu karşısındaki tutumu “öteki”yi çarpıtmak, tahrif etmek, olumlu-olumsuz mit ve fetişlerini yaratmak olunca, Batı'nın abartılı övgüsü ile abartılı eleştirisi arasında gidip gelen bir düşünce iklimi doğar.²³ Doğu ile Batı arasında sıkışmış böylesine bir düşünce iklimi Osmanlı-Türk aydınının hararetini yüksek tutarken, hayranlık duygusunun yanı başında her zaman nefret dolu bir hincin hazırda bekletilmesine yol açıyordu. Tarihsel süreç onları Batı'yla daha fazla karşı karşıya getirdiğinde terazinin öfke tarafı daha ağır basacaktı.

Doğunun çarpıtılması, 19. yüzyılda romantiklerin Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin getirdiği siyasal ve toplumsal alt üst oluştaki ve Aydınlanmanın rasyonel aklının getirdiği tekdüzeliğe karşı arayışının ürünü olarak doğmuştu. Romantikler dünyayı yeniden büyülemek adına Ortaçağı, doğayı ve diğer bir çok şey gibi “Doğu”yu mitselleştirmişti. Byron, Hugo ve Moore'dan Nerval, Flaubert, Baudlaire'e hepsi kendine göre bir Doğu yaratmıştı.²⁴ Hepsinin Doğu'ya yolculuk hayali vardı. 1835 – 1850 yılları arasında Nerval, Lamartine ve Gautier İstanbul'a geldiklerinde Avrupalı kıyafetleri içinde bir hükümdarla ve insanlarla karşılaştılar. Tam bir düş kırıklığıydı.²⁵ Bunlar kendi fantezileri ile gerçek arasındaki farkı gördüler, fakat düşlerine sadık kaldılar. Byron, Lamartine ve Flaubert bunu yaptı. Altını çizmek gerekir ki, Osmanlı – Türk aydınları ve diğer Müslüman – Şarklı aydınlar, bunların eserlerinde çarpık bir şekilde tasvir ettikleri Şarklı ve Müslüman erkek ve kadın tasvirlerini yıkmak için büyük bir çaba sarf edeceklerdi.

Namık Kemal 1872 yılında *İbret* gazetesinde “Avrupa Şarkı Bilmez” diye çok keskin bir ifadeyle “Batı'nın Şark anlayışları”na karşı çıkmıştı. Böylece Osmanlı entelektüelleri arasında Batılı yazarların gerçeğe aykırı anlatımlarına ve saptırmalarına karşı güçlü bir söylemin önünü açtı. Namık Kemal ayrıca *Rönan Müdafanamesi*'nde (1883), İslamın terakkiye engel olmadığını söyleyerek Ernest Renan'a karşı çıkmıştı. Ebüzziya, Avrupalının, Doğu konusundaki cehaletine değinirken, Tevfik Fikret de Avrupalının ne Şarkı ne de Türkçeyi bildiğini öne sürerek “Kafasında kovuk, belinde

²² Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 7. Baskı, s.20-22.

²³ Aksakal, **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, s.74.

²⁴ Parla, **a.g.e.**, s.22-25.; Hasan Aksakal, **Huzursuz Modernite: Avrupa Entelektüel Tarihi Üzerine Makaleler**, Beyoğlu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022, 1. Baskı, s.24-35.

²⁵ Parla, **a.g.e.**, s.94.

yatağan taşıyan esmer bir insan” şeklindeki Türk imajı karşısında gülmek ile ağlamak arasında kararsız kaldığını söylemişti.²⁶ İlginçtir ki, Milli Mücadele döneminde Londra Konferansı’na katılacak olan Türk heyetinin benzer bir şekilde tasvir edildiği gazeteleri okuyan İngilizlerin, Türk heyetini Avrupalılar gibi modern kıyafetler içinde hayret ettiklerini Yakup Kadri kendi anılarında anlatmaktadır.²⁷ Yine onun *Sodom ve Gomore*’si Oryantalist söyleme cepheden saldırır ve yıkmaya çalışır. Bunun yanında, Ahmet Haşim’den Halid Ziya’ya, Halide Edip’ten Sabiha ve Zekeriya Sertel’lere, Şevket Süreyya’dan Peyami Safa’ya Avrupa’nın Şarklı anlayışlarına tepki kendini gösterir.

Osmanlı ve sonrasında Cumhuriyet aydınları, Oryantalist söylemi kesinkes reddediyordu. Fakat bu karşı çıkış yerel düzeyde ve dağınık biçimdeydi. Edward Said ise İngilizce olarak “*yöntemsel bütünlük içinde ve bilimsel bir yöntemle konuyu ele aldığı anda büyük ses getirdi.*”²⁸ Bir bakıma Osmanlı-Türk aydınının dezavantajlı durumunu gösteren bu örneği, Hasan Aksakal’ın verdiği Cemil Meriç ve Attila İlhan örnekleriyle genişletmek mümkündür. Meriç, Said’den önce Oryantalizm konusunda tüm temel eleştirileri yazılarında dile getirmişti. Fakat, gündelik politik meselelerinin içine çok fazla dalan Meriç’in yazıları, sistematik düşünceden uzaktı, fragmanlar ve parçalar halindeki değerlendirmelerle sınırlıydı ve meseleyi dağınık bir şekilde ele almıştı.²⁹ Bir diğeri ise *Hangi Batı?* adlı eserinde postkolonyalizm literatürünün neredeyse tüm temalarını, özellikle de beyaz adamın üstünlüğü karşısında “sömürülenlerin sesinin olup olmayacağı”nı Spivak’tan, Chartterjee’den ve sahanın diğer saygın öncülerinden çok daha evvel tartışan Attila İlhan’dır. Ancak Türkçe yazması ve yalnızca Türk okurlarına hitap ettiği için, “*hâlâ hem Batılı hem de Doğulu entelektüel çevrelerce bilinmemektedir.*”³⁰

Merkezi konumu nedeniyle, Batı’nın her yargısı çevredekileri savunmaya yöneltmiş, fakat bu tepkiler, Batı’nın muazzam yayın kapitalizminin arasında genellikle kendine yer bulamamıştır. Namık Kemal’den Yahya Kemal’e, Peyami

²⁶ Çelik, a.g.e., s.23.

²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 4. Baskı, s.

²⁸ Çelik, a.g.e., s.13-15.

²⁹ Aksakal, **Türk Muhafazakârlığı**, s.46.

³⁰ A.e., s.47.

Safa'dan Attila İlhan'a, önde gelen yazarların birçok eseri Batılı dillere çevrilmemiştir. Batılı akademisyenler, yerel dilleri öğrenip araştırmalar ortaya koyarken, klasik eserleri dahi çeviriye yeltenmemiştir. Batılıların ilgisini çeken daha çok Oryantalist söyleme araç kılınacak eserlerdi. Örneğin Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* (1950) adlı eseri kısa sürede yirmiden fazla dile çevrilerek Türkiye'ye dönük Oryantalist söyleme malzeme yapılmıştı.³¹ Nitekim "Türkiye Cumhuriyeti'nin özgül tarihi yüzünden Türkiyeli edebiyat, sanat ve düşünce erbabının 'dünya'yla, dünyadaki muadilleriyle özgürce ve eşit şartlarda konuşma konusunda kronik bir sıkıntı yaşıyageldiği"ne dikkat çeken Tuncay Birkan, Türk entelektüeli ile dünyalı (özellikle de 'Batılı') entelektüelleri arasında eşit bir diyalog kurulmasının neredeyse imkânsızlaştığını belirtir:

"Karşınızdaki taraf, sizden sadece ve sadece üç – beş yakıcı konu başlığına (Kürt sorunu, Ermeni soykırımı meselesi, büyük ölçüde bu iki mesele etrafında azdırılan milliyetçilik, İslamcı – laik gerilimi) indirgenmiş bir politik gündemin yarattığı derin kutuplaşmaların hangi tarafında yer aldığınızı ve eğer onların kafalarına göre doğru taraftaysanız bunun için ne bedeller ödediğinizi duymak (yeterince bedel ödemiş olduğuna kani olursa da size düpedüz devletin temsilcisi muamelesi yapıp azarlamak), yeni mağduriyet vakaları dinlemek istiyor genellikle."³²

Özetlemek gerekirse, Batı'nın bu tutumu, modernleşmeye destek vermemesi, uluslararası meselelerdeki tavrı, I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele'de karşı cepheye yer alması, yukarıda sözü edilen ırk teorileri ve Şarkiyatçı söylemi aydınlar için Batılılaşırken, kendi olarak kalma çabasını ve kaygısını diri tutmuştur. Bu faktör, radikal modernleşmenin yürütüldüğü Cumhuriyet döneminde çok daha güçlüdür. Batılılaşma kararlılıkla sürdürülür, fakat ekonomik ve siyasi bağımsızlıktan ödün vermeye tahammül yoktur. Bununla birlikte Batılılaşma karşıtlarına karşı yerel olduğunu ispatlama çabası hem de Batı'ya rağmen Batılılaşma hamlesi yürütmek gerekliliği arasında sancılı bir süreç kültüre yayılır. Türkiye'de kültürel bölünmeler bu

³¹ A.e., s.49.

³²Tuncay Birkan, "Dünyayla Konuşmak, Kendi Kendimizle Konuşmak", <https://bianet.org/yazi/dunyayla-konusmak-kendi-kendimizle-konusmak-110707>, Erişim tarihi, 07.05.2024, 19.05.

ayrımnda somutlaşır ve günümüze kadar ulaşır. Bunu siyasetten gündelik hayata değin görmek mümkündür.

Bütün bu gerilimler “aydın krizi”ne davetiye çıkarır. Bu çalışma aydının devlet, halk ve Batı ile kurduğu çok yönlü ilişkide eleştirinin sınırlarını tartışmaktadır. Eleştiriyi sınırlayan faktör, aydının, eleştiri konusu/nesnesi ile olan bağımlılık ilişkisidir. Çoğunlukla devlet memuriyetleriyle geçinen Osmanlı – Türk aydını, politikalarını yönlendirmeye çalıştığı siyasal iktidarın çok sık başvurduğu sansür veya sürgün gibi araçlarla karşılaşabiliyordu. Bununla birlikte, devletin az sayıdaki yetişmiş insan kaynağını verimli kullanma ihtiyacından dolayı karşılıklı bir bağımlılık söz konusuydu. Dolayısıyla sistemden büsbütün dışlanma tehdidi, her zaman var olmakla birlikte, Cumhuriyet dönemine kadar nadir görülen bir durumdu. Halk ise, artık egemenliğin kaynağı haline gelmeye başladığı 19. ve 20. yüzyılda, aydınlar için güç devşirilecek bir unsurdu. Ancak, halka ulaşmak için gelişmiş yayın kapitalizmi, yaygın bir ulaşım ağı ve okur – yazar kitleler gerekliydi. Halkı aydınlatmak misyonuyla hareket eden aydın, realiteye ve çoğu zaman halkın ilgisizliğine çatıyordu ve yabancılaşma endişesi duyuyordu. Batı’ya gelince, o hem modeldir hem de karşı cephe, hem ileri bir medeniyettir hem de sömürgeci politikalar güden bir tehdittir. Modernleşmeye destek vermediği gibi uluslararası meselelerde genellikle aleyhte tutum sergilemektedir. Hayranlık ile nefret arasında gidip gelen ve yoğun bir “etkilenme endişesi” taşıyan aydınların Batı eleştirisi de, tıpkı devlet ve halk eleştirisi gibi baltalanmıştır.

Bütün bunlar modernleşmenin ürünü olarak doğdu. Bundan önce saray veya soylular etrafında kümelenen ve himaye usulüyle geçimlik sağlayan şair, yazar veya çeşitli ilimlerle uğraşan alimler için bu türden misyonlar söz konusu değildi. Meşruiyetini Tanrı’dan ve askeri gücünden alan Hanedan, fetihle elde ettiği toprakların idaresinde ortak kabul etmezdi. Elbette ki halk nazarında meşruiyet sağlamak için din ön planda yer alıyor ve halkın isyan etmemesini sağlayacak ekonomik ve güvenlik koşulları sağlanıyordu. Ancak yöneticiler ile yönetenlerin arasında kesin bir ayrımın bulunduğu bir siyasal ve toplumsal sistemde, halkın eğitilmesi ve meşruiyet kaynağı olması gibi modern fikirlere yer yoktu. Tâ ki modernleşme bir zorunluluk haline

gelene kadar. Bu aşamada, kendisi de modernleşmenin bir “ürünü” olarak ortaya çıkan aydın, devlet ile halk arasında aracı rolü üstlendi. Osmanlı – Türk aydını, bir yandan memuriyeti bakımından devlete mensuptu, diğer yandan da halktan biri olduğu için sivil bir kimseydi. Onun bu yarı – özerk konumu eleştiri nesnesi/konusu ile arasına gereken mesafeyi ayarlamada güçlük çekmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı – Türk aydını, devlet ile halk, Doğu ile Batı, yapmak/yazmak istedikleri ile zorunlulukları arasında sıkışmıştır.

Entelektüel – aydın ayrımı yapmak meseleyi daha açık hale getirebilir. Entelektüel, “düşünce ve kültür ürünlerine ilgi duyan, zihinsel yaşantısı ağır basan kişi” demektir. Aydın ise bu entelektüel uğraşlarla ilgilenen, fakat aynı zamanda, halkı aydınlatma, eğitme, ona bir dünya tasavvuru sunma, onun koşullarını iyileştirme ve “medenileştirme” misyonu edinen kimsedir. Bu türden bir misyonu üstlenmekle, entelektüel ürün vermeyi ikinci plana itmiş olur. Bu da iktidardan özerk bir sivillğe engel olmuştur.³³ Batı aydınının eleştirel tutumunun özelliği “*grup değerlerinden soyutlanması, aydının eleştirisini grubun ‘içinden’ değil, grubun kolektif niteliğinin ağırlığını üzerinden atarak yapmasıdır.*” Bu bir bakıma entelektüelin tarifidir. Yukarıda belirtildiği gibi, modern düşüncede amaç haline getirilen hakikat her şeyden üstün tutulur ve değerlere ters düşse de hakikatten vazgeçilmez. Batı’daki “kritik söylem kültürü”nün temelinde eleştirinin hiçbir yerde duramayacağıdır. İslam toplulukları ahlâk ve toplum değerleri konusunda “sonuna kadar eleştiri”ye açık değildir. Bu darlığı halk katındaki inançlarda görülmektedir.³⁴

Yeni Osmanlılar buna çarpıcı bir örnek oluşturur. Jale Parla’nın Tanzimat romanı üzerine yaptığı çalışmasında, bu eserlerdeki bilgi kuramının, “*Kuranın sorgulanamazlığı, Aristocu tümdengelimci mantığın üstünlüğü, iyi ve kötünün kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir dünya görüşüne, gizemci gelenekten kaynaklanan somut bir idealizm ile şeriat ve Fıkha dayalı bir hukuk ve kelama dayalı bir bilgilenme*

³³ Burhaneddin Duran, “Aydın/Entelektüel”, **Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/entelektuel_aydin , Erişim tarihi: 12.03.2023, 20:17.

³⁴ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1., İletişim Yayınları, s.52.

yönteminde oluşmuş bir kuram” olduğunu ortaya koyar.³⁵ Namık Kemal için kartezyen şüphecilik kabul edilemezdi ve dini öğretiye ters düşen konularda müzakereye kapalıydı.³⁶ Dolayısıyla Yeni Osmanlılar, bu çerçevede düşündükleri için eleştirileri sınırlıydı ve belli bir cemaat değerlerinin “içinden” konuşuyorlardı. Tanzimat döneminde “aşırı – Batılılaşmış” üst sınıflara halkın tepkisini iyi okuyan Yeni Osmanlılar, Tanzimat devlet adamlarına yaptıkları muhalefette halkın desteğini elde etmeye çalıştılar. Bunların sivil aydınlar olması önemlidir. Geçimini gazetecilikten sağlayan Yeni Osmanlıların siyasal iktidara başkaldırmaları ise bir özerklik alametiydi. Böylece Ahmet Mithat’tan Namık Kemal’e yarı – özerk bir tutum mümkün olabilmişti. Gazetecilerin özerkliği erken şekillense de, entelijansiya 20. yüzyıl başlarında bile hükümet memurluğuna dayanıyordu.³⁷ Örneğin *Kadro* dergisinin kurucuları Yakup Kadri milletvekili, Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf ve İsmail Hüsrev devletin çeşitli kademelerinde memurluk yapıyorlardı.

Fakat her halükârda Batılı yazarların sahip olduğu bir özerk alana sahip olmaktan uzaklardı. Mario Vergos Llosa, ABD ve Batı Avrupa’da yazarları kişisel sorumluluk üstlenirken, Peru, Bolivya ve diğer toplumların yazarlarının kişisel sorumluluğun yanında sosyal sorumluluk üstlenmek zorunda olduklarını söylerken haklıydı. Hatta ona göre bu yükümlülüklerden kurtulmanın yolu yoktur. “*Yani hem kişisel bir çalışma olacak hem de toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel sorunlarının çözümünde aktif olarak katılacak, böylece yazılarla ve eylemlerle buna hizmet etmek gibi bir yükümlülüktü bu.*”³⁸ Batılı aydınlar ile diğerleri arasındaki ayrım burada kendini gösteriyordu. Aydın yapmak/yazmak istedikleri ile yapmak/yazmak zorunda oldukları arasında bocalıyordu. Türkiye’de aydınların büyük çoğunluğu entelektüel ürünlerini bir devlet meselesi olarak başlayan ve “devleti içine düştüğü durumdan kurtarmak” amacını taşıyan modernleşme meselesine haşrediyorlardı. Öyle ki, Berna Moran’ın çalışması, Türk romanının, başlangıcından 1950’ye kadarki ana konusunun

³⁵ Jale Parla, **Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Kökenleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 13. Baskı, s. 15

³⁶ Aksakal, **a.g.e.**, s.87.

³⁷ Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Modernleşmesi**(içinde), İstanbul 2009, 1. Baskı, s.64.

³⁸ Besim F. Dellaloğlu, “Aydın/Entelektüel”, **Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi** (içinde), Timaş Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı, s.251.

Batılılaşma/Modernleşme olduğunu ortaya koyar.³⁹ Türk romanı sosyal, siyasal ve kültürel konuları içeren pedagojik ve dolayısıyla tezli romanlardı.⁴⁰ Jale Parla'ya göre, bu eğilim 1970'lere kadar sürmüştür. “*Romancı az gelişmiş toplumun, eğitilmesi gereken halkın vasisidir.*” diyen Parla, Türkiye’de müdahil yazarın, bütün teknik ve estetiği bir kenara bıraktığına işaret eder.⁴¹ Dolayısıyla romancı eserini belli bir amaca hizmet etmek adına araçsallaştırmıştı. Bu da estetik kaygıları bir kenara bırakmasına yol açmıştı.

Yakup Kadri de bu kategoride yer alır. Kariyerinin başında henüz çok genç bir yazarken, edebiyatın konusunun toplumsal meseleler olduğu düşüncesini reddeden Yakup Kadri, kalemini ülkenin meselelerine vakfeden toplumcu bir çizgiye geçtiğinde, sosyal konuları işlemeyen yazarları hedefe koyacak; Edebiyatı Cedide ve bir zamanlar kendisinin de mensubu olduğu Fecri Ati’yi topa tutacaktı. Bir bakıma kendi kişisel dönüşümünü de yansıttığı *Kıralık Konak* adlı romanında bu türden bir edebiyatı “zampara” edebiyatı olarak damgalamıştı.⁴² Serveti Fünun’un II. Abdülhamid yönetiminin baskısı altında siyasal ve toplumsal konulardan uzaklaşan edebi tutumuna bu aleni saldırı, bir edebiyat davasından çok bir memleket meselesi olarak devreye girmişti. Toplumcu Yakup Kadri için sanat artık bir amaca hizmet etmeliydi ve halka yarar getirirse değerliydi. Böyle bir anlayış hâkim olunca Türk romanının en iyi örneklerinden bazılarını vermesine rağmen Halit Ziya’nın da züppelikle suçlanması kaçınılmaz olmuştu.⁴³

Yazarların edebiyat münakaşası yaparken bile merkezde sanatsal kaygıların yerine memleket davasının olması, Türk modernleşmesinin başından beri “devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak” şeklindeki başlangıç bilincini yansıtmaları bakımından önemlidir. Osmanlı – Türk aydını her tarafı dökülen bir imparatorluğu ayakta tutmak gibi sancılı, bir bakıma “nafile” bir amaca yönelmişlerdi. Fakat bu amacın kendisi öylesine baskındı ki, buna aykırı davranan veya böyle bir amacı

³⁹ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 23. Baskı, s.24

⁴⁰ Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, s.33.

⁴¹ Parla, **Babalar ve Oğullar**, s.13, 21.

⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Kıralık Konak**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 23. Baskı, s.180.

⁴³ Moran, **a.g.e.**, s.109; Gürbilek, **a.g.e.**, s.79.

olmayanları kolaylıkla hedef haline getirebiliyordu. Dolayısıyla aydınların, kozmopolitlere besledikleri nefretin temelinde böyle bir amacın tersine bir yaşam tarzı tutturmuş olmaları vardı. Modernleşmenin sınırlarını ve başarısını belirleyen en başat ölçüt devlete ne derecede faydalı olduğuydu ilişkiliydi. Tanzimat’tan beri gelişmeye başlayan basın ve yayıncılık halka okur yazarlık vasfı kazandırmak, halkı bilinçlendirmek ve bir kamuoyu oluşturmak amacındaydı. Edebiyat ve sanat eserleri de bu amaca koşuldu. Serveti Fünun edebiyatı bu amacın dışına çıktığında hedefe konuldu.

Yakup Kadri ve Refik Halid hem halk diline yakın bir dil tutturmaya çalıştı hem de Anadolu’yu konu alan hikayeler kaleme aldı. “Halka doğru” bir yönelimin sezdirse de, henüz ferdiyetçi bir yazar olan Yakup Kadri’nin gayesi geleneksel toplumun birey üzerindeki baskısını eleştirmekti. Kariyerinin başında henüz genç bir yazarken, gerek mizacı gerekse Ibsen, Maupassant ve Schopenhauer etkisiyle karamsar bir profil çiziyordu. Kişisel tecrübesinin de bunda payı vardı. İzmir’de lise öğrencisiyken sıranın altında Namık Kemal’in *Cezmi*’sini okuduğu ensesinden tutan bir el onu kapı dışarı ettiğinde siyasal iktidarın soğuk yüzüyle tanışmıştı. Bu tanışma, Mısır’daki “hürriyet kahramanları” Jön Türklerle, dolayısıyla muhalefetle tanışmasının da önünü açmıştı. Nihayet günün birinde, özlemini duyduğu hürriyet havası memlekete hâkim olmuştu. Ancak bu hava çok geçmeden İttihat ve Terakki’nin baskıcı idaresi altında önceki dönemin kasvetini aratmayan bir hale gelmişti. Hayal kırıklığı ve çoğunlukla kendisini iğrendiren bu manzara karşısında karamsar olması işten bile değildi.

Bu yıllarda, boşluk ve anlamsızlık duygusu içinde, nihilizmin kıyılarında dolaşırken 1912 – 1922 arasındaki kesintisiz savaş döneminde toplumcu ve idealist bir aydına dönüşüyordu. Artık tutunacak bir şey vardı. Bu dönemde katıldığı ve “varlığımın müvazenesini onda buldum” dediği “Milli Mücadele ruhu”nu adeta varoluş meselesi haline getirmişti. Öyle ki, “o yoksa bile var farz ederim” diyordu. Felaket bir anlamda iyi bir şeye vesile olmuştu ve halk ile aydını bir araya getirmişti. Aydın, içinden çıktığı halkın bağrına “doğru” yönelmiş, onunla bütünleşmek ve onu aydınlatmak için bir fırsat yakalamıştı. Yakup Kadri, bu dönemde cephe gerisinde, ateş

hattında ve savaşı'n yıkıp geçtiği yerlerde Anadolu halkını gözlemleme imkânı bulmuştu. Savaş döneminde olmasına rağmen gözlemleri gerçekçidir. Bu dönemde yazdığı ve *İkdam* gazetesine gönderdiği makaleler daha sonra başta *Yaban* ve *Ankara* olmak üzere birçok roman ve hikâyelerine kaynaklık etmiştir. Maupassant, Balzac ve Flaubert gibi gerçeği yansıtmayı amaç edinen realist yazarların etkisindeki bu eserler, toplumun genel bir manzarasını çizer. Fakat Osmanlı – Türk romanının genel eğilimini sürdüren Yakup Kadri, realist türün aksine, eserlerinde ahlâki değer yargısı bildirir⁴⁴ ve politik ve toplumsal amaçlar güder. Bir kez daha estetik, amaca feda edilir.

Yakup Kadri, eserlerinde toplumu yansıtmak ve onun üzerine değerlendirmeler yaparak siyasal iktidarı etkilemeyi amaçlıyordu. 1932 yılında çok daha açık bir biçimde inkılabın ideolojisini yapma iddiasıyla Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev ve Burhan Belge ile birlikte *Kadro* dergisini çıkararak bunu yapmaya çalıştı. Fakat sadece üç yıl sonra Tiran elçiliğine atandı ve dergi yayını durdu. Bir bakıma sürgün anlamına gelen bu görevi kabul etmesi ve yirmi yıl boyunca çeşitli ülkelerde elçilik görevleriyle siyasetin merkezinden uzak kalmaya devam etmesi çelişkili görünmekle birlikte, Türkiye’de aydınların devletle olan ilişkisinin doğasına uygundu ve devletin başat rolünden ileri geliyordu. Aydınlar, Cumhuriyet dönemi de dahil, akıl danışılacak kimseler olmaktan çok, belli bir amaca sevk edilecek kimseler olarak görülüyordu. Kültür politikalarının ve eğitim davasının birer neferi olarak görülüyorlardı, ancak devleti yönetmede yetkin olanlar icra makamındakilerdi. Zaten modernleşmenin başlangıç bilinci, devletin durumunu güçlendirmektir ve aydına düşen de buna uygun bir rol oynamaktır. Modernleşmede etkili olmak ise iktidarın bir parçası olmakla mümkündür. Yakup Kadri, *Kadro* dergisi için görüştüğü Recep Peker’le münakaşaya girmeden gerekli izinleri Atatürk’ten almıştı, fakat çok geçmeden *Kadro*’ya yönelik muhalefet nedeniyle kaybeden taraf olmuştu. Aydınlar iktidarın bir parçasıydı, fakat iktidarın dizginlerine uzanamayacak bir mesafedelerdi.

Tek Parti döneminde, aydınların iktidarla olan ilişkisi nedeniyle, eleştirel bir tavır ve muhalifliğe ancak belli ölçülerde izin vardı. Kurgu, eleştirileri dile getireceği

⁴⁴ Niyazi Akı, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan – Eser – Üslup – Fikir**, İletişim Yayınları, İstanbul (t.y.), s. 125.

bir alan yaratıyordu. Yakup Kadri, özellikle *Panorama*'da inkılabın yerleşmesinin önündeki bürokratik engellerin yanı sıra oportünistlerin, spekülörlerin, harp zenginlerinin ve yerel nüfuz sahiplerinin partiye ve devlete doluşmasını eleştirirken kalemi keskinleşir. Çok partili döneme geçişte inkılaptan ödünler verdiği gerekçesiyle CHP üst yönetimini eleştirir, fakat sürecin mimarı İnönü'yü doğrudan hedef almaz. 1955'te emekli olduktan sonra Demokrat Parti yıllarında ve 27 Mayıs döneminde CHP ve İnönü'nün yanında aktif siyasete atılır. 1957'de başladığı Ulus başyazarlığı görevinden alındıktan kısa bir süre sonra 1962'de Atatürk ilkelerinden ayrıldığı gerekçesiyle CHP'den istifa eder ve İnönü'yü hedefe koyar. *Politkada 45 Yıl* (1968) kitabında, o zamana kadar kendi kitaplarında çizdiği kahraman İsmet Paşa profilini darmadağın eder. Pembe Köşk'ün sakini, inkılabı yolundan saptıran bir "küçük politika" ustası, Atatürk'ün Amasya Bildirisini birlikte yayınladığı silah arkadaşlarının birleşmesinin önüne geçen ve bir türlü üzerinden atamadığı Atatürk'ün gölgesinden rahatsız olan İsmet Paşa'dır artık. Tarihi olaylarla çelişen ve anakronik değerlendirmeler içeren böylesi bir yorum eleştirinin sınırlarını ve niteliğini tekrar hatırlatmaktadır. Eğitimi, okuduğu kitaplar ve yazıları son derece birikimli bir yazar olduğunu gösterse de, ideolojik angajmanları nedeniyle, eleştirisini yaparken, "mesafe"yi ikinci plana bırakır ve kişisel kaygılarını işin içine katar.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Yakup Kadri, bir varoluş meselesi haline getirdiği "Milli Mücadele ruhu"nun inkılabı başarıya götürecek tek yol olarak görüyordu. Zira gelecek kaygısı, kişisel çıkarlar, mevki kavgaları bir yana bırakılarak "ideal" uğruna çalışılması gereken bir inkılapçılık, ancak Milli Mücadele'deki gibi bir adanmışlıkla mümkün olabilirdi. Fakat bu idealizminin kör bir romantizme evrilmesinin önüne geçen realist ve karamsar bir yanı vardı. Karamsarlığı yalnız Ibsen ve Schopenhauer etkisiyle değil, siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullara dayanan bir realiteden geliyordu. Örneğin, *Panorama*'da "Biz bu inkılabın köksüz öncüleriyiz.", halka kalırsa gericileri, inkılap ve rejim karşıtlarını Meclise yollayacağını söylüyordu. Böyle olunca iyimser bir idealizm ile karamsar bir realizm arasında bölünmüş ruhundaki içsel çatışma hayat boyu devam etti. Modernleşmenin yarattığı sorunları çözüme kavuşturacak idealin coşkusu, her seferinde, eldeki araçların yetersizliğine dayanan gerçekçiliğin sert zeminine çakılıyor ve aydının krizi burada derinleşiyordu. Nitekim

Tek Parti yıllarına bakışı, kaçırılmış ve belki de bir daha kazanılamayacak bir fırsata, inkılabın tastamam yerleşmesi şansının kaçırılmasına bir ağıt gibidir. Manzara korkunçtur: İdeal çökmüş ve karamsarlık, bütün ruhuna hücum ettiği Yakup Kadri'nin bakışını bulandırmıştır.

Yakup Kadri, Batılı devletlerin her meselesine müdahil olduğu, ekonomik ve siyasi bağımsızlığını yitirmiş bir yarı-sömürgeye dönen ve sürekli toprak kaybeden, parçalanmaya yüz tutmuş bir İmparatorluğu bir arada tutmaya çalışan bir ortamda doğup büyümüştü. 1912'den 1922'ye değin süren savaşlarda İmparatorluğun yıkılışına tanık olmuş, Sevr haritasının gölgesinde bölünme ve yok olmanın eşiğindeyken talihi dönmüş bir kuşağın mensubuydu. Bir daha yaşanmaması için siyasal ve ekonomik bağımsızlığın güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu çalışma, Yakup Kadri'nin bu temel meselelere yönelik yaklaşımını merkeze alarak ve fakat diğerleriyle de karşılaştırarak ve bütünlük içinde ele alarak incelemektedir.

Görüldüğü gibi, Yakup Kadri etrafında Türkiye'nin temel meselelerini tartışmak imkânı vardır. Eserlerini yazarken belli bir siyasal, ideolojik ve toplumsal amaçlar gütmesi nedeniyle kurgusal eserleri son derece önemli bir kaynak haline getiriyor. Romanları II. Abdülhamid'den 1950'lere kadar Türkiye tarihini ele alan "dönem romanı" özelliğini taşır: *Bir Sürgün* (1937) romanı II. Abdülhamid döneminde sürgün edilen Jön Türklerin Paris'teki yıllarını, *Hüküm Gecesi* (1927) II. Meşrutiyet dönemindeki İttihatçı-İtilafçı çekişmesini, *Kiralık Konak* (1920) II. Abdülhamid döneminden Çanakkale Savaşı'na kadar süreçteki modernleşme sorunu ve kuşak çatışmasına, *Sodom ve Gomora* (1929) Mütareke dönemi İstanbul'unda İtilaf kuvvetleriyle işbirliğini ve ahlaki çürümeyi, *Yaban* (1932) Milli Mücadele döneminde cephe gerisinde aydın – köylü arasındaki ilişkiyi, *Ankara* (1934) Milli Mücadele dönemi ile Milli Mücadele sonrasını ele alarak karşılaştırma imkânı sunar ve Yakup Kadri'nin geleceğe yönelik ütopyasını verirken, *Panorama I* (1950) geriye dönük inkılabın muhasebesini ve devamı niteliğindeki *Panorama II* (1954) ise çok partili hayata geçişi eleştirel bir şekilde ele alır. Bektaşî muhitini konu alan ve çok ses getiren *Nur Baba* (1921) romanı da yine toplumsal bir konu içerir.

Milli Mücadele dönemindeki yazılarından bir seçkiyle 1929 yılında *Ergenekon* başlığıyla yayımlar. *Anamın Kitabı* (1957) çocukluk yıllarını, *Vatan Yolunda* (1958) Milli Mücadele'deki anılarını ve içeriği başlıklardan belli olan *Zoraki Diplomat* (1954), *Politikada 45 Yıl* (1968) ve *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (1969) eserlerinde anılarını yazmıştır. *Ahmet Haşim* (1934) ve *Atatürk* (1946) monografileri yayımlanır. *Bir Serencam* (1913), *Rahmet* (1923) ve *Milli Savaş Hikayeleri* (1947) başlıklı hikaye kitaplarını yazarken kriteri gerçek hayattan esas alınmasıdır. Tiyatro eserleri *Nirvana* (1909) *Veda* (1909), *Sağanak* (tarihsiz) ve *Mağara'dır* (1934). *Kadınlık ve Kadınlarımız* (1923), *Alp Dağlarından Miss Chalfrin'in Albümünden* (1942) diğer yazılarını içerir. Hasan Ali Yücel'e yazdığı mektuplar ise *Yakup Kadri'den Hasan Ali'ye Mektuplar* başlığıyla kitaplaştırılmıştır.

Yakup Kadri'nin başta *Kadro* olmak üzere çeşitli dergilerde ve *İkdam*, *Hâkimiyeti Milliye*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Ulus* gibi gazetelerdeki yazıları, röportajları ve mektupları bu çalışmanın kaynaklarını oluşturur. Böylesine zengin bir kaynağı oluşturan eserler ve yazıları değerlendirilirken siyasi, toplumsal ve düşünce tarihi çalışmaları, edebiyat alanındaki çalışmalardan yararlanılacaktır. Eleştirel ve karşılaştırmalı yaklaşım ve disiplinler arası bir yöntem izlenecektir. Yakup Kadri üzerine sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında çok sayıda kitap, tez ve makale kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Hasan Ali Yücel'in Yakup Kadri'yi merkeze alarak yazdığı *Edebiyat Tarihimizden* adlı eseri, Niyazi Akı'nın *Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnsan – Eser – Üslup – Fikir* başlıklı kitabı, Yalçın Çakmak ve Özge Dikmen'in derlediği *Huzursuz Bir Ruhun Panoraması: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Edebiyat ve Düşünce Dünyası* adlı eserleri ve Sabanur Yılmaz'ın *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında İdeoloji* adlı doktora çalışmasını burada zikretmek gerekir. Diğer yandan bu çalışmanın kaynakçasında görüleceği gibi düşünce tarihi, edebiyat, sosyoloji literatüründen çokça yararlanıldığını belirtmek gerekir.

Bu çalışmanın birinci bölümde Yakup Kadri'nin doğduğu ve büyüdüğü ortam, eğitimi ve okuduğu kitaplar, etkilendiği edebiyatçı ve düşünürler etrafında dolaşarak zihin haritasına, düşünme ve yorumlama biçimlerine dair bir çerçeve çizilmektedir. Dolayısıyla kendinden önceki aydınlar arasında nereye konumlandığı ve onlardan

hangi meseleleri devraldığı soruları etrafında çerçeve genişletilmektedir. Bu vesileyle, İmparatorluğu kurtarma çabası ve on yıllık savaşta verilen var olma mücadelesiyle şekillenen siyasal, toplumsal ve kültürel ortamda yetişmiş ve Modern Türkiye tarihine damgasını vurmuş olan Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının büyük çoğunluğunun mensup olduğu 1880’lerde doğan kuşağı anlamayı da kolaylaştırmaktadır. Bu isimler, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Recep Peker, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar, Celal Bayar, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam, Yahya Kemal, Refik Halid Karay, Halide Edip Adivar, Ahmet Haşim, Reşat Nuri Güntekin vs. şeklinde listelenebilir. Bu kuşağın Batı ile kurduğu ilişkide hayranlık ile nefret arasında gidip gelen bir duygu durumu vardı. Hayranlık dile getirilmekten kaçınılan ve Batı’nın üstünlüğü realitesiyle ilişkili olarak en fazla ifade edilebilmekteyken, nefret veya öfke ise dillendirilmekten çekinilmeyen hatta sürekli beslenen bir tutumdur. Burada “öz”ü kaybetmeye yönelik bir endişe içten içe sezilir. Yakup Kadri’nin Batı sorunsalı, modernleşme meselesi ve Doğu ile Batı üzerine değerlendirmelerini mensubu olduğu bu kuşağın içinde görmek önemlidir.

İkinci bölümde, aydın – halk ilişkisi ele alınmaktadır. Bu ilişkinin Osmanlı’daki temelleri de göz önünde tutularak, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemine nasıl şekillendiği incelenmektedir. Yakup Kadri’nin, Milli Mücadele’de Anadolu’ya gittiğinde yol boyunca gözlemlediği şey yolların, hanların, evlerin ilkeliliğiydi. Buraya medeniyetin araçlarını ve tekniğini getirmek onun parçası olduğu Cumhuriyetin kadrolarının ana hedefiydi. Ancak eldeki imkânlarının sınırlılığı nedeniyle işlerin kolay olmayacağı görülmüştü. Zira Tek Parti dönemindeki ağır vergiler, İkinci Dünya Savaşı yıllarının yarattığı yoksulluk ve taşradaki toplumsal güç ilişkilerinin dönüştürülememesi köylü toplumuyla kaynaşmayı zorlaştırmıştı. İdeal ve realite ile arasında bir uçurum söz konusuydu ve Yakup Kadri’nin eserleri ve çok sayıdaki gazete ve dergi yazıları bu meselelerle boğuşmaktaydı. Halka yönelen aydınlar, eğitim ve kültür politikaları yoluyla ulusun inşası için kolları sıvamıştı. Modern zamanların ürünü olan ulus, bir aydın – seçkin projesi olduğuna göre, ulusun çekirdeğini oluşturanlar ve ulusu köylülerden yaratacak olanlar Milli Mücadele’yi yürüten ve Cumhuriyet’i kuran inkılapçılardı. Dolayısıyla bu çerçevede kendilerini Müslüman kimliği etrafında tanımlamayan ve köy ile kasabadan ibaret dar bir çevrenin

güçlü yerellik aidiyetine sahip köylülerin, laik bir dünya görüşüne dayanan ulusal kimlik etrafında diğer köyler, şehirler ve bölgelerle bütünleşmelerinin güçlüklerini tartışmak adına Yakup Kadri muazzam bir veri seti ve değerlendirmeler sunmaktadır. Bu çerçevede aydın – halk ilişkisinin aydında yarattığı karamsarlığı Yakup Kadri etrafında inceleme imkânı olacaktır.

Üçüncü bölümde devletle kurduğu ilişkide aydının politik gücünün sınırları ana temayı oluşturmaktadır. Cumhuriyet inkılaplarını hayata geçirmek için Tek Parti hükümetiyle birlikte çalışan aydınlar, ideali edebiyatta estetiğin ve politikada eleştirinin önüne koydular. Dolayısıyla iktidarla iç içe ve özellikle onun eğitim kültür politikalarını hayata geçirmede önemli rol oynadılar. Bununla birlikte iktidarın dizginleri çoğunluğu asker kökenli yüksek bir bürokrasinin elindeydi ve eleştiriye ancak belli bir çerçevede izin veriliyordu. 1930'lara damgasını vuran Kadro hareketinin kurucuları Yakup Kadri bir milletvekili, Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf ve İsmail Hüsrev birer devlet memuru olması iktidarla iç içeliği, Kadrocuların eleştirinin ucunu kaçırdıklarında *Kadro* dergisinin kapatılması da asıl iktidarın kim olduğunu gösteriyordu. Gerek Tek Parti döneminde gerekse Demokrat Parti döneminde, muhalefet olgusuna yönelik tahammülsüzlüğü nedeniyle siyasal iktidarlar sürgün, hapis, sansür vs. çeşitli zor kullanma seçeneklerini başvurmadan çekinmiyordu. Fakat madalyonun bir de öteki yüzü vardı. Devlet, memurluk ve çeşitli mansıplarla çekiliğini korumaktaydı. Namık Kemal'den Yahya Kemal'e, Yeni Osmanlılardan Cumhuriyetin aydınlarına değin devlet makamlarına olan zaaf son derece açıktı. Zaten eserlerinin parası geçinmeye yetmeyen aydınlar, devleti kurtarma veya inkılapların hayata geçirilmesi gibi zorunluluklar karşısında görevi hevesle kabul ediyordu. Ancak bunun bedeli eleştiriye sığınmak, gündelik politik meseleler arasında ömür tüketmek ve bu kez de eserlerinde estetiğin ikincil planda kalmasına yol açıyordu. Bütün bu meseleler hakkında, hem 40'lı yaşlardaki Kadrocu aydın olarak hem de 60'larının sonlarında DP muhalifi bir gazeteci olarak Yakup Kadri'nin gözlemlediği, bizzat yaşadığı ve bu konuda kalem oynattığı düşünüldüğünde ortaya bir hayli verimli tartışma olanağı doğmaktadır.

Dördüncü bölümde İkinci Dünya Savaşı yılları ve çok partili hayata geçiş dönemi, Demokrat Parti yılları ve 27 Mayıs dönemi ele alınmaktadır. Yakup Kadri'nin, *Panorama*'da son derece karamsar bir ruh haliyle Tek Parti yıllarına bakışı “kaçıp giden bir fırsata” hayıflanıştır. Böyle olunca, “Yanlış neredeydi?” sorusunun etrafında eleştirel dozu oldukça yüksek bir muhasebe ortaya çıkar. Tek Parti idaresinin dış geçiremediği yerel eşraf ve ağalarla iş birliği yapması, bunların kendi çıkarlarını merkezi hükümete kabul ettirerek köylüyü ezmeye devam etmesi ve yerel yöneticileri ve memurları yozlaştırması halkla bütünleşmenin yolunu tıkamıştı. Yakup Kadri, ayrıca çok partili hayata geçerken inkılaptan ödünler verilmesi, ilkelerden feragat edilmesi ve bunların hiçbir sonuç vermeyerek iktidarın yitirilmesi gerekçesiyle CHP üst yönetimine sert eleştiriler getirdi. Kuşku yok ki bu eleştiriler, sürecin mimarı İnönü'ye de yönelikti, ancak henüz dolaylı nitelikteydi. Çünkü Yakup Kadri açısından siyasette yapılacak şeyler bitmiş değildir. Demokrat Parti döneminde CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesinde muhalefete soyunan Yakup Kadri, CHP ve İnönü'nün övgüsünü yapan çok yazıda başyazı kaleme alır. Ayrıca Türkiye'de demokrasinin yapısal sorunları çerçevesinde siyasal kültürün eleştirisini yapar. Gittikçe sertleşen ve kontrolden çıkan DP'ye karşı yapılan 27 Mayıs İhtilalini yeni bir inkılap devresi olarak karşılar. Ancak “inkılap havası” çabuk dağılır ve koalisyon hükümetleri de pek dikış tutturamaz. *Ulus* başyazarlığından alınması sonrasında 1962 yılında CHP'den istifa eder. 1965'te milletvekilliğiyle birlikte aktif siyaset yaşantısı sona erer. 1968 yılında yazdığı *Politikada 45 Yıl* kitabında adeta bütün temel sorunların “baş sorumlusu” olarak hedefe İsmet Paşa'yı hedefe koymuş, gerek daha önceki anlatısıyla gerekse tarihi gerçeklerle çelişen bambaşka bir anlatı inşa etmiştir. Yakup Kadri'nin bu çelişkileri, 1956-1962 arasında *Ulus* gazetesindeki yazılarıyla paralel bir şekilde ele alınarak ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU İLE BATI ARASINDA AYDIN: YAKUP KADRI’NİN EDEBİYAT VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Bu bölüm, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nu, doğup yetiştiği siyasal, toplumsal, kültürel ve entelektüel çevre içinde ele almaktadır. Böylesine bir etkinlik, tanıklık ettiği siyasal ve toplumsal olayların yanı sıra eğitimi, okuduğu kitaplar, etkilendiği düşünürler ve sanatçıları, düşünce ve sanat akımlarını incelemeyi gerekli kılmaktadır. Daha da önemlisi, bu çalışmanın bütününde gözetildiği gibi, Yakup Kadri, Osmanlı – Türk düşünce geleneği içinde ele alınmaktadır. Özellikle, mensubu olduğu, Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Recep Peker, Kazım Karabekir ve Celal Bayar gibi askeri – siyasi; Yahya Kemal, Refik Halid, Halide Edip, Reşat Nuri ve Ahmet Haşim gibi edebi – siyasi temsilcileri bulunan 1880’ler kuşağının Cumhuriyeti kuran devlet adamları ve aydınların arasındaki yerine odaklanılmaktadır. Zira parçalanmakta olan İmparatorluğu bir arada tutmaya çalışırken, kendilerini 1912 – 1922 arasındaki kesintisiz on yıllık savaşın yol açtığı varlık – yokluk mücadelesinin ortasında bulan bu kuşağın meseleleri aynıdır. Düşünce dünyalarını şekillendiren siyasal ve toplumsal olaylar, emperyalizmin şekillendirdiği bir çağda modernleşme sorunu ve Doğu – Batı ayırımına dayanan kültürel çatışma bunlardan birkaçıdır. Ayrıca tarihi gelişmelerin ve dönemsel konjonktürün ışığında, aydının Batı ile kurduğu ilişkide hayranlık ile nefret arasında gidip gelen karamşık bir duygu durumunun olumsuz yönde etki ettiği eleştirinin nesnelliği, niteliği ve dolayısıyla sınırları ele alınmaktadır. Dolayısıyla burada, sadece Yakup Kadri’nin yazılarına odaklanan ve entelektüel çevreden izole bir şekilde, onu bir başına ele alan birçok çalışmanın aksine bir yol izlenmektedir

A. Gelenek ile Modernlik Arasında: Bir Aydın Yetiştiriyor

Yakup Kadri, Batılılaşmakta olan – nüfusunun büyük çoğunluğu ve hâkim sosyal kültürü Müslüman olan – Doğulu bir toplumun, diğer bir ifadeyle, modernleşmekte olan geleneksel bir toplumun içine doğmuştu. Fakat bu, her halükârda

dönüşmekte olan bir toplumdur. Dolayısıyla, modernlik bazı alanlarda geleneğin yerini almış, bazı alanlarda ise direncini kıramadığı gelenekle bir arada yaşamaya devam ederek gündelik hayatın birçok alanında ikiliğe yol açmıştı. Yakup Kadri, diğer akranları gibi, İslam inancının temelini oluşturduğu geleneksel toplumun kültürel ve ideolojik öğelerini aldığı bir toplumsallaşma sürecinden geçmişti. Ramazan ayları, kandiller, bayramlar, camiler, ibadetler, Kuran dersleri, Karagöz oyunları ve mevsim geçişlerindeki kutlamalar bu sürecin önemli bir parçasıydı. Yine, din ve/veya mezhep temelli Osmanlı millet sisteminde, Müslümanlarda “ümme” kavramı etrafında güçlü bir kimlik ve aidiyet duygusu şekilleniyordu. Müslüman milleti dışında kalan diğer insanlar ve topluluklar da inanç üzerinden tanımlanıyor ve sınıflandırılıyordu. Bu çerçevede, Batı medeniyetinin algılanma biçimi, Hristiyan kökleri nedeniyle, dinsel bir mahiyet de taşıyordu. Çocukluk çağında mutlakçı bir kültürün tartışılmaz ve sorgulanamaz olarak kodladığı normlar ve düşünceler öğretiliyordu. Dolayısıyla belli konularda, daha baştan, kuşkucu aklın dizginlenmesi ve eleştirinin sınırlandırılması söz konusuydu. Yakup Kadri ve kuşağı, aynı zamanda, kendilerini modernleşmeyle birlikte yerele sıkışıp kalmaktan kurtaran ve bambaşka dünyalara kapı aralayan romanlar, hikayeler, gazeteler ve dergilerle tanıştıran kültürel ve entelektüel bir çevre bulacaklardı. Yeni Osmanlılar roman ve hikayelerinde mutlakçı bilgi kuramını sürdürmüşlerse de, Yakup Kadri’nin yirmili yaşlarında iktidarına şahit olacağı Jön Türkler bunun ötesine geçip pozitivizmi benimseyerek düşüncenin sınırlarını zorlayacaklardı. Modern eğitimin getirdiği yeni düşünme biçimleri ve alafranga yaşamın tüketim alışkanlıkları da geleneksel toplumunkinden farklıydı. Dolayısıyla bu kısım, Yakup Kadri’yi gelenek ile modernliğin arasında dönüşen siyasal, toplumsal ve kültürel yapı içinde ele almakta ve aynı zamanda onun düşüncesini şekillendiren kitaplara ve aldığı eğitime odaklanmaktadır. Bu kısmın aynı zamanda sonraki bölümde ele alınacak aydının halka yabancılaşmış olduğu veya halkı tanımadığı yönündeki yaklaşımın eleştirisi için de önemli bir referans sağladığını belirtmek gerekir.

Yakup Kadri’nin düşünce dünyasına nüfuz edebilmek adına Manisa ile Mısır arasında geçen çocukluk yıllarıyla başlamak yerinde olur. Bu yıllarda Karaosmanoğulları eski gücünü yitirdiğinden Mısır’ı yöneten hıdiv ailesiyle ilişkileri sayesinde Kahire’ye yerleşmişlerdi. Babası Abdülkadir Bey, karısıyla ayrılmış, bir

mirasyedi hayatı yaşadığı Manisa’da iflasın eşiğine gelmişti. Böyle olunca Prenses Şemsi Hanımefendi onu beraberinde Mısır’a götürdü ve hıdiv sarayında yetişen İkbâl Hanım ile evlendirdi. Önce bir kızları oldu ve dört beş sene sonra Yakup Kadri dünyaya geldi. Yakup Kadri, beş altı yaşına kadar Mısır’da yaşadı. Buradaki evleri geniş bir arsa ve bahçe içinde, “muhteşem bir bina, bir saraydı” ve Yakup Kadri’nin etrafında lalalar ve dadılar vardı. Ayrıca hem annesi hem de babası hususi arabalara sahipti. Bununla birlikte, Mısır’daki hamileri Prenses Şemsi Hanımefendi ve oğlu İbrahim Paşa’nın ölümüyle dört yıl süren bu şatafatlı hayat sona erdi. Fakat babası Abdülkadir Bey müsrifliği devam ettirince, içine düştükleri borç batağından kurtulmak adına ne varsa satmaya başladılar. Manisa’ya döndüklerinde güçten düşmüş bu aristokrat aileyi, eski bir dostları karşılayıp evine götürmüştü.⁴⁵

Çocukluk hatıralarını *Anamın Kitabı* başlıklı eserinde yazan Yakup Kadri, Manisa’ya geldikleri zaman hasır şapkası ve üzerindeki tayfa kostümü bulunduğu halde Arapça sözler sarf ettiğinde mahallenin bütün çocuklarını kendi aleyhine kışkırttığını ve bunun üzerine annesi ve babasının ilk iş olarak kendisine bir lala bulduklarını anlatır.⁴⁶ Yakup Kadri’nin aynı zamanda bir dadısı da vardı. Aslında dadılar zengin ve orta halli ailelerin vazgeçilmez bir parçasıydı ve bu hizmetkârlar genellikle Afrika kökenlilerdi. Her ne kadar Karaosmanoğlu ailesi eski gücünde olmasa bile evlerinde dadı vardı ve bir bakıma bu gelenek sürdürülmüştü. Nitekim Yakup Kadri’yi mektebe götürüp getiren, ona göz kulak olan ve çoğunlukla sokakta diğer çocuklarla oynamasına engel olan Afrikalı dadısıydı. Dadılar çocuklara anlattıkları cin ve peri masallarıyla onlarda “muhtemelen zengin bir hayal dünyasının gelişmesini sağlıyorlardı.” Selçuk Akşin Somel, hatıratlarını incelediği yazarlar arasında “dadılar tarafından yetiştirilenlerin hemen hepsinin edebi kişilikleriyle öne çıktıklarına” dikkat çeker. Bunlar Yakup Kadri’nin yanı sıra Halide Edip Adıvar, Şevket Süreyya Aydemir, Ahmet Rasim, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Cevat Emre, Halit Ziya Uşaklıgil gibi isimlerdir.⁴⁷

⁴⁵ Yücel, **a.g.e.**, s.19-21.

⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Anamın Kitabı**, s.37; Ayrıca Mısır’dayken babasının kendisine Türkçe’den başka bir dil konuşmayı yasakladığını anlatır. **A.g.e.**, s.21.

⁴⁷ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, 3. Baskı, s. 304-305.

Yakup Kadri kamusal eğitimin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde doğmuştu. Fakat bundan önce diğer akranlarının da tecrübe ettiği şekilde okul öncesinde birtakım normlar ve değerler öğrendiği “aile içi eğitim”den söz edilebilir. Ailenin toplumsal statüsüne göre değişen böylesine bir eğitim çocukları topluma hazırlıyordu. Aristokrat bir aileye mensup olan Yakup Kadri’nin, annesi ve babası okur – yazar olduğundan, evde kitaplara erişimi vardı. Nitekim babası Abdülkadir Bey, vefat ettiğinde “sandıklar dolusu kitap” bırakmıştı. Yakup Kadri, bu sayede okuma yazma çağına erdiği zaman “Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın, Muallim Naci’nin eserlerinden tutun da deste deste *Mecmua-i Ebuzziya*’lara, cilt cilt *Kırk Anbar*’lara ve Fransızca’dan çevirme nice cinai ve hissi romanlara kadar o devrin en seçkin edebi yayınlarını” elinin altında bulabilmişti. Bunlar arasında *Kıyas-ı Enbiya* da vardı.⁴⁸ Yakup Kadri, çocukluğunda *Helva Sohbetleri* ve *Nukl* gibi geleneksel kitapları okumuştur. Hasan Ali Yücel’e yazdığı mektupta çocukken Ahmet Mithat Efendi’nin iki romanını okuduğunu ancak isimlerini hatırlamadığını söyler. “*Annem sağolsaydı bana hatırlatırdı. Zira kısmen beraber okumuştuk.*” der.⁴⁹

Annesi İkbâl Hanımın Yakup Kadri üzerinde çok ciddi bir etkisi vardır. Mısır’da saraydayken Farsça, Arapça ve Fransızca öğrenimi gören⁵⁰ İkbâl Hanım, çocuklarıyla birlikte hem roman okuyor, hem de saray yıllarındaki anılarını ve çeşitli hikayeleri anlatıyordu. Hıdiv sarayındaki baloda Paris’ten gelen terzilerin diktiği elbiseleri giydiğini, bir başka gün operaya gittiğini ve dans edenleri izlediğini söylüyordu. Annesini “can kulağıyla” dinlediğini anlatan Yakup Kadri, “...*hayalimde bütün bir masal aleminin canlandığını hissederdim*” der. Ayrıca, annesinin anlattığı bu hikâyelerin bir kısmını hatırladığını söyler. Zira beş altı yaşına kadar o da Mısır’da kalmıştı. Dahası Manisa’daki evlerinde “hemen her masanın, her rafın üstüne konmuş resimler” de bu anıları canlı tutuyordu. “*Bunlar arasında hasretiyle yanıp tutuştuğum güzel Prensesin de iki – üç resmi vardı.*” der.⁵¹ Ayrıca Mısır’dan kendilerine mektuplar geldiğini de anlatır. Bütün bunlar Yakup Kadri’nin hayal gücünü geliştiriyordu.

⁴⁸ Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, s.59.

⁴⁹ Canan Yücel Eronat, *Yakup Kadri’den Hasan Âli’ye Mektuplar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, 1. Baskı, s.44.

⁵⁰ Yücel, *a.g.e.*, s. 20.

⁵¹ Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, s.106-108.

Annesiyle birlikte *Ekmekçi Kadın*, *Kamelyalı Kadın* ve *Monte Kristo Kontu* gibi romanları okumuştur. Hatta *Monte Kristo*'dan öylesine etkilenir ki, “Onda bütün varlığım sanki sonsuz bir hayal dünyasına kapılıp gitmekteydi. Öyle ki, gerçek hayatın kısılları artık bana görünmez olmuştu. (...) artık imrendiğim kişiler birer birer gözümünden düşmüştü. Ne Mevlevî şeyhi ne Erkan-ı Harb zabıtine benzemek istiyordum.” der. Yakup Kadri, okuldan döner dönmez bu kitabı heceleye heceleye okumaya koyulduğunu ve okumayı bu sayede söktüğünü söyler.⁵² 19. yüzyılın sonlarında gelişen matbaa kapitalizmi sayesinde Osmanlı toplumunda okur – yazar kişilerin olduğu ailelerde bu kitaplara sıklıkla rastlanabilmekteydi. Bu dönemde, Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin eserleri, Fransızca tercüme romanlar ve sözlü gelenekten gelen popüler Türk – İslam hikâyeleri oldukça yaygındı.⁵³ Bunlara gazeteleri ve çeşitli dergileri de eklemek gerekir.

Osmanlı toplumunda kamusal eğitim Tanzimat Dönemi'nde (1839 – 1876) başlayıp II. Abdülhamid döneminde gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştı. Buna göre, modern eğitimin ilk basamağını iptidai mektepler oluşturmaktaydı. Ancak bu mekteplerin her yerde açılmasındaki güçlükler ve Müslüman ailelerin geleneksel eğitim veren mahalle mekteplerini tercih etmeleri nedeniyle rüşdiye ve idadi mekteplerine giden yol mahalle mekteplerinden geçmekteydi. Mahalle mektebinin hocaları Müslüman halk tarafından büyük saygı görürdü. Çünkü burada Kuran okuma ve dini bilgiler öğretiliyordu. Yahya Kemal, babası onu mahalle mektebinden alıp yeni mektebe kaydettiğinde dinini kaybedip “gavur” olacağı korkusuna kapıldığını anlatır.⁵⁴ İlköğretimin ilk basamağında aynı amaca yönelik, fakat farklı kökenlere sahip mahalle mektebi ile iptidai mektepler arasındaki ayrım, fertlerin daha baştan geleneksel – modern çekişmesiyle tanıştıklarını göstermektedir. Bu olguya dair en popüler ve aynı zamanda en ikonik örnek Mustafa Kemal'in ailesinde görülmektedir. Annesi Zübeyde Hanım mahalle mektebinde ısrar ederken, babası Ali Rıza Bey onu modern okula göndermiştir. Bununla birlikte, mahalle mektebi ilköğretimdeki başat yerini korumuştur. Dolayısıyla İslam inancına dair bilgileri hem aile evinde hem de

⁵² A.e., s.132-133.

⁵³ Somel, a.g.e., s.308-310.

⁵⁴ Somel, a.g.e., s.316-317.

mektepe sıralarında gören öğrenciler geleneksel toplumun dünya görüşünü öğrenerek eğitim hayatına başlıyorlardı. Sonrasında ise eğitimde modernleşmenin ürünü olan rüşdiye ve idadi mekteplerine devam ediyorlardı.

Yakup Kadri'nin bir elinde sefer tası diğer elinde Amme Cüzü'yle yollandığı Fevziye Mektebi de bir mahalle mektebiydi. Burada kendisini en çok yıldırın şeyin, sınıfın hocası “Hafız Mıstafa Efendinin daima çatık ve kızgın suratı” veya mektep müdürü Ambarcı Hüseyin Efendi'nin “şimşir sopası” değil, ayakları çıplak ve “belki doğdukları günden beri vücutları sabun ve su yüzü görmemiş” bir alay çocukla dolu bir sınıfa girmek olduğunu anlatır. Daha da beteri mektebin yemekhanesiydi ki, bütün açlığına rağmen getirdiği yemekleri yemez ve diğer öğrencilerin eline bırakır ve bazen öylece ağlardı.⁵⁵ Yakup Kadri, mektepte iki yıldır aynı sınıfta devam ettiğini, dersin hocası saç mangalın başında “tatlı tatlı uyuklarken”, kendilerinin kâh soğuktan kâh dayak korkusundan “tır tır titreyerek avaz avaz” Kuran okuduklarını anlatır.⁵⁶ Dahası, babasının kendisini karşısına oturtup sure ezberletmeye kalktığında “değnekli” hocasına taş çıkarttığını⁵⁷ ve ondan köşe bucak kaçtığını söyler.⁵⁸

Yakup Kadri, geleneksel toplumun dini ve kültürel yanlarıyla iç içe bir çocukluk geçirmiştir. Mart ayının dokuzundaki Mesir Bayramını ve Mayısın sonuna doğru kiraz yaylalarına çıkışı anlatır. Ramazan ayını sadece yarı tatil ayı olması, “*ıftar sofraları, sahur hoşafı, davulu, topu, Karagöz oyunları ve sabaha kadar ısı ısı ısıldayan minareleri için değil*”, kendisine “büyükler arasına karışmak fırsatını veren” vaazları ve teravih namazları için de sevdiğini söyler.⁵⁹ Bu ayda cami cami dolaştığını, Muradiye'deki camide vaaz veren Sivaslı hocanın vaazlarını heyecan verici bulduğunu, oradaki kadınların hıçkırıklarla ağladığını anlatır. Bir başka hocanın anlattığı peygamberlerin ve evliyaların hikâyelerinden hoşlandığını aktarır.⁶⁰ Çocukluğuna dair hafızasında yer edinen bir başka figür Vehbi Efendi'yi de dinlemiştir. Fakat onunla ilgili gizli gizli rakı içtiğine ve esasında Bektaşî olduğuna

⁵⁵ Karaosmanoğlu, **Anamın Kitabı**, s.27-29

⁵⁶ **A.e.**, s.125.; Falaka ve dayak okullarda son derece yaygın olduğu hatıralardan anlaşılmaktadır. Adıvar, Karabekir, Tengirşek ve müstakbel Ürdün kralı Abdullah buna maruz kalmışlardı.

⁵⁷ **A.e.**, s.61-62.

⁵⁸ **A.e.**, s.64.

⁵⁹ **A.e.**, s.113-114.

⁶⁰ **A.e.**, s.115-117.

dair dedikodulardan söz eder. “*Rakı içmek haydi neyse, fakat Bektaşî’liğin Manisa halkınca katillikten, hırsızlıktan, gâvurluktan daha kötü bir şey telakki edildiğini ve hele bizim evde bunun sözünün söylenmesinin bile yasak olduğunu biliyordum.*”⁶¹ Bu, başta sözünü ettiğimiz mutlakçı kültürün bir ürünüdür. Yakup Kadri, çocukken gördüğü Mevlevî şeyhi gibi olmaya heves ettiğini ve Mevlevî tarikatına girmek için annesini ikna etmeye uğraştığını anılarında anlatır. Hatta birkaç gün gizlice bu Mevlevihaneye gitmiştir. Annesi bir gün onu bir derviş külâhıyla gördüğünde “kaşlarını öyle bir çatmıştı ki”, yapıp ettiklerine bin pişman olarak, yüreğini “kavurmakta devam eden büyük aşka rağmen” yavaş yavaş tekkeden elini eteğini çekmiştir.⁶²

Mutlakçı kültür ötekini bazen “radikal” bir kötülük olarak tanımlaması arada kalın duvarlar örmekteyse de, rasyonel aklın yaygınlaşmaya başlaması bu duvarları çatırdatmayı mümkün kılmıştı. Yakup Kadri, on beş yaşlarındayken Cemalîeddin Afgani’nin küçük bir risalesini okuduğunda böyle bir duvar yükselmiş, fakat birkaç yıl sonra bu duvar çökuvermişti. Yakup Kadri, Risalede zındıkların her türlü büyük günahı mübah sayan ve “kız kardeşleriyle yatıp kalkar” kişiler olduklarını okuduğunda tiksinti duyduğunu ve Afgani’nin “büyük İslam alimi” olduğunu öğrenince onun “zındıklar” hakkında söylediklerine tamamıyla inanmıştı. Birkaç yıl sonra onun *Red-il Maddiyyun* [Maddeciliğe/Materyalizme Reddiye] adlı eserini görüp şevkle okumak istediğinde Afgani’nin maddeci diye Voltaire ile Rousseau’ya ağız dolusu küfürler savurduğunu görmüştü. Oysa kendisinin o zamana kadar çok sayıda metinlerini okuduğu bu iki yazarın Kilisenin skolastik düşüncesine şiddetle karşı çıkmakla beraber Tanrıya ve dine inandıklarını biliyordu. “Kaldı ki, şimdi ‘maddecilik’ dediğimiz felsefe onların devrinde henüz mevcut değildi” der. Dolayısıyla Afgani’nin zındıklık tarifine itimadının kalmadığını söyler.⁶³ Afgani’nin ördüğü duvarın, rasyonel aklın düşünme yollarını edinmiş Yakup Kadri için ayakta kalması olanaksızdı ve yerle bir olmuştu.

Yakup Kadri ve kuşağının etrafındaki dünya tezatlıklarla dolu bir dünyaydı. Burada sözü edilen İslami geleneğin etkin olduğu yaşantının yanında bir de

⁶¹ A.e., s.118.

⁶² A.e., s.123.

⁶³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Zındık, Bolşevik”, *Ulus*, 26.03.1957, s.3.

modernleşmeyle gelen yeni bir yaşam biçimi vardı. Modern eğitim veren okullardan Fransızcadan çevrilen romanlara, alafranga mobilyalardan kılık kıyafete kadar Batı kültürü gündelik hayatta kendine yer bulmuştu. Doğu ile Batı'nın bazen yan yana veya bazen de büsbütün karşı karşıya olduğu bir kültürel ve politik iklim söz konusuydu. Bazı evler büsbütün Batı kültürünün etkisindeydi. Yine belirli ölçülerde Batı kültürünün etkili olduğu hanelerde baba Batı kültürünü, anne ise geleneksel kültürü temsil ediyordu. Çocuklar adeta babanın hâkim olduğu evin selamlık bölümü ile annenin temsil ettiği haremlık bölümü arasında kültürel bir yarılmanın içinde büyüyordu. Geleneksel ailelerde ise haremlık ile selamlık arasında böylesine keskin bir farklılaşma yoktu.⁶⁴ Fakat bu ailelerde baba eğer bir memursa muhafazakâr modernleşmeci Ahmet Mithat'ın romanları ve *Monte Kristo* gibi romanlar yüksek sesle okunuyordu.

Modernleşmenin kültürel alanda yarattığı gelenek ile modernlik ayrımı, çocukluk ve dolayısıyla ilköğretim çağında kendisini hissettirmekteydi. Bunun yanında, İmparatorlukta Sultan II. Abdülhamid ile “sivil” muhalefeti oluşturan Jön Türkler arasındaki iktidar mücadelesinin yarattığı gergin politik atmosfer, okullara da yansıyor. Nitekim eğitim basamaklarını birer birer çıktıklarında kaçınılmaz bir şekilde politikayla tanışacaklardı. İzmir İdadisi'ne devam ettiği bir gün sıranın altında Namık Kemal'in *Cezmi* adlı kitabını okuyan Yakup Kadri, ensesinden tutan bir el tarafından kapı dışarı edilecekti. “*Nereye gitmeli? Nereye kaçmalı? On altı yaşında ya var ya yoktum. Fakat, biliyordum ki, bazı memleketlerde hürriyet denilen bir saadet vardır ve oralarda herkes istediği kitabı okuyabilir.*”⁶⁵ Yakup Kadri, “o hürriyet diyarlarından birine”, Mısır'a gidecek ve Jön Türklerle yakın bir temasta olacağı bir çevre bulacaktı.

Fransız Devrimi'nden beri çeşitli memleketlerde dillerden düşmeyen “hürriyet”, Namık Kemal'in Jön Türklere ve Yakup Kadri'nin kuşağına aşılacağı “tehlikeli” bir sözcüktü. Zira devrin hükümdarı II. Abdülhamid'in iktidarı için bir tehdit oluşturunuyordu. Sultan, “istibdat” dönemi olarak anılacak bir baskı rejimi

⁶⁴ Somel, a.g.e., s.306-307.

⁶⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 4. Baskı, s.19-20.

kurmuştu. Basın ve yayıncılığın sansür altında tutulması nedeniyle, İmparatorluğun hakiki vaziyeti hakkındaki muğlaklığın hâkim olduğu bir ortam söz konusuydu. Ayrıca sıkıca denetlenen bir müfredat nedeniyle rüşdiye ve idadi mektepleri öğrenciler için kültürel ve entelektüel gelişim sağlamaktan uzaktı.⁶⁶ Öyle ki, Yakup Kadri, mektepler için “sadece bir zeka mezarı idi.” der.⁶⁷ Bütün bunlar, Jön Türk propagandası için mükemmel bir ortam sunmuştu. Yeni Osmanlı ve Jön Türk yayınlarının Abdülhamid iktidarı boyunca gençliğin zihinsel gelişiminde belirleyici bir etkisi olmuştu. Selçuk Akşin Somel, incelediği hatıratların hemen hepsinde, yasaklanan kitapların ve gazetelerin anı yazarlarının siyasi gelişiminde başrolü oynadığını belirtmektedir.⁶⁸ Hatıratlar, Namık Kemal’in oyunlarının, şiirlerinin ve romanlarının gençlerin zihinlerini alt üst ettiğini, ilk kez karşılaştıkları “vatan”, “millet” ve “hürriyet” kavramlarının onlarda vatani kurtarmak ve korumak gibi “erdemli” ve “romantik” idealleri filizlendirdiğini göstermektedir.⁶⁹

Bütün bunlar, İslami dünya görüşünün hâkim olduğu kadim Osmanlı geleneğinin, her alanda beliren modernleşmenin etkisiyle, siyasal, toplumsal ve kültürel alanda büyük sarsıntılar geçirdiğinin göstergesiydi. Aslında ne Osmanlı Sultanı ne de diğer monarkların hiçbiri halktan gelen kimseleri kendi iktidarına ortak kabul etmezdi. Ancak Fransız Devrimi’nin halkı egemenliğin temeli olarak gören politik fikirlerinin yayılmasıyla monarşilerin duvarları çoktan çatırdamıştı. Nitekim Yeni Osmanlıların 1876’da Padişaha kabul ettirdikleri anayasa ve meclisin olduğu Meşrutiyet rejimi bu düşüncenin bir ürünüydü. Her ne kadar II. Abdülhamid 1878 yılında Meclisi dağıtıp Anayasayı askıya alsa da, uzun vadede kazanan modern politik fikirlerin savunucusu olan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler olacaktı. II. Abdülhamid gibi otoriter bir padişaha karşı, Fransız Devrimi ve Aydınlanma Çağı’ndan edindikleri felsefi ve politik perspektifle şekillendirdikleri fikirlerini yayınlamak ve basın – yayın faaliyetleri aracılığıyla orta kademe okur – yazar muhatapları nezdinde karşılık bulmak üzere, gelenekselliğin karşısında yükselen modernliğin zeminini teşkil eden yazılı kültüre yatırım yaptılar. Gregory Jusdanis’in belirttiği gibi, kültüre yatırım yapmak,

⁶⁶ Somel, **a.g.e.**, s.328.

⁶⁷Karaosmanoğlu, **Atatürk**, s.19

⁶⁸ Somel, **a.g.e.**, s.328.

⁶⁹ **A.e.**, s.329-330.

Batılı olmayan toplumlarda modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan devlet – sivil alanlar çatışmasında siyasal otorite kazanmak için çok önemliydi.⁷⁰ Dolayısıyla muhalif aktörler bir bakıma kültürü otoriter devlete karşı direnebilecekleri bir alan haline dönüştürmüşlerdi. Türk modernleşmesinde Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin yerini tespit eden öncü çalışmalarıyla tanınan Şerif Mardin'in (1927-2018) de dediği gibi, Yeni Osmanlılar (ve sonrasında Jön Türkler) halk edebiyatının geleneksel kahramanlarını ve hikayelerini kendilerine konu olarak seçerek, “küçük kültür [halk kültürü] mekanizmasının işleyişini kavrayabilmiş ve onu kendi amaçları için kullanmışlardı. Nitekim 19. yüzyılda birçok Türk yazarı okuma tiryakiliklerini çocukluklarında bu kaynaklardan edindiklerini anlatırlar.⁷¹ Osmanlı-Türk aydınları, şiir, roman ve tiyatro eserleriyle gazete ve dergiler konuşma diline yakın bir Türkçeye yazarak halka okuma alışkanlığı kazandırmak, halkın cehaletini gidermek ve onları medenileştirmek için gerekli kavramların ve değerlerin alınması⁷² gibi pedagojik ve siyasal amaçlarla kültürel ve entelektüel alanda başarıyla hâkimiyet kurdular.

II. Abdülhamid ise her ne kadar ulaşım, haberleşme ve eğitim konusunda çok ciddi modernleşme hamleleri yapmış olsa da, bizzat kurduğu idadi ve rüşdiye mekteplerinin müfredatlarını sansür ve baskı mekanizmasına tabi tuttuğu için bu okullardaki öğrencileri saltanatına sadık kimseler olarak yetiştirme fırsatını kaçırmıştı. 1890'ların ortalarından itibaren kaçak yollarla İmparatorluğun askeri tıbbiye, harbiye, mülkiye ve idadi mekteplerine kaçak yollarla sokulan Jön Türk yayınları mevcut rejimin sınırları korumaktan aciz olduğunu, yabancı devletlere imtiyazlar verildiğini ve padişahın şahsi çıkarlarını İmparatorluğun üstünde tuttuğunu, tek çarenin Meşrutiyeti geri getirmek olduğunu öne sürüyordu. Yıldız Sarayı ve Abdülhamid ile ilgili olan her şey öğrencilerin pek çoğunda düşmanca duygular uyandırmaya başlıyordu.⁷³ Diğer yandan Fransızca yayınlar da gizli yollarla giren ve idadi

⁷⁰ Jusdanis, **a.g.e.**, s.255.

⁷¹ Mardin, “**Tanzimat Dönemi Aşırı-Batılılaşma**”, s.65.

⁷² Moran, **a.g.e.**, s.19.

⁷³ Somel, **a.g.e.**, s.331.

öğrencilerinin takip edebildiği yayınlardı. “Özgürlüğün beşiği olarak gördükleri” Fransa’ya neredeyse körü körüne hayranlık duyuyorlardı.⁷⁴

İmparatorluktaki askeri ve sivil öğrenciler bütün bu iktidar çekişmeleri arasında politize olmuşlardı. Yakup Kadri, Namık Kemal’in kitabını okuduğu için sert muameleye maruz kaldıktan sonra 1905 yılında geldiği Mısır’da, bir yandan Fransız Koleji’nde öğrenimini sürdürecektik diğer yandan da Kahire – İzmir arasında Jön Türklere kuryelik yapacaktı. *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* adlı kitabında İzmir İdadisi’nden arkadaşı Şahabettin Süleyman’a “Meşrutiyet rüzgarının ilk esintilerini” kendisinin getirdiğini anlatır.

“(...)bavul eşyalarımın altında taşıdığım gazete, broşür, beyanname ve kitapların büyük bir kısmını tatil münasebetiyle İzmir’de bulunan Şahabettin Süleyman’a ben verirdim. O da bunları İstanbul’a götürür ve Mektebi Mülkiye-i Şahane’deki arkadaşlarına dağıtırdı. Hatta, Meşrutiyetten bir yıl önce yine İzmir’de bulduğumuz bir gün İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İstanbul’da bir nüvesinin olduğunu ona ben söylemişim. Onun da ilk işi İstanbul’a dönüp cemiyete girmek oldu.”⁷⁵

Mısır’da temas kurduğu Jön Türklerden babasının eski arkadaşı firari miralay İsmail Hakkı Bey, Mithat Paşa’nın kızının oğlu Kemal Mithat Bey, Ali Kemal, Ahmet Saib, Abdullah Cevdet, İsmail Gaspıralı’yı ve “oraya uğrayıp giden Samipaşazade Sezai Bey’i hep orada” tanımıştı. Orada “Osmanlı devletinin kötü idaresi, Abdülhamit’in istibdat ve zulmü hakkında ilk acı feryatları” dinlemişti. Hasan Âli Yücel’in ifadesiyle, “Yakup Kadri’nin ruhuna politika tohumları burada ve böylece ekildi. Namık Kemal okulunun hürriyet aşkı ve istibdat düşmanlığı onun ilk siyasi ve vatanperver duygularının çekirdeği olmuştur.” Burada 1902’den beri çıkarılan Jön Türklerin *Türk* adlı gazetesinde Yakup Kadri’nin Fransızca’dan yaptığı ilk hikâye tercümeleri yayımlanmıştı.⁷⁶

⁷⁴ “Bu idadi öğrencileri arasında Fransızca olan her şey popüler hale gelirken Şarklı olan hiçbir şey beğenilmez oldu ve “alaturka” olan her şey yozlaşmışlığı, çürümüşlüğü ve gericiliği çağrıştırmaya başladı.” A.g.e., s.331.

⁷⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 15. Baskı, s. 26.

⁷⁶ Yücel, a.g.e., s.25-26.

Yakup Kadri, Jön Türklerle temasını sürdürürken diğer yandan da hürriyet vakti geldiğinde yepyeni bir edebiyat çıkırının doğacağına inandığı zamanlara hazırlanıyordu. Bu dönemde öğrenimini sürdürdüğü *Frères* adlı Fransız Lisesi, aslında bir misyoner okuluydu ve Rousseau ve Voltaire gibi Aydınlanma filozoflarının adından bile söz ettirmiyordu.⁷⁷ Bununla birlikte, Yakup Kadri, zaten Fransız ve Alman Aydınlanma filozoflarını okumaya başlamıştı.⁷⁸ Fransız Kolejinden çıkar çıkmaz kütüphaneye gidip, Stendhal ve Balzac gibi yazarların romanları veya Rousseau ve Voltaire'in eserleriyle eve dönüp gece yarısına, hatta şafak söküne kadar okuduğunu hatırlarında anlatır: “Sanki hayatın bütün problemlerini ve insanı bütün alinyazısıyla o kitapların arkasından görüp anlamaya başlamıştım.”⁷⁹ Yakup Kadri, Tunalı Hilmi'nin *Cenevre'de Tahsil* adlı kitabını okuduktan sonra Cenevre'ye hayranlık duymaya başlamış, kartpostallarda burayı seyretmiş, bu şehri “kamus kitaplarında” okumuştur. “Cenevre hasreti” Yakup Kadri'yi Rousseau'yla tanıştırmıştı. Öyle ki, Rousseau Adası “*düşünen ve tunçtan filozofuyla beni, adeta, gözlerimden yaş getiresiye içlendiriyordu.*” demişti. *Yeni Heloise* ve *İtirafılar* adlı kitaplarının kendisini adeta Cenevre kıyılarında dolaştırdığını yazar.⁸⁰

Hasan Âli Yücel, burada okuduğu dindar Fransız ediplerinin “Yakup'un varlığındaki mistik tarafları uyandırdığından ve ona geniş bir duygu sahası açtığından” söz eder.⁸¹ Nitekim Kitab-ı Mukaddes'teki pasajları, kıssaları Yakup Kadri'nin yazılarında sık sık görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, Mütareke döneminde işgal altındaki İstanbul'u anlattığı romanına *Tevrat*'tan ilhamla *Sodom ve Gomore* adını vermiştir. Sadece Yakup Kadri değil, Halide Edip de benzer bir şekilde *Kenan Çobanları – 1918* adlı üç perdelik opera yazmıştı.⁸² Bu, esas itibarıyla Batı edebiyatından gelen bir etkiydi. Bunun yanında, Yakup Kadri ve Yahya Kemal'in, aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacak olan, edebi kültürümüzü Yunan ve Latin eserlerini üzerine temellendirme yönündeki Nev – Yunanilik projelerini de bu tesire bağlamak mümkündür. Yalnız onlar değil, Halide Edip, Ziya Gökalp ve Ömer

⁷⁷ A.e., s.24.

⁷⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, 3. Baskı, s. 185.

⁷⁹ Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.55.

⁸⁰ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s. 277-278.

⁸¹ Yücel, a.g.e., s.24.

⁸² Akı, a.g.e., s.51-52.

Seyfettin de dahil birçok isim başta Homeros olmak üzere Batı dünyasında yüz yıl öncesinden itibaren yükselen bu yeni – pagan tınılarla kaplı edebi-estetik kültüre hayranlık duyuyor ve onu, edebiyatımızın güçlendirilmesi için önemli bir kaynak olarak görüyorlardı. Niyazi Akı'nın belirttiği gibi, Yakup Kadri, “Kitabı Mukaddes’in şiiriyle greco-latin hassasiyetini mensur şiirinde eritir ve bunu halk şiirimizin Yunus Emre ve Karacaoğlan gibi mümessillerinden gelen lirik bir mistisizmle” buluşturmuştur.⁸³ Bir bakıma güçlü bir sentezdi ve Türk edebiyatını ve kültürünü Batı’yla bütünleştirmeyi amaçlıyordu. Batı’da Hümanist kültürün kapsayıcılığı Antik Yunan ve Roma eserlerini, Eski ve Yeni Ahit’i, Rönesans ve Aydınlanma metinlerini içeriyordu. Dolayısıyla Batılı klasik eğitimi/kültürü, edebiyattan felsefeye, mimariden psikolojiye bütünlüklü bir terminoloji, ortak bir dil ve sentezleyici bir zihinsel düşünme biçimi yaratmıştır. Örneğin Freud, psikanalitik buluşlarını adlandırırken ve açıklığa kavuşturmaya çalışırken Yunan mitolojisinden ve Eski Ahit kıssalarından çokça yararlanır.

Bütün bunlar Yakup Kadri’nin aldığı eğitimin Batılı ayağını oluşturmaktadır. Fransız Kolejindeki klasik edebiyat dersleriyle yetinmeyip abonesi olduğu umumi kütüphanenin, 19. yüzyılda ün salmış bütün edebiyat, felsefe ve tarih kitaplarını büyük bir okuma iştahıyla sömürdüğünü yazar. Yine Fransa’da çıkan belli başlı dergilerde günün fikir akımlarını takip etme imkânı bulduğunu, ancak Türkiye’de yabancı yayınların Türkler tarafından satılması şiddetle yasak olduğu için başta en yakın arkadaşı Şahabettin Süleyman olmak üzere çağdaş meslektaşlarının böyle bir olanaktan yoksun olduğunu ifade eder. Şahabettin Süleyman’ın “İzmir’deki yarım hürriyetten faydalanarak *Abajoli* adında bir Fransız kitapçısından *Le Tempse* gibi, *Les Annales Littéraires* gibi gazete ve dergileri herkese teşhir edercesine” okuduğunu anlatır.⁸⁴ Bu teşhircilik, Fransız kültürü ve edebiyatına duyulan bir hayranlığın eseri idi.

Yakup Kadri Muallim Naci, Mehmet Celal, Vecihi gibi edebiyatçıları okurken, İzmir İdadisi’nde tanıştığı Abdullah Rahmi’nin kendisine Fransızca öğrenmeyi ve bu

⁸³ A.e., s.50-55.

⁸⁴ Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s.33.

dilde yazılmış eserleri okumayı tavsiye ettiğini söyler. Abdullah Rahmi, “Bizim edebiyatımızın kaynağı Fransız edebiyatıdır, onları okuyarak ancak edebî kültürümüz olabilir” demiş ve Yakup Kadri’nin Edebiyat-ı Cedide’yi, dolayısıyla Halid Ziya, Mehmet Rauf, Tevfik Fikret’i okumasına sebep olmuştu. Yakup Kadri, on beş yaşındayken okuduğu Mehmet Rauf’un *Eylül* romanını öylesine beğenmişti ki, romanın başkarakteri Necip’in hayatının ve geleceğinin onun gibi olmasını istediğini söylemekten kendini alıkoyamamıştır. Bu yazarları okumaya başladığında, onların sesi Sultan Hamid iradesiyle çoktan işitilmez olmuş, ancak yazarların bu duruma düşmeleri, Yakup Kadri’nin gözündeki itibarlarını büsbütün artırmıştı: “Başta Mehmet Rauf olmak üzere, her biri bana bir efsane kahramanı gibi görünüyordu.”⁸⁵ Yakup Kadri, milliyetçi – toplumcu bir edebiyatçı olduğu ileriki yıllarda “zampara edebiyatı” olarak damgalayacağı Edebiyatı Cedide’ye başlangıçta hayrandı ve edebiyatı daha iyi bir düzeye taşıyabileceğini düşünüyordu. Mısır’daki köşesinde “hürriyet güneşinin doğmasını beklerken Edebiyatı Cedide kuşağını gölgede bırakacak genç şair, edebiyatçı, sanat ve fikir adamlarının çıkması” umuduyla gece gündüz çalıştığını söylüyordu.⁸⁶ Nitekim yukarıda görüldüğü gibi, devrin edebi ve fikir akımlarını sıkıca takip ediyor ve durmadan okuyordu.

Meşrutiyet güneşi henüz doğmamıştı, ancak hamileri Prens Mehmet Ali vefat edince bir kez daha Mısır’ı terk etmeye koyuldular.⁸⁷ Kısa süre İzmir’de kaldıktan sonra kesin olarak yerleşecekleri yer Halid Ziya’nın, Mehmet Rauf’un romanlarında okuyup bildiği İstanbul’du. Meşrutiyetin ilanından birkaç ay önce, 1908 yılında geldikleri İstanbul’da Kadıköy’e yerleştiler. Zaten böyle olmasa bile, Yakup Kadri’nin Jön Türklerle teması, aldığı eğitim ve entelektüel bagajı nedeniyle, önünde sonunda politikanın, edebiyatın, basın ve yayıncılığın merkezi olan İstanbul’a yolunun düşmesini beklemek zorlama bir yorum olmasa gerek. Görünür olmak, hatta “var olmak” için çevreden merkeze gelmek, merkeziyetçi bir İmparatorlukta neredeyse bir

⁸⁵ “Onun için İstanbul’a ilk gidişimde ilk isim kendilerini, hiç değilse uzaktan görmek imkânını aramak olmuştu. Şahabettin Süleyman, bunların peşinde birer hafife olduğunu söylemişti. Bu yüzden bir Tepebaşı anfitiyatrosunun operet matinesinde tıknaz denilebilecek bir adam önümüzdeki sıraya oturacak ve Şahabettin Süleyman Mehmet Rauf bu diyecekti. Ardından tanışmak yanına gittiklerinde birkaç anlaşılmaz sözcükten sonra bizden kaçarcasına sıvışıp gidecekti. Şahabettin Süleymanı bir hafife sanmış olabilirdi.” A.g.e., s.14.

⁸⁶ A.e., s.32.

⁸⁷ Yücel, a.g.e., s.26.

zorunluluktur. Nitekim Mısır, Avrupa veya Selanik'teki muhaliflerin başlıca çabası bir bakıma kendilerine kapalı tutulan İstanbul'a gelmek ve buradan kendi tasarılarını İmparatorluk genelinde hayata geçirmektir.

B. Karamsar Ferdietçilik ile İdealist Toplumculuk Arasında: Bölünmüş Bir Ruhun Panoraması

II. Meşrutiyet ve on yıllık savaş dönemine denk gelen gençlik yıllarında (1908 – 1922), Yakup Kadri bir arayışın içindedir. İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra entelektüel çevrelerde yer edinen Yakup Kadri, henüz on dokuz yaşındaki bir genç olması bakımından çeşitli sanat ve fikir akımlarının etkilerine açıktır. Schopenhauer etkisindeki kültürel karamsarlık, pozitivist edebiyattaki temsili olan ve Balzac'ın öncülüğünü yaptığı realizm akımı, bir süre benimsediği Edebiyat-ı Cedide'nin "Sanat sanat içindir" düsturundan sonra toplum için sanat anlayışına sıçraması, Hümanizm ve Aydınlanma düşüncesinin etkisi bir çırpıda sayılabilir. Ayrıca hikâye, deneme, tiyatro eserleri, mensur şiirleri ve son olarak asıl ünleneceği roman türünde eserler verir. Önce karamsar bir ferdietçi, daha sonra idealist bir toplumcu olur. Dolayısıyla, ilk başta politikadan uzak durup sanat ve edebiyatla ilgilenirken, Birinci Dünya Savaşı döneminin gelişmeleri karşısında politikaya atılır ve sanatı toplum için icra etmeye başlar. Bununla birlikte, ideal ile realite arasındaki uçurumu fark etmekte gecikmez. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, eldeki imkânlar ile aydının zihnindeki tasarıları arasında kapatılması güç bir mesafe vardır. Böylece iç dünyasında çatışan iki zıt yön ortaya çıkmaya başlar. İdealist Yakup Kadri'nin karşısına realist Yakup Kadri çıkıyor, realist Yakup Kadri'nin karşısına idealist Yakup Kadri dikiliyor ve ruhundaki bölünmüşlük derinleşiyordu. Bu kısımda, dönemin siyasal olaylarının etkileri de dikkate alınarak, ondaki bu ruhsal bölünmüşlüğü, içsel çatışmanın ortaya çıkış süreci, nedenleri ve bunun onun yazılarına ve hayata bakışına etkileri tartışılacaktır.

1908 yılının 24 Temmuz'unda II. Meşrutiyetin ilanı ile, muhaliflerin, şairlerin, ediplerin, sürgünlerin arzuladığı "hürriyetin güneşi" İmparatorluğun üzerine doğduğunda, otuz yıllık istibdat dönemi sona ermişti. Böyle olunca aylarca süren

kutlamalar gerçekleştirildi. Basın ve yayıncılıkta bir patlamanın yaşandığı bu dönemde, entelektüel anlamda önemli gelişmeler yaşandı. Vaktiyle Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi isimlerin öncülük ettiği Batı etkisindeki Tanzimat edebiyatı, halka inmeye ve halkı eğitmeye yönelip “toplumcu” çizgi benimsemişken, İstibdat rejimi nedeniyle Tevfik Fikret, Halit Ziya, Mehmet Rauf gibi Serveti Fünuncular içedönük ve sembolist göndermelerle dolu bir ferdiyetçiliğe ve estetizme yönelmişlerdi. II. Meşrutiyet, Tanzimat devrinin halka dönüş ruhunu yeniden diriltmişti. Selanik’te *Genç Kalemler* dergisinde başta Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp gibi isimler halk dili ve edebiyatını öne çıkaran “Yeni Lisan” ve “Milli Edebiyat” hareketi başlatırken, Edebiyat-ı Cedide’nin bir bakıma devamı sayılan Fecr-i Âti Topluluğu, *Servet-i Fünun* dergisinde “Sanat şahsi ve muhteremdir” düsturuyla ortaya çıkıyordu. Refik Halid, Ahmet Haşim, Celal Sahir, Ahmet Samim, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Mehmet Fuad’ın⁸⁸ başlıca isimlerini oluşturduğu topluluğa, Yakup Kadri, Şahabettin Süleyman aracılığıyla katılacaktı. Bununla birlikte, Yakup Kadri, “egocentrique” ve ferdiyetçi sanat anlayışının kendilerine Edebiyat-ı Cedide’den miras kaldığını ve kendilerinin bunları tekrar etmekle yeni bir şey söylemediklerini hatıralarında yazacaktır.⁸⁹ Yakup Kadri’yi, Refik Halid ile birlikte, bu topluluktan ayıran önemli bir özellik vardı. İkisi de Anadolu’yu edebiyatın konusu haline getiriyor ve Türkçelerini giderek konuşma diline, dolayısıyla halk diline yaklaşıyorlardı. Nitekim Ziya Gökalp, dil meselesini Cenap Şahabettin ile tartışırken, başarılı bir örnek olarak Yakup Kadri’yi gösteriyordu.

Yakup Kadri’nin realiteyi hikayelerinde işlemesinde Doudet, Zola, Goncourt, Balzac ve Maupassant gibi Fransız realistlerinin ve naturalistlerinin etkisi büyüktür. Maupassant cemiyetin kusurlarını, bireylerde rastladığı ruh hastalıklarını, cemiyetin iyi ve kötü yönlerine sadakatle nasıl ortaya koyduysa Yakup Kadri de kısmen bunu yapmıştır. “*Her ikisi de hayatın kusurlu ve elemli tarafına bakmıştır.*”⁹⁰ Maupassant Yakup Kadri’yi birey psikolojisi ve insanın bilinçaltı faaliyetini görmeye alıştırmıştır.⁹¹ Artık buradan Schopenhauer’un karamsar felsefesine sığraması daha

⁸⁸ Yücel, a.g.e., s.47-48.; Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.40-41.

⁸⁹ Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.36.

⁹⁰ Niyazi Akı, a.g.e., s.85.

⁹¹ Akı, a.g.e., s.86.

kolay olacaktır. II. Meşrutiyet döneminde de II. Abdülhamid dönemini aratmayan baskı ortamının oluşması karamsarlık ve içe kapanmayı artıracaktır.

II. Meşrutiyet döneminin politik atmosferi, siyasetten uzak durmaya çalışan dönemin kalem erbabını bir yerde durmaya zorluyordu. Yakup Kadri'nin deyimiyle, beş altı ay içerisinde kardeşlik, adalet, eşitlik nidaları kesilmiş, *“iki kampa ayrılan politikacıların sert ve haşin sesleri takip etmeye başlamıştı.”* Yakup Kadri, kendisiyle beraber Refik Halid ve Ahmet Haşim'in İttihatçıların baskılarına rağmen bağımsız kaldıklarını yazar.⁹² Fakat muhalefette durmanın bedeli çok ağır olabiliyordu. Önce gazeteci Hasan Fehmi 6 Nisan 1909 günü Galata Köprüsü'nde ve daha sonra politik meselelere dalıp İttihatçılara karşı muhalif safa geçecek olan Ahmet Samim, 9 Haziran 1910 yılında bir kurşunla vurulup öldürülecekti.⁹³ Avusturya – Macaristan ve Yunanistan'a uygulanan boykotajlar, 31 Mart ayaklanması, İttihatçılar ve muhalifler tarafından gün geçtikçe azdırılan bir kutuplaşma, “sopalı seçimler” ve on yıl sürecek savaş dönemini başlatan Balkan Savaşları bütün havayı bulandırıyor.

Hürriyet şöyle bir yüzünü gösterip ortadan kaybolmuştu ve tanıklık ettiği hadiseler, zaten karamsar bir mizacı olan Yakup Kadri'nin kötümserliğini daha da arttıracaktı. *“Yirmi yaşımıza geldiğimizde”* der Yakup Kadri, *“artık hiç kimseye hiçbir şeye inanmıyorduk.”* Meşrutiyet dönemi için ise *“Panayır mızıkacılarının, köşebaşı şarlatanlarının ve acemi şiir okuyucularının yordamıyla yapılan halk nümayişleri bizi tiksindiriyor; evlerimize kaçıyorduk.”*⁹⁴ der ve birkaç satır sonra:

“Şahsî hayatımızda olduğu gibi millet ve memleket meselelerinde de tamamiyle reybîleşmiştik [kuşkucu olmuştuk] ve birçok frenkçe kitapların yardımıyla bu ruh ve iman iflâsını bir nevi ilmî bir fikir sistemi haline koymaya çalışıyorduk. Bunda da, doğrusu, çok güçlük çekiyorduk. On dokuzuncu asrın sonu Avrupa'da büyük bir inkâr ve ‘dissociation’ devridir. Bütün kıymet [‘değer’] ölçülerinin bozuk olduğu yolunda birbirleriyle müsabaka eden muharrir ve mütefekkirlerin adedi, o devirde sayılamayacak kadar çoktu. Bunlar, birtakım kötü gençlik arkadaşları gibi bizi baştan çıkarır gibi, bizi maceradan maceraya sürüklerken kafamızda yükseklerde dolaşan kimselerin sarhoşluğunu hissederdik. O frenk üstatlarından ödünç aldığımız inkâr ve istihza kanaatleriyle, sanki, muhitimizin üstüne çıkmış, sanki mensup

⁹² Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s.34, 58.; Yücel, **a.g.e.**, s.66.

⁹³ Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s.34; Yücel, **a.g.e.**, s.66.

⁹⁴ Karaosmanoğlu, **Atatürk**, s.20.

bulduğumuz cemiyetin bütün perişanlıklarına, âdiliklerine, ‘yalanlarına ve şarlatanlıklarına’ yukarıdan bir hakaretli bir yabancı gözüyle bakmış gibi oluyorduk.”⁹⁵

Yakup Kadri’nin burada sözünü ettiği on dokuzuncu yüzyılın “büyük inkâr ve dissociation devri”, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi sonrasında şehirlere doluşan insanların dayanışma temelli cemaat bağlarından kopup büyük kentlerde bireyselleşmeye, yalnızlaşmaya ve toplumdan kopuşa giden bir yabancılaşmaya maruz kaldığı bir süreçti. “Peşlerinde kadim ve hürmete şayan ön yargılar ve kanaatler silsilesini sürükleyen tüm durgun, donuk ilişkiler silinip süpürülüyor”⁹⁶ diyen Marx bu süreci, “kutsal olan her şeyin dünyevileşmesi”, Nietzsche “Tanrı’nın ölümü” ve “değerlerin değersizleşmesi” ve Max Weber ise “rasyonelleşme” ve “dünyanın büyüünün bozulması” olarak tanımlıyordu. Bu tanımlamalar, Modernitenin ve Aydınlanmanın sert bir eleştirisi anlamına geliyordu. Aydınlanmanın bütün değerlerine saldıran Nietzsche’nin işaret ettiği nihilizm tehlikesi, Yakup Kadri’nin II. Meşrutiyet dönemini konu alan *Hüküm Gecesi*’nin başkarakteri Ahmet Kerim’in kapıldığı bir hastalıktı. Ahmet Kerim, bu dönemi anlatırken “*Şahsî hayatımızda olduğu gibi millet ve memleket meselelerinde de tamamiyle reybileşmiştik [kuşkucu olmuştuk]*” diyen Yakup Kadri’nin ta kendisidir:

“Zaten yaşayıp da ne yapacaktı. Bu biten, bu yıkılan cemiyetin içinde bazı şahsî hayat tasarıları yapmak ona çirkin, bayağı ve ahlak dışı bir hakaret gibi geliyordu. Mademki Türk milletinin başına gelen bu belaya karşı koyabilmek gücünün kendisinde zerresi yoktu, şu halde gerekirdi ki, milletin sonu onun sonu olsun. Ahmet Kerim’in yakalandığı şey bir çeşit ‘nihilizm’ idi.”⁹⁷

Yalnızlık, Ahmet Kerim’in dört bir yanını sarmakta ve nihilizm hastalığı derinleşmektedir:

“Gerçekten hayatta bir insan için hangi hal, bir başkasına dert anlatamamaktan daha güç, daha çetin, daha sarp ve daha acıklı olabilirdi? Tanrıya dua ediyorsunuz, kabul etmiyor; hâkime yalvarıyorsunuz, dinlemiyor.

⁹⁵ Karaosmanoğlu, *Atatürk*, s.21-22.

⁹⁶ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 21. Baskı, s. 35.

⁹⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 4. Baskı, s.213.

Sevgiliye ağlıyorsunuz, gülüyor. Nereye gitmeli? Kime baş vurmali? Ah zavallı insan tabiatın ve cemiyetin ortasında ne kadar da yalnız ve çaresizdir.”⁹⁸

Yakup Kadri, bu dönemde değerler ve anlam sorunu içinde bocalıyordu. Yukarıda alıntılanan “bütün kıymet [‘değer’] ölçülerinin bozuk olduğu” yönündeki felsefi sorunlarla ilgilenmesi, şüphecilik ve nihilizm bunun bir göstergesiydi. Modernite ve Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan sorunlar Avrupa’da bireylerin toplumdan, moderniteden kaçışına yol açmıştı. Girişte de tartışıldığı gibi, Avrupa Romantiklerinin kaçtıkları yerlerden biri Doğu’ydu ve bunlardan bazıları geldikleri İstanbul’da da modernleşmeyi gördüklerinde hayal kırıklığına uğramışlardı. Çünkü modernleşme kaçınılmaz olarak her yere dağılıyordu. Yakup Kadri’ye gelince, karamsarlığı dönemin politik meselelerinden uzak durmasına yol açacaktır. Kendisini, bu yıllarda sık sık görüştüğü arkadaşı Refik Halid ile karşılaştırır ve ondaki hayatı alaya almayı ve neşeyi kısılandığını söyler. Birlikte k h Tokatlıyan’da yemek yerken, k h bakkal köşelerinde abur cubur mezelerle rakı içerken Refik Halid’in yüzünde hep aynı neşeye tanık olmuştu. Kendi kendine neden birdenbire yüreğine kasvet çöktüğünü, yaptıklarının kendisine bayağı göründüğünü ve yediği içtiği şeylerin zehir olduğunu sorar. “(...) *Neden Refik Halit’in düşüp kalktığı kızlar bir gecelik sevgililerdi de, benim tanıdıklarım tutkusu aylarca süren ‘maşuka’lardı?*” Yanıtları yine kendisi verir:

“Refik Halit doğuştan iyimserdi ve her iyimser tabiatlı insan gibi realist bir adam olmuştu. Ben ise kötümser ve karamsar mizaçlı idim ve bu mizaç arkasından gördüğüm dünyada yaşamak şevki verecek hiçbir şey bulamıyordum. Tek zevkim okumak, okumak, okumaktı.”⁹⁹

Okuduğu kitapların bir kısmı onun karamsarlığını kam ılamıştır. Yukarıda zikredilen Fransız realist ve naturalist roman ve hikâye yazarlarının etkisinin yanı sıra Ibsen’i okuması sayılabilir. Nitekim ilk kez Kahire’de Lunge Poe’nun oynadığı birkaç piyesle Ibsen’i tanıımıştı. Yakup Kadri, “İnsan ruhunun en korkunç yerlerini keşfetmiş bulunan bu kanı soğuk şimal [kuzey] adamının” etkisiyle, 1909 yılında ilk eseri *Nirvana*’yı ve daha sonra *Veda*’yı yazmıştı.¹⁰⁰ Bu noktada, kalıcı etkileri nedeniyle bir

⁹⁸ A.e., s.250-251.

⁹⁹ Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s. 54-55.

¹⁰⁰ Yücel, **a.g.e.**, s.31.

kez daha Schopenhauer ve Nietzsche’yi de anmak lazım. Budist felsefeyle beslenen Schopenhauer’a göre, hayatın hazlarında süreksizlik ve tatmin anları tekrar ettikçe alınan haz düşüyordu. Hobbes’un doğada savaş hali olduğu yönündeki düşüncesinden etkilenen Schopenhauer için tarih sonu gelmez yağmalardan, cinayetlerden, entrikalardan ibaretti. Alman filozof, erdem denmeye layık olan tek şeyi Budist ahlâkın prensibi olan “merhamet”te buluyordu:

“Var olmak ıstırap çekmekle aynı manaya gelir, müsbet saadet ebedi bir vehimdir; mümkün olan ancak ıstırabın durmasıyla varılacak menfi saadettir, buna ulaşmak için de biricik çare, hayatın ve hayattaki zevklerin boşluğunu anlayıp kendini inkar ederek, var olmaktan, yaşamaktan, zevk almaktan vazgeçmektir.”¹⁰¹

Böylesine bir görüşün insanı, insana dair bir güvensizliğe, kendi içine kapanmaya sevk edeceği açıktır. Yakup Kadri, *Bir Ölünün Mektupları*’nda insan ruhunun karanlık dehlizlerinde “deli, azgın, kükremiş ve kudurmuş bir hayvan” bulunduğunu ve bunların “benliğimizin meçhul sakinleri olduğunu” söylerken Schopenhauer’ın etkisindeydi.¹⁰² *Bir Huysuzun Defteri*’nde ise, tıpkı Nietzsche gibi, “adalet”, “hürriyet”, “eşitlik”, “milliyet” gibi kelimelerin putlaştırıldığını söyler: “*Şimdiki terakkiyi sadece çabuk yetiştiren ve çok adam öldüren âlât şeklinde gösteriyorlar... terakki, temeddün, ıslahat, bu çirkin sözler, bu çirkin asır...*” “*İnsanlar ilahlarını, yani saffetlerini, necabetlerini, insanlıklarını kaybedeli yeni bir put icad ettiler.*”¹⁰³ derken “ilerleme”yi kastediyordu. Rousseau’yu da unutmamak kaydıyla, Schopenhauer ve Nietzsche’nin etkisi, esas itibarıyla, Yakup Kadri’nin Batı medeniyetine yönelik sert eleştirisinin kaynaklarından bir kısmını oluşturmalarıdır.

Yakup Kadri’nin bu yıllarda yazdığı hikayelerde toplumun birey üzerindeki baskısına dair de bir eleştiri gelişmiştir. Kitleleri ilkel ve biçimsiz gördüğü bu devirde *Baskın* ve *Şapka* öykülerinde bu temayı işler. *Baskın* öyküsünde, Manisa’da tahrirat başkatibi Hilmi Efendi’nin kendisini evine davet eden dul bir kadın olan Esmâ Hanım’ı gece ziyaret etmesi ve mahallelinin yaptığı baskını anlatırken birtakım toplumsal normları eleştirir. Hilmi Efendi “mahalle içinde, komşu arasında, Türk hanımlarıyla

¹⁰¹ Akı, a.g.e., s.33.

¹⁰² Akı, a.g.e., s.36-37.

¹⁰³ Aktaran Akı, a.g.e., s.36-37.; Yücel, a.g.e., s.126.

vuku bulacak aşk münasebetlerinin” ne kadar kötü sonuçlar doğurabileceğini bilir ve bundan kaçınırdı. Ancak o, hiç camiye gitmemek, kahvehanelerde daima başı açık oturmak ve her gün frenk tarzı ve edasıyla giyinip süslenmek gibi “kötü huylarla mahalleli nezdinde” her hareketiyle dikkat çekerdi.¹⁰⁴ Yakup Kadri, bu öyküden neredeyse 50 yıl sonra benzer nitelikteki iki olayı gazetelerde okuyunca kalemine sarılır. *Ulus* gazetesinde yazdığı 30 Mayıs 1957 tarihli yazıda:

“Büyük inkılâbımızdan sonra ne şahsi hukuk ve mesken masumiyeti, ne de sadece medeni hayatla telifi kabil olmıyan bu iptidai adetlerin tamamıyla maziye karıştığını sanıyordum. Meğer, hiç de böyle değilmiş.”¹⁰⁵

Bir diğer öyküsü *Şapka*’nın da sonu ölümle biter. İtalyan sevgilisine Türkiye’de şapka giyilebileceğini, bu konuda hiç de mutaassıp bir cemiyet olmadıklarını ispata çalışan Fazıl Bey, önce birkaç kişi tarafından takip edilir ve ardından *Baskın* öyküsündeki Hilmi Efendinin akıbetine uğrar. İzmir’de başında şapkayla dolaşmaya çıkmanın bedeli linç edilerek ölmek olur.¹⁰⁶

Şapka ve *Baskın* öykülerinde de görüldüğü gibi, henüz topluma karşı mesafelidir. Fakat dönemin olayları onu yavaş yavaş toplumculuğa yöneltecektir. Bundan önce değinilmesi gereken son nokta Çamlıca’daki Bektaşî tekkesine katılmasıdır. Çocukluğunda Mevlevî şeyhine özenmesi, mistik inançlara olan ilgisi ve gençliğindeki toplumdan kaçış arzusu göz önünde bulundurulduğunda bu hiç de şaşırtıcı değildir. Tekkede bazen birkaç gün kaldığını ve böyle anlarda Kadıköy’deki evlerinde misafir olan Yahya Kemal’i yalnız bıraktığı için eve mahcup döndüğünü yazar. Zira arabayla kendisini almaya gelen tekkedeki hanım arkadaşları kıramayan Yakup Kadri, eve döndüğünde *Nur Baba* romanı için yazdığı müsveddeleri okurken bulduğunu söylediği Yahya Kemal’i de bazen yanına alarak tekkeye götürdüğünü anlatır.¹⁰⁷ Bu dönemde Yunus Emre ve tekke şiiriyle tanışır ve mensur şiirler yazar.

Yakup Kadri’nin hayatındaki en büyük dönüşümü Birinci Dünya Savaşı’nda toplumun ve ülkenin uğradığı büyük yıkımdı. Değerler ve anlam sorunuyla boğuştuğu,

¹⁰⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Baskın”, **Bir Serencam**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, 4. Baskı, s.71-72.

¹⁰⁵ Yücel, **a.g.e.**, s.107.

¹⁰⁶ **A.y.**

¹⁰⁷ Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s.135-136.

nihilizmin kıyılarında dolaştığı bir dönemde, bu büyük hadise, onu derinden sarsmış ve amaçsızlıktan bir ideale sarılmasına yol açmıştı. Bu dönüşümü Stefan Zweig'ın Erasmus üzerine yazdığı kitaptaki şu sözleri tastamam ifade etmektedir.

“...yüzyılların akışı içerisinde, ender olmakla birlikte, bazen öylesine şiddetli gerilimler doğar ki, bütün yeryüzü ikiye bölünür ve oluşan çatlak her ülkeden, kentten, evden, aileden ve yürekte geçer. O zaman kitlenin korkunç basıncı, bireyi her yandan sıkıştırır ve birey, kendisini bu kolektif çılgınlığın etkisinden ne koruyabilir ne de kurtarabilir; böylesine azgın bir tufan, sığınılacak tek güvenli köşe bırakmaz.”¹⁰⁸

Yakup Kadri için Bektaşî tekkesi belki de son güvenli köşeydi. Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a doluşan yaralıları görmüş, fakat bir süre kendi yoluna devam etmişse de, Birinci Dünya Savaşı'nın dört bir yana sıçrayan ateşi onun için kaçacak yer bırakmamıştı. Her ülkeden, kentten, evden, aileden, yürekte geçen bu felaket, nihayet Yakup Kadri'nin de yüreğinde derin bir “çatlak” açmıştı. Kendisi daha iyi ifade edecektir:

“Garp emperyalizmasının kandan ve yağmadan gözü dönmüş kurt sürüleri, bütün vahşetle bizim zavallı ağıllarımızın üstüne de saldırdı ve ortada, ne edebi cemiyetlerden, ne mukaddes sanat dâvalarından eser kaldı.”¹⁰⁹

1917 yılında yazdığı *Rahmet* adlı hikayesi, onun ferdiyetçilikten toplumculuğa geçişinin ilk emaresidir.¹¹⁰ Bu eserindeki başkarakter Emin bir bakıma Yakup Kadri'dir. Balkan Savaşı sırasında, Emin, sevgilisine “*Dışarıda kıyamet kopsun, bize ne? İnan ki biz fildişinden bir sur içindeyiz. Dışarıdakiler ne vakit bizden haberdar oldu ki, biz onlardan haberdar olalım? Benim sesimi kimse işitti mi? Kimse benim içimdeki sefaleti gördü mü?*”¹¹¹ diye sorar. “*Emin kendi eliyle kurduğu bu yalancı cehennemde tek başına böyle çırpınırken, öbür tarafta bütün Türk alemi ağyar [düşman] eliyle ta kökünden sarsılıyordu.*”¹¹² Fakat şehrin sokaklarındaki yaralıları arasında gezdikten sonra “esrarlı” ve “ulvi” bir unsuru keşfediyordu. “Bu millet dediğimiz ve ancak parça parça görebildiğimiz geniş ve yegane bir varlık”tı. “Genç

¹⁰⁸ Stefan Zweig, **Rotterdamlı Erasmus'un Trajedisi ve Zaferi**, çev. Ahmet Cemal, Can Yayınları, İstanbul 2019, 10. Baskı, s.27.

¹⁰⁹ Yakup Kadri karaosmanoğlu, “Bir Kıssa ve Bir Hisse”, **Kadro**, s.26.

¹¹⁰ Akı, **a.g.e.**, s.44.

¹¹¹ Karaosmanoğlu, “Rahmet”, **Bir Serencam**, s.202.

¹¹² “Rahmet”, s.204.

adam bu geniş varlıkta hilkatin baş döndürücü manzarasından bir şey; sayısız zıtlıklardan terekküp etmiş mutlak bir vahdet buluyor.” Emin, “...sıcak ve taze bir şeyin vücuduma yayıldığını hissediyorum ve bütün memleketin sıtması benim bileklerime vuruyor gibi...” der.¹¹³

Yakup Kadri’nin topluma doğru bu yönelişi, 1917 yılında Ziya Gökalp ve dostları sayesinde İsviçre’ye tedaviye gittiği için tam ifadesini 1918’de yayımlamaya başladığı *Erenlerin Bağından* başlıklı yazılarında bulur. Bu yazılarda benlik ve ferdiyeti “Şeytana mahsus” ve “hudutsuz kibir” diyerek tamamen reddeder. Fransız siyasetçi ve yazar Maurice Barrés’nin (1862-1923) milli hislere yönelik eserleri ve Gökalp’in fikirleri çerçevesinde milliyetçiliği benimser.¹¹⁴ Gerek Anadolu’yu konu edinmesi gerekse konuşma diline yaklaşan üslubuyla zaten Gökalp’in beğenisini kazanmış olan Yakup Kadri’nin “halka doğru” düşüncesi ve milliyetçiliğe geçişi zor olmamıştır. “Ferdietçilik çıkmazına” onun ardından girdiğini söylediği Barrés’nin kendisini bu sefer toplumculuğa taşıdığını hatıralarında şöyle anlatır: “Günün birinde onunla birlikte millet ve memleket aşkının sırrına ermiş; yeryüzünde iyilik, doğruluk ve güzellik adına ne varsa ancak anavatan topraklarında bulunabileceğini anlamaya başlamıştım.”¹¹⁵

İlk romanı *Kıralık Konak*’ın (1921) başkarakteri şair Hakkı Celis’in şahsında kendi dönüşümünü anlatır Yakup Kadri. Hakkı Celis, Çanakkale Cephesi için yapılan seferberliğe katıldığı bir dönemde, içinde bulunduğu muhitten uzaklaşmaya başlar ve eğitime katıldığı askeri birliğiyle bu muhite gidiş gelişlerinde büyük bir dönüşüm geçirir. “(...) bir ferdin başlı başına bir keyfiyet olmayıp, bir kemiyet içinde bir adet olduğunu hissetti. Onun gözündeki münferit hadiselerin hiçbir kıymeti yoktur.” Eski kuşaktan Naim Efendi’den Servet, Seniha, Faik gibi “alafranga züppelere” değin bu çevreden tiksine başlar.¹¹⁶ “Millet” ona, bazen bunlar, bazen de “kilometrelerce toprak üzerinde yığılmış bir kocaman ceset” gibi görünür. Hakkı Celis içsel bir muhasebenin sonucunda milletin bu züppelerden ibaret olmadığına karar verir:

¹¹³ “Rahmet”, s.210.

¹¹⁴ Akı, a.g.e., s.45.

¹¹⁵ Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.60-61.

¹¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 23. Baskı, s.167-168.

“Bunlar milletin çürüyen ve dökülen tarafıydı. Ve havaya kalkan sekiz yüz bin kılıç, işte, bu kangren olmuş uzvu kesip atmak içindi.”¹¹⁷ Hakkı Celis, tıpkı Yakup Kadri gibi, “toplum için sanat” çizgisine gelmiştir. “Mensup oldukları milletin itikatlarını, gazalarını, hezimetlerini, elem ve neşatını terennüm eden o büyük halk ve millet şairleri benim için daima mübarektirler. Şair denilen mahluk biraz evliya biraz da kahramandır.”¹¹⁸

Bu sözler, Meşrutiyetin ilk yıllarındaki ferdiyetçi Yakup Kadri’nin onaylayacağı cinsten değildi. O vakitler Raif Necdet’in “*Edebiyatı hep aşk ve kadın teraneleri mi dolduracaktır? Hiçbir içtimai eser yazılmıyor.*” deyip sosyal konuların işlenmesi gerektiği yönündeki sözlerine karşı çıkan Yakup Kadri, bir romancıya, bir şaire “falan muhitleri”, “falan insanları” tasvir edilmesi şeklindeki emirlerin gülünç ve fikir istibdadı olduğunu söylemiştir. “*Ben denizleri teganni ederim, siz vatanı...*”¹¹⁹ Fakat Birinci Dünya Savaşı “bütün acı sarahatiyle” ona göstermişti ki, istiklali uğruna ter döktüğünü söylediği sanat cemiyetin, milletin malıydı ve “müstakil bir sanat müstakil vatanda” mümkündü. Yıllar sonra *Kadro* dergisinde yazdığı bir yazıda, bu süreci anlatırken “Ben, san’atkârlık iddiasını bıraktım” diyen Falih Rıfkı’nın şu sözlerine yer verir: “*Ben, gerçekten dava adamıyım. Sanatı, edebiyatı, makaleyi, gazeteyi, mecmuayı, seyahati, her şeyi davama yettiği kadar alırım; o kadar kıymet veririm.*”¹²⁰ Giriş bölümünde, Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin eserlerini belli sosyal meseleler ve politik hedefleri için araçsallaştırdıklarını belirtmiştik. Yine Edebiyatı Cedide ve Fecri Âti’nin bu ana akım dışına çıktığını, sanatı sanat için yaptıklarını söylemiştik. Fakat Yakup Kadri de dahil aydınlar, siyasal ve toplumsal hadiseler nedeniyle, kalemlerini belli bir gayeye adanmıştı. Nitekim Yakup Kadri, Falih Rıfkı’nın sözlerini “devrin imtihanlarından geçmiş olanların anlayabileceği bir fikir ve gönül itirafı”¹²¹ şeklinde yorumlamıştı. Dolayısıyla bu sadece Falih Rıfkı’nın değil, aynı zamanda II. Abdülhamid döneminde doğup büyüyen ve II. Meşrutiyeti de hafızasında taşıyan Cumhuriyet aydınlarının genel bir tutumuydu.

¹¹⁷ A.e., s.174-175.

¹¹⁸ A.e., s.180.

¹¹⁹ Yücel, a.g.e., s.75-76.

¹²⁰ Karaosmanoğlu, “Bir Kıssa ve Bir Hisse”, *Kadro*, s.26

¹²¹ A.g.m., s.26-27.

Toplumcu bir çizgiye gelen Yakup Kadri, kalemini milletin durumunu tasvire ve sosyal meselelere adanmıştı. Bundan sonra yazdığı romanları, hikayeleri, gazete ve dergi yazıları artık idealin hizmetindeydi. İdeal, Milli Mücadele döneminde bağımsızlığı kazanmak, Cumhuriyetin ilanından sonra da bu bağımsızlığı pekiştirecek inkılabın süratle hayata geçirilmesidi. Bütün bunlar, “halka doğru” yönelmeyi, halkla bütünleşmeyi, ondan bir ulus yaratmayı ve inkılabı ona benimsetmeyi gerekli kılıyordu. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının çöktüğü bir ortamda, “halka doğru” gitmek, büyük ölçüde Ziya Gökalp’in sınırlarını belirlediği Türkçülük düşüncesinin etkisinde gelişti. Yakup Kadri, aynı düşüncelerle hareket ederek, halkta dil, edebiyat, sanat ve ulusun kaynağını arayacaktı.

Yakup Kadri, idealist bir toplumcu olmuştur olmasına ama, düşünme biçimleri hala karamsar bir realizmin etkisindedir. Toplumculuğu ve milliyetçiliği ondaki ilerleme ve insan mükemmeliyetine dair şüpheleri gidermez. Böylesine işleyen bir zihin için, yüzde sekseni köylü olan ve – iyimser bir tahminle – yalnızca yüzde onu okuma – yazma bilen bir topluma romantik – milliyetçi ideallerle büyük meziyetler atfetmek zorlama bir davranış olurdu. Zira etrafına baktığında realiteyi görmeye alışkın bir zihin ve düşünce yapısı nedeniyle çoğunlukla karamsarlığa düşüyordu. Bu yüzden Milli Mücadeledeki gazete yazılarında Anadolu’yu tasvir ederken, savaşın en zorlu döneminde bile gerçekçiliği elden bırakmamış, yer yer övgüler düzse de, halkın koşullarının ilkelliğini, yoksulluğunu, hurafelere yatkınlığını ve aydın ile köylü arasındaki ilişkinin zorluklarını dile getirmişti. Yakup Kadri’nin eleştirileri yalnızca halka değil, aynı zamanda dönemin politikacılarına da yönelikti. Milli Mücadele halkla bir olarak bağımsızlığı kazanmış olan idealist insanların, gündelik politik meselelere, fırsatçılığa, çıkar kavgasına tutuştuğunu görmüştü. Bununla birlikte inkılabın yerleşmesi için elinden gelen çabayı gösterecekti.

C. Hayranlık ile Nefret Arasında: Aydın ve Batı

Modern dünyanın oluşumundan beri her nesil için geçerli olduğu üzere, Yakup Kadri ve mensup olduğu kuşağın Batı algısının şekillenmesinde kültürel ve entelektüel

kaynaklar ile birlikte yakından yahut uzaktan şahit olunan (tarihsel öneme sahip) olaylar etkili olmuştur. Bu kuşağın toplumsallaşma sürecinde ilk başta edindiği, dünyayı Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar şeklinde ayıran dinsel kimlik, modern Avrupa'yı her şeyden önce Hristiyan kökenleriyle değerlendiriyordu ve “gâvurlaşma” korkusu her daim yanı başlarındaydı.¹²² Fakat beslendikleri kültürel ve entelektüel kaynaklar genişledikçe hem Batı algısı dinsel çerçevenin ötesine geçmekte hem de yeni bakış açıları edinmeleri mümkün olmaktaydı.¹²³ Diğer yandan bu kuşak, Batı'nın “Şark meselesi”ndeki tutumu, yalnızca İmparatorluk coğrafyası üzerindeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetip Osmanlı'daki “modernleşme” çabalarına ilgisiz kalması ve giderek ırkçılık, sömürgecilik ve sosyal Darwinizm gibi daha menfi referanslarla beslenip yaygınlaşan Şarkiyatçı söylemleri üretmesi nedeniyle tepkili olan Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin oluşturduğu düşünce geleneğinden besleniyordu. Mirasçısı oldukları bu düşünce geleneği, Batı'ya güvensizliğin hemen yanı başında Batı edebiyatı ve sanatından bilimsel ve teknolojik ilerlemesine, rasyonel bürokrasi ve politik sistemden ekonomik gelişmesine duyulan hayranlığı ve Batılılaşmanın zorunluluğu fikrini de içeriyordu. Hayranlık ile nefret arasında gidip gelen 1880'lerde doğmuş kuşağın (ve tabii olarak Yakup Kadri'nin de) Batı eleştirisinin sertleşmesinde, öfkelerinin körüklenmesinde ise Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'yi kapsayan on yıllık savaş döneminde Batı'yı karşılarında bulmaları etkili oldu. Dolayısıyla bu dönem, yalnız onların değil, sonraki kuşakların da Batı algısını biçimlendiren bir dönüm noktası oldu. Öyle ki, Türkiye'deki düşünce ikliminde, bugün bile, yelpazenin en sağından en soluna değin, Batı'ya dair yoğun bir güvensizliğin ve şüpheciliğin canlı olduğunu belirtmek gerekir. Böyle bir düşünce ikliminde aydının Batı eleştirisini nesnel bir şekilde yürütmesinin zorlukları daha baştan kendisini gösterir. Bu çerçevede bu kısımda, pek çok bakımdan güncelliğini

¹²² Yahya Kemal'in çocukluk döneminde gittiği modern okulda “gavur” olmaktan korktuğuna yukarıda yer vermiştik. Somel'in incelediği hatıratlar okul öncesi ve ilköğretim çağında popüler İslami menkıbeler ve romantik destanların çocuklarda Müslüman aidiyeti hissini geliştirdiğini göstermektedir. “Kafirlerle mücadele”, hakiki aşkın Tanrı aşkı olduğunu öğreniyorlardı. Somel, **a.g.e.**, s.303; Ziya Gökalp de Darülfünun'da profesörlük yapmış Ali Haydar Bey'e Selanik'te babasının kendisini “gavur olur” korkusuyla Avrupa'ya göndermediğini anlatır. Bkz. Yücel, **Edebyat Tarihimizden**, s.228.

¹²³ Yusuf Kemal Tengirşek taşrada iken İslam uğruna “şehit” olmak için Allaha dua ederken, İstanbul'a geldiğinde ise dini hislerin vatan için ölmenin en büyük paye olduğu duygusuna dönüştüğünü yazmıştır. Din aşkının vatan aşkına dönüşmesi enformel kültürün (okul öncesi ve Jön Türklerin illegal yayınlarıyla oluşan) ve kişiliğin sekülerleşmesi yolunda bir süreç olarak anlaşılabilir. Somel, **a.g.e.**, s.303.

koruyan bir mesele olarak, Türkiye’de aydının, özelde Yakup Kadri’nin Batı eleştirisinin sınırları ve niteliği tartışılacaktır.

Aydınlar, esasında Batı medeniyetinin ürünü olan roman, tiyatro, gazete ve deneme alanlarında verdikleri ürünleri Batılı muadilleriyle karşılaştırıyorlardı. Hikâye ve roman yazarı Yakup Kadri’nin “...bizim edebiyatın hiçbir vakit Hugoları, Flaubertleri, Ibsenleri olmayacak” sözü bunun için iyi bir örnektir.¹²⁴ Başka bir yerde “Türk şairi, Türk sanatkarı, Garp kültürüyle temasa gelir gelmez kendi ruhundan utanmıştır. Bilmem onu nereye kapatmıştır?” demiştir. Türk edebiyatında, yazarların “bir Garp müellifinin derisinden çıkıp başka bir Garp müellifinin derisi” içine girdiğini, dolayısıyla “sanat eserlerimizdeki cansızlığın, solukluğun, şahsiyetsizliğin en büyük sebebi”nin kendi ruhundan utanmak olduğunu söylemiştir.¹²⁵ Burada, “yabancı modele duyulan hayranlık kadar onun bir kopyası olmaktan ibaret kalma korkusunu da içeren” bir “etkilenme” endişesini görmek mümkündür.¹²⁶ Fakat her halükârda, sürekli tekrarlanan sancılı bir karşılaştırma eğiliminin, diğer Batı-dışı toplumlarda olduğu gibi, ulusal – kültürel bilincin derinlerinde yer edindiği açıktır. Aynı zamanda Batı’nın kurumsal ve kültürel ürünleri model alınarak yapılan modernleşme çabasının bilinçte yarattığı “kabul görme beklentisi” ile bunun Batı’da karşılık görmemesinin neden olduğu hayal kırıklığı ve öfke iç içeydi. Dolayısıyla Batı’ya yönelik bu iki zıt duygu arasında gidip gelme hali, yalnızca Batı emperyalizminin doğurduğu bir tepkinin değil, aynı zamanda Batılı yazarlarla aynı nitelikte ürün verilememesiyle de yakından ilişkiliydi.

Osmanlı – Türk aydını, Doğu – Batı sorununu “Türk ruhunun en büyük işkencesi” olarak tanımlayan Peyami Safa’yı haklı çıkarırcasına, Batı’yla devamlı bir mücadele halindedir. Böyle olunca tarihsel olaylardan kaynaklanan ön yargılardan ve ideolojik kaygılardan sıyrılarak bir eleştiri yapmak güç olmuştur. O halde aydının Batı eleştirisindeki temel sorunları ve eleştirinin niteliğini tartışmakla başlamak

¹²⁴ “Benzer bir şeyi 1897’de Tarcüman-ı Hakikat gazetesinde Ahmet Mithat Efendi de söyler. Biz hakikaten klasikler devrine henüz girmedik. Onun için diyorum ki, Faust’lar, Cide’ler, Andromarque’ler, Romeo Juliette’ler gibi âsârı, üdebamız ve şuaramız henüz vücûde getiremeyeceklerinden hiç olmazsa şimdiki halde tercümelerini olsun vücûde getirelim.” Aktaran Yücel, **a.g.e.**, s.232.

¹²⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Samimiyete Davet”, **Kadro**, S.16, Nisan 1933, s.29-30

¹²⁶ Böylece “toplumsal bir seferberlik duygusuyla”, kişisel endişe ile ulusal-kültürel endişe daha şiddetli bir şekilde kamusal düzeyde bir yaşanmak zorunda kalmıştı. Gürbilek, **a.g.e.**, s. 32-33.

yararlıdır.¹²⁷ Osmanlı – Türk aydını, Batı, devlet ve halkı ele alırken tarihsel ve kültürel gerekçelerle eleştirisinde temkinlidir, “sonuna kadar” gitmez ve Batı eleştirisi yaparken bir gözü daima devlet, halk ve diğer aydınlardadır. Oysa aydının eleştiri nesnesine/konusuna nesnel bir şekilde yaklaşabilmesi için, onunla ilişki kursa bile eleştiriye öncelmesi gerekir. Fakat ilk önce, aydının bizzat kendisinin, siyasal iktidara yakınlığı veya ideolojik düşüncesi nedeniyle gönüllü olarak eleştirisini kısıtladığını belirtelim. Bununla birlikte, modern Türkiye tarihinde basın ve yayına sansürün eksik olmadığı, üniversitelerde defalarca tasfiyenin yapıldığı ve aydının yakın dönemlere kadar devlet memuriyetleriyle geçindiği dikkate alınırsa, Batı ile bir gerilimin ortasında kalmak veya siyasal iktidarın söylemiyle çelişmenin güçlüğü karşısında nesnel bir eleştiri daha baştan kısıtlanır. Aydın için tasfiye, sürgün, hapis, suikast veya kamuoyunda itibarsızlaştırma gibi çeşitli tehlikeler vardır. Buna bir de, ülkede Batı’yı en iyi bilen ve pek çok bakımdan Batılı değerlerin ve fikirlerin taşıyıcısı olması ve halka “yabancı” gibi durması eklenince, aydının hedef haline gelmesi kolaylaşmaktadır. Bu durum, hükümetler açısından, aydınları “hizaya getirmek” için oldukça kullanışlıdır.

Batı karşıtlığı öylesine güçlü bir olgudur ki, aydınlar da, bunun etkisine kapılarak ideolojik veya kültürel mahallelerinden birbirlerini suçlar ve böylece aydınların bizzat kendileri de, eleştirel ve özgür düşünce ortamının oluşmasının önündeki engellerinden biri haline gelir. Kültürel kamusal alanın gelişmemiş olmasının da etkisiyle, farklı görüşler arasındaki mesafenin bir türlü kapatılamadığı bir ideolojik kamplaşma ortamında aydınların, birbirlerine baskı uygulamasının sayısız örneklerini 1860’lardan itibaren kademeli bir biçimde “kamuoyu” fikrini benimsediğini kabul edebileceğimiz modern Türkiye tarihi boyunca görmek mümkündür. Batı eleştirisi söz konusu olduğunda, aydınlar arasındaki bu baskı kurmanın “Batı hayranlığı”, “Batı ağzıyla konuşmak”, gibi suçlamalar dünden bugüne eksik olmamıştır. Milli Mücadele yıllarında Cenap Şahabettin’i, “köksüz” anlamında

¹²⁷ Batı’da Aydınlanma ile birlikte “hakikat”e ulaşmanın amaç haline gelmesi ve bu yolda siyasal, toplumsal veya dinsel otoritelerin çıkarları veya değerleriyle ters düşse bile, eleştiride “sonuna kadar” gitmenin entelektüelin esas özelliğidir. Aydın ise bazen cemaat veya grup değerleri içinden konuşan, bazen benimsediği politik ideolojilerin veya mensubu olduğu toplumsal sınıfın sözcülüğünü yapan bir kimsedir.

“kozmpolit” olmakla suçlayan¹²⁸ milliyetçi Yakup Kadri, romanlarında yabancı kelimeler kullanması ve yabancı edebiyata sıklıkla referans verdiği gerekçesiyle, gene “milliyetçi bir ağızla” eleştirilmiştir.¹²⁹ Nitekim Hasan Âli Yücel’e yazdığı mektubunda, *Bir Sürgün* (1937) romanında, Avrupa medeniyetini muhakeme etmekle Türkiye’de milli ideoloji bakımından bir ilki gerçekleştirdiğini, “şuursuz garppperestliğin iflası vakasını” ve “(Jön Türklük) diye Türk inkılapçılık tarihine ait bir fasla *yine ilk defa* temas” ettiğini söylemiştir.¹³⁰ Buna rağmen anlaşılmamış olmak ve “Frenklik propagandacısı” olarak yaftalanmak Yakup Kadri’yi öfkeliendirir:

“Şu halde beni bu yüksek iddialarımdan yakalamak ve ona göre tetkik etmek varken beni şu sünepe şu iki defa satılmış Vâlâ Nurettin gibi adeta Fransızcanın ve Frenkliğin propagandacısı suretinde efkâr-ı umumiyyeye dénoncer etmek [duyurmak] yalnız fikri tereddi [yozlaşma] değil, aynı zamanda şarkkâri bir ahlaki tefessüh [çürüme] arızasıdır.”¹³¹

Burasa birkaç referansa yer vermek, bu karşılıklı suçlamaların ne kadar yaygın olduğunu görmek açısından önemlidir. Attilâ İlhan toplumuna dışarıdan bakan aydınlara “hain”, “işbirlikçi” anlamında “komprodor” derken; Tanzimat döneminden beri yetişen aydınlara “müstağrip” [Batılılaşmış] diyen Cemil Meriç, “Edebiyatımız bir gölge-edebiyat; düşüncemiz bir gölge düşünce. Üç edebi nevi itibardadır: taklid, intihal, tercüme.” der.¹³² Atatürk’ün Paris’e eğitim almaya gönderdiği kişilerden biri olan Necip Fazıl, “minnetini” Osmanlı reform geleneği ve Kemalizmin tamamını “ulusal ve İslami öze” ihanet eden “satılık” elitler olarak damgalayarak gösterir.¹³³ Her an, herkesin olumsuz anlamda Batı hayranı, Batı uzantısı veya işbirlikçisi olarak yaftalanması mümkündür. Aydınlar hem Batı karşıtlığında yarışmakta hem de birbirlerini Batı hayranlığıyla, ihanetle suçlamaktadırlar.

¹²⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Kalem ve Kılıç”, *Ergenekon*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 2. Baskı, s.51.; Ayrıca Cenap Şahabettin için kozmpolit olduğu için “yabancı müessesede çalışmadan dolayı izzet-i nefis duymayacağını” da söyler. Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.160.

¹²⁹ Murat Belge, “Önsöz:Yakup Kadri Üzerine”, *Huzursuz Bir Ruhun Panoraması: Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Edebiyat ve Düşünce Dünyası* (içinde), Der. Yalçın Çakmak – Özge Dikmen, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, 1. Baskı, s.14.

¹³⁰ Canan Yücel Eronat, *a.g.e.*, s.39.

¹³¹ *A.y.*

¹³² Aksakal, *Türk Politik Kültüründe Romantizm*, s.127.

¹³³ Cemil Aydın, “Between Reverse Orientalism and the Global Left: Islamic Critiques of the West in Modern Turkey,” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 26: 3 (Fall 2006): p.453.

Burada sürekli bir teyakkuz halinden söz edilebilir. Birkaç istisna dışında II. Viyana Kuşatmasından (1683) beri, Avrupa karşısında sürekli bir geri çekilme durumu, özellikle 19. yüzyılda siyasi ve ekonomik açıdan İmparatorluğun adeta Batı'nın yarı-sömürgesi haline gelmesi ve sığınılacak son toprak olarak görülen Anadolu'nun Sevr haritasında parçalanmış hali zihinlere işlemiştir. Özellikle 1940'lardan sonra anti-komünizm dalgası, ABD ile NATO ittifakı ilişkisi ve demokrasiye geçiş ile birlikte, laiklikten çeşitli düzeylerde ödün verilmesi ve nihayet İslamcı-muhafazakâr söylemin önünün açılması Batı karşıtı söylemde dini referansların ağırlık kazanmasına yol açtı. Bütün bunlar, Türkiye'de dünden bugüne durmadan tekrarlanan ve sürekli "sinsi planlar" yaptığına inanılan Batı'nın her türlü "ahlaksızlık"la bir tutulduğu ve "emperyalist emellerle" hareket ettiğine dair güçlü bir söylemi beslemiştir. Dolayısıyla ilk sorulan soru Batı'nın ne yaptığından çok, ne amaçladığı ile ilgilidir ki, Batı'nın övgüsüne mazhar olmak da başlı başına bir sorun haline gelebilmektedir.¹³⁴

Tarihsel olayların yanında, kültürel farklılıklar da Batı algısını ve eleştirisini şekillendirmektedir. Daha sonraları Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* (1931) romanıyla özdeşleşecek olan Doğu – Batı eksenli kültürel yarılma, Yakup Kadri'nin, *Araftaki Ruh* adlı öyküsünde işlenir. Evde ve mahallede herkesin çoktan uyuduğu "karanlık ve ıssız" Fatih'te yaşayan bir genç, Beyoğlu'na bakıp "*Niçin bütün aydınlıklar hep orada?*" diye sorunca, odadaki yaşlı adam elindeki kitabı kapayıp ona "*Niçin diye sorma! Temenni et ki burası da öyle olsun!*" karşılığını verir. Genç adama, orada olsa bile avunamayacağını, çünkü "burası [Fatih] nasıl kasvetli bir mahpes ise, orası [Beyoğlu] elim bir menfadır. Burada sıkılıyorsun, fakat orada utanacaksın" der. Daha sonra, Dante'ye referans vererek şunları ekler: "*Siz bu asrın Türk gençliği, iki nevi ıstırap*

¹³⁴ Örneğin, edebiyat alanında Nobel Ödülünü kazanan ilk Türk romancı Orhan Pamuk'un eserlerinden önce ne söylediğine bakılması şaşırtıcı olmasa gerektir. Pamuk'un, Türkiye için en "dokunulmaz" meselelerden biri olan 1915'teki Ermeni Tehciri'ne "soykırım" dediği için Nobel'e "layık" görüldüğüne dair 2006'da ve sonrasında geniş bir tartışma yaşanmıştır. Bu iddiaların doğru veya yanlış olmasından çok, böylesine bir reaksiyonun verilmesi ve Batılıların verdiği bir ödülün altında bir "hinlik" aranması önemlidir. Giriş bölümünde alıntılanan Tuncay Birkan'ın sözlerinde olduğu gibi, Batı'nın mağduriyet hikâyelerine ilgisi açık olmakla birlikte, tartışmanın Pamuk'un eserlerinden çok, söz konusu beyanati etrafında yapılması, aydın – Batı ilişkisinin nasıl bir zeminde yürüdüğüne göstergesidir.

*ortasında çırpınan âvare ruhlarsınız. Bulunduğunuz yer, ne hayat, ne ölüm, ne cennet, ne cehennemdir; hepiniz bir nevi araftasınız.”*¹³⁵

Arafta olmak, bir adım atmaya yönelik arzu ile bundan duyulan korkuyu benliklerinde yaşamalarına neden oluyordu. Fatih – Harbiye ikiliği modernleşmenin uğradığı Ankara’da da kendisini göstermişti. *Ankara* romanında, Selma Hanım’ın evindeki davetten çıkıp birkaç kilometre ötedeki mahallelere geçmekte olan Neşet Sabit’in gördüğü şey, yine bir yanda aydınlık, diğer yanda ise karanlıktı. Ruh yine “araf”tadır ve Neşet Sabit, bu “ivicaçlı [eğri büğrü, engebeli] cemiyet” içinde doğru yolu arıyordu. Zihnini kurcalayan “*Bu mevlüte gidenler mi haklıdır, o salonda dans edenler mi?*” soru yanıtlanmayı bekliyordu. “Aydınlık” Ankara’da gece veya gündüz fark etmeksizin modern çevrelerde hâkimken, “karanlık” gelişmemiş mahallelerin payına düşmüştü.¹³⁶ Oysa Batılılaşmanın amacı, “burayı” da, “orası” gibi aydınlatmaktı, fakat eldeki imkânların sınırlı olmasının da etkisiyle ortaya çıkan şey dengesizlikti. Böyle olunca, toplumda sosyo – ekonomik koşullar, kültürel ve entelektüel gelişmişlik anlamında birbirinden farklı sosyal çevreler ve bireyler ortaya çıkıyordu.

Esas itibarıyla Doğu ile Batı arasında sıkışmışlığın yarattığı bir kimlik ve aidiyet sorununa bir çözüm arayışı aydınların önemli meselelerinden biriydi. Zira, Batılılaşırken “kendi olarak kalma” arzusu bu kesimde güçlüydü ve gittikçe artacaktı. Müslüman kimliğine vurgu yapan Yeni Osmanlılar, Doğu – Batı sentezi yaparak, Batı medeniyetinin “eksik” tarafını İslam ahlâkıyla gidermeyi ve böylece onu mükemmelleştirmeyi amaçlıyorlardı. Yeni Osmanlılar, bu çerçeveye uymayan ve dolayısıyla halkın da tepkisini çeken Tanzimat dönemi Batılılaşmasını “taklitçilik” olarak eleştirmişler ve bu meseleyi, normları belirlemeye çalışan sosyal bir denetim aracı olarak kullandıkları romanlarında “alafranga züppe” tiplmesi etrafında popülerleştirerek daha sonraki kuşakların da temel meselesi haline getirmişlerdi. Şerif Mardin, Batı’ya ait olan her şeye hayran olan, konuşmalarına Fransızca sözcükler

¹³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Araftaki Ruh”, **Erenlerin Bağından**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 1. Baskı, s.101-103.

¹³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 40. Baskı, s.136-139.

karıştıran, bir anlamda “kök ve kimlik yoksunluğu” yaşayan Batılılaşmış züppelere¹³⁷ yönelik tepkiyi “Bihruz Sendromu” olarak adlandırmıştır. Bu tepki, “etkilenme endişesi”ni, bir bakıma özünü kaybetme korkusunu ve buna müdahale etme gereğini içeriyordu.¹³⁸ Bu öylesine güçlü bir tepkiydi ki, kozmopolit ve alafrangalılaştırmış Beyoğlu ve Şişli çevreleri büyük bir nefret uyandırıyor. Bu nefret, Yakup Kadri’nin 1911 yılında bir İngiliz kadının ağzından yazdığı mektupları içeren *Miss Chalfrin’in Albümünden* adlı eserinde şöyle ifade edilecektir:

“İstanbul’da (...) Beyoğlu denilen bir yer vardır ki, planını domuz kasapları çizmiş, temelini şarap tacirleri kurmuş ve bezgileri bakkallar tarafından ikmal edilmiş sanılır ve (...) asıl İstanbul’un sessiz, mütevazî şekli karşısında zevksizliğin, soysuzluğun, sinir hırpalayıcı bir abidesi gibi durur.”¹³⁹

Batı’yı yüzeysel anlayan, taklitçi ve kozmopolit özellikler taşıyan “züppe” karakterleri, Berna Moran’ın dediği gibi, özellikle Yakup Kadri ve Peyami Safa’nın romanlarında, Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında İtilaf kuvvetleriyle işbirliği yapan “alafranga hain”e dönüşecekti. Bunlar, artık Tanzimat dönemindeki gibi “gülünç” kimseler değil, tersine, kurnaz, işbirlikçi ve tehlikeli görülmekteydi.¹⁴⁰ Bu tepkide, yerellik duygusunun Türkçülük/milliyetçilik ile biçim değiştirmesi etkili olmuştu. Nitekim Yakup Kadri *Kıralık Konak*’ta alafrangalılaştırmış çevreler için bir milletin kangren olmuş, bu yüzden kesilip atılması gereken uzuvları olarak adlandırmıştı. *Sodom ve Gomora*’da, İstanbul’da kozmopolit çevrelerin İtilaf güçleriyle iş tuttukları ve çarpık ilişkilerin olduğu bir “çürümüşlük” hâkimdir. Netice itibarıyla, bu tip tanımlamalar ve yargılar, “Türk” kimliğinin ne olup ne olmadığı ayırımına hizmet edecekti. Yakup Kadri, beynelmilelciliği “en adi mefkurelerden biri” olarak değerlendirir. Ziya Gökalp de, kozmopolitleri ulusal özelliklerini yitirmiş olan ve “milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-ı zemindir” diyen dünyacılar olarak tanımlar ve Türkçüğün kozmopolitleri içermediğini belirtir.¹⁴¹

¹³⁷ Mardin, “Tanzimat Dönemi Aşırı-Batılılaşma”, s.45-46.

¹³⁸ Şerif Mardin bu isimlendirmeyi Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* romanının başkarakteri Bihruz Bey’den hareketle yapmıştır. Ayrıca bkz. Moran ve Gürbilek’in adı geçen eserlerine bakınız.

¹³⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Alp Dağlarından – Miss Chalfrin’in Albümünden*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942, s.66-67.

¹⁴⁰ Moran, *a.g.e.*, s.266-268.

¹⁴¹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.118.

Yakup Kadri'nin Batılılaşma eleştirisi Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin bir devamıydı. Bunun yanında bir de oryantalizm eleştirisi geliyordu ki, Yakup Kadri yine ustalarının izinde, fakat onlardan biraz daha ileriye gitmektedir. Şarkiyatçılığın Doğu hakkında yarattığı çarpıtılmış anlatılar, semboller, tasvirler ve imajlara yönelik karşı bir söylem geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Batı'nın Doğu hakkındaki cehaletini eleştirisi anlamına gelen bu Garbiyatçı reaksiyon da çeşitli çarpıtmaları içeren “öfke” dolu bir söylemdi. Yakup Kadri ilk dönem yazılarında, “Pierre Loti'nin yarattığı Türk kadınlarının erkekleri” şeklindeki sözleriyle Batılıların zihnindeki Şark imajına uymaya çalışan Türkleri eleştirir.¹⁴² Milli Mücadele döneminde “Esrarengiz Şark” başlıklı yazısında¹⁴³ “*Buraya her gelen yabancının bizden ilk ricası, ilk dileği kendisini bir hareme*” sokmak olduğunu, Birinci Dünya Savaşı'nda tanıdığı bir Fransızın defalarca Türk evlerine misafirliğine gitmesine rağmen kafasındaki “esrarengiz ‘Harem’” mefhumunu bir türlü silemediğini ve bazı kimselerin onun gibilere acıyarak “Harem” taklidi yerlere götürdüğünü yazar. Yakup Kadri, son yıllara kadar sadece edebiyat sahasında kendine yer bulan Şark imajının siyasi çevrelerin de zihninde yer edindiğini söyler. Nitekim İstanbul haremlerinde birçok Hristiyan kızların hapsedildiğini ve bunları “azgın teke (!) gibi dolaşan paşaların elinden kurtarmak” gerektiği yönünde iddialarla dolu bir mektubu Milletler Cemiyeti'ne gönderen kadının “Binbir Gece efsaneleriyle beyni dönmüş bir çılgın” olduğunu, fakat Milletler Cemiyeti'nin bunu ciddiye almaya mecbur olduğunu, zira “cemiyeti teşkil edenlerin hepsinde ‘Esrarengiz Şark’ın hâlâ canlı bir realite” gibi yaşadığını söyler. Yakup Kadri, bu ifadeleriyle, sıradan insanlardan edebiyatçılara ve siyasetçilere değin Batılıların Şark'ı sağlıklı bir şekilde anlayamayacağını göstermeye çalışmıştır.

Şark, Yakup Kadri'nin önce ortaya serip ve sonra da yıkmak istediği bir imgedir. Diğer bir ifadeyle, edebiyat sahasında kurulan Şark imajını yine edebiyatla yıkmak, bir bakıma Yakup Kadri'nin izlediği bir yoldur. İstanbul'daki işgal yıllarında İtilaf güçlerine yaranmak isteyen Türklere *Sodom ve Gomore*'de de rastlarız. Azize Hanım Fransız sevgilisinin arzusuna uymak için alafrangalılığı bırakıp “Şarklı kadın” kılığına girerken, sevgilisi de Pierre Loti'nin *Les Désenchantées* kitabındaki

¹⁴² Karaosmanoğlu, **Alp Dağlarından-Miss Chalfrin'in Albümünden**, s.115.

¹⁴³ Karaosmanoğlu, “Esrarengiz Şark”, **Ergenekon**, s.197-200.

fotoğraflara benzemeye çalışır.¹⁴⁴ İngiliz subayı Gerald Jackson Read, Padişahın kızı Şehnaz Sultan'ın yalısına gittiğine, odasına “Binbir Gece Masalları buluşmalarında” olduğu gibi kabul edilmesini anlatır ve onda bir bakıma Şark kadının “yabani”liğini bulur.¹⁴⁵ Bir başkası, Şarklı kadınların gerçekte “esir ruhlu” olduğunu söyler.¹⁴⁶ Arkadaşı Captain Marlow, işgal yıllarında İstanbul'daki çevrelerle düşüp kalkan Jackson Read'i Şarklı paşalara benzemeye başladığını, “aynı hayat tarzı, aynı gevşeklik” sözleriyle tarif ederken, devamında “Harem”, “odalık”, “efendilik” ve “kölelik” gibi Şarkiyatçıların gözde kavramlarını neredeyse tek bir cümlede sıralar.¹⁴⁷ Bir başka yerde Şark usulü evlilikler ile ilgili tüm klişeler ve tartışmalar bir bir sayıp dökülür.¹⁴⁸ Yine Majör Will'in yalısının odalarından birinde, Buhara ve Acem halılarıyla örtülü sedirler, bunların önünde nargileler, sigara iskemleleri, yuvarlak gümüş tepsiler vs. bir araya getirilerek “anlaşılmaz bir bütünlük” oluşturulmaktadır.¹⁴⁹ Fakat bunlar, hayal ürünü olan, bazen Batılıların bazen de onların bu arzularını doyurmak isteyen Türklerin inşa ettiği yapay bir dekordur. Sonunda Batılılar düşlerindeki Şark'ı hiçbir yerde bulamadıkları için hayal kırıklığıyla dönerler.

Hepsi bu kadar da değildir. *Sodom ve Gomore* Batılılara aynı zamanda Türklere yenilmiş olmanın hayal kırıklığını da yaşatır. Hesap günü gelmiş ve İtilaf işbirlikçilerini korku sarmıştır. Yakup Kadri, alafranga Leyla'yı, zafer günü milliyetçi bir figür olarak çizdiği Necdet'in ayaklarının dibine atar.¹⁵⁰ Ancak romanın inandırıcılığına gölge düşürecek kadar ileri gittiği yer, İtilaf subaylarına durmadan Türkleri övdürmeye çalıştığı kısımlar olur. Read, annesine yazdığı mektupta “*Türk*

¹⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, 3. Baskı, s.246-247.

¹⁴⁵ A.e., s.156.

¹⁴⁶ A.e., s.127.; 1910'da, Seniha Sultan, Fransız bir arkadaşına anlattığı mektupta, Batı'nın Türk kadınının koşullarına dair yaptığı tasavvurlara adeta isyan eder: “Bizim hakkımızda akla hayale gelmeyecek şeyler uyduruyorlar. Ne ehemmiyeti var? Bizim esir olduğumuzu, diri diri odalara kapatıldığımızı, kafes içinde yaşadığımızı, neredeyse zincirlere bağlı olduğumuzu ve tepeden tırnağa kadar silahlı, vahşi zenci, başka köleler tarafından göz altında tutulduğumuzu, bunların zaman zaman bizleri torbalara koyup denize attığını sanıyorlar. Bizim, birbirine rakip sayısız zevceler topluluğu halinde yaşadığımızı, her Türk kocasının kendisine mahsus bir haremi bulunduğunu, yani en azından sekiz, on karısı olduğunu sanıyorlar.” Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Kitap, İstanbul 2011, 11. Baskı, s. 43.

¹⁴⁷ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, s.44-45.

¹⁴⁸ A.e., s.57-59.

¹⁴⁹ A.e., s.101-104.

¹⁵⁰ A.e., s.288-295.

milletine düşmanlarından intikamların en tatlısını, en seçkinini, en incesini almak nasip olmuştur.” der. İlginçtir ki, Read’in, işgalin sonlanacağı kesinleştiği bir sırada kendilerinden yüz çeviren alafranga çevrelerden dolayı Türkleri “centilmen” olmamakla eleştirmesi üzerine Marlow, ona adeta çıkışır ve “*Şahsi müşahedelerinizi bütün bir millete yaymayınız. İstanbul’da tanıdığımız bazı tipler Türk demek değildir.*” der. Devamında konuşan artık Marlow değil, realist roman türü gereği kendisini ve değer yargılarını karıştırmaması gereken, ancak adeta sabırsız bir şekilde metne dâhil olan “muzaffer” gururuyla Yakup Kadri’dir artık. Alafranga çevreleri, “galat-ı hilkat” [anormal yaratılışlı, yaratılış hatası] ve “soysuz” olarak damgalayan bizzat odur.¹⁵¹ Bu kıssadan çıkarılacak hisse veya romanın bir bakıma tarih yazımına katkı sunmayı amaçladığı şey, “yenilmez” olarak görülen İngilizlerin Türklere yenildiğidir. Yazar, “bu gerçeği”, eserin etkisini arttırmak için hem İtilaf subaylarına ve hem de alafranga çevrelere söyletmektedir.¹⁵²

Burası önemlidir, zira Batı’nın sadece yenildiğini değil, yanıldığını da göstermeye çalışmaktadır. Yakup Kadri bu “yanılgı”yı *Zoraki Diplomat* (1954) adlı anı kitabında şöyle ifade eder: “Onlarca [Avrupalılar] Türkiye ne yapsa batmaya mahkumdu ama, herhangi bir Hristiyan Avrupa memleketi dünya haritasından silinemez. Zira bir kültürü vardır, medeniyeti vardır veya ekonomik seviyesi yüksektir.”¹⁵³ Avrupa’nın Büyük Millet Meclisini “çöl ortasında bir parlamento” olarak gördüğünü söyleyen Yakup Kadri’ye göre “*Hiçbiri, o derme çatma devlet dekorunun ardında şuuru uyanmış, iradesi şahlanmış bir millet uyandığını hissedemedi, göremedi.*”¹⁵⁴ Emperyalistlerin tüm imkânlarıyla “Şarkın (Doğunun) bu en son istiklal kalesi” olan Anadolu’yu yıkmak için seferber olduklarını, fakat Türk milletinin “yalınayak” köylüleriyle onları yendiğini söyler.¹⁵⁵

Bununla birlikte, bu sözleri, Batılılaşmanın reddi değil, tersine hem sükûnet ve istikrar özlemi hem de modernleşme tasarılarını hayata geçirebilecekleri bir ülke hayali anlamına geliyordu. Milli Mücadele dönemindeki “Eğer... Gene Zafer” başlıklı

¹⁵¹ A.e., s.276-277.

¹⁵² A.e., s.274, 289.

¹⁵³ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.79.

¹⁵⁴ A.e., s.78.

¹⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Moskova edebiyat kongresinde”, *Kadro*, s.31.

yazısında, Balkan devletleri saldırısının uykusundan uyanan Türk milletinin gözlerini “mutlu hınç” bürüdüğünü, fakat “bu hıncın bir nevi harbcılık olduğunu” sanan Avrupalıların yanıldığını, eski dedelerinin “fütühatçı” ruhuna mirasçı olmadıklarını söyler: “*Türkiye’de hiç değıilde elli yıldan beri her sınıf halk, cenkten nefret eder, cenkten bezgindir.*”¹⁵⁶ Bunun için 1923’teki ait iki örneğıe bakmak bile yeterlidir. “Biz daima Şark’tan Garb’a yürüdük” diyen Cumhuriyetin kurucu lideri Mustafa Kemal, “*Bütün mesaimiz Türkiye’de asrî, binaenaleyh Garbî bir hükümet vücade getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, Garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?*” dedikten sonra, bu konuda bazen ihtiyatlı ve şüpheli davranmalarının hürriyetin pahalıya mal olmasından kaynaklandığını ve “*Bu hürriyetin bir küçük kısmını dahi sakat etmektense, hepsini birden feda etmeye*” hazır olduklarını ekler.¹⁵⁷ *Türkçülüğün Esasları*’nda (1923) Garp medeniyetinin kaçınılmaz bir şekilde Şark medeniyetinin yerini alacağını belirten¹⁵⁸ Ziya Gökalp, Tanzimat döneminin Doğı – Batı ikiliğini reddederek Batı medeniyetine tam bir şekilde girmenin önemine, tam anlamıyla Batılı tarzda kurulmuş harbiye ve tıbbiye mekteplerinin başarısını örnek vererek işaret eder ve ahlâk, hukuk ve ilimde eski – yeni ikiliğinin uzlaşamayacağını söyler.¹⁵⁹ Mustafa Kemal ve Gökalp’in bu sözleri, on yıllık savaş döneminin bütün yaralarına rağmen, modernleşmenin/Batılılaşmanın zorunluluğına dair bir bilinci ortaya koymaktadır. Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının paylaştığı bu bilinç, körü körüne bir hayranlığın veya taklitçiliğın değıil, realitenin bir ürünüdür ve bağımsızlık ve ulusal çıkarlardan hiçbir taviz vermemeyi içerir.¹⁶⁰

Aydınlar, Batı eleştirisini bu politik bilinç çerçevesinde yapmakta ve siyasal könjonktür eleştirilerin yönünü belirlemekte kilit rol oynamaktadır. Dolayısıyla

¹⁵⁶ Karaosmanoğılu, “Eğer... Gene Zafer”, **Ergenekon**, s.55.

¹⁵⁷ 29 Ekim 1923’te Atatürk’ün Fransız muhabir Maurice Pernot’a demeci. Aktaran Zafer Toprak, **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı, s.1.

¹⁵⁸ Gökalp, **a.g.e.**, s.60.

¹⁵⁹ **A.e.**, s.80.

¹⁶⁰ Yakup Kadri bir yazısında Atatürk için “bir yandan Batı medeniyetinin cemiyet nizamına teknik ve sistem alanında ‘intibak’ ederken, öbür yandan Batı emperyalizmine karşı Kurtuluş Savaşına atılmış ve bu hususta bütün hamlesini milliyetçilik hislerinden almış bir önderdir” der. Atatürk’ün siyasî ve iktisadiyatı içeren tam bağımsızlık, kayıtsız şartsız halk hâkimiyeti ve buna erişmek için devletin iktisadî hayata müdahalesini içeren hedefleri sayesinde “*Batı medeniyetçiliğı, pasif bir Batı hayranlığı olmaktan kurtulup bir ileri milliyetçilik halini*” aldığını söyler. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğılu, “Aydınlar ve Sosyal Cereyanlar”, **Ulus**, 27.12.1961, s.1, 2.

yazdıkları eserler politik ve ideolojik çıkarlar gözetilerek araçsallaştırılmış ve eleştiri bizzat aydınların kendilerince kısıtlanmıştır. Yakup Kadri'nin metinlerinde Batı'da çıkan ırk hiyerarşileri, ilerilik – gerilik ve medeniyet tartışmaları ele alınırken “öfkeli” bir tutum söz konusudur. Yakup Kadri, çeşitli yazılarında ve *Alp Dağlarından* (1926) ve *Bir Sürgün* (1937) adlı eserlerinde, “Batı medeniyeti” söylemini, adeta bir “yapısöküm” tâbi tutarak, “Batı” ile “medeniyet” kavramlarının neden bir arada kullanılamayacağını kültürel köklere ve dönemin popüler ırk teorilerine referans vererek anlatmaya çalışır. Her şeyden önce Batı'yı Greko-Latin köklerden ayırır. Ayrıca Batılı toplumların atalarını, Roma medeniyetini yıkan “şimalin [kuzeyin] kurt sürüleri” olarak tanımlar. Yani medeniyet ile özdeşleşen Avrupalıların aslında medeniyeti yıkan kuzeyli barbar kabilelerinin torunları olduklarını ve bunların, 19. yüzyılda tekrar ortaya çıktıklarını söyler. Avrupalılar için “*bunlar hristiyan olmazdan, yani sami ve Asyaî din ve medeniyetlerden evvel, şimalin kara ormanlarında yaşayan vahşi hayvanlarla boğuşan ve hep ev etleriyle tegaddî eden [beslenen] başıboş birtakım barbar sürüleri*ydı.” Dolayısıyla sert bir iklimde yetişen Avrupalı için “tarihi faaliyetlerinin ilk merhalesinde koca Roma medeniyetini yırtıcı hayvan dişleriyle çiğnedi, yuttu.” diyen Yakup Kadri, Romalı tarihçilerin Asya, Afrika kavimleri veya Makedonya için barbar lafını kullanmazken, Germenlere, Franklara, Gotlara ve Vizigotlara barbar dediğini söyler.¹⁶¹ Avrupa'yı kazıyınca altından “yırtıcı mahluk”un çıkacağını söyleyen Yakup Kadri, Batı'nın olumlu yönlerinin neredeyse tamamının özünde Doğulu olduğunu iddia eder:

“Bir Şarklı için Avrupa her yönden evvel bir art ve ilim dünyasıdır. Fakat burada, art ve ilim cevheri itibariyle Avrupaî değildir... Bu tamamıyla Greko-Latindir. Gene bir Şarklıya Avrupalıdan bahsedildi mi, derhal onun ahlâki ve terbiyevi faziletlerini düşünür. Bu faziletler de Avrupalının malı değildir. Tamamiyle müsteardır. [eğreti, ödünç] Onlar, bütün bu hissi unsurları nefret ettikleri Sami dinlerden almışlardır.”¹⁶²

“*Sanatı sanatkârlara, ilmi âlimlere, ahlâki ahlâkıyatçılara bırakmış*” olan Avrupalının “*realite sahasında gene bildiğini; ırk seciyesinin [karakterinin] kendisine emrettiğini*” yaptığını “*Yeni icatların kendisine verdiği imkânlar sayesinde Avrupa'nın koloni*

¹⁶¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, Birikim Yayınları, İstanbul 1980, 3. Baskı, s. 259.

¹⁶² A.e., s.260.

orduları ve taraf taraf fetihler ve katliamlar” peşinde olduğunu iddia eder.¹⁶³ Yakup Kadri, *Bir Sürgün*’deki bu tip eleştirileri, bazen Rus anarşistlere, bazen bir Fransız devrimciye veya bir Yahudi doktora söyleterek okuru bu düşüncelerin genel bir kanaat olduğu konusunda ikna etmeye çalışır. Böylece, okurun da, körü körüne bir Batı hayranı olan roman kahramanı Dr. Hikmet gibi “gerçeğin” farkına varıp Avrupa’nın “en mükemmel, en âlâ insanlık örneği” olduğu düşüncesinin aslında temelsiz olduğunu anlamasını amaçlamıştır.¹⁶⁴ Bundan önce yazılan *Ankara* romanında da benzer bir söylem vardır. “*Avrupa medeniyeti. Bu Avrupalı’nın uydurduğu yüz bin yalandan biridir. Yuf bize ki kendimizi bu yalana bir nas gibi inanmışız. Yalan, yalan, yalan... Avrupa bir yırtıcı – kuşlar yuvasıdır...*”¹⁶⁵

Radikal bir *Batılılaşmanın* yürütüldüğü yıllarda Batı – karşıtı söylem aynı doğrultuda sürekli olarak yinelenir. Yakup Kadri’nin de içinde yer aldığı Kadro hareketi, Türk devrimini Batılılaşma olarak değil, eşsiz bir *modernleşme* deneyimi olarak görüyordu. Kadrocular, Fransız Devrimi sonrasında dünyaya hâkim olan liberal ekonomik düzene karşıydı.¹⁶⁶ 19. yüzyıl sonlarında, İngiltere ve Fransa’nın rakibi olan Almanya’nın iktisadi görüşünden etkilenerek milli iktisat düşüncesini benimseyen Jön Türklerin mirasını içeren bu görüş, 1930’larda devletçilik ilkesinin benimsendiği ve Sovyetleri örnek alan kalkınma planlarının yürütüldüğü bir dönemin ürünüdür. Yakup Kadri, Sovyetlerin yeni bir iktisadi düzen getirerek emperyalistlerin gelecek tasarılarına dair ümitlerini kırdığını söyler. Batılıların, “Sovyetlerin halkı kırıp geçirdiği” propagandasını yapmaktaki esas amacının liberal ekonomik düzenin “açık kapı” ilkesini sürdürmek olduğunu belirtir. “*Onlar Osmanlı İmparatorluğunun leşi üstüne de kaç defa böyle insani nutuklarla saldırmışlardır. Ta Sırp istiklalinden başlayıp Balkan Faciasına kadar bir sıra şenaatin adı hep zavallı mazlum ekaliyetleri kurtarmak lafı olmuştur.*”¹⁶⁷ Murat Belge’nin Yakup Kadri ile ilgili anlattığı bir anısı, Batı’ya dair bu kuşkuculuğun neredeyse kırk yıl sonrasında bile devam ettiğini

¹⁶³ A.e., s.260.

¹⁶⁴ A.e., s.235.

¹⁶⁵ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s.40.

¹⁶⁶ Temuçin Faik Ertan, *Kadro Hareketi ve Kadrocular*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, 1. Baskı, s.135.

¹⁶⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ankara, Moskova, Roma”, *Kadro*, S.9, s.34.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ya Muvaffak Olurlarsa”, *Kadro*, S.12, s.35.

göstermektedir. 12 Mart döneminin Başbakanı Nihat Erim'in, hapishanelerde işkence yapıldığına dair haberler yapan bir Fransız gazeteciye hapishaneleri gezmeye izin vereceğini söylemesi Yakup Kadri'yi çok kızdırmıştır. Yakup Kadri, “kendi refahlarından başka hiçbir şeyi ciddiye almayan” Avrupalı aydınlarının hangi hakla buna karıştığını soruyor ve buna izin veren Nihat Erim'in tutumunun “sömürgeci davranışı” olduğunu söylüyordu.¹⁶⁸ Yakup Kadri, yukarıda da belirtildiği gibi, Nietzsche'nin etkisiyle, kırılması gereken putlar olarak değerlendirdiği eşitlik, özgürlük, adalet, medeniyet, ilerleme gibi sözcüklerin Batı'nın emperyalist emelleri için kullandığını düşünmüştür.

Yakup Kadri'nin Batı eleştirisinin diğer yüzü ise bu eleştirinin bambaşka birisi tarafından yapıldığını düşündürecek kadar farklıdır. Çünkü bütün bu eleştirilerine rağmen, Batı'nın ileri medeniyet olduğu ve Batılılaşmak gerektiğini de düşünür. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İsviçre'de “Tüm dünyanın malı saydığım Avrupa medeniyeti âleminin” kapılarının Garplılardan başka herkese kapalı tutmuş gibi görünmeye başladığını söyleyen Yakup Kadri, bu kez İkinci Dünya Savaşı yıllarında elçi olarak geldiği İsviçre'de “yarı gençlik yarı toyluk yüzünden batmasını dilediğim Garp âlemini yirmi dört yıl sonra derin bir sempatiyle karşılayacaktım” der. Şöyle devam eder:

“Hele Orta Avrupa ve Hollanda facialarından, hele Fransa'nın çöküşünden sonra bu âlem bana kendi yurdum kadar sevilmeğe ve sayılmağa lâyık göründü idi. Bu batarsa insanlığın binlerce yıldan beri damla damla biriken bütün manevi servetleri hep birden iflas edecek, üstünde yaşadığımız kürede ısıdan ve ışıktan hiçbir eser kalmayacaktı.”¹⁶⁹

Yine savaş yıllarında, daha önce *Yaban*'ı yayınlayan bir Alman yayınevinin *Sodom ve Gomore*'yi Almancaya çevirerek yayınlamak için müsaade istediğinde Yakup Kadri onay vermeyecektir. Hatta *Yaban*'ı okuyan Alman Büyükelçi Von Papen'in bile ricacı olmaya niyetlendiğini, kendisinin tavrı nedeniyle vazgeçtiğini anılarında yazar. Yakup Kadri, İngilizleri ve Fransızları “bolca kötüleyen” bu romanın Alman propagandasına alet edilmesini istemediğini söyler ve gerekçesini şöyle açıklar: “*Bence veya benim*

¹⁶⁸ Murat Belge, “Yakup Kadri Üzerine Önsöz”, s.15.

¹⁶⁹ Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, s.307.

gibilerce İngiltere o sıralarda medeniyet dünyasının en son kalesiydi ve bunu kahramanca savunanların babalarını veya kardeşlerini yerden yere vuran bir kitabın bahusus Alman diliyle yayımlanmasına gönlüm rıza gösteremezdi.” der.¹⁷⁰ İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa’nın temsil ettiği hür dünyanın ve Batı blokunun yeni lideri ABD ile müttefiklik ve onun önderliğindeki askeri gücü oluşturan NATO’ya üyeliğe Yakup Kadri’nin desteği tamdır. 1950’lerde ve 1960’ların başındaki çeşitli yazılarında, özellikle Sovyet Rusya’ya karşı emniyet hissi vermesi bakımından bu müttefikliği yücelten ifadeler kullanır. NATO’nun kuruluşunun onuncu yılında “Biz de NATO’nun en sadık, en fedakâr üyesi olmamız ve kaderimizi bu büyük emniyet sistemine bağlamış bulunmamız dolayısıyla can ve gönülden bu bayramın şenliklerine katılmışızdır.” der. Şöyle devam eder: “NATO’yu yeryüzünün yegane sulh ve emniyet garantisi olarak sayıp sevmemenin imkânı yoktur.”¹⁷¹

Yakup Kadri, yukarıdaki bütün eleştirilerine, hatta çarpıtmalarına, rağmen, esasında Batı medeniyetinin temelindeki hümanist kültürün olduğunu pekâlâ kabul ediyordu ve Türkiye’de milli kültürün inşası ve ileri bir medeniyete dâhil olmak için bir zorunluluk olarak görüyordu.¹⁷² Bu görüşü, Homeros ve Vergilius’tan başlayan bütün klasikleri milli edebiyat için en güzel örnekler olarak gören Ziya Gökalp ile benzerdir.¹⁷³ Yakup Kadri, daha sonraki yıllarda gazete yazılarında ve mektuplarında bu meseleye dikkat çekmiştir. *Milliyet*’te yazdığı “Edebiyat Dersi” yazısında:

“Alelumum [genellikle] irfan hayatında edebi kültür hemen hemen bütün tedrisatın temelini teşkil eder. Çünkü zekâyı “former” eden şey bilgiler, hüneler veya marifetler değildir, edebi kültürdür. (...) Hummanite zevkini

¹⁷⁰ A.e., s.273.

¹⁷¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “NATO Haftası”, *Ulus*, 04.04.1959, s.1. Ayrıca aynı konudaki diğer yazılar için bkz. “Amerika’nın Dürüst Politikası”, *Ulus*, 24.11.1959, s.1, 5.; Başkan Eisenhower’ın Trye ziyareti üzerine son derece olumlu yazılar. “Türk - Amerikan Dostluğu”, *Ulus*, 06.12.1959, s.1, 5.; “Uğurlama ve Bir Temenni”, *Ulus*, 07.12.1959, s.1, 5.; “Eisenhower’in Bir Nutku Münasebetiyle”, *Ulus*, 11.12.1959, s.1, 5.”, “Türk-Amerikan Dostluğu”, *Ulus*, 30.01.1958, s.5.; “Aşâğılık ve Üstünlük Duyguları”, 27.03.1959, s.1.; “Bir Durumun Tahlili”, *Ulus*, 7.04.1957, s.3.

¹⁷² Bunun düşüncesinin köklerini 1912’de Yahya Kemal ile birlikte ortaya attıkları “Nev Yunanilik” akımında görmek mümkündür.

¹⁷³ Gökalp, önce klasiklerin sindirilip ardından romantizm ve diğer eserlere yönelmek gerektiğini savunur. *Türkçülüğün Esasları*, s.158.; Ömer Seyfettin de “her devrin, her yerin en büyük muharriri” dediği Homeros başta olmak üzere, Yunan-Latin klasiklerine benzer bir önem atfediyordu. Bkz. Yücel, a.g.e., s. 262-264.

tarihin yolunda Türk gençlerine verebilirsek medeniyete doğru bir adım atmış oluruz.”¹⁷⁴

Benzer bir şekilde, 1938 – 1946 yıllarında Maarif Bakanlığı yapan Hasan Âli Yücel’e mektubunda, “*Humanitée [klasik eğitim, Yunan ve Latin dilleri ve edebiyatları] denilen ve insanı insan-ı kâmil olmaya namzet kılan bir cevherin masdarı da burasıdır.*” der ve liselere bu dersleri koydurmasını umduğunu söyler. Yakup Kadri, “aksi takdirde benden iyi bilirsiniz ki memleket bir sürü yarım entelektüellerle dolmaya devam edecektir” diye ekler.¹⁷⁵ Hümanizm, klasiklerin çevrilmesi, Köy Enstitüleri projesi, eğitimde ve kültürde bir devrimi amaçlıyordu, fakat çeşitli engellemelerle sonuca ulaşamadı. Ona göre, kültür krizinin çözülmesi için bunu gerekli görüyordu. Hasan Âli’ye, “kültürümüzün Asyalılıktan kurtulmadığını” söyleyen Yakup Kadri’ye göre bu bir eğitim davasıydı:

“Sen buna teşebbüs ettindi. Fakat devam edilmedi. Ne yazık, bundan hala uzağız, Fransız kültüründen *aculturel* Amerikan kültürüne kaymaktayız. Bir defa daha sabit oluyor ki, Türk kültürü, hakiki kültürün temelleri üzerine kurulamamıştır, kurulamayacaktır. Bunun için ölüyorum. Kötümserim. Bir gölge – kültür içinde yaşamakta devam edeceğiz demek!...”¹⁷⁶

Bu muazzam çelişkinin ortasında gidip gelen aydının, Batı ile girdiği ilişki esasında derin bir “kriz”in ifadesidir. Batı’yı nesnel bir şekilde ele almak ve yorumlamak, modernleşmenin ürünü olan gelenek – modernlik, eski – yeni, kutsal – seküler, Doğu – Batı gibi ikiliklerin henüz aşamadığı bir politik, toplumsal, kültürel ve entelektüel ortamda bugün bile çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Zira tarihsel ve kültürel nedenlerle birikmiş bir hıncın yer edindiği ulusal – kültürel bilinçte, Batı ile ilgili meselelerde güvensizlik, şüphe ve nefret gibi duygular hemen yüzeye çıkmaktadır. Bu bilinçte, aynı zamanda Batı’nın gelişmiş bir medeniyet olduğu düşüncesi de hâkimdir. On yıllık savaştan hemen sonra yüzünü Batı’ya dönen Türkiye’nin, bugün NATO’nun üyesi ve ABD’nin müttefiki olduğunu ve AB üyeliğine adaylığını sürdürdüğünü hatırlamak bile yeterlidir. Özetle, Batı’ya karşı güvensizlik

¹⁷⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Edebiyat Dersi”, *Milliyet*, Nr. 1609, 04 Ağustos 1930.

¹⁷⁵ 5 Ocak 1939 tarihli mektup. Eronat, *Yakup Kadri’den Hasan Âli’ye Mektuplar*, s.50.

¹⁷⁶ Yücel, *a.g.e.*, s.255.; Yani Tanzimat edebiyatçılarından Servetî Fünunculara değin örnek alınan Fransız edebiyatından önce Yunan ve Latin edebiyatına yönelmek gerektiği düşüncesi söz konusudur. *A.e.*, s.234.

ile Batı'yla iç içe geçmiş ilişkilerin sürdürülmesinin gerekliliği düşüncesinin bir arada olduğu siyasal ve toplumsal düzlemde, aydın için Batı sorunu, entelektüel bir faaliyetin veya içsel bir çatışmanın ötesine geçer ve ulusal – kültürel bir boyut kazanır.

İKİNCİ BÖLÜM

HALKA DOĞRU AMA NASIL?: İMKÂNLAR, SINIRLAR, ENGELLER

Sınırlarla birlikte emperyal tahayyülün de daraldığı, çöküşün kıyısındaki bir İmparatorlukta filizlenen, fakat henüz kültürel alanla sınırlı popülizm/halkçılık düşüncesi, on yıllık savaş döneminden sonra aydınlar için halkla bütünleşmeyi ve ondan bir ulus yaratmayı içeren bir ideal halini almıştı. Bu idealin tecelli edeceği yer, neredeyse birbirlerinden yalıtılmış köyleri ve mütevazı şehirleriyle Anadolu'ydu. Cumhuriyetin önünde kapsamlı bir dönüşüm projesi olarak insanları bu yoksul, fiziki altyapısı yetersiz coğrafyadaki bölgelerin birbirlerine eklemlenmesi ve köylü toplumunun milli kültür yoluyla yeni idareyle bütünleştirilmesi hedefi vardı. Ancak değişim ihtiyacının yoğunluğu ile değişim araçlarının kısıtlılığı arasındaki dengesizliğin ket vurduğu bu merkezileşme çabası, taşradaki yerel çıkar gruplarına dış geçirilemeyip bunların yeni devlete entegre olmasıyla daha baştan yara alıyordu. Taşradaki çıkar ilişkilerinin göz ardı edilerek sınıfsız bir toplum söylemine yaslanması, meselenin kültür ve eğitim politikalarıyla cehaletin ve köydeki doğadan kaynaklanan zorlukların aşılmasına indirgenmesi esas sorunların çözülmesi noktasında halkçı idealizmin eksikliklerini gösteriyordu. İşte *İnsanlık Komedi*si külliyyatını yazan ustası Balzac gibi ülkenin tarihi dönemeçlerine tanıklık eden Yakup Kadri, eserlerinde Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının karşı karşıya kaldığı ideal ile realite arasındaki derin uçurumun tasvirini yapmaktadır. İnsanları coğrafyanın zorlukları ve mekânların ilkeiliği içinde resmederek toplumsal ilişkileri ve insanların dünyayı kavrama biçimlerini vermeye çalışan Yakup Kadri, aydınlar ile halk arasında duyuş ve kavrayış farklılıklarını ortaya koymaktadır. Yakup Kadri ve kuşağını merkeze almakla birlikte, bu bölüm Türk aydınının aidiyet ile yabancılaşma, bütünleşme ile ayrışmanın sınırlarında gezinen halkla ilişkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Aydına yönelik halktan kopukluk ve aydın vesayeti eleştirilerini geleneksel toplum ile modern toplum ayrımı bağlamında yeniden ele almakta ve bu yöndeki ezberlere ve ön yargılara eleştirel bir yaklaşım getirmeye çalışmaktadır.

A. Anadolu Üzerine Gözlemler: Köylüler Ve Siyaset

1. Türkiye’de Halkçılık Düşüncesi Birikimi

Yakup Kadri’nin 1921’de Anadolu’ya geçtiği sırada hanların, evlerin, yolların, köylerin, kasabaların ve kentlerin ıskallığı, insanların yoksulluğu ve cehaleti karşısında hayrete düşmüştü. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu için pek de gözde olmayan, fakat 19. yüzyılın sonlarında giderek önemi artan bu coğrafya için on yıllık savaş döneminin faturası birçok açıdan ağır olmuştu. İşte Maupassant ve Balzac’ın “realizm okulu”nda terbiye edilmiş bir gözün arkasından sosyal ve ekonomik koşullarından aidiyet hissi ve politikayı algılama biçimlerine kadar Anadolu’nun “gerçekçi” bir tasvirini gördüğümüz Yakup Kadri’nin gözlemleri, modern bir devlet ve ulus yaratmayı amaçlayan Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının işlerinin ne kadar zor olduğu ortaya koyuyordu. II. Meşrutiyet döneminde yazdığı hikâyeleri de içermekle birlikte, Yakup Kadri’nin yazılarındaki esas “Anadolu”, Milli Mücadele döneminde Kastamonu’dan Ankara’ya ve Eskişehir’e, Kütahya’dan Sakarya’ya değin seyahatlerindeki gözlemlerine dayanmaktadır. Bir kısmı *Ergenekon* başlığıyla kitaplaşan bu gözlemlerini içeren gazete yazıları, daha sonra yazdığı *Yaban* (1932), *Ankara* (1934) ve *Panorama* (1950, 1953) romanlarına ve çeşitli hikâyelerine kaynaklık etmiştir. Bu eserlerin farklı tarihlerde yazıldığı ve dolayısıyla hangi siyasal konjonktürün ürünü olduğu gözden kaçırılmadan nasıl bir Anadolu tablosu ortaya koyduğu bu kısımda tartışılacaktır. Ayrıca Anadolu köylüsünün ulusal meselelere yönelik tavrı, merkezi devletle ilişki kurmasında taşradaki toplumsal ilişkilerin yarattığı engeller tartışılacaktır.

Öncelikle burada halka doğru ifadesinin halka yönelimi ifade ettiği için kullanıldığını belirtelim. Başlıktaki ifade, II. Meşrutiyet dönemindeki “halka doğru” akımını içermekle birlikte, ondan çok daha geniş bir kapsama atıf yapmaktadır. Dolayısıyla yüzde sekseni köylü olan bir toplumda Köycülük gibi akımları, Cumhuriyet döneminin halkçılık düşüncesini ve aynı zamanda vatandaş yaratma anlamında ulusçuluk/milliyetçilik (ve dolayısıyla Türkçülük) fikrini de içermektedir.

Halkçılığın amaçları bakımından halk dili ve edebiyatı ile folklor araştırmalarını içeren kültürel; halk egemenliği ve yurttaş yaratımı bakımından siyasal; halkı eğitmek ve ilerlemesini sağlamak bakımından Aydınlanmacı; halkla bütünleşmek ve ondan öğrenmek anlamında romantik bir yönü vardı. Burada, böylesine geniş bir kapsamı olan halkçılığın daha açık bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının halka yaklaşımı, Osmanlı'nın son dönemindeki siyasal ve toplumsal gelişmelerin yanı sıra çeşitli fikir akımlarının çerçevesinde şekillendiği dikkatte alınmalıdır. Bu fikir akımları Rus Narodnik hareketini, Fransız düşüncesi üzerinden gelen Aydınlanmayı ve Alman romantizminin de etkili olduğu kültürel milliyetçiliği içeriyordu. Bu fikir akımlarının ne derece etkili olacağını belirleyen olgu dönemin ihtiyaçlarıydı ve bu doğrultuda, Osmanlıcılık ve Türkçülük olmak üzere iki süzgeçten geçiriliyorlardı.

Önceki bölümde Yeni Osmanlıların dilin sadeleşmesi, halkın eğitimi ve “Osmanlı yurttaşlığı” çerçevesinde parlamentoda temsiliyetini içeren görüşlerine değinmiştik. Aydınlanmanın etkisindeki bu görüşleri tekrara gerek yoksa da, halka yönelik bu yaklaşımın, çağın gereklerinin yanında, İmparatorluğu bir arada tutma ihtiyacından kaynaklandığını hatırlamakta yarar vardır. Zira Osmanlıcılık düşüncesi, aynı amacı taşıyan Jön Türklerce de sürdürülmüş ve II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçülük akımının çerçevesinin, siyasal olmaktan çok, kültürel milliyetçilik ve sosyo – ekonomik meselelerle sınırlı kalmasında etkili olmuştu. Öte yandan Türkçülük akımının gerek Osmanlıcılığın gerekse İslamcılığın içine belli ölçülerde Türklüğü aşılayıp, içeriden dönüştürdüğünü belirtmek gerekir.¹⁷⁷ Bu dönemde Yusuf Akçura, Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi gibi önde gelen Türkçü isimler *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* gibi çeşitli dergilerdeki fikir yazılarında folklor, dil ve kültür konularına ağırlık vermişlerdi.

Yine bu dönemde, 19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya’da etkin olan Narodnik hareketinin “halka doğru” düşüncesi, İsmail Gaspıralı, Hüseyinzâde Ali Bey ve Yusuf Akçura gibi Rusya’da yükseköğrenim gören aydınlar aracılığıyla Türkiye’ye

¹⁷⁷ Y. Doğan Çetinkaya, “Orta Katman Aydın ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (içinde), ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 3. Baskı, s.98.

taşınmıştı.¹⁷⁸ Bu hareketin etkisiyle Anadolu köylülüğünün ihmal edilmemesi ve köylülerin aydınlatılması düşüncesi gündeme gelmişti. Köye yönelme ideali özellikle tıbbiyeli aydın gençler arasında taraftar bulmuştu. 1912 yılında kurulan Türk Ocağı etrafında kümelenen aydın çevreler bu ideali dillendirmeye devam etti.¹⁷⁹ 1918 yılına gelindiğinde, birçok yerde şubeleri olan Türk Ocaklarının bünyesinde Köycüler Cemiyeti kurulacaktı. Dr. Reşit Galip başta olmak üzere tıp doktorlarının gerek kuruluşunda gerekse Anadolu'daki faaliyetlerinde etkin bir rol oynadığı Cemiyetin başkanlığını Halide Edip yürüttü. Cemiyet, köylerde sağlık hizmetlerinin yanı sıra sosyal ve ekonomik reformların ele alınmasına öncelik veriyordu.¹⁸⁰ II. Meşrutiyet döneminin halkçılık anlayışı, yüzde seksenleri aşan köylü nüfusu nedeniyle, köye yönelişi, köyün durumunun iyileştirilmesini ve köylünün aydınlatılmasını amaçlıyordu. Söylem düzeyinde yoğun olan bu yaklaşım, eldeki imkânların sınırlılığı ve uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle uygulamada istenilen sonuçları veremedi. Nitekim Yakup Kadri'nin Anadolu'yu ziyaret ettiğinde gördüğü manzara bunun bir teyidiydi ve Cumhuriyetin önünde ciddi bir köylü sorunu olduğunu göstermekteydi. Böyle olunca, ikinci kısımda görüleceği gibi, 1930'larda heyecanlı bir köycülük akımı ortaya çıkacaktı ve bunun halkçılıkla yakın bir ilişkisi vardı. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi halkçılığının temel yaklaşımı, devralınan bu coğrafyada üretimi modernleştirerek ekonomik yükü çeken tarımsal nüfusun durumunu iyileştirmek, sağlık ve eğitim gibi hizmetleri götürmek ve böylece II. Meşrutiyet döneminde arzu edilen sonucu elde etmeye yönelikti.

Cumhuriyet dönemi halkçılığı, II. Meşrutiyet dönemindeki gibi köy sorunuyla yakından ilişkiliydi, fakat önceki dönemden farklı olarak, köylü toplumundan ulus yaratma projesini içermesi bakımından siyasal bir boyut da taşıyordu. Türkiye'de de

¹⁷⁸ Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2023, 1. Baskı, s.56-57.; Narodnik hareketi, Rus aydınına Rusya'da serfliğin kaldırılmasıyla topraklarını "kulaklar"a kaptıran ve durumları giderek kötüleşen geniş köylü kitlelerini aydınlatmayı ve onlarla bütünleşmeyi salık veriyordu. Popülist yönleri açık olan bu hareket, halkı yanına çekerek ondan güç devşirmeyi ve aynı zamanda Çarlığa karşı başkaldırmaya sevk etmeyi amaçlıyordu. Bkz. Eraslan, **a.g.e.**, ss.28-34.; Zafer Toprak, "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu** (içinde), der. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, 1. Baskı, s. 41-42.

¹⁷⁹ Bkz. Asım Karaömerlioğlu, **Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 1. Baskı, s.32-35.; Toprak, **a.g.m.**, s.44-46.

¹⁸⁰ Arzu Öztürkmen, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı, s.48.

ulus – devletin inşası ülkede yaşayan toplulukların bir potada eritilerek siyasi bir millet haline getirilmesi, insanların temel hak ve ödevlerle donatılarak milletin yurttaşlarına dönüştürülmesi, ortak bir kültürün yaratılmasını amaçlıyordu.¹⁸¹ Burada Fransız Aydınlanmacılığının, bilhassa Osmanlı – Türk düşüncesinde muazzam yeri olan Rousseau’nun fikirlerinin büyük bir etkisi vardı. Cumhuriyetin kurucuları ve aydınları, Rousseau’nun “halkın gerekirse zorla aydınlatılması”na dair “toplumsal mühendisliği” içeren görüşünü benimsemişlerdi.¹⁸² Bu görüş, Aydınlanmanın, tüm insanların eşit bir şekilde akıl sahibi olduğu, eğitim yoluyla insanların gelişeceği ve böylece “ilerleme” sağlanacağı inancına dayanıyordu. Bu görev aydınlara yükleniyor, dolayısıyla da aydın vesayetine yol açıyordu. Cumhuriyet döneminin Fransız etkisindeki halkçılık anlayışı bunun önemli bir örneğini oluşturuyor ve en açık ifadesini “halka rağmen halk için” düsturunda buluyordu.¹⁸³

Devleti yönetenler için romantizmin rolü ise ulus projesine hizmet ettiği ölçüde önemliydi. Dolayısıyla modernleşmeye tepki olarak doğan Romantik akım, paradoksal bir şekilde, modernleşmenin derinleşmesinin ve yaygınlaşmasının bir aracı geliyordu. Öyle ki, milli romantizm kisvesine bürünerek dilde sadeleşme, milli alfabe yaratma ve basın – yayın aracılığıyla politik bilinçlenmede önemli rol oynuyordu.¹⁸⁴ Doğayı ve köy yaşantısını yücelten romantik yaklaşımın büyüğü ise, Anadolu’da koşulların ilköğrenimi karşısında bozuluyor ve modern medeniyetin araçlarının bir an önce bu coğrafyaya ulaştırılmasını elzem kılıyordu. Yine halk, Herder’in saf, bozulmamış ve bilge insanları değil,¹⁸⁵ aksine, Rousseau’nun düşündüğü gibi eğitilmesi gereken bir topluluktu. Dolayısıyla Mustafa Kemal başta olmak üzere Cumhuriyetin kurucuları

¹⁸¹ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, 10. Baskı, s.24-25.

¹⁸² David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, s.27.

¹⁸³ Rousseau, “Her halk ulusal bir karaktere sahiptir ya da olmalıdır, eğer yoksa halka bu karakterin kazandırılmasıyla başlanmalıdır.” sözünde cisimleşen görüşü inkılapçılar için bir buyruktu. Hasan Aksakal, **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, s.112.; Mete Tunçay, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 1. Baskı, s.212.

¹⁸⁴ Aksakal, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁸⁵ Herder’e göre uluslar, “insanlığın doğal birimleri”ydi ve her halkın kendine özgü bir “volksgeist” (halk ruhu) vardı. Ona göre, bu bozulmamış, saf, erdemli, bilge halktan öğrenilecek çok şey vardı ve bunları medeniyetin yıkıcı etkilerinden kültürün sayesinde korumak gerekiyordu. Herder’in büyük bir etkisinin görüldüğü Alman romantizmi ve onun biçimlendirdiği milliyetçilik anlayışı akla değil, “ruh” kavramına vurgu yapıyordu. Terry Eagleton, **Kültür**, çev. Berrak Göçer, Can Yayınları, İstanbul 2021, 4. Baskı, s.77.; Aksakal, **a.g.e.**, s.81-83.

ve aydınları için halkın cehaleti açtı ve halkın eğitilmesi ve medenileştirilmesi gerekiyordu. Yakup Kadri *Hüküm Gecesi* romanında halkın her şeyi dış yüzünden gördüğünü ve hükmünü yalnız buna göre verdiğini ve halka gerçekleri anlatmanın güçlüğüne değiniyordu.¹⁸⁶ Halk için iyi olanı halktan daha iyi bildikleri konusunda şüphesi olmayan aydın ve bürokrat seçkinlerin demokrasiye yönelik güçlü şüpheleri vardı ve Tek Parti döneminde bu şüphelerin ifade edildiği sayısız örnek mevcuttu.¹⁸⁷ İki savaş arası dönemde otoriter rejimlerin yükselmesi ve Türkiye’deki demokrasi denemelerinin başarısızlığı Tek Parti rejiminin süresini uzatırken demokrasiye yönelik şüpheleri pekiştiriyordu.¹⁸⁸

Tek Parti rejiminin bu şüpheciliğinin arkasında, çeşitli çekinceler koymak kaydıyla, Osmanlı’dan miras kalan geleneksel merkez – çevre ilişkilerinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır.¹⁸⁹ Hanedanın kendini alternatifsiz olarak konumlandığı Osmanlı’da merkez kendini çevreden ayırıştırarak siyasal alanı tekeline aldı. Bununla birlikte merkez ne çevre karşısında mutlak bir güce sahipti ne de çevreden büsbütün kopuktu. Zira Osmanlı merkeziyetçi yönetiminin güç kaybettiği 17. ve 18. yüzyıllarda yerel güçler olarak ortaya çıkan ayanları kontrol edebilmek önemli bir sorun haline gelmişti. Osmanlı Devleti ayanları ve yerel güçleri zapturapt altına alacak güce sahip değildi, fakat ayanlar da Osmanlı’ya rakip olmamış, hatta kendi aralarındaki rekabet nedeniyle merkezin desteğini sağlamaya önem vermişti. Osmanlı Devleti de ayanlar arasındaki rekabetlerden yararlanmayı bilmiş ve birleşip alternatif bir güç olmalarına izin vermemişti. Kısacası merkez kendi otoritesini kabul ettirerek siyasi tekeline sürdürmüş, bunun karşılığında ayanların kendi bölgelerinde güçlenmelerine ve esasında köylüyü ezmelerine göz yummuştu.¹⁹⁰ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin giriştiği siyasal reformların çoğunlukla merkezle sınırlı kalması ve kendi çıkarları

¹⁸⁶ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.54.

¹⁸⁷ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 2. Baskı, s.132-144.

¹⁸⁸ Bununla birlikte Tek Parti döneminde halkın egemenliğinin siyasal ve kurumsal temellerinin oluşturulduğunu ve zamanı geldiğinde “demokrasi”ye geçişi sağladığını vurgulamak gerekmektedir. Bu konu daha sonra irdelenecektir.

¹⁸⁹ Bkz. Şerif Mardin, “Center- Periphery Relations: A Key to Turkish Politics”, *Daedalus*, 102 (1973), p.169-190.

¹⁹⁰ Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, 6. Baskı, s.65-70.; Berk Esen, “Nation-Building, Party-Strength, and Regime Consolidation: Kemalizm in Comparative Perspective”, *Turkish Studies*, 15:4, p.601.

haricinde çevrenin buna ilgisizliği¹⁹¹ Cumhuriyet döneminde de devam etti. Belki Cumhuriyet döneminde yönetici seçkinler siyaseti kendi meselesi olarak görüyor ve yerel eşrafi buna dahil etmek istemiyordu ama siyasal, ekonomik ve toplumsal güç ilişkilerinin oluşturduğu realite uzlaşmayı dayatıyordu. Dolayısıyla hükümet, yerel eşrafın taşradaki çıkarlarını hedef alacak politikalardan uzak duruyordu ve özellikle taşrada yerel yöneticiler, parti teşkilatları ile yerel eşraf arasında güçlü ilişkiler söz konusuydu.¹⁹² Ancak bunun birtakım bedelleri vardı: İnkıpların sanayileşmemiş kentlerle sınırlı kalıp nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü toplumuna ulaşamaması, taşradaki toplumsal ilişkilerin dönüştürülememesi, toprak reformunun hayata geçirilememesi, siyasetin toplumsal tabandan yoksun kalması. Kısacası fikir düzeyinde Aydınlanmacı idealizmden etkilenen halkçılık politikalarının böylesine bir realite karşısında başarılı olması son derece güçtü.

2. Anadolu İçlerinde Medeniyetin İzlerini Aramak

Yakup Kadri, bu genel tablonun neresindedir? Halka yönelik romantik bir yaklaşım, onun aydınlanmış kafasında, realiteye alışkın gözlerinde nasıl bir yer edinmiştir? Aydınlanmanın rasyonel aklının doğayı, insan ilişkilerini, bilgiyi rasyonelleştirmesi, matematikleştirmesi, akıl ve deneyle sınanmamış olan her şeyi dışlaması, “kutsal olanı dünyevileştirmesi” ve geleneksel dünyanın toplumsal bağlarını çözücü bir etki yaratmasına karşı romantik bir isyanın onun nazarında ne türden bir değeri vardır? Öncelikle birkaç not aktarmak gerekir. Halkın dilinin edebiyata taşınması işini başından beri icra etmeye çalışan Yakup Kadri, halk edebiyatının koşmaları, türküleri, destanlarının “sanat ve marifet cilalarından arı” olduğunu söyleyerek halk dilinin sadeliğine vurgu yapmış ve halk şiirlerinin devrin heyecanlarını en iyi şekilde ifade ettiklerini belirtmişti. Çanakkale destanından İttihat ve Terakki muharrirlerinin “tantanalı ve şatafatlı” şeyler çıkarmaya çalışırken, “Ah, gençliğim, eyvah” nakaratlı halk türküsünün tüm sadeliğiyle halkın duygularını daha

¹⁹¹ Oysa Batı Avrupa demokrasilerinin oluşumunda ve özellikle İngiltere’de yerel güçleri oluşturan feodal soyluların kraliyetin talepleri karşısında her seferinde yeni haklar koparmaları Türkiye’ye son derece yabancıdır.

¹⁹² Bkz. Murat Metinsoy, **The Power of the People: Everyday Resistance and Dissent in the Making of Modern Turkey, 1923–38**, Cambridge University Press, 2021, p.36.; Faruk Birtek -Çağlar Keyder, “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950”, Çev. Nur İmer, **Birikim**, S.22, s.31-40.

iyi ifade ettiğini savunur. İstiklal Marşı şairi “hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal” derken, halkın “Biz Yunana esir olduk, şu Allahın işine bak.”¹⁹³ bestesiyle duygularını “tiz ve canhıraş” bir feryat şeklinde ifade ettiğini dile getmişti. Örneğin Milli Mücadele döneminde Anadolu için son derece romantik öğelerle bezeli şu cümleleri kuruyordu:

“Anadolu, bazılarının sandığı gibi hastalıklı bir durgunluğun esiri değil, aşırı derin, derin bir hassasiyetin mahkûmudur. Oradaki insanların hayatı bütün o basit, iptidai görüşlerin arkasında, bizim şimdiki sanayi dünyasının, şimdiki teknik medeniyetinin buharı ile dumanlaşmış gözlerimizin kavrayamayacağı kadar geniş ve ‘batını’ [gizli] bir âlemin sırlarını saklıyor.”¹⁹⁴

Fakat bu ifadeler bizi yanıltmasın, zira bunlar son derece nadir olup onun asıl düşüncesinin önüne geçecek düzeyde değildir. Romantiklerin “sıradan şeylere yüksek bir anlam” atfetmeleri, okur-yazar olmayan halkta bilgelik arayışı, kötü koşullarda yaşayan köylü yaşantısını yüceltmelerinin Yakup Kadri’de yer edindiğini görmek güçtür. Tam tersine realite karşısında çabucak karamsarlığa düşüyordu ve bunda Anadolu’daki sefaletin, koşulların geriliğinin, cehaletin hüküm sürmesinin etkisi büyüktü. Dolayısıyla toplumu dönüştürme ideali, eldeki araçların yetersizliği karşısında sekteye uğruyordu. Burada onun gözlemlerinden süzülen bir Anadolu manzarasını ortaya koyduktan sonra ikinci kısımda ele alacağımız aydının medenileştirme misyonunu tartışmak için gerekli zemini hazırlamaya çalışacağız.

“Bugünkü Anadolu’nun bundan iki yüz şu kadar yıl önceki Anadolu’dan hiçbir farkı olmayacağını düşünüyorum.” diyordu Yakup Kadri 1921 yılında Anadolu’ya geçtiği sırada.¹⁹⁵ Zira, “Evliya Çelebi’nin Kastamonu’ya geldiği zaman da şüphesiz ki Kastamonu gene aynı halde idi ve bizi Ilgaz Dağları’ndan Çankırı Ovası’na ulaştıran yollar gene aynı yollardı.”¹⁹⁶ Dolayısıyla “değişimin uğramadığı” bu yerde, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nin kendisine kolaylıkla rehberlik edebileceğini öne sürüyordu. Çankırı kasabası için “yemin edebilirim ki, zamanın yılların ve yüzyılların hiçbir değiştirici tesiri olmamıştır.” der ve şöyle devam eder: “İnebolu ile Ankara arasında

¹⁹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Milli Tasarruf ve Halk Edebiyatı”, **Kadro**, S.2, 1933, s.27.

¹⁹⁴ Karaosmanoğlu, “Anadolu’nun İç Yüzü”, **Ergenekon**, s. 31.

¹⁹⁵ “Ankara Yolunda”, **Ergenekon**, s. 62.

¹⁹⁶ A.y.

*geçtiğimiz yerler, gördüğüm insanlar ve hanlarında dinlendiğim kasabalar benim üzerimde hep aynı asırlık tesirini yapmıştır.”*¹⁹⁷ Fakat Yakup Kadri, Evliya Çelebi gibi ne bir seyyahdır ne de onun gibi müstehzi bir gözlemcidir. Evliya Çelebi, hiç zoru yokken, çağdaşlarından bir avuç insana nasip olabilecek seyahatlerine çıkarken, İnebolu’nun yolları darmış, Çankırı yaşanır yer değilmiş aldırmandan geçip gitme lüksüne sahipti. Yakup Kadri’nin yolunu Anadolu’ya düşüren bir felaketti ve İmparatorluğun küçüle küçüle sıkıştığı bu coğrafya sınırlanacak son yerdi. Üstelik koşulları hiç de iç açıcı değildi. Çocukluğu ve ilk gençlik çağı Batı Anadolu’da geçen Yakup Kadri, Orta Anadolu için “...*bu Anadolu benim bildiğim Anadolu’dan epeyce farklıydı.*” der ve “Batı Anadolu suyla Orta Anadolu arasındaki bu farkı” Haymana’yı gezerken anladığını söyler.¹⁹⁸ Başka bir yerde:

“Anadolu'nun ortası, asıl anavatanın göbeği, tuzlu göllerden, kireçli topraklardan ibaret bir çorak ülkedir. Burada, Türk milleti, çölde Beni İsrail'i andırır. Şimdi ise bir cehennem çemberi onu, her tarafından kuşatmıştır. Bütün bereketli ve zengin toprakları çepeçevre elinden alınmıştır. İstiklal Mücadelesinin ya ölürüz, ya kurtuluruz parolası işte, bundan ileri geliyor. Gerçekten, bunun, ikisinin ortası olmaz. Türk milleti, ya bu çemberi yarıp geçecektir, yahut da burada ölmeğe razı olacaktır.”¹⁹⁹

Onu ciddi ve karamsar bir gözlemci yapan şey yalnızca mizacı değil, yerleşmeye geldiği buranın manzarasıydı. Haklı olarak onda Evliya Çelebi’nin muzipliğinden eser yoktu.

Anadolu’ya geçişindeki zorluklar önce gazetede ki köşesine konu olmuş, ardından yıllar sonra yazdığı *Ankara* romanındaki bir sahneye²⁰⁰ ilham vermişti. Yakup Kadri, Çankırı’da kaldığı konakta binlerce tahtakurusu yüzünden uyuyamayacaktı. Ankara’ya varmadan bir önceki gece kalacakları köyü gösterdiklerinde “orada ne köye, ne obaya, ne izbeye benzer bir şey” görememişti.

¹⁹⁷ A.g.m., s.63.

¹⁹⁸ Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, s.117.

¹⁹⁹ Karaosmanoğlu, **Yaban**, s.66.; Gerçekten de İstanbul ve Anadolu’nun önemli bazı şehirleri yabancılardan işgali altındaydı. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995, 1. Baskı, s.107.

²⁰⁰ Nazif Bey ve Selma Hanım çifti Milli Mücadele döneminde Ankara’ya geçmişlerdi. İnebolu’dan beri kaldıkları hanlarda binlerce tahta kuru su yüzünden müthiş zorluk çekmişlerdi. Çankırı’da da örtüyü kaldırdığı anda yüzlercesi kaçışmaya başlıyordu. Karaosmanoğlu, **Ankara**, s.14-15.

“Önümüzde otuz kırk metre eninde dümdüz bir toprak parçası duruyordu. Bu sahaya yakından bakınca birbirine bitişik şekilsiz bir takım damlar göze çarpıyordu. Arabacımız önümüze düşüp de bir takım dolambaçlı patikalardan geçerek bizi tümsekten aşağıya indirmeseydi, o köstebek yuvalarına giden yolu keşfetmekte epey zorluk çekecektik.”²⁰¹

“İki defa düşman işgaline uğramış ve bir kere yarısından fazlası yanmış olan” Gediz, sadece bu manzarasıyla değil, aynı zamanda hurafelere saplanmış halkıyla da ayrı bir sıkıntı uyandırıyordu Yakup Kadri’de. Burada yarı tahtadan yarı kerpiçten yapılan evlerin üst katları uğursuzluk getirir diye tamamlanmayıp, bir süre yarım bırakılması gibi “safderun inançlar”ın Anadolu kasabalarının ve şehirlerinin mamur, rahat ve çağdaş olmasına engel olduğunu söylüyordu.²⁰²

Panorama’da “Yüzyıllardan beri saban yüzü görmemiş, uçsuz bucaksız kıraç toprakları, beyaz karınca yuvalarını andıran köyleriyle, kasabalarıyla, ıssız çıplak dağları, tuzlu gölleriyle” Orta Anadolu’nun “kasvetli” manzarasını tarif ediyordu. “*Bu topraklar tüyler ürpertici bir facia sahnesidir, bu köyler, bu kasabalar bir tefeün yuvasıdır*” diyordu.²⁰³ Yabancı bir gazetecinin Ankara için “çöl ortasında parlamento” sözüne yıllarca atıf yapan Yakup Kadri, 1950’lerde yazdığı bu romanında Ankara’nın arka mahallelerinin, iki adım ötedeki Kalaba ve Sincan köylerinden pek farklı olmadığını söylüyordu.²⁰⁴ Ankara, gerçekten de nüfusuyla ve şehir merkeziyle son derece mütevazı bir şehirdi. Bu şehrin nüfusu, 1920’li yılların başında yalnızca 25 bin idi. İstanbul’un 740 bine ulaştığı 1933 yılında Ankara 123 bin nüfusuyla hâlâ taşra niteliğini sürdürüyordu.²⁰⁵ Yabancı elçilerden mebuslara değin İstanbul’un şehir yaşantısına alışmış çevrelerin Milli Mücadele sonrasında yeni başkent Ankara’da yaşadığı zorluklara dair Falih Rıfkı’nın *Çankaya* kitabında bolca örnek bulmak mümkündür. Yakup Kadri’nin *Ankara* romanı da bu çevrelerin Ankara’ya alışma sürecini işler.

²⁰¹ Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, s.120.; Ayrıca 1921 yılında “Ceviz” adlı öyküsünde evlerin kötü durumda olduğunu görmek mümkündür. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Milli Savaş Hikayeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, 21. Baskı, s.99-103.

²⁰² Karaosmanoğlu, **Ergenekon**, s.79.

²⁰³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Panorama**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 10. Baskı, s.40.

²⁰⁴ **A.y.**

²⁰⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s.132.

Yakup Kadri doğadan kaynaklanan zorluklara her seferinde dikkat çekiyordu:

“Anadolu’da kış ağır ve derece derece bir felaket gibi çöker. Mevsimin havada, suda ve toprakta yaptığı her tesir dünyanın sonuna işaret gibidir. Hele bu toprağın Karadeniz kıyılarını meydana getiren bölümleri kıyamet gününden bir örnek sayılır. Sellerin arasında ıslak, gamlı ve garip kasabalar sanki batmış gemi enkazını andırır.”²⁰⁶

Anadolu, gerçekten de zorlu bir coğrafyaydı. İç Anadolu’nun uçsuz bucaksız bozkırlarının yanı sıra Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri dağlıktı ve ülkenin güneyinden batısına değin kıyılarda dağlar sıralanıyordu. Daha çok Batı Anadolu’da yoğunlaşan Osmanlı döneminde yapılan demiryolları yabancı sermayenin çıkarlarına daha uygundu. Böyle olunca Anadolu’daki tahıl bölgeleriyle bunları tüketen kentler arasında ulaşım imkânları oldukça ilkel kalıyordu. 1924’te Orta Anadolu’dan İstanbul’a buğday taşımanın maliyeti New York’tan İstanbul’a taşımaktan yaklaşık iki kat daha fazlaydı.²⁰⁷ Bir ulusal pazarın ve birbirine eklenmiş şehirlerin yokluğunda ve mesafelerin uzun olduğu bir ortamda ulusal bütünleşmenin zorlukları çabucak beliriveriyordu. Yakup Kadri’nin ziyaret ettiği Anadolu’nun önemli bir bölümü savaşıardan ciddi oranda etkilenmişti. Savaşlar, erkek nüfusun askere alınması ve çift hayvanlarına ordunun el konulması nedeniyle, tarımsal üretime ağır bir darbe vurmuştu. Ayrıca Ermeni Tehciri ve büyük göçlere tanıklık etmiş bu coğrafyadaki büyük demografik değişimler, savaştan sonra Türk – Yunan nüfus mübadelesi nedeniyle devam etmişti.²⁰⁸

Yakup Kadri, “*Anadolu’nun iktisadi şartları, üretim ve tüketim usullerinin kökünden değiştirilmesi gerekir.*” diyordu *İkdam*’daki bir yazısında ve şöyle ekliyordu: “Bunlara gereken kuvvetli bir teknik ve her şeyi birden kavrayabilecek çok yönlü bir sistemdir.” Aslında bu sözleriyle, Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının benimsediği Aydınlanmacı görüşü özetliyordu.²⁰⁹ Buna göre, insanların doğanın

²⁰⁶ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.281.

²⁰⁷ Ahmad, *a.g.e.*, s.135-136.

²⁰⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, 9. Baskı, s.167, 170, 203.

²⁰⁹ Yukarıda sözü edilen Alman romantizmi etkisindeki halka yücelik atfetme düşüncesi söylem düzeyinde görmek mümkündü, fakat III. Cumhuriyet Fransa’sının pozitivist, realist görüşünü içselleştirmiş olan bu kuşağın, Anadolu’daki koşulların yanında halkın radikal dönüştürülmesi yönünde hiçbir tereddüdü yoktu. “Köylü milletin efendisidir.” deniyordu, fakat gün gibi ortadaydı ki, bu “efendi” yönlendirilmeye muhtaçtı.

insafına kaldığı bir dünyanın tümünden dönüşmesi ve böylece insanın kendi kaderini eline alması gerekiyordu. Zaten medeniyet insanın doğaya galebe çalmasından başka bir şey değildi. Köylülerin ulaşım zorlukları, verimsiz bir tarımsal üretim varken başka bir şeyle ilgilenmeleri güçtü. Burada mesele en temel olanı başarmak, hayatta kalabilmektir. Zira Yakup Kadri, kadın, erkek ve çocukları durmadan çalışmalarına rağmen, ancak hayatta kalabilecek kadar ürünü elde edebildiklerini söyler.²¹⁰ Böyle olunca, sadece kendi geçimliğiyle ilgilenen, kendi yerelliklerine sıkışan insanların ulusal meselelere, dolayısıyla siyasete kayıtsız kalmaları kaçınılmaz oluyordu. *Yaban*'da, Milli Mücadele için asker istendiğinde Zeynep Kadın, “Öyle ama, şimdi tam iş zamanı. Hep öyle yaparlar. Bebeğimizi tam iş zamanında alırlar.” diye itiraz ediyordu. Ahmet Celal (veyahut Yakup Kadri), “*Anadolu köylüsünde olumlu ve realist duygu hemen bütün diğer duygulara galebe çalmıştır. Arasına uyanan lirizmi, bir saniye içinde parlayıp sönmüştür*” diyordu.²¹¹ Bu realizm, koşulların zorunluluğunun bir ürünüydü ve Yakup Kadri'nin de tespit ettiği gibi, koşullar değişmedikçe insanların değişmesini beklemek yersizdi. Nitekim Ahmet Celal de çevrenin kendisini yavaş yavaş değiştirmeye, yani köylüleştirmeye başladığını fark eder. “*Talim, terbiye, iyi örnek, bunların hepsi geçici şeylerdir. Ve çevre değiştir[il]medikçe, insanın değişmesine imkân yoktur.*”²¹²

3. “Millet Nerede?": Yurttaşlar ve Köylüler

Değişimin araçları bellidir. “*Bir yere sabitlenmiş tüm toplumsal ve kültürel 'bütünlükler'in aşınması ve zayıflaması tipik olarak modern bir süreçtir ve bunu tetikleyen en başta, hızlı ulaşım araçlarının kullanıma sunulması olmuştur.*”²¹³ Cumhuriyetin demiryolu siyaseti, ordu açısından stratejik bir öneme sahipti, fakat aynı zamanda “medeniyet”in taşıyıcısıydı. Demiryolları veya en geniş anlamıyla gelişmiş bir ulaşım ağı olmadan birbirine eklemlenmiş bölgeler, gazete ve okul olmadan ulusal çıkarlar etrafında bütünleşmiş insanlardan söz etmek mümkün değildi ve Yakup Kadri'nin külliyatı bir bakıma bu eksikliğini sergileyen çarpıcı bir tanıklıktı. Yakup

²¹⁰ Karaosmanoğlu, “Halka Doğru”, *Ergenekon*, s.113.

²¹¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, 90. Baskı, s.54-55.

²¹² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.26.

²¹³ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, 4. Baskı, s.21.

Kadri'nin İnebolu'dan Ankara'ya gelişi altı – yedi gününü almıştı. İnebolu'da bozkırın derinlerine doğru girdikçe karşılaştığı şey doğanın zorlukları, mekânların, yolların, araçların ıllıklığıydı. Yine insanların yalıtılmışlığı, cehaleti, Milli Mücadeleye ve ulusal meselelere kayıtsızlığına şahit olmuştu. Yakup Kadri, 19. yüzyılın tamamında ve 20. yüzyılın başlarında durmadan tekrarlanan, selamlanan ve aynı zamanda çokça eleştirilen “medeniyet” ve “ilerleme”nin izlerini burada bulamamıştı. Fakat kırsal kesimlerde bu izlere rastlamayan sadece o değildi. Fransa kırsalı için “Kızıldere burası” derken, köylülerin neredeyse vahşi bir hayat yaşadığını öne süren Balzac'la birlikte, Zola, Flaubert, Stendhal gibi yazarlar ve Aydınlanmacı filozofların *Büyük Ansiklopedi*'si de köylüler için benzer şeyleri söylüyordu.²¹⁴ Burada amaç yerel unsurları göz ardı etmek değil, farklılıklarını gözden kaçırmamak kaydıyla, benzer koşullarda yaşayan insanların, birbirine belli ölçülerde benzediklerine dikkat çekmektir. Ne cehalet, yalıtılmışlık, kayıtsızlık ne de sosyo-ekonomik koşulların ıllıklığı Anadolu'ya özgüydü. Eugen Weber, Fransa kırsalının modernleşmesi ve köylülerin Fransızlaştırılması sürecini anlattığı ufuk açıcı kitabında, 1850'lerde köylülerin ulusal bilinçten yoksun ve ulusal meselelere kayıtsız olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştu.²¹⁵

Meselenin önemli yanı bunun bir kusur değil, realitenin ürünü olmasıdır. Köylerde kendi kendine yeten bir geçimlik ekonomisi, köy ve en fazla kasabayla sınırlı bir topluluk yaşantısı içindeyken ve ilkel araçlarla bir yerden bir yere gitmek günler alırken, insanların kendilerini ülkenin diğer bölgeleriyle özdeşleştirmeleri oldukça güçtü. Üstelik modern zamanlara dek imparatorlukların, tebaalarından vergi ve itaat dışında beklentisi yoktu. Ancak 19. yüzyılda yükselen milliyetçiliğin vazettiği milli kimlik, yurttaş hakları ve temsiliyet fikirlerinin toplulukları cezbetmesi karşısında imparatorluklar teba ile olan ilişkileri daha genişleterek yaygın eğitimden temsiliyete ve yurttaşlık haklarına değin düzenlemeler yaptı ve insanların kendilerini imparatorlukla özdeşleştirmesi için birçok girişimde bulundu.²¹⁶ Fakat bunlar

²¹⁴ Eugen Weber, **Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleştirilmesi (1870-1914)**, Çev. Çağdaş Sümer, Heretik Yayınları, Ankara 2017, 1. Baskı, s.33-35, 44.

²¹⁵ Fransa'da 1906 celinekte askerlerin yüzde 36'sı Fransa'nın 1870'te Almanya'ya yenildiğinden habersizdi ve yarısı Alsace-Lorraine'in ilhak edildiğini bilmiyordu. Weber, a.g.e., s.167.

²¹⁶ Bkz. Benedict Anderson, “Resmi Milliyetçilik ve Emperyalizm”, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Kitap, İstanbul 2020, s.105-134.;

milliyetçilik fırtınasının önünde durmaya yetmedi ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında ulus – devlet modeli hâkim oldu. Fakat özellikle geç modernleşen ülkelerde milliyetçilerin karşılaştığı gerçek, insanların kendilerini ulusal kimlik yerine yerelden tanımladıklarıydı. *Yaban*, bu karşılaşmanın yarattığı hayal kırıklığının romanıdır. Ahmet Celal, “Bir Türk için İzmir ne ise Sivas da odur. Diyarbakır ne ise Samsun da odur. İzmir zaptolundu mu, bütün Anadolu'nun ilmiği düşmanın elinde demektir. Orası kurtulmayınca burası kurtulamaz.”²¹⁷ diyerek “vatanın bütünlüğü hakkında bir fikir vermeye” çalıştığı köylülerin kayıtsızlığıyla karşılaşılıyordu. Başka bir yerde, Emeti Kadın’a İzmir’i tarif etmeye kalktığında bunu beceremeyip sıkıntıya giriyordu.²¹⁸ Fakat İzmir’i tarif etmek için, muhatabının İzmir hakkında bir şeyler biliyor olması gerekliydi. Bunu modern devletin araçları olmadan aşlamak mümkün değildi. Zira köylerle sınırlı olan, daha geniş bir birim olarak ancak kasaba ile iletişimi olan köylülerin cemaat yaşantısı, herkesin birbirini tanıdığı, birbirleriyle fiziksel temas kurduğu yüz yüze iletişimi içeriyordu.²¹⁹ Böylesine “gerçek” bir dünyada, yabancılara karşı kuşkuculuk kaçınılmazdı ve tehlike, ancak en yakına geldiğinde sezilebilirdi. Hatta bazen kapıdaki tehlikeye bile kayıtsız kalılabiliyordu:

“Bir gün, bir öğle üstü idi. Kahvenin çardağı altında oturuyorduk. Bizim Mehmet Ali, Bekir Çavuş, Salih Ağa ve Muhtar, hep orada idiler. Bahis, harp üzerine ve onun akıbetlerine dair. Onlara İstanbul'un dört devletin askeri işgali altında olduğunu, İzmir'in ta Bursa'ya kadar Yunanlılar tarafından istila edildiğini, Adana'dan henüz Fransızların el çekmediğini, Urfa'da, Antep'te kanlı olaylar cereyan etmekte olduğunu haber veriyor ve her birinin yüzüne ayrı bir dikkatle bakıyordum. Hiçbirinde ne hayret, ne dehşet, ne de alelade bir alaka izine tesadüf etmedim. Ateşin içinden henüz çıkmış olan Mehmet Ali bile artık bunları geçmiş zamana ait bir masal gibi dinliyordu.”²²⁰

Yine *Yaban*'daki köylüler düşman askerlerinin kendilerine dokunmayacaklarına dair bildirilere inanmış, köye giren askere karşı direniş göstermemişlerdi. Bu sadece romandaki bir sahne değil, Milli Mücadele döneminde köylünün yaygın bir tutumuydu. Yakup Kadri, gazete yazısında da köylülerin bildirilere inandıklarını

²¹⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.152.

²¹⁸ A.e., s.121.

²¹⁹ “Düşünmek; insanların, mağara devrindeki gibi henüz birtakım toprak ve taş kovukları içinde yaşadığı ve hayvanlarla haşır neşir olduğu bu yerde düşünmek, bana bir ayıp gibi geliyor. Bazı köylülerle konuşurken soyut bir fikrin ortasında dilim tutulup kalıveriyorum.” *Yaban*, s.26.

²²⁰ A.e., s.26.

yazıyordu. Milli Mücadele döneminde gelişmelerden habersiz olması, halkın, işgal kuvvetlerinin askerlerinden korkmasına ve aşırı teslimiyet göstermesine neden olmuştur.²²¹

Atatürk, *Nutuk*'ta İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali ve burada yapılan “*tecaviiz ve mezalim hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli mevcudiyete vurulan bu feci darbeye karşı alenen herhangi bir üzüntü ve şikayet ortaya konulmamıştı.*” sözleriyle genel durumu ortaya koyuyor ve milleti ikaz edip harekete geçirmek gerektiğini yazıyordu.²²² Bu ikaz, Batı Anadolu'da olduğu gibi, bazen sert bir şekilde yapılıyordu. Pek çok kaynak Anadolu'da halkın direnişe zorla katıldığından, eşraf ve çetelerin Yunan işgali karşısında teslim olmuş veya yılmış olduğundan söz eder. Batı Anadolu'da Karakol Cemiyeti örgütlenme faaliyetine başlayana kadar yerel halkta direniş çabası yoktu. Yaveri, Bekir Sami Bey'in 3 Haziran 1919 günü Yunanlılarla barış yapmaktan söz eden dört hocayı tabancasıyla vurduğunu ve halka, “görevini yapmayanların sonunun” bu olacağı tehditlerini savurduğunu aktarır.²²³ Sadece yerli halk değil, askerler de yıllardır bitmeyen savaştan yılmıştı ve Kurtuluş Savaşı sırasında firar hadiseleri sıradan bir şey haline gelmişti. Halk da, düşman gelir korkusuyla firarilere destek veriyor, yardım ve yataklık ediyordu.²²⁴ Bu olgular, insanların yerelliğe ne kadar sıkışmış olduğunu gösteriyordu. İşte İstiklal Mahkemesi, firarları engellemek için kurulmuştu ve Ankara hükümetinin otoritesini hâkim hale getirmeye çalışıyordu. Bununla birlikte firarların önüne büsbütün geçilemiyordu.²²⁵

1920 yılının sonlarında anayasa tartışmalarının yürütüldüğü TBMM'de mebuslar, halkın cehaletinden, dünyadan bihaber oluşundan ve memleket işlerine

²²¹ Eraslan, a.g.e., s.161.

²²² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara 2015, 1. Baskı, s.44.

²²³ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı, s.208.

²²⁴ Özlem Çankaya, “Milli Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri”, *Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri (17-20 Ekim 2019)*, Çankırı 2020, 1. Basım, s.286.

²²⁵ Tüm Eskişehir – Kütahya Savaşı boyunca 30 bin asker silahlarıyla birlikte kaçmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin kapatılmasıyla, askerden kaçma olayları artmış ve Sakarya Savaşı'na kadar geçen sürede ordudaki askerlerin neredeyse yarısı firar etmiştir. Çankaya, a.g.m., s.277.

kayıtsız kalışından bahsediyorlardı.²²⁶ Yakup Kadri de bu gerçeği bir gazete yazısında benzer bir şekilde ifade ediyordu:

“Orta Anadolu halkı, hele köylü sınıfı, umumiyetle kendi işinden başka bir şeyle meşgul değildir. Bütün Avrupa ve Balkan milletlerini kasıp kavuran politikacılık hastalığı buranın eşiğine ayak basmamıştır. Ankara’da bir hükümet mi kurulmuş, bu hükümetle İstanbul hükümetinin arası açık mıymış, İstanbul neresiymiş, ne haldeymiş, bu gibi meselelere ilgi gösteren tek bir Anadoluluya rast gelmedim.”²²⁷

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası, Yunanların yakıp geçtiği köylerde insanların cehaleti için “kalbimi sıkan ve korkunç acı hakikatler” diyordu. Bunun nedeni köylülerin başlarına gelen felaketi doğal bir afet gibi görmeleri, hangi zulmün, ihtirasın kurbanı olduklarını kavrayamamaları ve düşmandan, tıpkı “*çocukların masallarda cin veya zebani nevinden birtakım acayip mahlukları anlatışları gibi*” bahsetmeleriydi.²²⁸ Bu dönemde, düşman uçaklarından, halka zararlarının olmayacağını, dertlerinin Mustafa Kemal ve askerleri olduğu yönünde bildiriler atılmıştı. Köylülerin “bunun üstüne kandık ve kaldık. Ne bilelim?” dediklerini aktaran Yakup Kadri, bu “ne bilelim?” sözünün İzmir Körfezi’nden Sakarya sahillerine kadar düşmana yol gösteren, yol açan bir söz olduğunu yazıyordu.²²⁹ Milli Mücadele döneminde söylediği bu sözler, ileride, Cumhuriyetin, halk eğitime neden önem verdiğini anlamak açısından önemlidir:

“Eğer Anadolu’nun her köyünde bir mektep ve her mektepte bir münevver muallim olsaydı, Sakarya havalisinde cereyan eden facialardan hiç olmazsa yüzde sekseninin önü alınabilirdi. Kim ne derse desin düşman fırsatını ancak bu cehaletten buldu.”²³⁰

Yakup Kadri’nin bu yazıları, Anadolu manzarasını tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyordu. Böyle bir noktada Herder’in bilgelik atfettiği, saf, bozulmamış ulus fikrinin bu realite adamında yer edinmesi pek mümkün değildi. Halk cahildi ve bu buz gibi gerçeği kabul edip halkı eğitmek, aydınlatmak ve medeniyetin nimetlerine

²²⁶ Eraslan, **a.g.e.**, s.109-110.

²²⁷ Karaosmanoğlu, “İlgaz’ın Eteğinde”, **Ergenekon**, s.68-69.

²²⁸ Karaosmanoğlu, “En Büyük Düşmanımız Cehalettir”, **Ergenekon**, s.238.

²²⁹ Karaosmanoğlu, **a.g.m.**, s.239.

²³⁰ Karaosmanoğlu, “Ziya, Ziya, Ziya”, **Ergenekon**, s.243.

kavuşturmak gerekiyordu. Bunun en yalın ifadesini yine *Yaban*'da görürüz. Ahmet Celal:

“Eğer, bize zafer nasip olsa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalçın tepelerdir. Millet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, bu Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir.”²³¹

Bu sözler, 1861'de İtalya'nın kurulmasından sonra Massimo d'Azeglio'nun “İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.” sözünün²³² başka bir dilde ifade edilmesi gibidir. Ulus, bir avuç aydın ve bürokrattan ibaretti ve genişlemesi bunların çabasına bağlıydı. İnsanların İzmir'i dert edinmeleri için İzmir'in neresi olduğunu, kendileriyle ne ilgisi olabileceği konusunda bir fikir edinmeleri gerekiyordu. Anadolu'da bir köyde yaşayan ve bütün hayatını burada geçiren bir kişinin İzmir'in işgal edilmesini dert edinmesi için İzmir'i sahiplenmesi gerektiğine ikna edilmeliydi. İnsanların kendilerini yerel cemaatin ötesinde çok daha geniş bir cemaatin parçası olarak görmeleri için bir hikâye etrafında birleştirmeliydi. Hegel'in “ulusların sabah ayini dediği” gazeteler, asla tanıyamayacakları ve göremeyecekleri kadar uzak ve çok sayıda insanla benzer konularda konuşmasına, kaygılanmasına, ortak duygular edinmesine ve ulusal meselelere duyarlı hale gelmeleri için önemli bir araçtı.²³³ Haritalar, gitmeseler de görmeseler de “bizim” diyebilecekleri şehirler olduğunu zihinlere kazıyordu. Bütün bunlar için eğitimin yaygınlaştırılması, ulusal sembollerin zihinlere, aidiyetlerin gönüllere işlenmesi gerekiyordu.²³⁴ Fakat bu, Cumhuriyet döneminde yürütülecek bir programdı ve Milli Mücadele'de halkın desteğini almak için Müslümanlık etrafında şekillenen geleneksel kimlik ve aidiyete vurgu yapma gereği hissediliyordu. Dolayısıyla “gâvur” düşmana karşı savaşılmaması ve halife ve padişahı esaretten kurtarılması gerektiği yönünde propaganda yapıldı. Bununla birlikte bu süreçte milli kimliğin ve bilincin yerleşmesi için egemenliğin millete ait olduğu

²³¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.153.

²³² Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, 2. Baskı, s.63.

²³³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, Metis Kitap, İstanbul 2020, s.54-55.

²³⁴ A.e., s.201.

gerek TBMM'deki anayasal düzenlemelerde gerekse Milli Mücadele hareketinin önderlerinin söz ve davranışlarında sıkça ortaya konuldu.

Milli Mücadele dönemi, öylesine bir eşikti ki, 1920'den beri ulus – devletin ve Cumhuriyetin siyasal zeminini oluşturan Mustafa Kemal, sadece halife ve padişah kurtarılması gereğini dillendirmekle kalmıyor, aynı zamanda bir kısım yerel eşraf, ağa ve şeyhlerle de işbirliği yapmak zorunda kalıyordu. Zira köylülerin Milli Mücadele'ye kayıtsızlığı karşısında, onların geleneksel efendilerinin desteğine başvurmak gerekiyordu. Genellikle kasabalarda yaşayan eşrafın, çok sayıda köyü olurdu ve bunların, merkezi hükümetin temsilcileri olan kaymakam, jandarma, memurlar ve daha sonraki dönemler için belediye başkanlarıyla sıkı ilişkileri olurdu. Her şeyden önce siyasetle ilgileniyorlardı, çünkü siyaset işlerine yarar bir şeydi. Bu yüzden köylülerin siyasete olan ilgisizliğini, onda bir yarar bulmamalarında aramalıdır. Zira devlet veya siyaset diye bir şey varsa, bu, jandarma ve vergi memurundan ibaretti ve tıpkı “Tanrım, bizi beladan ve adaletten koru” diyen Fransız köylüsü²³⁵ gibi Anadolu köylüsü de bunlardan kaçmanın yollarını arıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak 1930'larda giderek artan yol vergisi, arazi vergisi ve hayvan vergisi yükümlülükleri altında ezilen köylü için vergi memurları en nefret edilen figürdü ve ürünlerini saklamak, eksik bildirmek gibi çeşitli yollara başvuruyordu. Vergi memurları muhtarı ve şiddetiyle nam salmış jandarmayla birlikte kapılarına dayandıklarında köylüler için kabus dolu anların başladığı anlamına geliyordu.²³⁶

Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda, devletin köylüler için pek de “sevimli” bir yanı yoktu. Yakup Kadri, bir yazısında Osmanlı dönemi için “halkın devlete ve hükümete karşı hiç itimat ve emniyet hissi” kalmadığını belirtiyordu:

“Devlet halkı yolmakta devam ettiği sürece halkta sinsilik, desiselik, yalan dolan itiyadı hasıl olmaya başladı. Memur için miri/devlet malı çalmak

²³⁵ Adaletten kasıt devlet görevlileriydi. Bkz. Eugen Weber, **Köylülerden Fransızlara**, s.93.

²³⁶ Bkz. Murat Metinsoy, “Negotiating the Price of the New State and Republican Modernization: Resistance to the Agricultural Taxes in Modern Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, S. 63, 2020, p.80–112.

nasıl mübah ise, halkta devlet otoritesini aldatmak mübah oldu. Halk aşar vergisi almaya gelen devlet memurlarının yoluna tuzaklar kurdu.”²³⁷

Savaşların ağır yükünü vergi kaynağı olarak görülen köylüler sırtlanıyordu ve tepelerinde duran ayan ve eşrafla her seferinde bir başına kalıyorlardı. Osmanlı’daki merkeziyetçi yapının güç kaybettiği ve tımar sisteminin bozulduğu 17. ve 18. yüzyıllarda güçlenen ayanların Anadolu’nun dört bir yanındaki zulümleri karşısında²³⁸ köylülerin yapacağı bir şey yoktu. Ayanlar, öylesine güçlenmişlerdi ki, kimi zaman Osmanlı’daki taht mücadelelerinde belirleyici olabiliyorlardı.²³⁹ Padişahın, daha sonra ayanlara karşı yürüteceği merkeziyetçi politikalar onların güçlerini kırmaya yetmemiş ve daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştü. Yerel eşraf Milli Mücadele döneminde tüm Anadolu’da yerel direnişin örgütlemesine katılıyordu, fakat onlar da ulusal bilinçle değil, yerel çıkarları korumak adına yapıyordu. Kongreler bir bakıma bu yerelliğin bir tezahürüydü.²⁴⁰ Özellikle Batı Anadolu’daki Reddi İlhak Cemiyeti’nin, Anadolu ve Rumeli Mudafai Hukuk Cemiyeti’ne katılmakta tereddüt etmesi ve kendi faaliyetlerinde ısrarcı olması bunun en iyi örneğidir. Yakup Kadri’nin ailesini ziyaret için 1921’de gittiği Manisa’da bir gün kaldıktan sonra görüştüğü cemiyetin üyelerinin şüphecilğini aktarır.²⁴¹

Bütün bunlar Anadolu coğrafyasının bir manzarasını çizmekte önemli göstergelerdir. Kent, kasaba ve köy, yani her bir yerleşim birimi ideolojisi, siyaset yapma biçimi, çıkarları ve gelenekleriyle diğerinden farklılıklar gösteriyordu. Bu farklılıklar yerele sıkışmış bir toplumun genel bir özelliği idi ve ancak ulus – devletin merkeziyetçi politikaları bunlar arasında entegrasyonu sağlayabilirdi. Bu politikalar,

²³⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Medeni Ahlak”, *Milliyet*, Nr. 1102, 6 Mart 1929.; Murat Metinsoy’un çalışmaları bu gözlemi doğrulamaktadır. Kaynakça’da yer verilen eserlerine bakınız.

²³⁸ Ayanların yükselişi ve halka yönelik zorbalıklarına dair detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, ss.169-246.

²³⁹ Yeniçeri ve ulemanın III. Selim’i hallederek yerine geçirdikleri IV. Mustafa’yı, Alemdar Mustafa Paşa isimli bir ayan tahttan indiriyor ve yerine II. Mahmud’u çıkarıyordu. Böylece II. Mahmud, ayanlarla iktidarı bölüşmeyi kabul etmek durumunda kaldığı bu güç dengesinin baskısı altında Sened-i İttifakı imzalamıştı. Burada bile halka yönelik zulümlerden bahsediliyor, fakat çözüm getirilemiyordu. Eraslan, *a.g.e.*, s.49.; Tanzimat dönemi yöneticileri, toprak sahipleriyle işbirliği yaptılar. Ayanlar, daha sonra Meclisi Mebusana girdiler. II. Abdülhamid döneminde kurulan Tütün Rejisi, köylüler üzerinde sert uygulamalarla baskı kurarken, ayanlar ve yeni devlet görevlileri bu duruma refakat etmekte bir beis görmemişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti de, Cihan Harbi sırasında vagon ticareti üzerinden yerel eşrafla işbirliği yaptı ve bu işbirliği Milli Mücadele’de de sürdürdü.

²⁴⁰ Ahmad, *a.g.e.*, s.108.

²⁴¹ Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, s.50-55.

eldeki imkânların sınırlılığıyla birleştğinde süreç sancılı olmaya yazgılıydı. Türkiye’de nüfusun yüzde sekseninin köyde yaşaması kent merkezlerinin gelişmemiş ve sanayileşmemiş olmasıyla da ilgiliydi. Topraklar, büyük toprak sahiplerinin elindeydi ve köylüler, bu topraklarda çoğunlukla ortakçı durumdalar. Büyük toprak sahipleri aynı zamanda köylülerin “temsilcisi” gibiydi ve Osmanlı’da olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de hükümet genellikle bunlarla iş görmekteydi. Böylece yerel eşraf, kendi çıkarlarını koruyor, köylüyü sömürürken ve köylüye zulmederken jandarma ve mahkeme gibi devletin iktidar araçlarını bu doğrultuda kullanabiliyorlardı.²⁴²

Köylüler ise büsbütün pasif değillerdi ve çeşitli yollarla tepkilerini gösteriyorlardı. Bu, bazen yerel düzeyde ayaklanmalar yoluyla, bazen pasif direnişle oluyordu. İnsanlar şapka gibi zorunlu giysileri giymemek için evden çıkmayarak, şapka giyenlerle alay ederek veya şapka benzeri şeyler giyerek memnuniyetsizliklerini bu şekilde ifade ediyorlardı. Erkekler şapka yerine kasketi tercih ederek, kadınlar ise il meclislerinin aldığı çarşaf ve peçe yasağına karşı palto ve onun üzerine başörtü giyerek bir tür “seçici uyarılma” yoluna gitmiş ve bu anlamda kendi tavrını ortaya koymuştu.²⁴³ Köylüler, sadece bununla yetinmeyip, devlete, CHP il kongrelerine ve çeşitli gazetelere dilekçe ve mektuplar göndererek vergilerin ağırlığından şikayet ediyorlar ve bu şekilde siyasete katılıyorlardı.²⁴⁴ Dolayısıyla Cumhuriyet dönemindeki merkezileşme çabaları, Osmanlı döneminden farklı olarak devletin ve siyasetin etkisinin gündelik yaşantıda daha fazla hissedilmesine yol açıyordu. Köylüler artık eskisi gibi siyasete olan kayıtsız kalamıyorlardı, fakat henüz güçleri sınırlıydı ve kendi potansiyellerini ancak serbest seçimlerin yapıldığı çok partili dönemde göstereceklerdi.

²⁴² Ahmad, **a.g.e.**, s.110-111.; Murat Metinsoy, **The Power of the People**, p.36-38.

²⁴³ Murat Metinsoy, “Everyday Resistance and Selective Adaptation to the Hat Reform in Early Republican Turkey”, **International Journal of Turcologia**, Vol: VIII No: 16, Autumn 2013, p.40.; Murat Metinsoy, “Everyday Resistance to Unveiling and Flexible Secularism in Early Republican Turkey”, **Anti-Veiling Campaigns in the Muslim World Gender, Modernism and the Politics of Dress**, Ed. Stephanie Cronin, Routledge Press, London 2014, p.106-107.

²⁴⁴ Murat Metinsoy, “Negotiating the Price of the New State and Republican Modernization: Resistance to the Agricultural Taxes in Modern Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, 60 (2020), p. 93-10.

Özetlemek gerekirse, bu koşullar Cumhuriyetin merkeziyetçi politikalarını ve haliyle de halkçılık programının niteliğini etkileyecekti. Yakup Kadri'nin de dahil olduğu kentli aydınlar ve bürokratların, halka doğru giderken kasaba engelini aşıp köylülerle temas kurmaları ve onların koşullarını değiştirecek çeşitli reformlar yürütmeleri gerekiyordu. Fakat, ikinci kısımda tartışılacağı üzere, Milli Mücadele'de güçlü yerel eşrafla yapılan işbirliği bu politikaları derinden etkileyecekti. Birçok alanda devrimci politikalar yürüten Cumhuriyetin kadroları, iş köyle ilgili meselelere geldiğinde, güç ilişkilerinin etkileri nedeniyle, çekingen davranacaktı. Halk Partisi'nin toplumsal tabanını genişletmek için başvurduğu yol ise kültür politikaları oldu.

B. Aidiyet ile Yabancılaşmanın Sınırlarında: Aydın ve Halk

1. Gelenekten Modernliğe Aydın – Halk İlişkisinin Evrimi

Yeni Osmanlılardan Yakup Kadri'nin kuşağına değin aydınların halka yönelik yaklaşımı, cehaleti gidermek ve halkı medeni toplumlar düzeyine yükseltmekti. Bununla birlikte dönemin koşulları bu fikirlerin hayata geçirilmesi noktasında bir farklılık yaratıyordu. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin aksine, elde edilen bağımsızlığın yarattığı imkânların sayesinde iktidarı eline alan Cumhuriyetin aydın ve bürokrat seçkinleri bu fikirleri radikal bir Batılılaşma programı çerçevesinde hayata geçirdi. Bu durum Osmanlı'da doğan Doğu – Batı eksenli kültürel yarılmının daha da derinleşmesine ve yine Osmanlı'da başlayan Batılılaşmanın halk ile yöneticiler arasındaki geleneksel ayrıma kattığı yeni bir yabancılaşmanın daha da belirginleşmesine yol açtı. Geleneksel yöneticilerin öne çıkardığı İslam ideolojisinin gerektirdiği meşruiyet araçları bir yana bırakılarak laik bir yönetimin temellerinin atılması ve bu yönde toplum inşasına girişilmesinin kaçınılmaz olarak gündelik yaşamı etkilemesi bir bakıma “düzenin yabancılaşması”²⁴⁵ anlamına geliyordu. Halk ile aydın

²⁴⁵ “Düzenin Yabancılaşması”, İdris Küçükömer'in, Türkiye'deki modernleşme çalışmalarının revaçta olduğu 1960'larda ortaya attığı ve çokça tartışma getiren bir kavramdır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen Batılılaşma hareketinin üstyapı kurumlarının ve dolayısıyla aydın – bürokrat kesimin, İslami düşüncenin şekillendirdiği halka yabancılaşmasını ifade eder. Bu yabancılaşma, azınlıkta olan aydın-bürokrat kesimin oluşturduğu Batıcı-laik kanat ile geniş halk yığınlarının oluşturduğu Doğucu-İslamcı

ve bürokrat seçkinler arasındaki yabancılaşma düşünsel ve epistemolojik bir uçurumu da içermektedir. Bu durum, dünden bugüne, Cumhuriyetin kurucu ve aydınlarına yönelik, “vesayet” suçlamaları ve halktan kopukluk eleştirilerine neden oldu. Ancak, her ne kadar demokrasiye henüz şüpheyile bakılıyorsa da, halk egemenliğinin benimsendiği, demokrasinin yasal ve kurumsal temellerinin atıldığı Tek Parti döneminde, halkla aradaki mesafeyi kapatmaya yönelik yoğun bir halkçı idealizm vardı. Halkın cahil olduğu kabul ediliyordu, fakat bu düşüncenin hemen yanı başında bu cehaletin eğitimle giderilebileceğine dair inanç da vardı. Ancak ideal ile realite arasında bir uçurum söz konusuydu. Cumhuriyet hükümetinin sınırlı gücü, devlet ile halk arasındaki güçlü yerel eşraf engelinin kalmaya devam etmesine ve bunun halkçı programı baltalamasına neden oldu. Dolayısıyla sadece kültürel ve ideolojik ayrışma değil, aynı zamanda Anadolu’daki ilkel koşullar ve toplumsal güç ilişkilerinden kaynaklanan reel koşullar da halka doğru engeller oluşturmaktaydı. Bu kısımda, aydın ile halk ilişkisine dair ezberlere ve ön yargılara, geleneksel toplum ile modern toplum ayrımı bağlamında eleştirel bir bakış getirmeye çalışacağız.

Halktan kopukluğu ve halka üstten bakmayı en önce geleneksel toplumlarda aramak lazım gelir. Osmanlı’da üretim yapan ve vergi vermekle mükellef olan avam/reaya ile askerlerin, ulemanın ve yöneticilerin oluşturduğu havas arasında ayrım vardı.²⁴⁶ Bu ayrım geleneksel toplumların genel bir özelliği olmakla birlikte, Osmanlı’daki başlangıcını, Gökalp’in de belirttiği gibi, Osmanlı’nın “emperyalizm sahası”na atıldığı dönemde aramak gerekir. Osmanlı’daki milletlerin sayısı arttıkça kendilerini halktan ayırtmaya başlayan Hanedan, kapıkulu sistemi sayesinde bu hedefine ulaştı. Böylece dil, sanat, edebiyat, musiki ve zevkler bakımından saray kültürü ile halk kültürü bağlamında bir ayrım ortaya çıktı. Geleneksel toplumun temel bir özelliği olan bu ayrım, insanların meziyetleri bakımından eşit değil, tersine, birbirine üstünlükleri olduğu fikrine dayanıyordu. Hiyerarşi doğal kabul ediliyordu ve yönetenler, meşruiyetlerini Tanrı’dan ve askeri fetihlerden alıyorlardı. Yöneticilerin

kanat arasındaki derin bir çatışmanın ifadesidir. Bkz. İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma**, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, 2. Baskı.

²⁴⁶ Halka yönelik tanımlamar için bkz. Eraslan, **a.g.e.**, s.12-46; Cemil Oktay, “Nâs ile İstinas Âlamet-i İflâs”: Aydın – Halk ilişkileri Üzerine Bir Deneme”, **Siyasi Kültür Okumaları** (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, 1. Baskı., s.40.

halka yönelik tanımlamaları son derece olumsuzdu. Türkler için “Etrâk-ı bî idrâk” tanımı meşhurdu. Bununla birlikte, sadece Türkler değil, Araplar, Kürtler, Lazlar, kısacası reaya kapsamına giren diğer topluluklar da bu aşağılamalardan nasibini alırdı.²⁴⁷ Halkın da Osmanlı için “Ekende biçende yok/ Yemede ortak Osmanlı” dizelerinde vücut bulan bir tepkiselliği vardı ve vergiden kaçınmak genel bir eğilimdi.²⁴⁸ Bununla birlikte, yöneticiler halkın vergisini ödeyebilmesi ve isyan etmemesi için gerekli ekonomik ve güvenlik koşullarını sağlamaya çalışıyorlardı. Ancak modernitenin ürünü olan halk egemenliği fikrine kesinlikle karşılardı ve koşullar kendilerini mecbur edene kadar bu fikre yanaşmayacaklardı. Fransız Devrimi’ne verdiği tepkide Rousseau ve Voltaire’e “zındık” diyen Reisülküttap Ahmet Atıf Efendi, Aydınlanmanın eşitlikçilik ve cumhuriyetçilik fikirlerinin “tehlikelerine” dikkat çektikten sonra adeta geleneksel düşüncenin en temel özelliklerini sıralıyordu:

“Çok iyi bilinmektedir ki, her bir devletin nizamı ve birliğinin temelindeki nihai unsur, kutsal kanunların, dinin ve mezheplerin kök ve dallarına sımsıkı tutunmaktır. Ülkenin sükuneti ve tebaanın kontrolü sade politik araçlarla sağlanamaz, kulların kalbinde olan Allah korkusu ve ahiret fikri bu sarsılmaz kutsal hükümlerden birisidir.”²⁴⁹

Fransız devrimciler için de “yaptıklarının korkutucu sonuçlarını göz ardı ederek, sıradan halktan Allah korkusunu ve ahiret fikrini söküp almışlar”dır²⁵⁰ diye ekliyordu.

Geleneksel toplumda bugünkü anlamda bir okur – yazar kamuoyu yoktu ve yöneticiler için halkı uzakta tutmak anlayışı esastı. Ünlü bir deyişte olduğu gibi, “Nas ile itinas alamet-i iflas” [Halkla samimiyet iflas işaretidir.] idi veya ahlâkçı metinleriyle fütüvvetnamelerin sıkça tekrarladığı gibi “İhtilat-ı nas afettir.” [Halka karışmak afettir.] düşüncesi hâkimdi. Dolayısıyla geleneksel ulema, çeşitli ilimlerle uğraşan âlimler ve şairler saray çevresinde kümelenmiş ve bir saray kültürü

²⁴⁷ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 7. Baskı, s.39-40.

²⁴⁸ Tek Parti dönemindeki vergilerden kaçınan köylü için şu meşhur anekdot anlatılır: Bir gün Çavuş Emmi adlı bir köylü, arkadaşı İbik Dayı’ya “*Eğer eşeğim ölürse, hayvan vergisinden kurtulmak için onun derisini yüzeceğim ve ineğime giydireceğim.*” Bunun üzerine İbik Dayı, ona yol vergisinden kurtulması deriyi giymesini önerir. Murat Metinsoy, “Negotiating the Price of the New State and Republican Modernization...”, p. 80.

²⁴⁹ Aktaran Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2018, 10. Baskı, s.95.

²⁵⁰ Lewis, **a.g.e.**, s.95.

oluşturmuşlardı. Bunlar statüko yanlısıydı ve kullandıkları dil, halkın kullandığı dilden epeyce farklıydı.²⁵¹ Okur – yazarlık genellikle bunların tekelindeydi ve “cahil” halkı eğitmek diye bir idealleri yoktu. Geleneksel toplum tam bir vesayet toplumuydu ve “bî idrâk” olarak addedilen halkın vasilerinin listesi yöneticiler, soylular, eşraf ve din adamları şeklinde uzayıp gidiyordu. Ancak modern çağda Aydınlanma düşüncesi, tüm insanlarda aklın eşit olduğu fikrine dayanarak sıradan halkın eğitim yoluyla kendindeki bu potansiyeli keşfedebileceği fikrini salık veriyordu. Aydınlanmanın insanlara kendi aklını kullanması çağrısı Kant’ın ünlü “bilmeye cesaret et” (*Sapere aude*) sözünde tecelli ediyordu. Bu görüşler, geleneksel toplumun “vesayet” ilişkilerini hedef alıyordu. İnsanların kendi kaderini tayin edebileceği düşüncesi vasilerin varlık sebebini ortadan kaldırmaya yönelikti. Dolayısıyla modern aydınlara yönelik vesayet suçlamalarını bu bağlamda yeniden düşünmek gerekir. Elbette ki bu, aydın vesayeti olmadığı anlamına gelmese de, monarşi veya aristokrasiye karşı halk egemenliğini savunan aydınlar sonunda iktidarı halka vermeyi amaçlıyordu. Yakup Kadri, *Ankara* romanında Cumhuriyetin kurucularının Aydınlanmacı idealinin mükemmel bir tasvirini yapıyordu:

“(...)yeni cemiyet gibi yeni insanda da kaza ve kadere bırakılmış hiçbir taraf olamaz. Her şey, akıl ve irade işidir. Nasıl ki, iptidai insan zekâ ve bilgi sayesinde tabiat kuvvetlerini kendine râm kılmasını bilen insan demektir; öylece yeni insan – yâni tam insan da – hem tabiata, hem tabiatın bir cüzü olan kendi benliğini iradesi altına almasını bilecektir. Kader ve kaza, baht, tesadüf kelimeleri artık cin ve peri masallarındaki tâbirler gibi bir takım muayyen bir şey ifade etmeyen mecazî lügatler manasına girecektir. Çünkü, insan, kendi alinyazısını kendi eliyle yazacak ve kaza, kader insanın kendi arzusu, kendi iradesi olacaktır.”²⁵²

İşte Aydınlanmanın cüret ettiği şey tam olarak budur ve gerektiğinde teslimiyeti salık veren geleneksel düşünceyi “kibirli” bir tavırla geri çevirir. Üstelik Aydınlanmanın düşünceleri, ilginç bir şekilde Aydınlanmaya tepki olarak doğan romantizm ve milliyetçilik akımları sayesinde halka yayıldı. Milliyetçilik, romantik akımla buluştuğunda “millet”, “vatan” ve “bağımsızlık” gibi kavramlar adeta kutsal birer unsur haline geldiler. Bunlar Aydınlanmacı düşünürlerin evrensel insan hakları

²⁵¹ Cemil Oktay, a.g.m, s.42.

²⁵² Karaosmanoğlu, *Ankara*, s.190-191.

gibi soyut ve her yerde uygulama imkânı olmayan fikirlerini daha dar bir siyasal topluluk olan ulus için hayata geçirmek istediler.²⁵³ Fransız Devrimi ulus – devletin işaret fişğini yaktığında, Reisülküttap Atıf Efendi kaygılanmakta haklıydı, çünkü ulusal bağımsızlık hareketleri çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu’na da sıçrayacaktı. Osmanlı, diğer imparatorluklar gibi bağımsızlık isyanlarını bastırmak için askeri önlemlerin yanında siyasal ve toplumsal yapıları dönüştürmeye dönük reformlar yaptı. Öncelikle avam veya reaya gibi olumsuz anlamları olan geleneksel tanımlama yerine “tebaa” gibi siyasal bir tanımlama kullanmaya başladı. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında hiyerarşiyi kaldırarak tebaanın eşitliği prensibini kabul etti. Anayasal yurttaşlık, parlamento ve yaygın eğitim gibi yapısal değişiklikler ve bunların kapsamı gittikçe genişledi.

Elbette ki bunlar tepkileri de beraberinde getirdi, zira nizam-ı kadim temellerinden sarsılıyordu. Belki yönetici sınıf ile yönetilenler arasında bir ayrım vardı, fakat Osmanlı’da Müslüman tebaa “millet-i hâkime” statüsüne sahipti ve baştaki hükümdarın Müslüman olması, onlar açısından yönetimin meşruiyet gerekçesiydi. Belki hükümdarın ve devletin dini inancı değil, ama dini çehresi giderek değişiyordu ve değişime rengini veren Batı’dan gelen fikirler ve kurumlardı. Bunları hayata geçiren reformcu padişahlardan aydın – bürokratlara değin halka yabancılaşma ve halktan kopma eleştirileri bu çerçevede yapıldı. Şerif Mardin’e göre, Tanzimat döneminde ortaya çıkan “aşırı-Batılılaşmış” üst sınıf, yönetenlerin halkla aradaki kopukluğunu daha arttırmışlardı. Yeni Osmanlıların Tanzimat seçkinlerini “yanlış Batılılaşma” reformları gerekçesiyle eleştiriyor ve önerilerini çeşitli vesilerle dile getiriyorlardı.

Yeni Osmanlılardan başlayarak Jön Türklere ve Cumhuriyet aydınlarına değin Osmanlı – Türk düşünce geleneği, çoğunlukla Fransız etkisinde, Aydınlanmanın halka yönelik düşüncelerini, çeşitli şerhler düşmek kaydıyla, kabul etmekteydi. Bunlar halkın eğitilmesi, okuma – yazma öğrenmesi ve ülkedeki gelişmelerden haberdar olmaları için gazete çıkarıyor ve bunun, halkın diline yakın bir dilde olmasına önem veriyorlardı. Eğitimin insanları bâtıl inançların tahakkümünden kurtaracağına, aklî

²⁵³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ateş Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi III: Soyut Evrenselciliğe Karşı Eşitlik Talepleri (1789-1917)**, Yordam Kitap, İstanbul 2021, 1. Baskı.

meşgalelerin öne çıkarılmasının terakkiye imkân sunacağına inanıyorlardı. Sıradan insanların hükümetin belirlenmesine dahil edilmesi, herkes için herkes adına karar alınmasının toplumsal bir denge getirip hukukla, fenle yönetilebileceğine itimat ediyorlardı. Bütün bunlar için şart olan yazılı kültürün gündelik yaşama hâkim olmasıydı. Bu bakımdan Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Recaizade Mahmut Ekrem hepsi dilin sadeleşmesinden yanaydı.²⁵⁴ Namık Kemal gazetelerin vatan sevgisi ve milletin bağımsızlığı gibi değerleri öğrettiği için önemsiyordu.²⁵⁵

Bu fikirler II. Meşrutiyet döneminde özellikle Türkçü aydınlar tarafından benimsendi. Ziya Gökalp'in fikirleri, halk dili, edebiyatı ve kültürünün aydınlarca keşfedilmesi gerektiğini yönündeydi. Buna göre medeni olan fakat bir kültürü olmayan yönetenler ile kültürü olan fakat medeni olmayan halk arasında bir kaynaşmanın gerekliliğine işaret ediyordu. Gökalp, aydınlara halka medeniyet götürmeyi, halktan kültürü almayı salık veriyordu.²⁵⁶ Bu pragmatizm Herder ve Rousseau'yu harmanlamaya yol açıyordu. Cahil fakat akla sahip olması dolayısıyla potansiyeli olan halkı eğitmek görüşü Rousseau'nun, bilge olan halktan öğrenmek de Herder'in görüşüydü. Bununla birlikte, Cumhuriyet dönemi aydın ve bürokratlarında yer edinen esas görüş Rousseauluktu ve bu, aydın vesayetine yol açıyordu.²⁵⁷ Yakup Kadri'nin de savunduğu aydın vesayeti, "vesayet" kavramının bütün olumsuz algısına rağmen, aslında halk iradesinin temellerini atan, yurttaşlık haklarını anayasa ile garantiye alan bir düzeni inşa etmeye yönelikti.

Özetle, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e aydınlar halka doğru gitmeyi, halkı eğitmeyi ve halkı egemenliğin kaynağı haline getirmeyi savunmuşlardı. Serde monarşizmin karşıtı olarak popülizm, yani halkçılık vardı ve bu cumhuriyetçiliğin, milli kimlik inşasının ayrılmaz bir parçası olarak görülmekteydi. Cemil Oktay benzer

²⁵⁴ Parla, **Babalar ve Oğullar**, s.53.

²⁵⁵ Moran, **a.g.e.**, s.18. Ali Suavi, "Ezcümle (telkih) yazılmış. Ne olur telkihine yerine (aş) yazılsaydı. Türkçe okumağa iktidarı olan ve umur-ı ziraatler meşgul bulunan bir adam okuyup faydalanırdı. (...) Şimdi bu işi görse görse gazeteler görebilir. Şöyle ki, gazeteler bütün bütün olmasa dahi mümkün mertebe Türkçe tabirat kullanmağa başlasalar ve imlamızı ortaya koysalar... (yoksa) yazsalar, (yohsa) yazmasalar, (ahşam) demeseler "akşam" deseler." Yücel, **a.g.e.**, s.175.

²⁵⁶ Gökalp, **a.g.e.**, s.103.

²⁵⁷ Nilüfer Göle, Kemalist iktidarın medeniyetçiliğinin ve halkı medenileştirme misyonunun daha baskın olduğunu ve bu anlamda Gökalp'ten ayrıştığını söyler. Nilüfer Göle, **Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere**, Metis Yayınları, İstanbul 2022, 7. Baskı, s.91.

gerekçelere dayanarak, aydının ortaya çıktığından beri halka yönelik ilgiyi arttırdığını söylediği makalesinde Türk modernleşmesinde aydının halktan kopuk olduğu düşüncesini reddeder.²⁵⁸ Gerçekten de tarihsel gerçekler bu iddiayı doğrulamaktadır. Ancak biz burada başka bir perspektiften aydın ile halk arasında kopukluğa yol açan noktaların da olduğunu iddia edeceğiz. Aydın amaçları ve eylemleri bakımından halkçıdır. Ancak buna rağmen iki noktada halka yabancılaşmıştı: Birincisi halka yönelmek sonuçları bakımından halktan kopukluğa yol açmıştı. İkincisi aydının Batılı formasyonu ve entelektüel birikimi nedeniyle halkla arasında kopukluk vardı. Aydınlanmacı misyonu kuşanan aydın, halka yönelmişti, fakat radikal devrimler yoluyla halkı dönüştürmeye kalkıştığı için halk katında bir tepkiye yol açmıştı. Aydın, İslamın şekillendirdiği bir dünya görüşüne sahip halka modern Batılı fikirler çerçevesinde yeni değerler, yeni düşünce biçimleri ve yeni bir sistem götürmüştü. Sorun şuradaydı: Tarihsel zorunluluklar aydınları buna sevk etmişti, fakat inkılapların ve sanayileşmenin maddi yükünü çeken ve bu yüzden iyiden iyiye tepkili olan halk, modernleşmenin gerekliliği gibi bir düşünceye sahip değildi. Öte yandan ortada bilinç düzeyinde bir yarıma söz konusuysa. Aydınlanmış bürokratlar modern pozitivist, laik düşünce biçimlerini edinmişken halkın bilinç düzeyi geleneksel toplumun “büyülü” dünyasına aitti. Dinin gündelik hayattaki birçok meseleden dünyayı anlamlandırmaya kadar “tartışılmaz”, “sorgulanamaz” bilgiler ve değerleri aşıladığı geniş halk yığınları ile akılcı ve pozitivist düşüncelerle biçimlenmiş düşünce yapısına sahip aydınlar meseleleri bambaşka bir zaviyeden görüyorlardı. İşte bilinç düzeyindeki bu yarıma, pek çok noktada aydın ile halk arasında kopukluğa yol açmıştı. Ancak altını çizmek gerekir ki, bu kopukluk, aydınların halkı tanımadığı şeklinde bir sonuç doğurmaz. Yukarıda görüldüğü gibi Yakup Kadri ve birçok aydın, modernleşme sürecinin dönüştürmeye başladığı geleneksel bir toplumda doğmuşlardı, aradaki karşıtlığı gözlemlemişlerdi. Özellikle Milli Mücadele Orta Anadolu’nun koşullarını yakından görmüş aydın ve bürokratlar halkı tanıyorlardı ve devrimleri, halkın tepkisini çekeceğini bile bile, halkın yararına olduğu gerekçesiyle hayata geçirmişlerdi.

²⁵⁸ Bkz. Oktay, a.g.m.

Dolayısıyla yabancılaşma veya kopukluk, arada iletişimin güçleşmesi demekti, fakat halkı tanımamak anlamına gelmiyordu.

2. Kültürel ve İdeolojik Ayrımlar: Batılılaşma Sorunun Yarattığı Geçimsiz Bir İlişki

Aydınlar inkılapların bir an evvel hayata geçirilmesi, modern bir devletin kurulması ve varlığını sürdürmesi için “telaşlı” bir ruh haline sahiplerdi. Bunun farkında olmayan, böyle bir ihtiyacı hissetmeyen halk ise kendisine getirilen bu değişime anlam veremiyor, kendi özüne bir “saldırı” gibi görüyordu. Halk tepki verdiğinde merkezi devletin siyasi ve askeri gücünü arkasına alan hükümetin sert tedbirleriyle karşılaşp geri çekiliyor, fakat ona karşı içten içe bileniyordu. Toplumsal hafızaya yerleşen Şapka İnkılabına (1925) karşı ayaklanmalar²⁵⁹ veya Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)²⁶⁰ örneğindeki gibi çeşitli vesilelerle gün yüzüne çıkan ve kesin olarak 1950’de tezahür eden tepki, aşağıda görüleceği üzere, kendilerini gereği gibi halka anlatmakta zorlanan aydın – bürokrat inkılapçıların yenilgisiyle sonuçlanacaktı. Zira “halka rağmen, halk için” ideali, bir zorunluluk olsa da getirdiği maddi külfetler ve çeşitli kültürel değişimler nedeniyle halk nazarında oldukça sevimsizdi. Cumhuriyet, yukarıda tasviri yapılan sanayileşmemiş, verimsiz tarımsal üretimi, ilkel yolları ve bilinçlenmemiş bir köylü toplumunu siyasal, toplumsal, ekonomik ve düşünsel anlamda ileriye taşıyacağına dair Aydınlanmacı bir ideale sahipti. Fakat bütün bunlar eldeki uzun vadeli programlarla yapılabilecek şeylerdi ve acı reçeteler gerektiriyordu. Böyle bir ideale sahip olmayan halk kesimleri için bu acı

²⁵⁹ Atatürk’ün Kastamonu ziyaretiyle başlayan Şapka İnkılabı süreci, 25 Kasım 1925’te Şapka Kanununun çıkarılmasıyla yasalaştı. Şapka giyilmesini zorunlu tutan ve diğer başlıkların giyilmesini yasaklayan Şapka Kanununa yönelik Erzurum, Sivas, Kayseri, Rize, Giresun, Tokat, Kahramanmaraş’ta birtakım ayaklanmalar ortaya çıktı. Hükümetin müdahaleleri ve İstiklal Mahkemesinin sert kararları sonunda ayaklanmaları bastırıldı. Bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s.155-164.; Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2018, 2. Baskı, s.439-471; Kaya İmrag, “Şapka İnkılabının Sosyo-Ekonomik Yönleri: Şapka İthalatı, Yerli Üretim ve Halka Yansımaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.35, S.106, 2022, s.545-584.

²⁶⁰ 1930 yılında bir demokrasi denemesi olarak, Atatürk’ün teşvikiyle Ali Fethi Beyin başkanlığında kurulan SCF’ye Batı Anadolu’da halk tarafından ilgi gösterildi. Sadece üç ay gibi kısa bir süre varlık göstermesine ve her yerde seçime girecek bir altyapıdan yoksun olmasına rağmen, yerel seçimlerde iktidarı rahatsız edecek ölçüde başarılı oldu. SCF, bir genel seçime giremeden kendini feshetti, fakat Halk Partisi’nin 1930’lardaki taban bulma çabasının yoğunlaşmasında etkili oldu. Bkz. Mete Tunçay, “Güdümlü Bir Demokrasi Deneyi”, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, s.247-277.

reçetelere katlanmanın manasızlığı ortadaydı, fakat yeni devletin ekonomik temelini oluşturdıkları için bundan kaçış yoktu.

Aydınlar, amaç, zihniyet ve yaşam tarzı bakımından halk ile aralarındaki uçurumu Milli Mücadele döneminde Anadolu halkıyla bir araya geldiklerinde görmüşlerdi. Yakup Kadri'nin eserleri ve çeşitli yazıları bu karşılaşmanın canlı tasvirlerini sunmaktadır. Gediz'de batıl inançlar yüzünden evlerin beş altı yıl boyunca yarım bırakıldığını ve bu durum karşısında kaymakamın çaresizliğini anlatır. Burada Gediz kaymakamıyla dolaşırken “*iyi, temiz, düzgün ve mantuki şeylere alışmış münevver zümrenin henüz uyanmamış bir halk elinden neler çektiğini*” öğrendiğini söyler. Yakup Kadri'nin bu sözlerinin Milli Mücadele döneminde *İkdam* gazetesinde yayımlandığına dikkat çekmek gerekir. Tüm gerçekçiliğiyle şöyle devam eder:

“Anadolu köylüsüne uzaktan, bir İstanbul gazetesinin köşesinden ilanı aşk etmek, halkın refah ve saadeti için kağıt üzerinde birtakım projeler yapmak meğer ne kadar boş, ne kadar kolay, ne kadar çocukça, ne kadar gülünç bir işmiş.”²⁶¹

Dolayısıyla Milli Mücadele döneminde bile gerçekçiliği elden bırakmıyordu ve Anadolu'yu gezisinde, özellikle İstanbul'daki aydınlara yönelik, koşulların zorluğuna dikkat çekiyordu. İyimser tonları barındıran yazıları istinai düzeyde kalıyordu ve bunlarda bile gerçekliği büsbütün elden bırakılıyor değildi. Örneğin *İkdam* gazetesinde 5 Aralık 1921 tarihli “Halka Doğru” yazısında ilk defa olarak hükümet memurlarının, zabitlerin ve mektep görmüş gençlerin kendi üzerine eğildiğini hisseden Anadolu köylüsünün eskisi gibi yabancılardan ürkmek ve kaçmak yerine artık geleni karşılayıp konuştuklarını öne sürer.²⁶² Oysa “*bundan iki üç yıl öncesinde kadar ne biz onların dilinden anlardık, ne onlar. Sanki iki yabancı soya bağlıydık.*” der. Bir milletin iki sınıfının hiçbir zaman ve hiçbir yerde bu kadar zıt olmadığını; halkı hor gören aydınların Anadolu'ya da anavatan gibi değil, bir sömürge gibi baktığını söyler. Halkın içinde bulunduğu durumu göremeyen münevverlerin de sorumluluğuna dikkat çeker. Ona göre, on iki yıllık savaş memur aristokrasisini sarsarken, onun yanı başında uyuyan aydınların gözünü açabilmiştir.²⁶³ Ama bu uyanış

²⁶¹Karaosmanoğlu, “Kütahya'dan Simav'a”, *Ergenekon*, s.80.

²⁶² Karaosmanoğlu, “Halka Doğru”, *Ergenekon*, s.110.

²⁶³ A.g.m., s.111.

işlerin bir an önce yoluna girmesi için yeterli değildir. Halka doğru koşan aydınlar, realite ile yüz yüze geldiklerinde imkânlarının kısıtlılığını gördüler. “*Ne yazık ki elleri bomboştur ve kendisi de imdadına koştuğu kitle kadar sefil, çıplak ve biçaredir.*”²⁶⁴ Halkın yaralarını nasıl ve ne ile saracaklarını bilemeyen aydınlar telaş içindedir ve bu halleriyle halk karşısında acınacak bir haldedir.²⁶⁵ Yakup Kadri’ye göre, verdiği zararlara rağmen, Mütareke dönemi “*yıllardır Türk milletinin içini kemiren birçok illetleri açığa vurmuş*” ve birçok meziyetleri ve faziletleri de ortaya çıkarmıştır. Artık karanlıkta şursuz bir kitleden nereden gelip nereye gidildiğini, neden ağlayıp neden güldüğünü bilen varlıklar haline geldiklerini öne sürer. Yine de ona göre, bunlar “milli şuur”a erildiği anlamına gelmez. Bunun için kendi yaralarını sarmasını ve kendi mukadderatının dibine korkmayan gözlerle bakmasını bilmek gerektiğini söyler.²⁶⁶ Görüldüğü bu kısmi iyimserliğinin hemen yanı başında realiteyi güçlü bir şekilde tasvir eden yaklaşımı elden bırakmaz.

Aydınlar inkılaplar yapmış, asri ordular yetiştirmiş, medeniyet ve milliyet mücadelelerine karışmıştı, fakat köylülerle kimse ilgilenmemiş ve onları unutmuşlardı. Ne zaman ki, Mütareke dönemi koşulları onları Anadolu’ya savurdu, aydınlar, bu ihmalleri ve unutuşları yüzünden, halka doğru gitmekte zorlanmışlardı. “*Çünkü memleketin milletin mayasından sızan karanlık, bir büyüünün kabusu gibi daima, terakki ve tekamüle doğru koşmak isteyenlerin gözlerini bağlamış, ayaklarını kösteklemiştir.*”²⁶⁷ Yakup Kadri bir başka yazısında aynı dinden olup ufak tefek “şeciye” farklarıyla aynı dili konuşan aydın ve köylünün anlaşması ve kaynaşmasının zorluğuna dikkat çekmişti. “*Konuşuşlarında, düşünüşlerinde ya alayımızı yahut acıamızı veya hayret ve şaşkınlığımızı çeken özellikler keşfediyoruz.*” diyen ve arada büyük bir uçurum olduğunu düşünen Yakup Kadri, “*Acaba, diyorum, bunların bize veya bizim onlara uymamız mümkün müdür?*” diye sormuştu.²⁶⁸ Bu yazının tezahürünü Yaban’daki “*Bir gün... bir gün, onlara, ispat edebilecek miyim ki, ben bir yaban değilim?*”²⁶⁹ sözlerinde görmek mümkündür. Oysa İstanbul’dan çıkarken köylülerin

²⁶⁴ A.y.

²⁶⁵ A.g.m., s.112.

²⁶⁶ Karaosmanoğlu, “Uzak Olsunlar!”, **Ergenekon**, s.155- 156.

²⁶⁷ Karaosmanoğlu, “Ziya, Ziya, Ziya”, **Ergenekon**, s.245.

²⁶⁸ Karaosmanoğlu, “Ankara Yolunda”, **Ergenekon**, s.62-63.

²⁶⁹ Karaosmanoğlu, **Yaban**, s.36.

arasına karışacak, onlardan biri haline gelecek ve bir köylü gibi yaşayacaktı. Ama faydasızdır. “İşte görüyorum ki, bir çanak suda bir damla zeytinyağı gibiyim. Ne karışıyorum, ne de dibe çökebiliyorum.”²⁷⁰ “Bunlar, henüz bir sosyal yaratık haline bile girmemiştir. Ta yontulmamış taş devrindeki insanlar gibi yaşıyorlar.”²⁷¹ Köylüyü yontacak ona biçim verecek olan aydın ise onunla iletişim kuramamaktadır. Köylülerin arasına karışamayan Ahmet Celal, giderek onlardan uzaklaşmaktadır. Öylesine yabancılaşmıştır ki, yazma sebebini şöyle ifade eder: “Ben bu yazıları, kendi kendime konuşmak için, yalnız bunun için yazıyorum.”²⁷² Romanın ilerleyen sayfalarında insanın toplumsal bir varlık olduğuna değinir. Toplumdan ayrı kalan insanın durumunu sürüden ayrılmış bir hayvana benzetir ve böyle bir insanın zavallı, mustarip, avare bir yaratık olduğunu yazar.²⁷³ Bu durumdaki Ahmet Celal, maddi bir yoksulluk içinde manevi bir varlık bulacağını umarken sürüden ayrılmışlık hissi içinde yapayalnızdır.

Başka bir yerde “Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişi” olarak tanımladığı Türk aydınının “Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor.” der.²⁷⁴ Çünkü aydınların kökleri esas itibarıyla İstanbul’daydı ve çok daha geniş bir ulusal aidiyet fikrini edinmelerine rağmen belli ölçülerde yerellik duygularını hâlâ koruyorlardı. Bir başka deyişle, Anadolu’ya bütün bir “vatan” gözüyle bakıyorlardı, fakat tıp kı köylüler gibi kendi alışkanlıklarından kolay kolay sıyrılamıyorlardı. Yakup Kadri, *Atatürk* monografisinde Çanakkale Savaşı’nda asıl tehlikeyi hissettiklerini söylerken İstanbul’un tehdit altında olmasını kastederek: “Bütün milliyetçiliğimize rağmen, Tanzimatçı babalarımızdan kalma bâtil bir fikirle hâlâ vatanı yalnız İstanbul’dan ibaret telâkki ettiğimiz için midir ki, savaşın en ziyade bu safhasına önem vermekte idik?”²⁷⁵ Genellikle politikacılık ve basın – yayın faaliyetlerinin yürütüldüğü İstanbul,

²⁷⁰ **Yaban**, s.67.; Benzer bir tanımlama Halide Edip’in *Ateşten Gömlek* romanında da yapılmıştır. Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, 2. Baskı, s.141.

²⁷¹ Karaosmanoğlu, **Yaban**, s. 72.

²⁷² **A.e.**, s. 98.

²⁷³ **A.e.**, s.109.

²⁷⁴ Bu ifade şunu gösteriyor ki, aydının kökleri ve memleketi aslen kenttedir. Çünkü kendi zihninde yarattığı Türk imajıyla şimdi karşılaştıkları arasında büyük bir uçurum vardır. Köy bambaşka bir dünyadır.

²⁷⁵ Karaosmanoğlu, **Atatürk**, s.28.

aydınlar için vazgeçilmez bir yerdi. II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılık ve muhalefeti konu alan *Hüküm Gecesi* (1927) romanında Sinop’a sürgün edilen muhalif aydınlar İstanbul’a özlem duyuyorlardı, zira “*O devirde Türk münevveri için memleketin herhangi bir köşesi bir sürgün ve gurbet diyarıydı.*”²⁷⁶ Yakup Kadri’yle birlikte Cumhuriyet döneminin bir başka önemli tanığı Falih Rıfkı da Milli Mücadele sonrasında mebusları ve politikacıları başkent Ankara’ya alışmasının güçlüklerine ve İstanbul’a duydukları hasrete dikkat çeker. Zaten Milli Mücadele sonrası Ankara’ya İstanbul’daki yaşantıyı getireceklerdi.

Burada aydınlar ile halkın kültürel kökleri bakımından kentlilik ile köylülük eksenindeki farklılıklarını görmek mümkündür. Modern anlamda medeniyetin kökenlerini kente dayanır. Bütün modern ideolojiler ve akımların tohumları kentlerde atılmıştır.

“Uygarlık (civilization) kentlidir (civic, civil, civilian, civilized), ve şüphesiz nezaket (urbanity) de öyle; tıpkı polity (siyasa), politeness (nezaket), politics (siyaset) ve police (polis) kelimelerinin polis'ten, yani yine şehir sözcüğünden doğması gibi. Köylülerin yoksun olduğu şey uygarlıktır.”²⁷⁷

Köylülerin siyasete olan ilgisizliğini, kentlilere kaba gelmelerini buralarda aramak gerekir. *Yaban*’da “*Niçin her şeyim senin hemşerilerinin bu kadar tuhafına gidiyor?*” diye soran Ahmet Celal’e köylü “*Beyim sen de her gün tıraş olmayıver. Beyim, bu dağın başında sabah akşam dişlerini fırçalamak neyine gerek.*” diyordu.²⁷⁸ Kuşkusuz tarıma geçişle kurulan köyler, doğaya galebe çalmak konusunda insanlık için önemli bir merhaleydi, fakat doğanın insan üzerindeki etkileri köylerde hala çok güçlüydü. En azından *Yaban*’da buna güçlü bir vurgu yapıldığını görürüz.

Berna Moran, bir edebiyat eleştirisi klasiği olan *Türk Romanına Eleştirel Başkış* adlı eserinde *Yaban*’daki köylülerin doğayla, hayvanlarla ve bitkilerle özdeşleştirildiğine dair kısımlara dikkat çekerek eleştirilerini dile getirir. Çorak doğası ve her şeyin ıssız ve donmuş olduğu köyde eksik olan şey hayattır, harekettir. Burası,

²⁷⁶ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.54. *Ankara* romanında da aydınların İstanbul hasretine vurgu yapılır. İstanbul’dan gelen aydın sınıfı kentli değerlere ve yaşam tarzına sahip bir kesimdir.

²⁷⁷ Weber, a.g.e., s.33.

²⁷⁸ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.21.

illet ve hastalıklar yuvasıdır. Romanda köylüler böyle bir doğa içinde ve onunla bir bütün olarak tasvir edilir: Bitkiler gibi kurak, çorak ve çürümüş; hayvanlar gibi içgüdüleriyle yaşayan varlıklardır. Türk aydını ise bu köyde “kendi toprağından sökülmüş bir aykırı, bir acayip nebat”tır. Aydın “burada bir ağaç gibi kurumaya mahkum” olan kişidir.²⁷⁹ *Yaban*’daki unsurları sıralayan Moran’a göre, köylülerden “her gün hiçe saydığım, hor gördüğüm, hatta bazen de tiksindiğim” diye söz eden romanın kahramanının köylü tasviri tek yanlıdır ve gerçeği yansıtmaz. Moran, bu görüşleri, inkılapların yerleşmediğini gören Kadro hareketinin bir üyesinin köylüye yönelik tepkisinin bir yansıması olarak değerlendirir. Yakup Kadri, eleştirilere karşı *Yaban*’da köylülerin cehaletinden aydınları sorumlu tuttuğunu 1942’deki ikinci baskının önsözünde ifade etmişti. Moran buna da katılmaz.²⁸⁰

Moran’ın bu eleştirilerine çeşitli şerhler koymak gerekir. Romanda köylü tasvirinin tek yanlı ve olumsuz olduğu konusunda Moran haklıdır. Gerçekten de neredeyse tek bir olumlu köylü tasvirine rastlamayız ve insanın iyi ile kötüyü barındıran karmaşıklığını gözden kaçırdığı için oldukça sorunludur. *Yaban* bu yönüyle “gerçek”ten uzaklaşmıştır, ancak Moran’ın öne sürdüğü, “köyün gerçek Anadolu’yu temsil etmediği” ve “bir aydın bürokratın kafasındaki Anadolu’nun simgesi” olduğu²⁸¹ görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü *Yaban*’ın esas kaynağı, Yakup Kadri’nin, yukarıda genişçe yer verilen, Milli Mücadele’deki gözlemleri ve bu sırada yazdığı gazete yazılarıdır. Bu yazıların önemli bir kısmının kitaplaştığı *Ergenekon* ile paralel okunduğunda, *Yaban*’ın ana fikrinin buradan çıktığı açık bir şekilde görülecektir. Pek çok sahne onun tanıklıklarına dayanmaktadır. *Yaban*’da köylülerin ulusal meselelere ve düşman işgaline kayıtsız kalmasından düşmanın bildirilerine inanmalarına, köylerdeki sefaletten cehalete kadar birçok sahnesinin kaynağının bu yazılar olduğu belirtmek gerekir. Yukarıda buna dair yazıların bir kısmını hem çağdaşlarıyla hem de akademik araştırmalarla birlikte ele almıştık. Dolayısıyla buradaki Anadolu köylüsü tasvirinin gerçeği büyük oranda yansıttığını söylemek mümkündür. Denilebilir ki, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Batı Anadolu köyleri birbirinden farklı koşullara sahiptir.

²⁷⁹ Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, s.210-214.

²⁸⁰ A.e., s.215-216.

²⁸¹ A.e., s.218.

Gerçekten de farklılıkları sıralanabilir, fakat iş ulusal meselelere, bilinç düzeyine ve aidiyetlere gelince, modernleşmenin araçları uğramadığı sürece kayıtsızlık ve cehalet sadece Anadolu için değil, Yunan ve Fransız köylüsü için de geçerliydi.²⁸²

Yaban'daki köy tasvirlerinde köylülerin sakatlıkları ve hastalıkları, evlerin durumunun gözler önüne sererken Cumhuriyet hükümetinin işlerinin ne kadar zor olduğu göstermek istiyordu. Yakup Kadri'nin "hatası", romanda köylülere olumlu hasletler yüklememesiydi ve bu durum, Anadolu'nun köy gerçeğini yansıtmaya rağmen romanı eleştirilerin hedefi haline getirmekteydi. Yoksa 1940'lı yılların sonlarında genç bir köy öğretmeni Mahmut Makal'ın *Varlık* dergisinde yayımlanan ve 1950'de *Bizim Köy* adıyla kitaplaşan gözlemlerindeki köylünün koşulları ve bilinç düzeyi *Yaban*'dakinden aşağı kalır değildi, hatta çok daha acıklıydı.²⁸³ Kadro hareketinin üyelerinden Yakup Kadri, aydınlara hem uyarı hem de köylüyü tanımak için bir pusula niteliği taşıması açısından *Yaban*'ı yazmıştı. Romanda aydınlara yönelik suçlayıcı dil ise aydınların çabalarındaki eksikliğe dikkat çekmek içindi. Bu yüzden, *Yaban*'da yazıldığı dönemin ruhunu burada aramak gerekir. Çünkü *Yaban* romanı Köycülük akımı için ve köye ilgiyi arttırmak aydınlara bir uyarı niteliği taşıması açısından önemliydi.²⁸⁴ *Yaban*'da aydına yüklenen misyona gelince, bu, aydınları harekete geçirmek için bir yoldu.

İki sene sonra, 1934'te yazdığı *Ankara* romanı Milli Mücadele dönemi, Cumhuriyetin ilk on yılı ve Yakup Kadri'nin hayalindeki Türkiye'yi tasvir ettiği üç bölümden oluşan ve yine dönemin ruhuna uygun olarak aydınlara misyon veren bir eser olarak yazılmıştı. Üç dönem arasındaki geçişleri ve karakterlerin dönüşümünü son derece başarısız bir şekilde ortaya koyulduğu *Ankara*, Fethi Naci'nin de dediği gibi alabildiğine zayıf bir romandır.²⁸⁵ Fakat romanı önemli yapan şey, aydın ile köylü arasında kimin kime uyacağı sorunudur. Milli Mücadele sonrasında giderilemeyen bu

²⁸² Jusdanis ve Weber'in Kaynakça'daki eserlerine bkz.

²⁸³ Hasan Aksakal, Makal'ın *Bizim Köy* eserini merkeze alarak Cumhuriyetçiliğin köylülükle ilişkisini incelediği makalesinde *Yaban*'la yer yer karşılaştırmalar da yapar. Bkz. "Muasır Medeniyet Seviyesinin Çok Uzağında: Mahmut Makal'ın Bizim Köy Adlı Eseri Işığında Türkiye'de Cumhuriyetçiliğin Köylülükle İlişkisi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 19, S.65, Temmuz-Aralık 2023, s.52-79.

²⁸⁴ Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s.161.

²⁸⁵ Naci, *a.g.e.*, s.204.

sorun iki ayrı cemiyete yol açmıştır. Romanın üçüncü bölümü bu ayrılığın nasıl giderileceğini konu alır.

Aydınlar, kentli değerlerin, dolayısıyla medeniyetin taşıyıcısıydılar. Fakat bu dönemde büyük kent denince akla daha çok İstanbul geliyordu. Daha önce de belirtildiği gibi Ankara mütevazı bir şehirdi. Dolayısıyla azınlıkta olan, fakat eğitimli bir sınıfın, çoğunlukta olan köylülere bu değerleri taşımasının sorunları vardı. Asıl mesele şuydu: Kim kime tâbi olacaktı? Yakup Kadri'nin *Ankara* romanının ilk bölümü, tıp kısı *Yaban* gibi, Milli Mücadele yıllarını konu alır. Nazif Bey ve Selma Hanım çifti bu dönemde Ankara'ya gelmişlerdir. Çift arasında geçen diyalogda “muhafazakâr” ev sahibi Ömer Efendi'nin kendilerini yadırgadığından söz edilir. Selma Hanım, kendilerinden rahatsız olan Ömer Efendi için “canı istemezse gelmesin” deyince kocası “*Hiç olur mu? Artık onlarla iyi geçinmeye mecburuz. Ankara'dan başka gidecek yerimiz kaldı mı? Şimdiden İstanbul âdetlerini unutmak lazım.*” demişti. Buradan da anlaşılacağı gibi, Anadolu sığınacak son yerdir, fakat ortada bunun kadar ciddi bir mesele olan kültürel çatışma söz konusudur. Selma Hanım “(...) *ben onlara benzeyeceğime, onlar bana benzemeye çalışsın. Biz, buraya medeniyet getiriyoruz.*” der. Buna karşılık köylüler de onları “yaban” olarak görmektedir.²⁸⁶ Bu sahnede aydın ile köylü arasında kimin kime tâbi olacağı meselesi tartışılmaktadır. Yakup Kadri, bu romanındaki temayı aslında Milli Mücadele'deki bir yazısından almıştı. “*Acaba, diyorum, bunların bize veya bizim onlara uymamız mümkün müdür?*”²⁸⁷ İstanbul'dan Anadolu'ya ruhunun “milli müvazenesini” bulmaya gelenler kendilerini, tıp kısı *Yaban*'daki Ahmet Celal gibi, gurbette hissetmektedir.

Milli Mücadele'de birbiriyle temas eden aydın ile halk arasında savaş sonrasında derhal bir kaynaşma meydana gelmemişti. Savaş bitince birbirini yadırgayan bu iki zümre arasındaki farklılıklar daha ziyade belirginleşti. İstanbul yerine politikanın yeni merkezi olan Ankara'da kümelenen aydın – bürokrat kesim, bir bakıma İstanbul'daki yaşantısını burada kurmaya başlamıştı. Böylece giderek gelişen ve büyüyen Cumhuriyetin başkentinde iki farklı hayat tarzı ortaya çıktı. *Ankara* romanı

²⁸⁶ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s.31, 46.

²⁸⁷ Karaosmanoğlu, “Ankara Yolunda”, *Ergenekon*, s.64.

bu iki yaşantı, bu iki muhit arasında gidip gelen Neşet Sabit'in şahsında ele alınmaktadır.²⁸⁸ İki ayrı cemiyetin ortaya çıktığı Ankara'da tarafları ne buluşturacaktır? Romanda modern hayat tarzını benimseyen kesim bu çerçevede ele alınmaktadır. Yakup Kadri, bir bakıma “yanlış Batılılaşma”nın eleştirisini yapmak adına, romanda Avrupalılar gibi giyinmeyi, balolar düzenlemeyi, dans etmeyi ve Avrupalıları taklit etmeyi inkılapçılık addeden kesimi öne çıkarır. Bunlar Milli Mücadele dönemi sonrası kendi çıkarları peşinde koşan, servet devşiren eski subay, yeni politikacılarıdır. Selma Hanım'ın evlendiği Milli Mücadele subaylarından Hakkı Bey de bunlardan biridir²⁸⁹ ve giderek alfaranga bir züppeye dönüşmüştür.

Yakup Kadri, idealist bir aydın olarak yarattığı Neşet Sabit'i iki farklı cemiyet arasında dolaştırarak düşüncelerini ona söyletmektedir. Neşet Sabit, Selma Hanım'ın içkili danslı çay ziyafetinden birkaç kilometre ötedeki şerbetli mevlide gittiğinde sanki “uzakbatı ile ortaçağ Asyası” arasında gezinti yapmış gibi hisseder: “*Bu kadar ivicaçlı [eğri büğrü, engebeli] cemiyet içinde doğru yolu nasıl bulmalı? Bu mevlide gidenler mi haklıdır, o salonda dans edenler mi?*”²⁹⁰ Neşet Sabit kendisini hiçbirine ait hissetmemektedir. Yaşadığı muhite yabancılaşmıştır ve iki cemiyete de dâhil olamamaktadır. O ya da Yakup Kadri, bu birbirine karışmayan, su ve zeytinyağı gibi ayrıksı duran iki muhitin içinde kaygılanmaktadır. Ankara'nın modernleşmiş ve büyümekte olan merkezi aslında hala küçüktür ve şehrin geleneksel sakinleri onları yadırgamak konusunda neredeyse köylülerden farksızdır. Bir otelde verilen baloya gelen “monden” kesimi kenardan izleyen halktan kimseler arasında geçen diyaloglarda, içerde balo olduğunu, tango yapıldığını duydukları fakat bunların ne olduğuna anlam veremedikleri görülmektedir. Baloya katılanlar arasında diyaloglar ise Selma Hanımın kulağına çalınır:

“Demin, otelin merdivenlerinden çıkarken tuhaf bir baş dönmesi hissettim. Bana öyle geldi ki, ayağımı bastığım her basamak, halkla benim aramdaki uçurumu bir parça daha derinleştiriyor. (...) Ters yüzü geri dönüp arkamda bıraktığım bu uçuruma atılmak istedim, ta ki onlara karışayım ve

²⁸⁸ Ayrıca Selma Hanım evlendiği alafranga Nazif Bey, Milli Mücadele subayı olup Cumhuriyet döneminde yozlaşan Hakkı Bey ve Kemalist aydın Neşet Sabit üzerinden romanda ele alınan üç farklı erkek tipolojisi işlenmektedir.

²⁸⁹ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s.106.

²⁹⁰ **A.e.**, s.138-139.

içinde bulunduğumuz bu suni âlemi onların arasından onların gözüyle uzaktan seyredeyim diye...”²⁹¹

Bir başkası ona demokrasilerde yalnızca yukarıya doğru çıkış olduğunu, “*İçtimai merdivenin bu basamağına çıktuktan sonra geriye dönenlere, hiçbir yerde, hiçbir devirde*” rastgelinmediğini söyler. “*Bunun tersi ancak bir katastrofu ifade eder. Halka doğru lafinın hakiki manası halkı kendine doğru çekmek demektir.*”²⁹²

Belki Ankara’da peyda olan bu cemiyet hayatı “yapay”dı, ama buradan dönüş de yoktu. Karakterlerden birisi içtimai merdivenlerden inip kendisinden daha “reel” ya da “gerçek” olan sokaktaki halka karışmak ve “realite ile kaybettiği teması” bulmak istediğinde bunu yapamayacaktı. Zaten İstanbul’da yetişen ve Milli Mücadele döneminden sonra Ankara’da kendi düzenini kuran aydın – bürokrat kesiminin başka yolu yoktu. Bunlar için modern bir hayattan başka bir dünya kurmak mümkün değildi. Zihin dünyaları, akılcılığın ve pozitivistizmin etkisine bir kere girmişti ve geriye dönüş yoktu. Yaban’da “*Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim?*” diyen Ahmet Celal kitapları yakmayı düşünmüşse de bunun çare olmayacağını anlayıp vazgeçmişti. Bu sözlerin kaynağı olan Milli Mücadele’deki bir gazete yazısında Yakup Kadri şöyle demişti:

“...ben bu viran ana yurdunda Avrupa’ya dair ne varsa hepsini unutmaya gelmişim.Fakat şimdiden anlıyorum ki, bu arzumu yerine getirmek mümkün değil. Biz bu âlemi her şeye rağmen içimizde veyahut beynimizde taşıyoruz. Kendi mülkümüzü, kendi insanlarımızı, kendi manzalarımızı, kendi hayatımızı hep onun arkasında görüyoruz.”²⁹³

Devamında “Onlar dünyayı bizim gördüğümüz gibi görmüyorlar” diyen Yakup Kadri’nin sözleri, pozitivist ve aydınlanmacı formasyonuna olan aydın ile geleneksel düşünceye sahip halk arasındaki epistemolojik kopuşun ifadesidir.²⁹⁴ Aydın için okuduğu kitapları yakıp halka katılmak mümkün olmadığına göre halkı kendi yoluna çağırma seçeneği kalıyordu. Bunun için de hem düşünme biçimlerinden değerler dünyasına dek halkı dönüştürecek eğitim ve kültür politikaları izlenecek hem de

²⁹¹ A.e., s.113-114.

²⁹² A.y.

²⁹³ Karaosmanoğlu, “Ankara Yolunda”, **Ergenekon**, s.63.

²⁹⁴ Yakup Kadri, 1921 yazında halka doğru gitmek isteyen aydınların çok büyük bir fedakârlığa katlanması gerektiğini söylüyordu. “Ankara Yolunda”, **Ergenekon**, s.63.

modern üretim teknikleri ve araçlarıyla köylü toplumu zenginleştirilerek yeni rejimde çıkarını bulması sağlanacaktı.²⁹⁵

3. Halkla Bütünleşme Çabaları

Halkçılık politikalarının hızlandırıldığı 1930'lar Türkiye'sinin önemli meselelerinden biri tabandan yoksunluktu. Her ne kadar ülkenin tamamında seçime girmemiş olsa da, özellikle Batı Anadolu'daki mitinglerde ve yerel seçimde halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ilgi göstermesi, üçüncü bölümde genişçe ele alınacağı gibi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nda alarm zillerini çalmıştı. İnkılabın sadece kurumlarla sınırlı kalması ve toplumsal tabana yayılmadan kalıcılığı oldukça güçtü. Dolayısıyla rejimin yaşaması için iktidarın siyasal ve askeri gücünden çok daha fazlasına ihtiyaç vardı. Esas olan iktidarın yumuşak gücüydü ve Cumhuriyetin değerleri ve amaçlarının insanlarca içselleştirilmesi ve gündelik yaşantıda kök salması gerekliydi. Halk bunları benimsediği takdirde iktidar, şiddet araçlarına başvurmaya gerek duymadan kendi hükmünü sürebilirdi.²⁹⁶ Başka türlü, Yakup Kadri'nin *Panorama*'da dediği gibi "milyonlar içinde kaybolup gitme tehlikesi" her an yanı başlarında duracaktı. Zira halka kalsa şapka giymemek için evden çıkmayan kişileri TBMM'ye gönderecekti.²⁹⁷ Romanın başka bir yerinde Halil Ramiz şöyle diyecekti: "*Biz bu mevkilere seçim bölgelerindeki nüfuz ve itibarımız sayesinde gelmiyoruz. Bizim kökümüz partidedir ve bütün feyzimizi, kuvvetimizi buradan almaktayız.*"²⁹⁸

Atatürk'ün 1927'den sonra aktif siyaseti büyük ölçüde İnönü'ye bırakıp kültür politikalarına yönelmesi²⁹⁹ bundan kaynaklanıyordu. Ortada Yakup Kadri'nin *Ankara* romanında resmettiği şekilde birbirine karışmayan iki ayrı cemiyet ve dolayısıyla iki

²⁹⁵ Vedat Nedim Tör, *Yaban* üzerine yazdığı yazıda romandaki köylüye "ileri teknik" aşısı yapacaklarını ve ileri tekniğin nimetlerini gören köylünün "yobazların ve softaların" dediklerine kanmayacağını öne sürüyordu. "*İnkılapçı aklın an'ane ve görenek karşısında üstünlüğünü gören köylü artık ileri münevvere (yaban) diyebilir mi?*" Vedat Nedim Tör, "İşte Bir Roman: Yaban", **Kadro**, S. 16, Nisan 1933, s.49.

²⁹⁶ "İktidar kültüre dönüştürülüp günlük davranışlarımızın dokusuna yedirildikçe, iktidarın bir kenarda beklettiği baskı araçlarından mutlulukla bihaber kalırız; böylece emirlerine kendiliğimizden boyun eğeceğimiz için iktidar bu araçları kullanma ihtiyacı duymaz." Eagleton, **Kültür**, s.64.

²⁹⁷ Karaosmanoğlu, **Panorama**, s. 57.

²⁹⁸ **A.e.**, s. 142.

²⁹⁹ Zafer Toprak, **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**, s.6.

ayrı kültür vardı.³⁰⁰ Yöneticiler ile yönetenler arasındaki ayrılığı yumuşatan İslam ideolojisi, aydın ve seçkin bürokratların laikliği öne çıkarmasıyla bir kenara bırakılınca ortaya böylesi bir ayrılık çıkmıştı. Laik, Batılılaşmış seçkin kültürü ile İslamla birlikte anılan halk kültürü arasında yabancılaşma söz konusuydu.³⁰¹ Ayrıca yukarıda da gördüğümüz üzere, yerelci bir dünya tasavvuruna sahip köylüler ve eşraf yerel çıkarlarını ulusal çıkarların üstünde tutuyorlardı. İşte milli kültürün inşası, halka yeni meşruiyet biçimleri ve değerler vererek aydınlarla olan yabancılaşmayı gidermek ve kendilerini daha geniş bir cemaatle, yani ulusla özdeşleştirmelerini sağlamak için önemliydi. Zira milli kültür, ortak dil yoluyla ve ortak anlatılar, inançlar ve alışkanlıklar temeli üzerinde toplumsal dayanışmayı yaratır. Toplumsal dayanışma yaratıldıktan sonra “kültür görünür olmaktan çıktığında, artık üzerinde savaş verilen bir yapı değil de kendi işleyişini gizleyen bir ideoloji haline geldiğinde, estetik bir biçimde işlev görür.”³⁰² Böylesine bir ortak kültürün yaratılması çalışmaları Türkiye’de 1930’lardan sonra yoğunlaştırıldı. Bu amaçla Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931) ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1932) kuruldu. 1931 yılındaki CHF kurultayında halka giden tüm yolların kontrolünün hükümete verilmesi gerektiği kararı çıkıyordu.³⁰³ Halkçılık politikaları bu dönemde hızlandırıldı. 19 Şubat 1932’de açılan Halkevlerinin misyonu İsmet Paşa’nın da dediği gibi, CHF’nin “bütün özünü, varlığını halkın geniş tabakalarına anlatması ve sevdirmesi” idi.³⁰⁴

Cumhuriyet dönemi halkçılığı, yukarıda da belirtildiği gibi, yüzde sekseni köylü olan bir toplumda yoğun bir şekilde köycü bir söylem ve ideolojiyi içermekteydi.³⁰⁵ Dolayısıyla halkevleri, köycülük akımı, köy enstitüleri ve toprak reformu meselesini birlikte düşünmek gerekir. Hepsinin ortak yönü Tek Parti

³⁰⁰ Kadro’daki bir yazısında da buna değinir. “Ankara’da manevi atmosfer yer yer; semt semt değişir. Tahtakalede yoğun bir ortaçağ havası hüküm sürer. Yenişehir gittikçe alafrangalaşmaktadır.” “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.10, 1932, s.42.

³⁰¹ “İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda muhalefete bir kez daha izin verildiğinde, bu yabancılaşma büyük bir başarıyla sömürülebildi ve yönetimdeki partiyi seçim yoluyla uzaklaştırabilmek için gerekli kitle desteğini sağladı.” Ahmad, **a.g.e.**, s.133.

³⁰² Jusdanis, **a.g.e.**, s.140-141.

³⁰³ Eraslan, **a.g.e.**, s.137. Bu anlayış öylesine hâkimdi ki, aslında dönemin ruhuna uygun olarak katı bir inkılapçılık öneren Yakup Kadri’nin de içinde yer aldığı Kadro hareketi bizzat CHP’nin üst yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmış ve derginin kapatılmasına yol açmıştı.

³⁰⁴ Aktaran Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.14.

³⁰⁵ Bkz. Asım Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, S.88, 2001, s.167-168.

iktidarının toplumsal bir tabana dayandırılması ve milli kimliğin halka benimsetilmesi idi. Ayrıca Gökalp'ın, sınıf mücadelesine karşı solidarizmi öneren Durkheim'dan ilhamla, Türk toplumunu sınıfsız olarak tanımladığı görüşünün etkisini de hatırlamak gerekir. Bu yaklaşım iki savaş arası döneminin siyasal konjonktüründe daha da önem kazanıyordu. Bu dönemde, gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin ve şehirleşmenin getirdiği sorunlara ve özellikle sınıf çatışmasına karşı bir tepki olarak doğan köycülük akımı, azgelişmiş ülkelerde daha çok kırsal alanın modernleştirilmesi anlamına geliyordu. Köycülük akımı, köylüyü köyde tutarak, şehre göç etmesini ve böylece proleterleşmesini önlemeyi amaçlıyordu.³⁰⁶ Bununla “sınıfsız” toplumun ahenginin bozulması önlenecekti. Köycülük, ziraat ve sağlık gibi alanlarda köylülere “modern” bilgilerin aktarılmasını öngören bir projeydi. Köylülük yüceltilse de aslında köylünün bilgilerine güvenilmiyor ve verimli tarımsal üretim ve vatandaşlık için eğitilmeleri gerektiği düşünülüyordu.³⁰⁷ Köy enstitüleri de benzer bir şekilde köylünün doğa karşısındaki çaresizliğini yenmeyi ve geri kalmışlığını gidermeyi amaçlıyordu. Köy enstitüleri, sorunu toplumsal ilişkilerin yarattığı eşitsizlik ve sömürde görmedikleri için, sanıldığı gibi aksine, yerel eşraf ve büyük toprak sahipleri için bir tehdit olmaktan uzaktı. Ayrıca bunları doğrudan hedef alacak bir söylemleri yoktu.³⁰⁸

Gerçekten bu halkçılık politikalarının başarılı olma olanağı var mıydı veya daha doğru bir ifadeyle, aydınlar ve bürokratlar sorunu tam olarak belirlemiş ve buna uygun bir program ortaya koyabilmişler miydi?³⁰⁹ Burada görmezden gelinen nokta toplumsal ilişkiler, sınıfsal çıkarlardı. Çünkü yerel eşraf ve ağalar Cumhuriyet döneminde geleneksel toplumsal ilişkileri ve buna bağlı çıkar ve sömürüyü modern devlete taşımışlardı. Cumhuriyetin kurucularının köylüyü, geleneksel toplumun vesayet ilişkilerinin kısılcından kurtarmaya girişmeden ondan vatandaş yaratmaya çalışması ve köylünün geleneksel temsilcileriyle iş tutması, toplumsal tabanının genişlemesini engelleyen faktörlerden biri oldu. Merkez ile taşranın birbirlerinin çıkarlarına göz yumduğu bir ortamda halkçılık idealizminin gerçek anlamda

³⁰⁶ Karaömerlioğlu, **a.g.e.**, s.53.

³⁰⁷ Öztürkmen, **a.g.e.**, s.95-96.

³⁰⁸ Karaömerlioğlu, **a.g.e.**, s.99-100.

³⁰⁹ Enstitülerle amaçlanan köylünün geri kalmışlığını yenmektir ama bu olgunun nedeni toplumsal ilişkilerde değil, köylünün doğaya karşı çaresizliğinde görülmüştür. Karaömerlioğlu, **a.g.e.**, s.100.

uygulamaya geçirilmesi imkânı ortadan kalkıyordu. Haliyle köylülerin yeni rejimde kendi çıkarını görüp onun doğal savunucuları haline gelmesi sağlanamadığı için yerel eşraf ile merkezi hükümetin temsilcileri arasında sıkışmasına, vergiler altında ezilmesine neden oluyordu. Ortada, adı konmasa da ciddi bir sınıfsal bir mesele vardı ve bu, halka giden yolu tıkiyordu. Böylelikle Cumhuriyetin medenileşme projesi, sanayileşmemiş kentlerin sınırlarını aşip taşraya ulaşamıyordu.³¹⁰ Nitekim Yakup Kadri, inkılabın onuncu yılında genel vaziyeti şu şekilde tarif ediyordu:

“Hile-i şeriyesiz şapka veya kasket giyenler, kanun-ı medeniye göre evlenip boşananlar ve yeni harflerle yazıp okuyanlar bütün Türkiye’de on bin kişiyi geçmez. Bütün Anadolu kasabalarında, Ankara’nın, İzmir’in, İstanbul’un bütün kenar mahallelerinde kadınlar sınıksıkı kapalıdır. Kocalarına şeriatçe bağılıdır.”³¹¹

Ona göre, bir takım kararlar alındıktan sonra bunun uygulama sahasında da hayata geçtiğine kolayca emin oldukları için Türk inkılapçıları lüzumundan fazla iyimserdi.

Taşraya ulaşmak için ne yapmalıydı? Yakup Kadri ve Kadro hareketi, Tek Parti hükümetinden farklı olarak radikal çözümler öneriyordu. Buna göre tarımın devlet yönetimine alınarak planlanması devletçilik politikaları açısından bir zorunluluktı. Ekonomik ve toplumsal kalkınma için köylünün iç pazara ve ihracata yönelik bir üretim gücü artırılmalıydı. Bu yüzden tarımda ileri teknoloji kullanılmalıydı.³¹² Köye tekniğin götürülmesi, üretim biçiminin dönüştürülmesi ve köylünün doğanın belirleyici olduğu koşullardan kurtarılması anlamına geliyordu. Bu anlamda Yakup Kadri’nin *Yaban* romanı doğanın karşısında köylünün çaresizliğini resmederek dikkatleri köye çeviriyordu. Fakat köylünün çaresizliğinin sebebi yalnızca doğadan kaynaklanan koşullar mıydı? Kuşkusuz en az doğa kadar acımasız olan yerel eşrafın ve ağaların zulmü vardı ve Kadrocuların bu konuda oldukça keskin önerileri vardı. Kadrocular, sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum için derebeyliğin kesin olarak tasfiye

³¹⁰ Bkz. Metinsoy, a.g.m., s.82 ; Hasan Aksakal, a.g.m., s.62.

³¹¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.10, Teşrinievvel (Ekim) 1932, s.40-43.

³¹² Ertan, a.g.e., s.107.

edilmesini ve devrimci bir toprak reformu yoluyla köylünün toprak sahibi yapılmasını gerekli görüyordu.³¹³

Fakat her ne kadar dönem dönem kamu arazileri halka dağıtılsa da, büyük toprak sahiplerinin gücünü kıracak toprak reformu tasarısı hiçbir zaman hayata geçirilemedi. Hatta 1923 – 1930 yılları arasında dünya pazarıyla eklemlenmiş büyük çiftlik sahiplerinin desteklendiğini de belirtmek gerekir. Gerçi 1929 Dünya Ekonomik Buhranı hükümetin ithalata yönelik kısıtlamaları büyük çiftliklerin gelir kaybına yol açsa da,³¹⁴ bunların yereldeki memurlar ve parti yöneticileriyle iş birliği devam etti. 1932 – 1939 yılları arasında orta çiftçiye destekleyerek rejimin yaslanacağı bir ekonomik sınıf yaratmaya çalışan Tek Parti hükümeti görece başarılar elde etti. Fakat aşağıda da görüleceği gibi iki savaş arası döneminin etkileri 1930’larda amaçlanan toplumsal taban arayışının sonuçsuz kalmasına yol açtı. Sonraki bölümde genişçe ele alınacağı gibi, bu dönemde Yakup Kadri, prensiplerini açıkça belirleyememiş olan CHF’nin gençlerin ve yeni dimağların yerine eski rejimin köhne bürokratlarına yer vermesini eleştirmekteydi. Ona göre Fırka, yerel nüfuz sahiplerine dayanarak değil, kendi programına güvenerek yürümeliydi, zira idealist olmayan bu kimselerin inkılap sürecinde nasıl bir rol oynayacağı tahmin edilemezdi.³¹⁵

Bu yüzden Yakup Kadri, *Kadro* dergisindeki bir yazısında “*Sınıf mücadelesini bilmeyiz; zira, Türk cemiyeti yalınkat bir binadır.*”³¹⁶ derken yerel eşraf ve ağaların sınıfsal çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini inkâr ediyor değildi. Esas amacı hem resmi ideolojiyi dile getirmek hem de komünizm suçlamalarına bir set çekmekti. Nitekim *Yaban*’da ana tema haline getirmese de ağaların çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini, yerel idareciler ile yerel eşraf arasındaki iş birliğinin köylüyü ezdiğini ifade ediyordu. Romanda Ahmet Celal, Zeynep Kadın’a, babadan kalma tarlalarına konmaya çalışan ağayı mahkemeye vermesini tavsiye eder. Bunun üzerine Zeynep Kadın “*Mahkemeye mi? Aman etme, aman etme. (...) Ağa para yidirir. Kadı ile bir*

³¹³ Bununla birlikte Kadrocular feodal unsurların nasıl ortadan kaldırılacakları konusunda net bir açıklama getirmemişlerdi. **A.g.e.**, s.108-110.

³¹⁴ Faruk Birtok - Çağlar Keyder, a.g.m., s.34.

³¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Halk Fırkası perçinleniyor.”, **İnkılâp**, 19 Eylül 1930, Nr.21., s.1.

³¹⁶ Karaosmanoğlu, **Panorama**, s.115.

olur, üstelik öbür topraklarımızı da elimizden almağa kalkarlar.” der.³¹⁷ Burada meselenin bam teline dokunsa da konunun üzerinde çok durmaz. Çünkü Milli Mücadele dönemini ele aldığı bu romanı esas odağını ulusal mücadeleye kayıtsız kalan gerici köylü ile milliyetçi – ilerici aydın çatışması üzerine kurgulamıştı.³¹⁸ *Yaban*’la birlikte Anadolu’yu romanının konusu haline getiren Reşat Nuri’nin 1920’lerdeki *Yeşil Gece* ve *Çalıküşu*, Halide Edip’in 1922 – 23’te kaleme aldığı *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* romanları köyü ele aldıklarında meseleyi gerici köylü ile ilerici aydın çatışması eksenine oturtuyordu.

Yakup Kadri ve kuşağının eserlerinin aksine, 1950 – 1975 Anadolu’yu konu alan romanların ana sorunsalı taşrada yerel eşraf ve ağalar ile bunların işbirlikçisi olan yerel idarecilerin köylüleri ezmesidir. Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937) adlı romanıyla öncülüğünü yaptığı bu akım, Mahmut Makal, Fakir Baykurt ve Talip Apaydın gibi köy enstitüsü çıkışlı yazarları ve Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Necati Cumali, Samim Karagöz, Kemal Bilbaşar gibi taşra kökenli romancıları içeriyordu. Bunlar resmi ideolojiye eleştirel yaklaşabiliyorlardı.³¹⁹ Gerçekten de taşrada gündelik hayata yakından bakılmadığı sürece meselenin ilerici – gerici, modern – geleneksel, eski – yeni, seküler – dindar ayrımlarına başvuran kültüralist perspektife sıkıştırılmasına, eşit derecede önemli diğer faktörlerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Cumhuriyet dönemi kalkınmasının neredeyse bütün yükünün tarımsal nüfusu oluşturan köylünün sırtına yüklenmesi, yol vergisi, hayvan vergisinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı yıllarında erkek nüfusun seferberlik kapsamında üretimden çıkması yeni rejime olan tepkilerde son derece önemliydi. İşte toprak reformunun yapılmasını ve derebeyliğin tavsiyesini savunan Kadroculardan bir olan Yakup Kadri, CHP’nin iktidardan düştüğü 1950’li yıllarda yazdığı *Panorama* eserinde yerel eşraf ile yerel idarecilerin işbirliğinin merkezi devleti nasıl kösteklediğini çarpıcı bir şekilde

³¹⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.62

³¹⁸ Bununla birlikte *Yaban* zaman zaman realiteyle teması kaybeder. Ahmet Celal, tek koluyla köyün ortasında ağayı tartaklayabiliyor, köyülerin ağzının içine baktığı şeyhi kovabiliyordu. Bunu yapabilmesini tabancasının olmasına dayandırsa da gerekçesi zayıftır ve pek inandırıcı değildir.

³¹⁹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, 22. Baskı, s.8-9.

ortaya koyacaktır. Ancak bu meseleyi dördüncü bölümde çok partili döneme geçişi tartışırken genişçe ele alacağız.

Bütün bu çelişkiler yumağı içinde aydın krizinin bir diğer sac ayağı halk ile ilişkilerde beliriverir. Aydın ile halk arasında hem bilinç hem de kültür düzeyinde meydana gelen ayrışma, herhangi bir şeye bakışta ve onu anlamlandırmada kendini gösteriyordu. Zira Batılılaşmış aydın – bürokrat seçkinler ile İslami dünya görüşüne sahip halk arasındaki kültürel ve ideolojik bir ayrım ortaya çıkmıştı. İslam ideolojisi yerine milli kültürün inşası yoluyla bu ayrıksılığı gidermeyi amaçlayan yönetici elitler, bu çerçevede halkı dönüştürmeye yönelik radikal devrimlere girişince halk katında ciddi bir tepkiyle karşılaştı. Merkezi hükümet, iktidar araçları sayesinde bu tepkilerin uzun bir süre yıkıcı olmasını engelledi, fakat bu sırada kültürel çatışma daha da derinleşti. Bu çatışma, iktidarın daha fazla “kaba” görünmesine neden oldu ve yoğun halkçı idealizmlerine rağmen aydınların önünde halka giderken çeşitli engeller yarattı. Aydın ve bürokrat seçkinler, nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı taşradaki toplumsal ilişkileri ve bunun etrafında oluşan çıkar ilişkilerini göz ardı edip sorunların esas kaynağına dair yapıcı çözümler üretememişlerdi. Köylüler, aynı zamanda ağır vergi yükümlülükleri altında eziliyordu. Bunun sonuçlarını, çok partili döneme geçişi ele aldığımız dördüncü bölümde göreceğiz. Fakat şimdi Yakup Kadri’nin, bir bakıma bu sonucu öngörüp erken uyarı niteliğindeki politik eleştirilerini ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDARIN İÇİNDEN, İKTİDARIN DIŞINDAN: AYDIN ETKİNLİĞİNİN POLİTİK SINIRLARI

Radikal modernleşme hamlelerinin yürütüldüğü Cumhuriyetin ilk on yılında aydın ve bürokrat seçkinlerin en önemli meselelerinden birisi halkın inkılabı benimsemesini sağlamaktı. Zira halkın, modernliğin ürünü olan yeni değerleri benimsemesi ve yönetimle özdeşleşmesi inkılabın kalıcılığı için gerekiyordu. Bununla birlikte, Yakup Kadri ve kuşağının oluşturduğu aydın ve bürokrat seçkinlerin gözlemleri bu hedefe ulaşmaktan bir hayli uzak oldukları yönündeydi. 1930'daki yerel seçimde muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Batı Anadolu'da yoğun teveccüh görmesi yönetici seçkinleri endişelendirmişti. Buna liberal dünyanın 1929 ekonomik kriziyle boğuşması, otoriter yönetimlerin yükselişi ve huzursuz ulusların ikinci bir savaşı arzuladığı iki savaş arası döneminin (1918-1939) gergin atmosferi eklenince Tek Parti rejimi çözümü siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda kontrolü ele almakta buldu. Bu sırada CHP'nin teşkilat yapısından ideolojisine kadar çeşitli eleştiriler getiren Yakup Kadri, inkılapçı bir idealizmin eksikliğinden ve bürokratikleşmenin neden olduğu bir hantallıktan söz ediyordu. Bu eleştirileri, ilerici bir kadronun gerekliliğini savunan ve inkılabın ideolojisini yapmaya soyunan Kadro hareketiyle bir inisiyatifte dönüştü. Fakat inkılabın sınırlarını belirleme çabası, karşı bir hamleyle Kadro hareketine sınırlarını göstermeye yol açtı. İktidara eklemlenmiş olan aydınlar, inisiyatif almaya çalıştıklarında iktidarın esas sahiplerinin hamleleriyle ne kadar dışarda olduklarını görmüşlerdi. Ortada aydınlar aleyhine son derece eşitsiz bir bağımlılık ilişkisi vardı ve bu bağımlılık ilişkisi, hem zorunluluk hem de gönüllülük içermektedir. Aydınlar, "tarihsel sorumluluğun" getirdiği görev bilinciyle, eleştirisini sakınırken iktidarla kurduğu ilişkideki sorunlar kronikleşmekteydi. Bu durum düşünce ikliminde eleştireliliğe ve onun gerektirdiği muhalefete hoşgörüsüzlüğü de beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla bu bölümde Türk aydınının devletle olan ilişkisinin tarihsel, ekonomik, siyasal, kültürel ve entelektüel boyutları tartışılırken bu olgu göz önünde tutulacaktır.

A. Ne Yapmalı Sorusunun Peşinde: İnkılabın İdeolojisi ve Kadro

Yakup Kadri'nin kırk beş yıllık politik yaşantısının en etkin dönemi, Şevket Süreyya, Burhan Asaf, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev ile birlikte bir aydın hareketini kurdukları Kadro yıllarıydı. Yalnızca üç yıl süren, fakat 1930'lara damgasını vuran Kadro hareketi, radikal sayılabilecek fikirleri ve iktidara yön verme çabalarıyla iktidar çevrelerinde rahatsızlık uyandırmakta gecikmedi. Kadrocuların Tek Parti rejimini daha uç noktalara çekme çabası, özellikle devletçilik noktasında Atatürk ve İnönü'nün genel yaklaşımına aykırıydı. Ayrıca Kemalizmin ideolojisini oluşturma iddiası, Parti teşkilatına hâkimolan genel sekreter Recep Peker ve kliğini; özel girişime yönelik dışlayıcı yaklaşımı nedeniyle de İş Bankası ve sermaye çevrelerini kendi aleyhine çevirdi. Çok daha etkin bir politik güce ve manevra alanına sahip olan bu klikler, Atatürk'ün izniyle başlayan Kadro hareketinin altında derin oyuklar açmakta gecikmediler. Böyle olunca Kadrocuların Atatürk ve İnönü ile ilişkilerini yürüten Yakup Kadri'ye *Kadro* dergisini kapatmak ve uzun yıllar politikanın merkezi Ankara'dan uzakta elçilik görevlerine gitmek düşecekti. Bu kısımda, Yakup Kadri'nin 1930'larda Cumhuriyetin, inkılabın ve inkılapçıların sorunlarına bakışını ve bu sorunların çözümü olarak öne sürdüğü kadro ve ideoloji meselesini ele alacağız. Bu çerçevede Cumhuriyetin onuncu yılı için Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmak üzere kaleme aldığı, fakat ölümünden sonra, 1976 yılında eşi Leman Hanım tarafından tefrika edilen CHP ve inkılabın sistematik bir eleştirisi "Büyük İnkılâp Küçük Politika" başlıklı yazı dizisi önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

1. Kadro'dan Önce Arayışlar: İdeolojiye Giden Yol

Burada ideoloji kavramıyla ilgili geniş bir değerlendirme için yerimiz yoksa da, Kadrocuların ideoloji yapma arzusunu tartışırken akılda tutmanın yararlı olacağı birkaç şey söylemekle başlamak gerekir. İdeoloji, belli bir sınıfın veya toplumsal bir grubun çıkarlarının öne çıkarılmasına veya bir iktidarın meşrulaştırılmasına ve etkinleştirilmesine yönelik olabilir. Bununla birlikte çok daha geniş kapsamlı ideolojiler de vardır. Bunlar öylesine etkilidir ki, "modern" veya "Tanrısız" dinler

olarak tarif edilmeye kadar gidilmiştir. Buna göre ideoloji, modernitenin büyüsunü bozduğu dünyada dinin siyasal alandan çekilmesi ve toplumsal alandaki rolünün azalmasıyla oluşan boşluğu doldurma işlevi görmektedir. Romantik akımın da etkisiyle milliyetçilik, faşizm, nasyonal sosyalizm, Marksizm gibi bir çok ideoloji kendini tahkim ederken dinin “kutsallık”, “aşkınlık” gibi kavramlarını kendine uyarlamaya çalışmıştır. Yine belli bir ahlâki temellendirmeye önem veren ideolojiler, modern zamanların meşruiyet ölçütlerini dikkate alarak bilimsellik iddiasını en başta vurgulamayı da ihmal etmemiştir. Örneğin bilimsellik iddiasını her fırsatta vurgulayan Marksizm, kapitalizmi akıldışılıkla suçlamış ve sosyal adaleti hiçe saymasından dolayı ahlaki bir eleştiri getirmiştir. Ancak bütün bilimsellik iddialarına rağmen içlerinde romantik öğelerden çok şey barındırır. Politik, ekonomik, toplumsal ve ahlaki olmak üzere bütüncül bir dünya görüşü sunan ideoloji, mensuplarından belli bir aidiyet ve bağlılık beklerken, doğası gereği belli bir dışlamayı içerir. Zira *“Her şeyi kuşatan bir sözcük kesin sınırlarını yitirir ve yavaş yavaş içi boş bir sese dönüşür. Bir terimin anlama sahip olabilmesi için, belirli koşullarda, nelerin onun dışında kaldığının belirlenmesinin olanaklı olması gerekir.”*³²⁰ O halde Kadrocuların ideoloji sorunsalını şu şekilde formüle edebiliriz. Kemalizm, eğer her şeyi kapsayan bir ideolojiye kendisini herhangi bir şeyden ayıracak bir özelliği yok demektir. Yok eğer böyle değilse, o zaman sınırlarını belirlemeli ve kimlerin ve nelerin “dışarıda” kaldığını bilmelidir.

Kendini tarif ettiği şekliyle Kemalizmin böylesine belirlenmiş sınırlarından söz etmek zordur. Zira hem Atatürk hem de Kemalizmin bir icracısı İnönü birer aksiyon adamıydı ve belli ilkelerle hareket etseler de, doktrini değil icraatı önceliyorlardı. İcraatın öncelenmesinde on yıllık savaştan sonra kurulan yeni devletin imar edilmesi ve sağlam bir ekonomik temeller üzerinde kurulması arzusu etkiliydi. Diğer yandan Milli Mücadele’nin başından beri eksik olmayan muhalefetin ve halkın inkılaplara olan tepkisinin önemli bir etkisi vardı. Her ne kadar 1927 yılına gelindiğinde muhalefetin gücü kırılıp Tek Parti rejimi kurulmuşsa da, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) kurulmasıyla yapılan kısa süreli demokrasi deneyimi

³²⁰ Terry Eagleton, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, 1. Baskı, s. 26.

başta olmak üzere çeşitli göstergeler, rejimi, halkın inkılapları benimsemekten henüz uzak olduğu gerçeğiyle yüzleşmeye zorlamıştı. 1930’larda herkesin üzerinde uzlaştığı bu olguya çözüm arandığı sırada, Faşist İtalya ve Sovyet Rusya’daki sistem ve planlılığın görece başarıları Recep Peker ve Falih Rıfkı’dan Kadroculara değin aydın ve bürokrat çevrelerden birçok kişiyi etkilemişti. Kadrocular bir adım ileri giderek bu dönemde oldukça ses getirecek şekilde Kemalizmin ideolojisini yapmaya girişmişti. Atatürk’ün ideoloji olursa “donar kalırız” dediği *Kadro* dergisinin imtiyaz sahibi Yakup Kadri, bunun tersini düşünüyor ve aşağıda da görüleceği gibi, ideolojiyi, donmaya yüz tuttuğunu düşündüğü inkılabın canlandırılması için son derece gerekli görüyordu. Zaten ideoloji kalıbına yönelik tüm direncine rağmen, Kemalizmi tanımlamaya yönelik arzu hiçbir zaman eksik olmamış³²¹ ve bu konudaki ilk ciddi girişim, Atatürk’ün de iznini alan Kadro hareketi ile başlamıştı. Şevket Süreyya Aydemir, Kadro hareketini, “*Mustafa Kemal’in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabası*” olarak tanımlamıştı.³²²

Kadroculara göre özgün bir hareket olan Kemalizm bilime, akla ve mantığa uygundu. Dolayısıyla amaçladıkları şeyi, Kemalizme zaten içkin olan “*ileri fikir ve prensip unsurlarını, (...) inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi*”ni üstlenmek olarak ifade ediyorlardı. Onlara göre bu, “*inkılap neslinin muhtaç olduğu inkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak*” için elzemdi.”³²³ Fakat içeriğe gelmeden ideolojinin işlevsel yönünden ne beklediklerine değinmek gerekir. Bu bağlamda Yakup Kadri’nin ideolojiden ne anladığı konusunda, onun yazılarından süzerek çıkardığımız özet şu şekilde ifade edilebilir: Hayatın neredeyse her alanına dokunan bütüncül bir sistem olması, bir dünya görüşü ve ideal sunması, fedakârlık ve

³²¹ Geçmişten günümüzde belli şekillerde tarif edilen Kemalizmin yorumları genellikle Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde Atatürk ilkeleri etrafında yapılan siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalara baz almıştır. Kadro dışında 1939 tarihine kadar “*Kemalizmi doktrinleştirmeye dönük en az beş kitap yazılmıştı. Tekinalp’in Kemalizm’i (1936), Şeref Aykut’un Kamalizm - CHP Programının İzahı (1936), Saffet Engin’in Kemalizm İnkılabının Prensipleri (1938) yanında, iki parti ve devlet büyüğünün konferanslarından derlenmiş metinler vardı: Recep Peker’in İnkılap Dersleri (1934-1935) ve Mahmut Esat Bozkurt’un Atatürk İhtilali (1937- 1940).*” Tanıl Bora, **Cerayanlar**, s.157.

³²² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam III (1922-1938)**, Remzi Kitabevi Yayınları, 16. Baskı, İstanbul (t.y.), s.434-435.

³²³ “Kadro.”, **Kadro**, S. 1., Ocak 1932, s.3.

adanmışlık talep etmesi, dayanışmayı salık vermesi ve bu çerçeveye uymayanları zorlaması veya dışlaması. Çabucak ifade etmek gerekir ki, ideolojiden beklenen, bir turnusol kağıdı işlevi görüp “samimi” inkılapçılarla partiye ve devlete dolmuş olan oportünistleri birbirinden ayırmasıydı. Yakup Kadri’ye göre asıl inkılapçıların yerine eski rejimin bürokratları, yerel eşraf, gericiler ve iş çevreleri partiye giderek hâkim olmakta ve onu dönüştürmekteydi. Bu yüzden ideoloji ve onun çerçevesinde hareket eden öncü bir kadro, bunların etkinliğini kırıp en fazla birer “araç” düzeyine indirebileceği için gerekliydi. Kadrocuların ne yapmaya çalıştıkları konusunda Şevket Süreyya’nın kısa ve öz tarifini de son derece açıklayıcıdır: “1- İdeoloji yahut doktrin 2- Avangard yahut öncü bir kadro 3- İnkılap heyecanı ve sloganlar 4- İnkılap disiplini.”³²⁴

Heyecan, sloganlar ve disiplinin inkılabı bir ruh katacağı, tarihsel misyonunu hatırlayıp dinamizm yakalanacağı ümidi “samimi” inkılapçıların arzuladığı bir şeydir. Yakup Kadri, SCF deneyimi sırasında ve sonrasında CHF’nin teşkilat yapısı üzerine yaptığı eleştiriler hem bu arzunun eksikliğinin bir ifadesi hem de Kadrocu fikirleri açıklayıcı olması bakımından önemlidir. İnkılabın bu “tutkulu” destekçisi meseleleri ele alırken inkılabı ne kadar yararlı veya zararlı olduğuna göre değerlendirmekteydi. SCF deneyiminin ilk günlerinde Yakup Kadri’nin de yaklaşım tarzı olumluydu. Zira ona göre muhalif bir partinin yokluğunda epey zamandan beri kendini, “*tamamiyle ümran ve müdafaa işlerine hasretmiş*” olan İsmet Paşa hükümeti iç politikayı ikinci plana bırakmış ve fırka meseleleriyle pek ilgilenmemiştir. Yalnızca seçim dönemlerinde hareketlenen fırka teşkilatı ise devletin herhangi bir şubesi gibi “birtakım resmî ve kırtasî muamelelere” dalmıştır.³²⁵ Bu nedenlerden dolayı muhalif parti, CHF’ye inkılapçı misyonunu hatırlatıp ondaki bu ataleti giderecek bir rol oynayabilirdi. Yakup Kadri’ye göre Fırkanın ruhu, dimağı ve siniri boş ve dar bir kalıp içinde uyuşmuş kalmıştı. “*Bu kalıbın canlı bir uzviyet olduğunu evvelâ kendimize, sonra da âleme ispat etmenin zamanı gelmiştir. Bundan başka, Halk Fırkası azaları*

³²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, “İnkılabımızın İdeolojisi”, **Cumhuriyet**, Şubat 1976’dan aktaran Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, s.89.; Ayrıca bkz. Sabanur Yılmaz, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarında İdeoloji”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2019.

³²⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Cumhuriyet Halk Fırkası”, **İnkılâp**, Nr.4, 2 Eylül 1930, s.2.

*arasındaki bağlar epeyce gevşemiş bulunuyordu.” Muhalefetin hücumları karşısında CHF azalarının tek bir vücut halinde birleşmesi mümkün olacaktı.*³²⁶

Bu “güdümlü” demokrasi deneyimin başarısızlığında gördüğü hayır CHF’deki aksaklıkları gösterme imkânı sağlamasıdır. Ona göre, Fırka birçok yönden muğlaklıklar içinde yüzmekte, bu “vuzuhsuzluk” [açık olmama] ve karışıklık hâli CHF’nin zaafına neden olmaktadır.³²⁷ Her inkılap fırkası gibi kendini devamlı olarak düzeltmek, güçlendirmek ve hızını arttırması gerekirken adeta “*bürokratik bir müessese halini almış, soğuk bir kalıp gibi kaynayan inkılâp ruhunu içinde dondurmuştu.*” Bunun en açık nedenlerinden birisi, bu inkılap müessesesinin, inkılaba samimiyetle bağlı olan gençliğin değil, “*bulundukları muhitte hürmet ve nüfuz kazanmış oldukları farzedilen âyan ve eşrafın eline bırakılmış olmasıdır.*” Fikir ve ideal kaynağından gelmeyen bu kimselerin inkılap işlerinde ne türden bir rol oynayacağını tahmin edilemeyeceğini söyler. Ona göre oy desteği için bunlara yanaşmak farklı hizipleri içinde bulunduran İttihat ve Terakki Fırkası’nın işidir: “*Bizim [CHF’nin] muayyen, kat’î prensiplerimiz vardır.*” der ve şöyle devam eder: “*Kafaları ve ruhları durmaksızın bu prensiplerin mayası ile yoğurmak mecburiyetindeyiz. Halk Fırkası mensupları için bu bir mecburiyet değil, bir vazifedir, tarihin ona verdiği yegâne büyük ve ağır vazifedir.*”³²⁸

“Radikal Tedbirler” başlıklı yazısında CHF’nin “kendi kendini ıslah ve takviye işine başlamadan evvel” birkaç noktayı göz önünde bulundurması gerektiği uyarısında bulunur:

“1. Memlekette inkılap prensipleri kök salmış olmaktan çok uzaktır. 2. Gelecek Cumhuriyet neslini hazırlamak yolunda şimdiye dek hiçbir şey yapılmamıştır. 3. CHF bir inkılapçı teşkilat olduğunu unutup, sıradan oportünist siyasi fırkalar gibi olmuştur. Yani kalabalık ve çokluk temininden başka bir şey düşünmemiştir.”³²⁹

³²⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Cumhuriyet Halk Fırkası”, **İnkılâp**, Nr.4, 2 Eylül 1930, s.2.; “*Bu iş büyük bir inkılâp işidir. (...) Çünkü, ancak bu sayede, medenî serpuş taşıyan kafalar medenî insanlar gibi düşünmesini öğrenecek ve Garba doğru gidiyoruz diyenler Garp usulü yürümesini talim etmiş olacaktır. Bütün manasile Garplilik yüzden içe geçecektir.*” Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Fethi Beye Düşen Büyük Vazife”, **İnkılâp**, Nr.6, 4 Eylül 1930, s.2.

³²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “C. H. Fırkası”, **Milliyet**, Nr. 1726, 30 Kasım 1930, s.1.

³²⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Halk Fırkası perçinleniyor.”, **İnkılâp**, 19 Eylül 1930, Nr.21., s.1.

³²⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Radikal Tedbirler”, **Milliyet**, Nr. 1727, 1 Kanunievvel 1930, s.1.

Yakup Kadri'ye göre, inkılap prensipleri yerleşmediği için Fırka erkanı beş altı yıllık zamanın boşa geçirmiş olduklarını itiraf etmeliydi. “*CHF her şeyden önce terbiye vazifesini ele alacaktır. Kanun-ı medeniyi ancak bir takım şer’i hilelerle kabul eden ve şapkayı üzerine sarık sarılan bir nevi takke haline sokmuş olan halkı içinden aydınlatmanın çaresini aramalıdır.*”³³⁰ Bu gayeye ulaşmak için CHF’nin takip ettiği yolun tam tersini yürütmesi gerektiğini söylüyordu. Dolayısıyla Osmanlı bakiyeleri veya İttihat ve Terakki’nin yöntemleriyle değil, yeni insanlarla ve yeni fikirlerle yürümeliydi. Yirmi beş yıl boyunca “laakal” üç dört çeşit rejime hizmet eden Babıali bürokratlarının ağzından “laik demokratik cumhuriyet mezhebinin sözleri”nin halka yalan gibi geleceğini söylüyordu. Dolayısıyla CHF’nin, eski bürokratların veya İttihat Terakki gibi yerel eşrafın nüfuzundan yararlanmayı bir kenara bırakıp “*her yerde ve daima temsil ettiği fikrin arkasından yürüdüğü idealin nüfuzuna, kudret ve itibarına*” güvenmesi gerekiyordu.³³¹

Yakup Kadri, yeni fikirlerin en iyi, genç nesillerde yer edineceğini düşünüyordu. CHF’ye yönelik eleştirilerin en önemli noktalarından biri de buydu. Fırka ne aydınlara ne de münevverlere dayanmadığı gibi yarı resmi veya tam resmi yapı halini almıştı³³² ve bu durum gençlerin inkılaba karşı kayıtsızlığına yol açıyordu. Çünkü:

“Türk gençliği, Büyük Şeflerinin kendisine tevdi ettiği mukaddes emanete fiilen sahip değildir. O, kendisi için hazırlanmış bu muhitin içinde bir misafir gibi duruyor. Memleket ve inkılâp işlerinin vazife ve meşguliyetlerine iştirak imkânını bulamıyor. Hâlâ, inkılâp davasının bizzat kendi hayat ve memet meselesi olduğundan bihaber bırakılıyor.”³³³

Bu yüzden Fırka teşkilatının yapısal ve ideolojik anlamdaki belirsizliğinin giderilmesi gerekmektedir. Gençliği kalbinden yakalamak ve böylece onu inkılabın bekçisi haline getirmek için prensipler belirginleştirmeliydi. Gençler Fırka’ya dahil edilmeliydi, çünkü eski rejimin bakiyeleri veya inkılapçı idealizme sahip olmayan mahalli nüfuz sahipleri yerine yeni şahsiyetler ve yeni fikirlerle yürümek gereği açıktı. Yakup

³³⁰ A.y.

³³¹ A.y.

³³² A.y.

³³³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Türk gençliği ve Türk inkılâbı.”, **İnkılâp**, Nr.26, 24 Eylül 1930, s.1.

Kadri'ye göre “*bunda inkılap ideolojisi denen şey yapılmadan evvel muvaffak*” olunamayacağı kesindi.³³⁴ Yakup Kadri Kemalizmin ideolojisini yapmaya soyunduğu bu dönemde dikkatleri dışarıya, Roma ve özellikle Moskova'ya çevirerek, buralarda cereyan eden iki “inkılap” hareketine çekiyordu. Onun bu memleketlerde aradığı, faşizm veya komünizm ideolojilerinden birinin ithali değildi. Amacı, CHF teşkilatının bürokratikleşmesi ve uyuşması sorununa çözüm bulmak adına Sovyet Rusya ve Faşist İtalya'daki teşkilatların dinamizminden dersler çıkarmaktı.³³⁵ Bu görüş, daha sonra kurulacak olan Kadro hareketinin temel yaklaşımını oluşturmaktaydı.³³⁶

2. Bir Aydın İnisiyatifi: Kadro Hareketi

Yakup Kadri'nin daha çok gazete köşelerinde kalan bu fikirleri, Kadro hareketiyle dillendirildiğinde etkili bir sese dönüşecekti. İktidara yön verme çabası, kısa sürede iktidar çevrelerini rahatsız etse de, Kadrocular inisiyatif almaktan geri durmadı. Bunda iki savaş arası dönemin siyasal gerilimlerinin, ekonomik krizlerinin ve ideolojik çatışmalarının da etkisi vardı. Kadrocular derginin ilk sayısında “Cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde” bulunduklarını³³⁷ belirtirken, yalnızca dönemin konjonktürünün mükemmel bir tasvirini yapmakla kalmıyor, aynı zamanda endişelerini de dile getiriyorlardı. Gerçekten de dünya diken üzerindeydi ve 1930'larda, İngiltere ve Fransa'nın savaş sonrasında belirlediği düzenin getirdiği yükler karşısında ulusların huzursuzluğu artıyor, ikinci bir savaş ihtimali gittikçe güçleniyordu. Sömürgelerde milliyetçilik hareketleri, İtalya'da faşizm ve Almanya'da Nazizm gibi dinamik ve agresif ideolojilerin yanı sıra Sovyet Rusya'da kapitalizmin rakibi olma iddiasındaki sosyalizm yükseliyordu. Savaş sonrası yükselişe geçen bu ideolojilere Yakup Kadri, Kemalizmi de ekliyordu. Fransız Devrimi sonrasında İngiltere ve Fransa'nın temsil ettiği değerlerin yanı sıra politik ve ekonomik

³³⁴ “Radikal Tedbirler”, **Milliyet**, Nr. 1727, 1 Kanunievvel 1930, s.1.

³³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Hürriyet İnkılâpçının Mahıdır.”, **İnkılâp**, Nr.27, 25 Eylül 1930, s.1.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Rusya'da Neler Oluyor?”, **Milliyet**, Nr. 1733, 7 Kanunievvel 1930, s.1.

³³⁶ Yakup Kadri, bu dönemde daha sonra Kadro hareketini kuracağı Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev ile *Muhit* dergisinde, Burhan Asaf ile birlikte *İnkılap* gazetesinde yazılar yazdığını belirtmek gerekir. Ertan, **a.g.e.**, s.57. Bu yazıdan bir ay sonra 5 Ocak 1931'de Şevket Süreyya, Türk Ocağı'nda “İnkılap ve Kadro” başlıklı bir konferans verecek ve Kadro hareketine giden yol açılacaktır.

³³⁷ “Kadro”, **Kadro**, S. 1., Ocak 1932, s.3.

sistemlerinin krizde olduğunu düşünen³³⁸ Yakup Kadri'ye göre, "amaçları ve kullandıkları sistem bakımından birbirlerine zıt olan" Kemalizm, Faşizm ve Komünizm gibi "üç harp sonrası inkılâbı" bu müesses nizama karşı bir reaksiyon anlamına geliyordu.³³⁹

"Her cemiyet kendi bünyesini yeni bir esasa göre kurmak istiyor." diyen Yakup Kadri'ye göre, bu yeni esaslar artık Fransız Devrimi'nin değerleri değildi.³⁴⁰ O halde bu yeni inkılap hareketlerini yakından takip etmek gerekiyordu. Bununla birlikte Kadrocular faşizm veya komünizmin Türkiye'de uygulanması gibi bir düşünceye sahip değillerdi. Yakup Kadri dışındaki isimlerin eski komünistler olmaları yüzünden Kadronun komünistlikle "suçlanması" veya otoriter eğilimleri nedeniyle faşistlikle itham edilmeleri gündelik politikada olağan şeylerse de gerçekte durum bundan farklıydı. Kadrocuların, bu ülkelerde görüp beğendikleri şey belirli bir ideolojinin yarattığı dinamizm ve planlılıktı. Onlara göre bu, aynı zamanda Türk inkılabında eksik olan şeylerin de bir ifadesiydi. Nitekim Yakup Kadri'nin, çoğunlukla İtalya ve Rusya seyahatlerinden gözlemlerini içeren "Ankara Moskova Roma" başlıklı yazı dizisinde, bu iki ülkedeki inkılapların planlılığı ve sistemliliğine duyduğu hayranlığı sıklıkla dile getiriyordu. Ona göre, Faşist İtalya, adeta bir makine gibi işlemekteydi.³⁴¹ Sovyet Rusya'da ise "*spontane olarak vukubulan hiç bir şey yoktur. Hepsi cemiyet içinde birlikte hareket etmenin bir ürünüdür. Her görülen manzara müretteptir. (...) Her konuşan adamın arkasında gözle görülmez bir suflörün mevcudiyetini farzedebiliriz.*"³⁴² Bu "görülmez suflör"ü yaratmak, esasında bir ideolojinin sloganları, söylemi ve heyecanıyla mümkün olabilirdi.

³³⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S.6, Temmuz 1932, s.40. Yakup Kadri, savaş sonrasında yalnız zaferden, zaferin getirdiği "kılıç hakkı"ndan bahseden İngiltere ve Fransa'nın, kurdukları Cemiyeti Akvamın "cihan servetlerinin yağması ve zayıf, küçük milletlerin yağması"nın yasal hale getirdiğini ve esasında Cihan Harbinin liberal sistemin ve dolayısıyla Fransız İhtilalinin iflası anlamına geldiği öne sürüyordu.

³³⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S.12, Aralık 1932, s.34.

³⁴⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S.6, Temmuz 1932, s.38.

³⁴¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S.11, İkinci Teşrin (Kasım) 1932, s.38.

³⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S.15, Mart 1933, s.34.

Yakup Kadri, “inkılabın iklimi çok serttir”³⁴³ dediği Rusya’da “prensipleşmiş, fikirleşmiş, şuurlaşmış inkılâp havası”nı Türkiye’de bulamadığını söylüyordu.³⁴⁴ Moskova’da bir hafta boyunca kaldığı otel odasından demiryolu planlarının iki katlı bina büyüklüğündeki bir tabelada sergilendiğini görürken “Ankara’nın planından kaç kişinin haberi var?” diye soruyordu.³⁴⁵ Rusya’da sinema ve tiyatrolardan afişlere değin inkılaba yönelik içerikler sergilenirken Türkiye’de bunun yapılmaması büyük eksiklikti. Nihayet ülkeye dönüşünde sokakların durgunluğundan içine ağırlık çöktüğünü ve insanları omuzlarından sarsarak şunları söylemek istediğini yazıyordu: *“Ne yapıyorsunuz? Bu ne tembellik, ne uyuşukluk... Bilmiyor musunuz ki burası da bir inkılâp diyarındır. Burada da tıpkı benim geldiğim yerlerdeki gibi her şey yeni baştan yapılmakta, topraklar, taşlar, kafalar, ruhlar hep kökünden işlenip imar edilmektedir.”*³⁴⁶

Kadroculara bu unsurların eksikliğini düşündüren şey yalnızca Moskova ve Roma’daki gelişmeler değildi. Her şeyden önce SCF deneyiminde inkılapların yerleşmediği yaygın bir kanaat haline gelmiş ve hükümet bunun için halka giden yolları kontrol altına almıştı. Halkevlerini açılması, kültür ve eğitim politikaları bu yönde bir çabanın ürünüydü. Fakat Kadroculara göre bunlar yeterli değildi. Çünkü sistemli bir plandan ve ideolojiden mahrum olmaları nedeniyle, kendileri için müphem bir şeyi halka ne ölçüde benimsetebilecekleri bir soru işaretiydi. *Ankara* romanında idealist bir inkılapçı olan Neşet Sabit’in sözleri bu konuda son derece açıklayıcıdır:

“İnkılabı kocanız kendine göre Murat Bey kendine göre Şeyh Emin kendine göre anlıyor, hani, bazı dinler vardır ki, müfessir ve müçtehitlerinin çokluğu yüzünden mana ve mahiyetini değiştirir; işte, bizim inkılabımızın başına böyle bir şey gelmektedir ve bizim ıstırabımızı bunda aramak lazımdır.”³⁴⁷

Herkesin inkılabı kendine göre anladığı bir durumda prensiplerin ve uygulamaların nasıl olacağı konusunda endişelenen Yakup Kadri, ideal eksikliğini de

³⁴³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.9, Eylül 1932, s.38.

³⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.10, Birinci Teşrin (Ekim) 1932, s.38.

³⁴⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.12, Aralık 1932, s.34.

³⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.14, Şubat1933, s.40-41.

³⁴⁷Karaosmanoğlu, **Ankara**, s.142-143.

başlı başına bir sorun olarak görüyordu. Bu anlamda, Milli Mücadele'deki “adanmışlığı” ve dolayısıyla idealizmi her seferinde özlemle anıyordu.³⁴⁸ Çünkü inkılap devri için de gereken böylesine bir adanmışlığı Cumhuriyet Ankara'sında bulamıyordu. “[Milli Mücadele'de] Bütün maddi hayat vasıtalarının yokluğunda herkesin hayatı şimdikinden bin kat daha kolaydı. Yeni Ankara, o eski Ankara'nın bir mütekâmil şekli olması gerekmez miydi? O milli ateşin hararetinden bu buzdan şehir maketi nasıl çıkmıştı?”³⁴⁹ Ona göre Türk inkılapçısı cepheden salonlara geçtiğinde “monden hayat”a kendisini çabuk kaptırmıştı. Bir vakitler “emsalsiz bir enerji mektebi” olan, “sarp, yalçın ve çetin” Ankara, her türlü rahatın yokluğunda ona sabrı tahammülü öğretmiş ve iradesini güçlendirirken, inkılabın onuncu yılında Türk inkılapçısı, Yenişehir'de kurduğu “benlik ve benlikçilik kalesi”ni andıran evlerine çekilmişti.³⁵⁰

Buradaki eleştirilerin normatif ve duygusal yönü son derece açıktır. Yakup Kadri, bunlardan söz ederken aslında, kendi kişisel tarihinin de gösterdiği gibi, samimi duygular içindedir. Henüz Milli Mücadele yıllarında, mahiyeti bakımından geriye doğru bir adım olarak gördüğü “mektepler teşkilatı layihasının gündeme gelmesi üzerinde, *İkdam*'daki köşe yazısında seslendiği TBMM'ye her yönden inkılapçı bir meclis olduğunu hatırlatıyordu: “*B.M.M. ruhu, mânası ve mahiyeti bakımından tâ sonuna kadar inkılâpçı kalmaya mecburdur. Zaten siyasi teşkilatında, anayasasında bu kadar ileriye atılmış, asrî bir halk hükümetini yalnız irfan işlerinde muhafazakâr ve ananeci olması hangi mantıkla bağdaşabilir?*”³⁵¹ Yakup Kadri, Ankara hükümeti için “tam gayeye” doğru yönelirken “sağa sola meyletmesi, arkaya dönüp bakması veyahut bir duraklama ve tereddüt anı geçirmesi hepimiz için, her vakitten ziyade tehlikeli olabilir” diyordu.³⁵² 1929 yılında yazdığı *Sağanak* adlı tiyatro eseri ondaki inkılapçı idealizmin taşıdığı “heyecan” unsurunu ortaya sermektedir. Kendi nesli için, her nesilden daha fazla faziletli olmak, maddi zevkleri bir kenara bırakarak her şeyden feragatin “mücessem bir timsali” olmak gerektiğini ifade eder. Aşk da dahil hiçbir şey

³⁴⁸ A.e., s.81.

³⁴⁹ A.e., s.201.

³⁵⁰ A.e., s.149.

³⁵¹ Karaosmanoğlu, “Unutulan Bir Nokta”, *Ergenekon*, s.127-128.

³⁵² A.y.

idealin önüne konmamalıdır. “Gözlerimiz onun cazibesinden ayrılp başka bir şeyin cazibesine kapıldığı anda hayatımıza manasını veren mukaddes sır, mukaddes büyü dağılmış demektir.”³⁵³ Yakup Kadri inkılabı bir fırtınaya benzeterek inkılapçı idealizmin taşıdığı “heyecan” unsurunun bir örneğini sergilemektedir: “Ben o fırtınanın çocuğuyum (...) hiç durmaksızın, mütemadiyen eseceğim. Bir gün dururum diye hiç bekleme...durduğum gün mahvolduğun gündür. Büyük inkılap düsturunda ‘tevakkuf’ [durmak] diye bir şey yoktur, hep koşacağız, hep koşacağız.”³⁵⁴

3. “Küçük Politika” Sahnesinde Büyük İdealleri Savunmak: “Hakiki” İnkılapçıların Sergüzeşti

İşte bu fırtınanın şiddetini kesen, onu, inkılapçıları uyuşukluğa sevk eden bir esintiye dönüştüren şey bürokratikleşmedir. Yakup Kadri’nin düşüncesinde bürokratikleşme, Kemalizm mezhebinin “mukaddes büyüünü” bozan büyük bir günahdır. Nitekim buna bir tepki olarak yazdığı “Büyük İnkılâp Küçük Politika” adlı yazı dizisi için, kendisindeki bütün inkılap şuurunun “bütün gerileme, donma, paslanma ve anarşi unsurlarına karşı şiddetli bir aksülamelidir”³⁵⁵ diyordu. Osmanlı tarihinin seyrine karşı durmak bilmeyen bir yürüyüş olarak tanımladığı Türk inkılabının dinamik hamlesinin, askeri adımlarla yapıldığında aksamadığını, ancak Babıali’nin eşiğine vardığında bu yürüyüşün durakladığını ve “o mezar-binanın içinden esen soğuk ölüm rüzgarı”nın bu coşkun seli bir anda dondurduğunu söylüyordu. Böylece eski plana göre yeni hükümet kurulduğunu³⁵⁶ başka memleketlerde olduğunun aksine Türk inkılabında eski ile yeni düzenin birbirine zıt olan tüm unsurlarının birbirine karıştığını ve bunun kaotik bir duruma yol açtığını öne sürüyordu.³⁵⁷

³⁵³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Sağanak”, **Tiyatro Eserleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 1. Baskı, s.90.

³⁵⁴ “Sağanak”, s.90-91.

³⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Büyük İnkılâp Küçük Politika”, **Atatürk**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 1. Baskı, s.139.

³⁵⁶ A.g.m., s.154-155.

³⁵⁷ A.g.m., s.139.

Yakup Kadri bürokratikleşme meselesini tartışırken inkılapçı bir kadronun gerekliliği düşüncesini temellendirmek istemişti. Ona göre Atatürk ve İnönü, Milli Mücadele'nin başından beri eksik olmayan iktidar çekişmeleri ve inkılap hamlelerine yönelik tepkiler nedeniyle “normal bir devre”ye geçmek için bürokratikleşmeye ihtiyaç duymuştu.³⁵⁸ Ancak bu durum, inkılabın açık bir programını yapmayı zorlaştırmış ve böylece koşullara göre hareket tarzı benimsenmişti. Yakup Kadri, Hilafetin kaldırılması ve hanedanın memleket dışına gönderilmesi kararından üç dört gün öncesine kadar Meclis ve Fırka içinde hiç kimsenin haberi olmadığını söyler.³⁵⁹ Atatürk'ten “inkılabın asıl sahibi” olarak bahseden Yakup Kadri, onun meydana getireceği eseri bir sır gibi sakladığını ve bunu mecburiyetten yaptığını ifade eder. Zira ona göre Atatürk, etrafını alan bütün bu insanların, rastgele bir araya gelmiş “perakende” bir kalabalıktan ibaret olduğunun farkındaydı.³⁶⁰ Yakup Kadri, bir inkılapçı kadrosunun, bir hareket ve taktik planının yokluğunda, inkılabın “vahdet ve şuuru”nu yalnız bir tek adamda, Mustafa Kemal'de buluyordu:

“Denilebilir ki, inkılap tarihi, bu bir tek kahramanın ulvi ve hazin sergüzeştinden ibarettir. O hercüymercin içinde, nereden gelip nereye gittiğini ve ne yapıp ne yapmayacağını bilen bir O'dur. Lakin, bu hükmü verirken, biz, yalnız büyük Şef'in şahsi kudret ve azametini bir kere daha tasdik etmiş olmuyoruz, aynı zamanda inkılabımızın en zaif noktalarından birine de parmağımızı basmış oluyoruz.”³⁶¹

Yakup Kadri, Atatürk ve İnönü'den farklı olarak bürokratikleşmeyi zorunlu bulmuyordu. Ona göre olağanüstü bir dönem olan inkılap devri, normal zamanlardan farklı olarak, olağanüstü tedbirler gerektiriyordu. Zira “*inkılapçı, hadiselerin tesiri altında kalıp hayatını bu tesire göre tertip eden adam değil*”, tam tersine, onları “*kendi hayatının prensiplerine ve emirlerine tabi tutan*” adamdı.³⁶² Dolayısıyla Atatürk'ün, Milli Mücadele'de talihi tersine çevirmişken inkılap devresinde “tarihi determinizmaya” kapılması olacak şey değildi. Halbuki bunun yerine “seçme bir inkılapçı kadrosu”yla bu sorunun üstesinden gelebilirdi. Yakup Kadri'ye göre “*Böyle bir kadro vardı: Ordu. Gazi, siyasette başından beri görülen başıbozukluğu giderebilir*

³⁵⁸ A.g.m., s.164-165.

³⁵⁹ A.g.m., s.163.

³⁶⁰ A.g.m., s.172.

³⁶¹ A.g.m., s.163.

³⁶² A.g.m., s.140.

ve cephe gerisini askeri nizam ve intizam içine alabilirdi.”³⁶³ Yakup Kadri, Atatürk’ün bunu neden yapmadığını açıklamasını diliyordu. Çünkü Türk inkılabının yaratıcı hamlesini kaybettiğini ve statik bir mahiyet aldığını öne sürüyordu.³⁶⁴ İdeoloji ve disipline vurgu yaparken Yakup Kadri’nin orduyu işaret etmesi son derece ilginçtir. Atatürk’ün başından beri orduyu siyasetin dışında tutmaya özen gösterdiğini dikkate alırsak, yazıldığı tarihte yayımlandığı takdirde yazının tartışmaya yol açmasını beklemek mümkündür. Zira Yakup Kadri, diğer yazılarında ordunun etkin olarak kullanılması düşüncesinden hiç bahsetmemiştir.

Yakup Kadri, yazılarında Atatürk’ü eleştiriden muaf tutmuş ve özel bir yere koymuştur. Oysa yayımlamadığı bu yazıda açık bir eleştiri vardır. Diğer inkılaplarda da eski rejim adamlarından bir kısmının yeni rejime dahil edildiğini ve bunların bir alet gibi kullanıldığını, fakat Türkiye’de bunun tam tersinin vuku bulduğunu yazar: *“Eski rejimin adamları, yeni rejimin şahsiyetlerini kendi nüfuz ve tesirleri altına almışlardır. Kendi çalışma, düşünme ve görme usullerini bunlara kabul ettirmişlerdir.”*³⁶⁵ Yakup Kadri, bazı olağanüstü tedbirler alınmak istendiğinde bunun bürokrasinin teamüllere uygun olup olmadığı sorusu karşısında “inkılapçı şef”in şaşırp kaldığını söyler. Oysa *“kendi rolü asıl buradan başlamak lazım gelirken burada bitiyor. Biraz bekleyin. O [Atatürk], bununla da kalmayacak, yavaş yavaş, kendi iradesini bağlayan ‘teamül ve nizam’ın mutaassıp bir taraftarı kesilecektir.”*³⁶⁶ Her ne kadar yazıldığı dönemde yayımlanmasa da, kendisi de dahil olmak üzere aydınların ve devlet adamlarının Atatürk “kült”ünü yarattığı bir dönemde Yakup Kadri’nin bu türden eleştirileri oldukça ilginçtir.³⁶⁷ Yine de bu eleştirilerin vardıgı nokta hiçbir şey için geç olmadığıydı. Ona göre Atatürk’ün henüz başta olduğu bu dönemde inkılabın sistemleştirilmesi, prensiplerinin belirginleştirilmesi ve inkılapçı bir kadroyla yürütülmesi için henüz fırsat vardı. Burada koşul, yeni fikirlerle ve yeni şahsiyetlerle

³⁶³ A.g.m., s.173.

³⁶⁴ A.g.m., s.172-173.

³⁶⁵ A.g.m., s.168.

³⁶⁶ A.g.m., s.169.

³⁶⁷ Yakup Kadri, bu düşüncelerini kamusal alana taşımadı ve Atatürk’ü hep özel bir yerde tuttu. Fakat kaderin bir cilvesi olsa gerek, vefatından sonra eşi Leman Hanım gazetede yayımladığı bu kitapçığı, onun yazılarını yayına hazırlayan Atilla Özkırımlı tarafından *Atatürk* monografisinin sonuna eklenecekti.

bu işi yürütmekti. Eski rejimin bakiyeleri araçsallaştırılmalı ve onlara etkin bir rol tanınmamalıydı.

Yakup Kadri'nin inkılabın donmasına neden olduğunu söylediği bürokrasinin Atatürk'ün nazarında ne demek olduğuna dair birkaç noktaya değinmekle aradaki farklılığı ortaya koyabiliriz. İlk önce Osmanlı – Türk modernleşmesinin başından beri devleti öncelediğini ve bu anlamda İmparatorluğun özellikle son yüzyılında siyasal ve ekonomik anlamda bağımsızlık özleminin Cumhuriyeti kuran kadroda da güçlü bir yer edindiğini belirtmek gerekir. Ayrıca Fransız pozitivistizminin “düzen ve ilerleme” görüşünün etkisi oldukça önemlidir. Nitekim Milli Mücadelenin başından beri anayasal bir rejim, parlamento ve merkezîyetçi devletin temellerini atan Atatürk “düzen”i kurmayı önceliyordu ve değişimi, düzen içinde gerçekleştirmeyi amaçlıyordu.³⁶⁸ Atatürk, rejimi kurumsal temeller üzerine inşa etmek için bürokrasiye ihtiyaç duyuyordu ve rejimin kendisinden sonra da yaşaması bunun yerleşmesi gerekli görüyordu.³⁶⁹ Burada devletin öncelendiğini görmek mümkündür. Atatürk, Parti kurulmadan önce TBMM başkanı, yani bir bakıma devlet başkanıydı ve 1935'ten sonraki Parti-devlet bütünleşmesinde İçişleri Bakanı CHP genel sekreteri, valiler de parti il başkanları yapılmıştı. Partinin mi devlete yoksa devletin mi Partiye hâkim olduğu yönündeki sorunun cevabı, devletin her zaman öncelikli olarak görüldüğü bir zihniyet dünyası dikkate alındığında daha ziyade belirginleşir. Bülent Tanör'ün dediği gibi “*parti devleti demek yerine CHP'nin bir devlet partisi olduğunu söylemek daha uygun düşer.*”³⁷⁰ Bu ayrımı şunun için önemlidir. Gerek Recep Peker ve Falih Rıfkı gibi isimler gerekse Yakup Kadri ve Kadrocular, İtalya ve Sovyet Rusya'daki güçlü parti organizasyonlarından ilhamla Partinin ideolojisi ve prensiplerinin hâkim olması gerektiği düşüncelerinin Atatürk ve İnönü'nün devleti ve “düzen”i öncelemesi engeline takılıyordu. Aslında koşullar da güçlü bir parti organizasyonunu gerektirmiyordu. Hükümet kente hâkimdi, fakat ulusal pazarın yokluğunda ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu bir durumda taşırayla ilişkilerde yerel güçlerle işbirliği

³⁶⁸ Göle, **Mühendisler ve İdeoloji**, s.95.

³⁶⁹ Heper, **a.g.e.**, s.110-111.

³⁷⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, 31. Baskı, s.316.

yapmak zorunda kalıyordu.³⁷¹ Dolayısıyla iktidara eklenmiş aydın grubu olarak Kadrocuların daha radikal bir yol izlenmesi gerektiği yönündeki düşünceleri karşısında asıl iktidar sahipleri farklı bir yerden bakıyorlardı. Söylemeye bile gerek yok, nihai ve bağlayıcı olan ikincilerin görüşü oluyordu.

Kadrocuların devletçilik görüşü de Atatürk ve İnönü'den belli ölçülerde farklılıklar gösteriyordu. Atatürk ve İnönü'nün devletçilik anlayışı ideolojik olmaktan çok pragmatik nedenlerden kaynaklanıyordu ve Kadronun radikal yaklaşımının aksine özel sektörün gelişimini destekliyordu. 1923 yılındaki İzmir İktisat Kongresi'nden beri özel sektöre alan açan hükümet, devletçilik ekonomisine geçtiği 1930'larda bile bu tavrını sürdürdü. 1932 yılında ekonomide bir dizi devletleştirici kanunların yanı sıra İnönü'nün Sovyet Rusya gezisine çıkışı devletçilik açısından önemli gelişmelerdi. Atatürk, iş çevrelerinin bir bakıma temsilcisi konumundaki İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ı İktisat Vekilliğine getirerek özel sektörü de gözettiğini gösterdi. Alınan bazı kararlar yumuşatılsa da devletçilik hâkim bir görüştü ve *“devlet yatırımcı, işletmeci ve denetleyici bir unsur olarak iktisadi hayatın gelişimine ve işleyişine büyük ölçüde egemen oluyordu.”*³⁷² Devlet ekonomide böylesine etkin bir aktördü, fakat Kadrocular için bu yeterli değildi.

Yakup Kadri anılarında, Kadrocular olarak devletçiliğin monopolculuk [tekelcilik] olmadığını ispatlamaya çalıştıklarını, *“böyle bir yanlış fikirle işletilen istihsal [üretim] ve sanayi müesseselerinin, sırtını devlet nüfuzuna dayamış bir menfaatçi grubundan başka hiç kimsenin yüzünü güldürmeyeceğini, halkın omuzlarında gittikçe ağırlaşan bir yük teşkil edeceğini ve kolektif kalkınma hareketine mani olacağını”* söylediklerini belirtir.³⁷³ Dolayısıyla Kadroculara göre Cumhuriyet döneminde sınıfsız, imtiyazsız bir toplum arzusu sıklıkla dile getirilirken, özel sektörün gelişmesi bunun aksine sonuçlar doğurmaktaydı. Kadrocuların, Marksizmin ekonomik gücü elinde tutanın politikaya yön vermede etkili olacağı yönündeki ekonomi-politik görüşünden hareketle özel sektörün karar alma mekanizmalarına

³⁷¹ Bkz. Berk Esen, a.g.m., s.601; Murat Metinsoy, **The Power of the People**, p.36.; Faruk Birtek Çağlar Keyder, a.g.m., s.31-40.

³⁷² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)**, İmge Yayınları, Ankara 2018, 23. Baskı, s. 72.

³⁷³ Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, s.44-45.

katılmalarının engellenmesi ve ekonomi içinde asgari düzeyde tutulmalarını istemeleri İş Bankası ve sermaye çevrelerini kendi aleyhine çevirmişti.³⁷⁴ Kadro için bu durum iyi sonuçlar getirmeyecekti, zira bu çevrelerin etkinliği 1930'larda giderek artmaktaydı. Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasının yanı sıra, 1933 yılında Sümerbank'ın kurulmasıyla sanayileşme konusunda devlet-özel sektör ortaklığı kurulmuştu. Kadrocuların Birinci Beş yıllık Sanayi Kalkınma Planında özel sektöre düşük bir yer verilmesini istemesi de bu çevreleri tedirgin etmişti. İş Bankası müdürü Mahmut Soydan özellikle 1933'ün ortalarından itibaren Kadro'ya karşı yayınlar yapmaya başlamıştı. Soydan'a göre *Kadro* Komintern'in yayın organıydı ve zararlı bir yayındı, ki bu da komünizm suçlaması demekti.³⁷⁵

Kadrodan rahatsız olan bir diğer kiliğin başını, parti teşkilatına hâkim olan ve 1923 – 1936 yılları arasında genel sekreterliği yürüten Recep Peker çekiyordu. Atatürk ve İnönü'nün ardından gelen “üçüncü adam” Peker, asker kökenliydi ve Partinin 1931 ve 1935 program taslakları onun tarafından yapılmıştı. Yakup Kadri'nin *Kadro* dergisini kurmak için görüşmeye gittiği Recep Peker böylesine etkin bir isimdi. Peker, Yakup Kadri'ye Parti namına neşriyatta bulunma hakkını kimden aldıklarını sormuş ve “*Hem, avant-garde, avant-garde deyip duruyorsunuz. Bu da ne demek? Bizden daha ileri avant-garde mı olur?*” diye çıkmıştı. Yakup Kadri anılarında bu “ileri kol”dan istihza ile bahseder:

“Biz dediği kendisi ve kendi reisliği altındaki merkez heyetiydi. Bu heyeti teşkil edenlerden çoğu ise bazı vali ve umum müdür eskilerinden olup amirlerine ‘Beyefendi’ diye hitap ederler ve birtakım kağıtları imzalatmak için ‘huzur’a girerlerken caketlerini iliklerlerdi. İşte Cumhuriyet Halk Partisi umumi katibine göre inkılâbın asıl ileri kolu bunlardı ve bunlardan başka kimse olamazdı. Bütün ömrü bu çeşit insanlarla mücadeleyle geçmiş Atatürk gibi bir büyük inkılâpçının böylesi bir ‘ileri kol’a ne derece güvenebileceği sorulmaya değer bir keyfiyettir.”³⁷⁶

³⁷⁴ Mustafa Türkeş, “Kadro Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s. 473; Mustafa Türkeş, **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi**, İmge Yayınları, Ankara 2019, 1. Baskı, s.208.

³⁷⁵ Türkeş, **a.g.e.**, s.206-207.; Mahmut Soydan, *Milliyet*’teki başyazılarında Kadrocularla devletçilik meselesi üzerinde polemige girmişti. Bkz. Mahmut Soydan, “Başvekilin Makalesi: Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Milliyet*, 05. 11.1933, s.1-2.; Mahmut Soydan, “Nasıl Devletçiyiz?”, *Milliyet*, 09. 11.1933, s.1-2.; *Kadro* imzasıyla Mahmut Soydan’a cevap için bkz. “Siirt Mebusu Mahmut Beyefendiye Açık Mektup”, *Kadro*, S. 23, İkinci Teşrin (Kasım) 1933, s.41-44.

³⁷⁶ Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, s.46.

Yakup Kadri'nin anılarında dile getirdiği bu eleştiri, yukarıda yer verilen 1930'larda Parti teşkilatına getirdiği eleştirilerle uyumludur. Yakup Kadri, gerek bu dönemde gerekse anılarında Partinin bu ataletinin bir türlü giderilememesini mevzubahis haline getirmekten vazgeçmemiştir. Bu anlamda bu eleştirilerin en önemli hedeflerinden birisi Peker'di.

İtalya'daki faşizmden etkilenen Peker'in otoriterlikte Kadroculardan aşağı kalır yanı yoktu ve ideoloji konusunda da kendisini gayet yetkin buluyordu. Parti programlarındaki etkisinin yanı sıra Kemalizmin tarifi konusunda 1934'te İstanbul Üniversitesi İnkılâp Tarihi Kürsüsü'nde inkılap dersleri verdi.³⁷⁷ Kemalizmin askeri ve iç siyasetini anlattığı bu dersler, *Ülkü* (1933-48) dergisinde yer almış ve *İnkılap Dersleri* adıyla yayımlanmıştı. Peker, *Kadro* dergisi için kendisiyle görüşmeye gelen Yakup Kadri'ye, ideoloji gerekirse bunu kendilerinin yapacağını ve halihazırda bir dergi çıkarmaya hazırlandıklarını söylemişti. Bu dergi Yakup Kadri'ye göre yıllarca dolgun tahsisatlarla desteklenen, fakat kimsenin okumadığı *Ülkü* dergisiydi.³⁷⁸ Kadrocular, *Ülkü* dergisi çıktığı zaman onu eski İttihatçı dergilerden *Yeni Mecmua*'ya benzetiyor, fakat *Yeni Mecmua*'da Ziya Gökalp gibi güçlü bir isim varken *Ülkü*'nün böyle bir isimden yoksun olduğunu söyleyerek, Peker'e dolaylı bir eleştiri getiriyorlardı.³⁷⁹

Kadro hareketi, politik etkinliği bir hayli güçlü olan çevrelerde büyük rahatsızlık uyandırmıştı. Dolayısıyla içeride ve dışarıda otoriterliğin genel bir eğilim olduğu bu dönemde, sermaye çevreleri ve üst düzey bürokratları kendi aleyhine çevirmiş bir aydın hareketi için üç yıllık bir süre belki de sanıldığı kadar kısa olmayabilir. Aydın-devlet ilişkilerinin ele alınacağı ikinci kısım bu konuyu daha açıklayıcı hale getirecektir. Son olarak Yakup Kadri ile ilgili birkaç şey eklemek gerekir. Şöyle bir soru, yanıtının ne kadar tatmin edici olduğu görelî olsa da, sorulmaya

³⁷⁷ “Peker'in ideolojik formülasyonları CHP programlarıyla somut ifadesini bulmuştur. Öyle ki, Atatürk'ün görüşleriyle CHP programları arasında bir farklılığın söz konusu edilemeyeceği gibi, Peker'in program açıklamaları ile CHP'nin programlarında ifadesini bulan ideolojinin lafzı arasında da bir fark bulunmamaktadır.” Ahmet Yıldız, “Recep Peker”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.58.

³⁷⁸ Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, s. 46.

³⁷⁹ Türkeş, **a.g.e.**, s.209.

layık görünmektedir: Bu dönemdeki bütün bu çabasına rağmen, Yakup Kadri'nin Kadro hareketinin sonuç getireceğine yeterince inandığını söylemek mümkün müdür? *Kadro* yazıları ve bu dönemdeki yayımlanan iki romanı, *Yaban* ve *Ankara* bu yöndeki çabayı göstermektedir. Fakat bütün inkılapçı idealizmine rağmen bu iki romana hâkim olan karamsar havanın sorduğumuz sorunun yanıtına bizi yaklaştırmaktadır. *Ankara* romanında cepheden salonlara geçen eski Milli Mücadelecileri gözlemleyen “huzursuz” bir aydın Neşet Sabit'in (ve aynı zamanda Yakup Kadri'nin) salondaki insanlara söylemek istediği, fakat yine de yararsız olacağını düşündüğü şu sözleri de son derece açıklayıcıdır:

“Efendiler, Garpcılık bu değildir. Garpcılığı bir eğlence tarzı gibi telakki etmeyiniz. Garpcılık her şeyden evvel bir yapma, yaratma, kurma, iletme ve işletme gücüdür. Bütün bu yaptığınız şeyler hep bundan sonra gelir’ diyecek olsanız ukala gibi görünmekten ve bu insanların keyfini kaçırmaktan başka bir işe yaramazsınız.”³⁸⁰

Yakup Kadri, roman kahramanı Neşet Sabit'in düşündüğü şeyi yapmış, fakat rahatını kaçırdığı çevreler onu sürgüne yollayacak zemini hazırlamıştı. Yakup Kadri, Tiran'a gönderildiğinde politikanın merkezinden uzaklaşacağı için değil, inkılabın başına geleceklerden dolayı hüznün içindeydi. Geriye baktığında gördüğü şey *Ankara* romanının sonundaki ütopyanın gerçekleşmemiş olmasıydı.

B. Eleştirinin Sınırları ve Sürgün: Aydın ve Devlet

1. “İktidara Hakikati Söylemek”

Yakup Kadri, 1934 yılının sonunda elçi olarak tayin edildiği Tiran'a giderken el çantasında otomatik bir polis tabancası, zihninde ise “*ya arkadan bir hançer saplanmasıyla, ya enseden bir kurşun vurmasıyla düşüp ölmek*” gibi endişeler taşıyordu.³⁸¹ Genç Cumhuriyetin çiçeği burnunda elçisini, kendi deyimiyle bu “boş kuruntulara” sevk eden şey, elbette Arnavutluk ile ilgili geçmişten kalma ön yargılardı. Yakup Kadri her insan gibi sadece kendisinin değil, aynı zamanda bir kuşağın, bir toplumun siyasal, toplumsal, kültürel deneyimlerini ve ön yargılarını belli ölçülerde

³⁸⁰ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s.144.

³⁸¹ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.81-82.

taşıyordu. Dolayısıyla onun düşünce ve eylemlerini kavramanın yolu, mensubu olduğu kuşağın ve düşünce geleneğinin içinde anlamaktan geçmektedir. Bu anlamda aydın-devlet ilişkisini incelemek Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerden Cumhuriyet aydınlarına değin süreklilikleri ve kopuşları, benzerlikleri ve farklılıkları dikkate almayı gerektirmektedir. Cumhuriyet aydınları, düşünce ustalarının izinde, onların reflekslerini edinmiş, kaygılarını ve özlemlerini devralmıştı. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde yeni devletin ihtiyaçları ve beklentileri nedeniyle farklılıklar da göstermişlerdi. Değişmeyen nokta devletle olan ilişkide aydın aleyhine olan eşitsizlikti. Zira modern Türk aydınının doğum yeri devlet daireleriydi ve her bağımsız hareketi siyasal iktidarın hışmına uğrama tehdidini beraberinde getiriyordu. Diğer yandan aydının devletçi misyonu ve genetik kodlarına işleyen memuriyeti, muhalefete geçtiğinde bile onda çeşitli zaafılara yol açıyordu. Her şeyden önce bu durum entelektüel ve sanatsal faaliyetlerinin niteliğini etkiliyordu. Çoğu zaman bir rol karmaşası içindeydi ve devletin çekim gücü karşısında ne tam bir muhalif, ne de tam bir “devletli” olabilmişti. İktidarın yanı başındaydı, fakat bu yakınlık iktidarın dizginlerini tutmaya yetecek kadar değildi. Bu kısımda Yakup Kadri ve diğer Kadrocular gibi iktidara eklenmiş olan aydınların eleştirisinin ve politik etkinliğinin sınırlarını ele alırken, muhalif aydınların karşılaştıkları sorunlarla karşılaştırmalar yapacağız. Buradaki değerlendirmenin, devletin gücünü abartmak ve aydın etkinliğini çok sınırlı bir düzeye indirmek tehlikesine karşı oldukça temkinli olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla siyasal iktidarın etkinliğinin sınırları ve aydınların güçlü olduğu alanlara da dikkat çekerek aydın-devlet ilişkisine geniş bir zaviyeden bakmaya çalışacağız.

Aydının, gerek halk gerekse Batı’yla olan ilişkisinde çeşitli nedenlerden dolayı eleştirisini kısıtladığını görmüştük. Aydın bunu bazen gönüllü olarak bazen koşulların zorlamasıyla yapıyordu. Fakat her iki unsurla olan ilişkisinde devletin çıkarları oldukça etkiliydi. Örneğin Cumhuriyet döneminde Aydınlanmacı fikirleri ve medenileştirici misyonuyla halka yönelirken bunu iktidarla birlikte yapıyordu. Batı ile olan ilişkisinde ise Osmanlı’nın son döneminde Büyük Devletlerin politikaları ve özellikle on yıllık savaş döneminde Batı’nın karşı cephede olması nedeniyle ulusal çıkarları önceliyordu. Bu durum eleştirel mesafenin ikinci planda kalmasına ve aydın

faaliyetine, “fayda” üzerinden değer biçilmesine yol açıyordu. Bununla birlikte esas mesele aydının devletle, siyasal iktidarla olan ilişkisinde yatmaktaydı. Çünkü aslolan, siyasal iktidarın her an kullanabileceği bir şiddet tekeli, hapis ve sürgün tehditleri karşısında, Edward Said’in deyiimiyle “iktidara hakikati söylemek”³⁸² ve bu hiç de kolay değildi. Her şeyden önce iktidar, aydının Batı ve halk ile olan ilişkisinde de belirleyiciydi. İktidara yönelik bir eleştiri, Batılı formasyonu ve entelektüel birikimi nedeniyle, Batı’nın emperyalist geçmişine dair anlatılar eşliğinde, aydının “Batı yanlısı” veya “işbirlikçisi” suçlamasına maruz bırakılarak kamuoyu önüne atılmasına yol açabilmekteydi. İktidara muhalefet etmek de yine “gericilik”le veya Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayıp giderek “günahların en büyüğü”ne dönüşen “komünistlik”le suçlanmayı beraberinde getirebilmekteydi. Burada bunları tartışırken Türkiye’de düşünce ikliminin sorunlarının ne kadar derin kökleri olduğunu göreceğiz.

Entelektüeli, aydından ayıran özelliklerin başında eleştirel mesafeyi koruması ve hakikati önelemesidir. Elbette ki, entelektüel de belli bir milletin ve sosyal çevrenin ürünüdür, herkes gibi “*bireyi aileye, topluluğa ve milliyete bağlayan ‘organik’ bağlara*” sahiptir ve bu bağların üzerinde değildir. Entelektüel, Edward Said’in dediği gibi, “*her zaman bağlılık sorununun amansız meydan okuması ile kuşatılmış durumdadır.*”³⁸³ Üstelik siyaset her yere sızmışken kendi zamanının insanı olan entelektüel için “*saf sanat ve düşünce alanlarına ya da tarafsız nesnellik veya aşkın teori alanına kaçmak mümkün değildir.*”³⁸⁴ Bir kaçış alanı olmadığına göre, entelektüel bir şeyleri istemediğinde bunu sadece pasif olarak değil, aktif olarak kamuoyuna söyler: “*Salt hükümet politikalarını eleştirme meselesi değildir bu, daha çok entelektüelin yarım-doğrulara ya da basmakalıp fikirlere pabuç bırakmamak için sürekli tetikte olmayı görev edinmesi meselesidir.*”³⁸⁵ “Her zaman yalnızlık ile saf tutma arasında bir yerde duran”³⁸⁶ entelektüeller, güç de olsa savaş vb. durumlarda politikacıların ve onların konsolide ettikleri kitlelerin olağanüstü baskılarıyla karşı karşıya kalmışlardır (ve kalmaya devam edeceklerdir). Elbette ki entelektüelin görevi

³⁸² Edward Said, **Entelektüel**, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2023, 11. Baskı, s.92.

³⁸³ **A.e.**, s.52.

³⁸⁴ **A.e.**, s.37.

³⁸⁵ **A.e.**, s.38.

³⁸⁶ **A.y.**

salt bir muhalifliğe de indirgenemez. Ancak entelektüel tavır, Said'in tanımladığı gibi sürgün ve yabancı olma durumunu göze almayı ve hakikatten yana durmayı gerektirir. Yalnızca başka ülkeleri ilgilendiren uluslararası sorunlarda değil, iktidarın ve kamuoyunun dayanılmaz baskısını getirse bile kendi ülkesinin politikalarının yanlışlığını dile getirir. Bunun en önemli örneklerinden birini Jean Paul Sartre'ın (1905-1980), sadece Amerika'nın Vietnam işgaline değil, aynı zamanda ülkesi Fransa'nın Cezayir politikalarına da karşı çıkmasında görmek mümkündür.³⁸⁷ Yakup Kadri de bağımsızlıkçı Arapları destekleyen Sartre'ın bu tutumunu bir bakıma hakikati her şeyin önüne koymak olarak değerlendirmişti.³⁸⁸ Ona göre on dokuzuncu yüzyılda Yüzbaşı Dreyfus davasında Emile Zola vatan haini suçlamalarına nasıl aldırmadıysa Sartre da aynı şekilde aldırılmamıştı. *Le Monde* gazetesinin bir yazarının Sartre'a söylediği “Size kanuna meydan okuduğunuzdan dolayı herhangi bir sitemde bulunmayacağım. Bilirim ki, bu, çok defa, tarihi düzeltmek isteyen bir zekanın misyonudur.” sözünü alıntılamanı Yakup Kadri, “Hür fikre verilen bu tolerans örneği karşısında Fransa bu yönüyle ‘büyük’ görünmektedir.”³⁸⁹ diyordu.

Siyasal iktidarın çok daha etkin olduğu Osmanlı – Türkiye örneğinde iktidara hakikati söylemeyi gerekli kılan entelektüel faaliyetin sınırları nelerdir? Entelektüel tavır her şeyden önce iktidara belli bir mesafede durmayı gerektirir. Fakat aşağıda ele alınacağı gibi Osmanlı – Türk aydını, gerek içinde yetiştiği kültürel ve ekonomik ortamın gerekse siyasal konjonktürün etkisiyle bu mesafeyi kurmada zorluk çekmiştir. Örneğin Yakup Kadri ve diğer Kadrocu aydınların, Kemalizmin ideolojisini yapmaya ve iktidarın politikalarına yön vermeye çalıştıklarında karşılaştıkları şey, yabancıları olmadıkları bir durum, iktidarın kendilerine çizdiği sınırdı. Elbette ki bir iktidarın veya bir partinin ideolojisini yapmak onunla belli bir uzlaşmayı ve yakın işbirliğini gerektirebilir. Bununla birlikte Kadrocuların eli oldukça zayıftı, zira iktidar sahiplerinin böyle bir talebi olmadığı gibi, zaten bu konuda kendilerini yetkin görüyorlardı. Nitekim sadece Kadro hareketi değil, birçok örnekte açıkça görülen olgu, aydın inisiyatifinin iktidar nezdindeki değerinin kendisine biçilen role uygunluğuyla

³⁸⁷ A.e., s.30.; Said'in verdiği bu örneği Yakup Kadri de çeşitli defalar tekrar etmişti.

³⁸⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Unutulan Bir Misal”, *Ulus*, 31.01.1959, s.1.3.

³⁸⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Fikir Hürriyeti ve Devlet”, *Ulus*, 04.10.1960, s.1, 5.

ölçüldüğü şeklindedir. Neyse ki, Yakup Kadri'nin, Kadrocuların veya en geniş anlamıyla Yeni Osmanlılardan başlayan aydın etkinliğinin devletle iç içe olmaya zorlayan faktörlerini tartışmak için Yakup Kadri'nin deneyimleri, tanıklıkları ve yazıları muazzam bir veri kaynağı sunmaktadır.

O halde şunu sormak gerekir: Yazıları ve eserleriyle kültürel alanın dominasyonu ve politikaya etki etmeleri gibi bir yol aydınlar için neden tek yol değildi? Politikacıları etkilemek için neden onlara bu kadar yakın durmak zorunda hissetmişlerdi? Aydınların, gücü elinde tutan siyasal erkin bu kadar yakınında olmanın ona göbekten bağlı olmaya ve ondan bağımsız düşünememeye yol açabileceği konusunda endişesi var mıydı? Yoksa Osmanlı-Türk aydını, kendi tasarılarını hayata geçirmek için iktidarın olanaklarından başka bir seçeneği olmadığı için mi bağımlılık ilişkilerini sorun etmiyordu? Kültürümüzün derinlerine işleyen Batı'yla karşılaştırma eğilimine başvurmak bu soruların yanıtları için kolaylaştırıcı olabilir. Zira modern Türk aydını tarih sahnesine çıktığında Batılı muadilleri uzun yılları aşan bir deneyime sahipti ve yetiştikleri politik, toplumsal ve kültürel alanda çok ciddi farklılıklar vardı. Batı Avrupa deneyiminde yüzyıllarca süren savaşlar ve çatışmalar nedeniyle aktörler, uzlaşmayı gerektiren konularda ödünleri vermeyi öğrenmişti. Bunun yanında her yöne yapılan eleştirilere karşı bir bağımsızlık kazanılmıştı.³⁹⁰ Batı'da eleştiri zincirlerinden boşalarak devlete, dine, toplumsal kurumlara, dolayısıyla her yöne ve her şeye yöneltilirken; Osmanlı-Türk aydınının eleştirisinin oldukça keskin sınırları vardı ve yirminci yüzyılın şafağı sökerken bile, meseleyi teknikle, fenle sınırlı bir ithalat olarak görüyordu.

Aydınlanma eksikliği ve entelektüel pusulasızlığın³⁹¹ yanı sıra işlevsel farklılaşma da başlı başına bir sorundu. İslam dünyasında entelektüellerin, bilim adamlarının ve yönetici kadroların “işlevleri”nin Batı'daki gibi kesin hatlarla belirlenmediğini söyleyen Daryush Shayegan'ın şu tespiti önemlidir: “*Toplumun 'mutsuz bilinci'ni temsil eden, epistemolojik statüsü eleştiri olup ayrı bir grup oluşturan entelektüel, bizim ülkelerde henüz görülmemiştir. Bundan ötürü özel bir*

³⁹⁰ Shayegan, **a.g.e.**, s.166.

³⁹¹ Aksakal, **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, s.66-69.

*statüden gerçekten yararlanamaz.*³⁹² Burada sözü edilen “özel statü”nün yokluğunun arkasında yer alan politik, ekonomik, tarihsel gerekçeleri vurgulamak gerekir, zira bu, Türk aydınının tarih sahnesine çeşitli handikaplarla çıktığını görmemiz açısından önemlidir. Modernlik öncesi geleneksel dönemde iktidarların etrafında kümelenmiş alimler ve sanatkârlar bu işbirliğinden geçimlik ve itibar elde ediyorlardı. Eserlerini hükümdarlara, aristokratlara ve hamilere atfediyorlardı. Haminin lütfuna mazhar olmayı amaçladıkları için de eserlerinde eleştiri değil, övgüler düzüyorlardı. İktidar sahipleri ile sanat erbabı ve fikir sahipleri arasındaki bu ilişki yüzyıllarca böyle sürmüştür ve bu ilişki, iktidarlar için her zaman en makbulü olmuştur. Fakat modernleşmeyle birlikte Batı’da bu ilişki dönüşmeye başlamıştı. En kısa haliyle ifade etmek gerekirse, matbaanın icadından sonra gelişen basın-yayın kapitalizmi sayesinde sanatçı ve aydınlar için yeni imkânlar ortaya çıkmıştı. Burjuva kentlerinde okur-yazarlığın artması ve kahvehane gibi kamusal mekanların insanları bir araya getirmesi yeni hedef kitlesi anlamına gelmekteydi.³⁹³ Artık aydınların yetişeceği bereketli alanlar saray çevresi veya soyluların himayesinden uzaktaydı.

Burada sözü edilen, devletin dışında ekonomik olanaklar yaratan burjuvazi ve kapitalist gelişiminin yokluğunda, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan modern Osmanlı – Türk aydınının doğuş yeri ise şaşırtıcı olmayan bir şekilde devlet daireleriydi. *Tercümanı Hakikat* gazetesini çıkaran Şinasi ve Agah Efendi aynı zamanda birer devlet memuruydu. Bunlara Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi’yi de eklemek gerekir. Aydınlar için geçimliklerini sağladıkları iki gelir kapısı olan devlet memuriyeti ve gazetecilik oldukça önemliydi. Bununla birlikte gazeteciliğin yarattığı kısmi ekonomik alan belli bir özerklik sağlasa da, istisnalar bir yana, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar esas geçimlik memuriyetle sağlanmaya devam etti.³⁹⁴ Gazete, roman, tiyatro eserleri ve şiirleri aracılığıyla fikirlerini ulaştırabilecekleri bir kamuoyu yaratmaya çalışsalar da, en kestirme yol olarak siyasal iktidarı etkileyip onun politikalarına yön vermek fikri aydınlarda daha baskındı. Burjuvazinin yokluğunda, merkeziyetçi devletin aktivizmi başvurulacak en önemli yoldu. Zaten bütün mesele

³⁹² Shayegan, **a.g.e.**, s.143.

³⁹³ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, İmge Yayınları, Ankara 2000, 4. Baskı, s.122-125.

³⁹⁴ Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, s.64.

devletin içinde bulunduğu durumun iyileştirilmesiyle ilgiliydi ve gecikmiş modernliğin yarattığı “telaş” içinde bir an önce alınması gereken tedbirler için bekleyecek zaman yoktu. Bununla birlikte Yeni Osmanlıların iktidara yön vermeye çalışma cüreti yeni bir şeydi ve iktidarın gazezini çekmekte gecikmemiştii.

Yeni Osmanlılar sürgünü tatsalar da muhalefeti sürdürdüler. Nihayet üst düzey askeri ve sivil bürokrasiyle işbirliği yaparak Abdülaziz’i tahttan indirdikleri gibi Kanuni Esasi ve Meşrutiyetin ilanına muvaffak oldular. Kısa bir süre sonra tahta çıkardıkları II. Abdülhamid tarafından tasfiye edildiler ve böylece Sultan uzun yıllar sürecekt iktidarını kurdu. Bununla birlikte her ne kadar kolaylıkla tasfiye edilse de, aydın etkinliğini yabana atmamak gerekir. Zira kültürel ve entelektüel alandaki etkisi, aydın için iktidarın sansür veya baskıyla önleyemeyeceğı alanlar açıyordu. Fransız Devrimi’nden önce ülke dışında basılan metinler ülkeye girip kraliyetin sonunu hazırlarken, yüz yıl sonra Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin metinleri de posta teşkilatı sayesinde gizlice İmparatorluğa sokulup insanlara ulaşıyor ve II. Abdülhamid’in iktidarının altını oyuyordu. Dolayısıyla aydın-devlet ilişkisinin son derece eşitsiz olduğı açıksa da, önce Yeni Osmanlılar ve daha sonra Jön Türkler, muhalefet ettikleri sürede yayınlarıyla harbiye ve tıbbiye mekteplerindeki öğrenciler içinde etkili olmuşlar ve bu yolla iktidarı değıştirecek bir gücü yaratmışlardı. Bu ciddi bir başarıdır ve aydınların sanıldığı kadar güçsüz olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla her ne kadar çok güçlü olsa da devletin “kadir-i mutlak” olmadığını da altını çizmek gerekir. Nitekim aşağıda da görüleceğı Cumhuriyet döneminde de Tek Parti rejiminin veya daha sonraki dönemde muhalif aydınların karşılaştığı hapis, sürgün gibi cezalara ve karalamalara rağmen entelektüel ve kültürel alanda izleri silinmeyecek ölçüde yer edindikleri son derece açıktır.

2. Aydınların Düşü: Devlete Kapılanmak

O halde bu ilişkide keskin sınırları olmayan bir bağımlılık söz konusudur. Bu bağımlılık ilişkisini karmaşıklaştıran şey, aydınların devlete ve özellikle devlet mansıplarına olan büyük zaafiydi. Burada öncelikle Yakup Kadri’nin yazıları ve tanıklıkları üzerinden bu konuda ne düşündüğüne yer vermek ve daha sonra bu düşüncelerinin kendi yaşamında nasıl bir yer edindiğini anlamak gerekir. Yakup Kadri,

Gençlik ve Edebiyat Hatıraları’nda büyük edebiyatçıların devlete kapılanma sevdasında olduklarına değinerek zihniyetlerini mükemmel bir şekilde ortaya koyuyordu. Ona göre bunlar “büyüklük” vasıflarını, sanatçılıklarından çok devlet makamlarıyla ölçüyorlardı. Namık Kemal’in memuriyetten her azledilişinde “Çekildik izzet-i ikbal ile bâb-ı hükümetten” dediğini, fakat içten içe kan ağladığını anlatır. Bu yüzden devlet memuriyetine yeniden getirildiğinde “feragat ve istiğna” eseri göstermediğini belirtir.³⁹⁵ “*Türk milletinin bu en büyük ihtilalci şairi, zalim hükümdarın kendisine verdiği rütbeyi fahrile kabul edecektir. Adi ve ahlâksız sadrazamın tayin ettiği memuriyete koşup gidecektir.*”³⁹⁶ Namık Kemal’in kapıldığı ihtirastan Dr. Rıza Tevfik de yakasını kurtaramaz. Nitekim Yakup Kadri, onun şair olarak övüldüğünde yüzünü ekşittiğini, filozofluğunu öne çıkarmak istediğini belirtir. Cenap Şahabettin için ise “*Her Osmanlı aydını gibi gözünün devlet kapısında olduğunu inkâr edemem*” der. Bir diğer çarpıcı örnek şair Tevfik Fikret hakkındadır. Tevfik Fikret, Galatasaray Lisesi müdürlüğünden alındıktan sonra yerine matematikçi Salih Zeki getirilmişti. Yakup Kadri, devrin Maarif Nazırının, “Bir şair yerine bir alim getirmekle fena mı ettik” sözleri üzerine Tevfik Fikret’in ateş püskürdüğünü, *Tanin* gazetesine “Bundan böyle benim irfanım ‘terk-i tabiiyet’ etmiştir” beyanatını verdiğini ve Robert Koleji’nde öğretmenliğe geçerek son yıllarını “memleketine küskün olarak” yaşayıp kahrından öldüğünü söyler.³⁹⁷

Aydın, devlet adamlığı dururken sadece şair ve edebiyatçı olmakla yetinmeyi kendine yediremiyor gibidir. Yakup Kadri, anılarında Ahmet Haşim’in, kendi neslinin “en emsâlsiz fikir ve sanat adamlarından” biri olarak görülmesine rağmen bu “büyük ve mühim mevki”nin ona niçin kâfi gelmediği sorusunu sorar: “*Haşim kendisine bir mevki isterken, en ziyade resmi şerefleri düşünürdü. Bu, şarklı ruhuna mahsus tedavi kabul etmez bir hastalıktır.*”³⁹⁸ Yakup Kadri, bir dönem yakın arkadaşı olan Yahya Kemal’in aynı hastalığa kapıldığını ve devlet büyüklerinin kendisine bir devlet ve siyaset adamı olarak değil de, yalnız şairliğine değer vermesinden şikayet ettiğini belirtir. Ayrıca onun, “*Bu memlekette bir defa adın şaire çıkmayagör. Seni hiçbir devlet*

³⁹⁵ Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.161.

³⁹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 1. Baskı, s.27.

³⁹⁷ Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s.159.

³⁹⁸ Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim*, s.27.

makamına layık bulmazlar diyordu. Vatan ve millet yolunda ettiğin tüm mücahedelerin hepsini alıp bir yana atarlar.” dediğini ve kendisinin Milli Mücadele döneminin fikir cephesini tutanlardan biri olduğunu hatırlayan tek bir devlet ricali olmadığından yakındığını anlatır.³⁹⁹ Dahası, Hariciye Vekili Tevfik Rüstü’nün, bu sızlanmalar üzerine “Kardeşim Kemal, Milli Mücadele’ye katılmış binlerce münevver çıkabilir ama, hiçbirisi senin gibi büyük bir şair olduğunu iddia edemez” cevabını verdiğinde Yahya Kemal’in daha da sinirlenip onunla selamı sabahı kestğini söyler.⁴⁰⁰

Bir yanda Namık Kemal gibi Cumhuriyetin kurucularını etkilemiş bir fikir ve eylem adamının, diğer yandan Tevfik Fikret ve Yahya Kemal gibi büyük şairlerin devlet mansıplarına yönelik bu hevesi siyasal iktidarın da yararlanacağı ciddi bir zaafı ve bu durum, Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerden Cumhuriyet aydınlarına bir süreklilik arz etmekteydi. Yukarıda da görüldüğü gibi ekonomik anlamda alternatiflerin kısıtlı olduğu bir ortamda, aydınlar için sağladığı ekonomik olanaklar ve devlet makamlarının sağladığı “itibar” ve gücün etkisine kapılmak anlaşılır bir şeydi. Ticaretin ve özel teşebbüsün daha çok gayrimüslimlerce yürütüldüğü bu dönemde devlet memuriyeti Müslüman nüfusun arzuladığı bir şeydi. Zira “Biz, öteden beri, sırtımızı devlete dayayarak yaşamağa alışmış insanlarız. Devletin nüfuz ve himayesi dışında kaldık mı, ne yapacağımızı şaşırırız.” Yakup Kadri sadece memurların değil, avukat, doktor ve mühendis gibi serbest meslek sahiplerinin de arzusunun olduğunu belirtir.

“Yüksek rütbesi veya resmi sıfatı olmayan alime gelince kendi söyler, kendi dinler bir acayip adam haline girerdi. Nice şair ve muharrirleriniz ancak Saadetlû ve Utufetlû unvanını taşımağa başladıktan sonra şöhret ve itibara ermişlerdir. Meşrutiyet devrinde hiçbir şey değişmedi. Eğer, Ziya Gökalp Merkezi Umumi Azası olmasaydı milliyetçilik ve inkılapçılık yolundaki büyük hizmetlerini görmeğe imkân bulamayacaktı.”⁴⁰¹

Haliyle böylesine toplumsal ve ekonomik bir zihniyetin var olduğu bir yerde muhaliflik de güç bir işe dönüşmekteydi. Bu anlamda, özellikle II. Abdülhamid

³⁹⁹ Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s.159.

⁴⁰⁰ A.e., s.159.; Bir vakitlerin ünlü romancısı Mehmet Rauf’un sağ koluna inme inmişti. Ankara’dayken yardım etmeleri için Yakup Kadri, Ruşen Eşref ve Falih Rıfkı’ya mektup yazmış ve her üçü İsmet Paşa’ya, yani devlete başvurmuştu. Neyse ki, son günlerini nispeten bir rahat içinde geçirmesi sağlanmıştı. A.e., s.21.

⁴⁰¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Politika ve Menfaat”, **Ulus**, 15.03.1958, s.3.

muhalif aydınların zaaflarından yararlanmayı iyi bilmişti. Şerif Mardin'in belirttiği gibi, “*Yeni Osmanlıları yıkmış olan dedikodu-kompromi [iktidarla uzlaşma]-devlet mansıbına göz dikme*” sorunu Jön Türkler arasında da çok yaygındı. Bununla birlikte Jön Türkler, Yeni Osmanlılara göre fikir ve eylem düzeyinde daha radikal bir çizgiye gelecekti. Jön Türklere bir ölçüde radikal bir nitelik veren Ahmet Rıza'nın pozitivist fikirleriydi. Fakat asıl farklılık eylem düzeyinde ortaya çıkmıştı. Jön Türklerin fikirlerinden etkilenen ve Jön Türk hareketine bir dereceye kadar “ihtilalci” nitelik veren 1905 sonrasındaki komitecilikti. Nitekim 1908 devrimini eylemselliği göze alan kişilerce gerçekleştirilmişti.⁴⁰²

Daha önce de belirtildiği gibi Yakup Kadri, henüz lise öğrencisiyken Namık Kemal'in kitabını okuduğu için öğretmeninin hışmına uğramış, kısa bir süre sonra gittiği Mısır'da Jön Türklerle tanışmış, onlara kuryelik yapmış ve ardından Meşrutiyetin ilanından birkaç ay önce İstanbul'a gelmişti. Yakup Kadri bu dönemde Hürriyet kahramanlarının yeni politikacılara dönüşümünü izlerken, komitacılığı siyasete taşıdıklarını, eski baskıcı rejimi aratmayan bir yönetimi tesis ettiklerini görmüştü. Yakup Kadri, daha sonra Cumhuriyetin kadrolarının da çok partili demokrasi hakkındaki şüphelerini besleyecek olan, II. Meşrutiyet döneminin olaylı seçimleri, parti kavgaları, siyasi cinayetleri, kısacası şiddetin eksik olmadığı ve siyasal iktidarın “kötü” alışkanlıklar edindiği sorunlu bir “demokrasi” deneyimine tanıklık etmekteydi. Bununla birlikte iktidarın bütün baskılarına rağmen bu dönemde güçlü bir muhalefet olgusu vardı. Meşrutiyeti getiren ve onun temsilcisi ve koruyucusu gibi görünen İttihat ve Terakki Fırkası, önce Osmanlı Ahrar Fırkası (Kur. 1908), ardından Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Kur. 1911) ile büyük bir çekişmesi içindeydi. Bu çekişme İttihatçıların, 1913 yılındaki Babıali Baskını'yla iktidarı tamamen ele geçirmesine kadar devam etti. Bu dönemdeki güçlü muhalefetin varlığı, iktidarın baskılarına karşı dönemin basını ve aydınlarına belli ölçülerde bir manevra alanı bırakıyordu.

Yakup Kadri, bu dönemde İttihat ve Terakki'nin aydınları kendi yanına çekme çabaları karşısında kendisinin, Ahmet Haşim'in ve Refik Halid'in direndiğini

⁴⁰² “Böylece imparatorlukta ‘komiteci aydın’ – ‘fikir aydını’ şeklinde iki küme belirdi. Atatürk'ün başarısı, bir bakıma bu iki grubu birleştirebilmiş olmasındandır.” Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, s.54.

belirtir.⁴⁰³ Özellikle Refik Halid tam bir İTF muhalifiydi ve İttihatçıların iktidarı tamamen ele geçirdiği 1913 yılında diğer muhaliflerle birlikte Sinop’a sürgüne gönderilecekti.⁴⁰⁴ Yakup Kadri ise politikaya uzak durmaya çalışıyor ve sanatın, sanat için icra edilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Ferdiyetçiliği öne çıkardığı bu dönemdeki çeşitli eserlerinde toplumun birey üzerindeki baskısına yer veriyordu. Daha önce de belirtildiği gibi Balkan Savaşları ve Cihan Harbi onu toplumcu ve milliyetçi bir çizgiye çekecekti. Kalemını ideale vakfeden Yakup Kadri, bu çizgiye aykırı duran Serveti Fünuncuları ve daha önce kendisinin de mensubu olduğu Fecri Atı Topluluğunun yazarlarını topa tutacaktı. Yine daha önceleri kendisine toplum için yazması için baskı yapanları eleştiren ferdiyetçi Yakup Kadri, artık toplumcu kimliğiyle bu kez ferdiyetçi sanatçıları eleştirecekti. Cumhuriyet kurulduktan sonra da bu tutumunu sürdürdü. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde aydın-devlet ilişkisi, yeni rejimin ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda çeşitli farklılıkları içermekteydi.

3. Aydın Göreve!: “Büyük İnkılap” İdeali

Cumhuriyet döneminde, Büyük Devletlerle yarı – bağımlılık düzeyinde ilişkileri olan Osmanlı’nın aksine bağımsız ve eşit bir statüye sahip bir devlet vardı. Kuşkusuz güç ilişkileri nedeniyle eşitsizlik hala devam ediyordu. Ancak tam da bu yüzden siyasal bağımsızlığın sürdürülmesi için ekonomik bağımsızlık ve toplumsal bir ilerlemeyi sağlamak şarttı. Yeni devletin temel siyasal görüşü Fransız Devrimi’nin “düzen ve ilerleme” mottosunda vücut buluyordu. Kişisel iktidar yerine yasanın hâkim olduğu kurumsallaşmış bir düzen kurmak öncelikli hedefti. Bu yüzden Milli Mücadele’nin başından beri hâkimiyetin millete ait olduğu vurgulanmış ve bunun siyasal temelleri atılmıştı. Rousseau’nun genel irade görüşü ve kuvvetler birliği ilkesi TBMM’nin kurumsal yapısında ve 1921 ve 1924 Anayasalarında etkili olmuştu.⁴⁰⁵ Genel iradenin sahibi milletti ve onun temsilcisi olan TBMM en yüksek güç haline getirilerek Padişahın ve Halifenin akıbetini belirleyecek bir güç haline gelmişti. Kuvvetler birliği ilkesiyle, II. Meşrutiyet dönemindeki gibi parti çekişmeleri ve hizip

⁴⁰³ Bkz. Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, s.34, 58.; Yücel, **a.g.e.**, s.66.

⁴⁰⁴ Yenal Ünal, “Refik Halid Karay”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-halit-karay-1889-1965/>.

⁴⁰⁵ Zafer Toprak, **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**, s.22.

kavgalarının önüne geçilmek isteniyordu.⁴⁰⁶ Esasında Mustafa Kemal ve ona yakın isimler köklü inkılapları hayata geçirmek için uygun koşulları oluşturmaya çalışıyordu. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.” ilkesi, Metin Heper’in de belirttiği gibi, egemenliğin kime ait olduğuna değil, kime ait olmadığına atıf yapıyordu. Buna göre egemenlik padişaha veya bir zümreye ait değildi, fakat belli bir olgunluğa erişene kadar halka da ait değildi. Şimdilik onun temsilciliğine soyunan yönetici seçkinlere aitti ve halk yeterli düzeye geldiğinde bu hak kendisine verilecekti.⁴⁰⁷ Genel irade veya Türk siyasal hayatında yer edindiği şekliyle “milli irade”, özellikle söylem düzeyinde her şeyin üstünde tutulurken, herhangi bir muhalefet girişimi bu iradeye karşıymış gibi algılandı ve bununla suçlandı. Nitekim millet adına yönetme vekaletinin kendisinde olduğu gerekçesiyle, iktidarın, muhalefetin genel irade adına alınan kararlara uyması gerektiğini söyleyen anlayışı adeta kurumsallaştırmıştır.⁴⁰⁸ Bu birçok alanda hükümetlere etkin bir güç olanağı sağlarken muhalefet çok daha fazla baskı altında kalacaktır.

Milli Mücadelenin başından beri TBMM’de var olan güçlü bir muhalefet, yeni inşa sürecinin hızlandırılması noktasında bir engel olarak görülüyordu. Kısaca özetlemek gerekirse, 1923 yılında Meclis, ikinci kez seçime giderek inkılapçıların ağırlıklı olduğu bir görünüm kazandı. Ancak Cumhuriyet ilan edildikten sonra, 1924 yılının sonunda Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi önemli isimler bir araya gelerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) adı altında bir muhalefet partisi kurdu. 1925 yılında çıkan Şeyh Sait Ayaklanması muhalefeti tasviye etmek adına gerekli konjonktürü ve dolayısıyla yasal zemini sağladı. Böylece İsmet Paşa’nın başkanlığındaki hükümet Takrir-i Sükun Kanununu çıkardı. Kanun, TpCF’nin kapatılmasına olanak sağlamakla kalmadı, aynı zamanda basına sansürü getirdi. Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri devrimler hayata geçirilirken tepkilerin sindirilmesinde etkili oldu. 1926 yılında İzmir Suikasti olayından sorumlu tutulan İttihatçıların tasfiyesiyle birlikte Tek Parti rejiminin tesisi sağlandı. 1927 yılında Atatürk’ün Mecliste okuduğu nutuk bunun ilanıydı. Daha sonra *Nutuk* (veya *Söylev*)

⁴⁰⁶ Toprak, **a.g.e.**, s.30.; Metin Heper, **a.g.e.**, s.106.

⁴⁰⁷ Heper, **a.g.e.**, s.95.

⁴⁰⁸ Aksakal, **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, s.53.

başlığıyla kitaplaşan bu konuşmaları tarih yazımına da yön vermeyi amaçlayan bir anlatıydı.⁴⁰⁹

Cumhuriyetin yönetici seçkinleri, üstlendikleri tarihsel misyon nedeniyle demokrasiyi ileri bir tarihe ötelemişti. Birlik ve uyum içinde çalışmayı, kalkınmanın ve ilerlemenin anahtarı olarak görüyorlardı. Söylem ve eylem düzeyinde tezahür eden bu görüş, kendi içinde çelişkiler barındırıyordu. Sanayileşmek gerekiyordu, fakat sanayileşmenin olası sonuçları olan kente göç, sınıf ayrımları ve toplumsal hareketliliklere karşı ciddi şüpheler de vardı. Bunun yerine Gökalp'in sınıfsız bir toplum ve dayanışmacı görüşü benimsenmişti. Buna eşlik eden yoğun bir köycü söylem de köylüyü köyde tutmayı öncelikli hedef olarak görüyordu.⁴¹⁰ Bu görüşler 1930'lardaki politikalara ciddi ölçüde yansdı ve Tek Parti rejiminin kontrolü daha sıkı ele almasına yol açtı. Nitekim inkılapların halk tarafından benimsenmesi ve iktidarın toplumsal bir tabana yayılması için sadece hükümetin belirlediği kanalların kullanılması fikri benimsendi. Bu amaçla Halkevleri (1932) kurulurken, 1931 yılında Türk Ocakları, 1935'te Türk Kadınları Birliği ile Mason Locaları, 1936'da Talebe Birliği ile Türk Spor Kurulu kapatıldı.⁴¹¹ Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılması, kadınların seçme ve seçilme olmak üzere tüm hakları elde ettikleri gerekçesine dayanıyordu. Bütün bu otoriterleşme ve müdahaleciliğe rağmen devletin organizasyonel kapasitesi zayıftı ve Kemalist elitlerin kitlelere karşı ciddi şüpheleri vardı.⁴¹²

Böylesine bir seferberlik ortamında Tek Parti rejiminin aydınlardan önemli beklentileri vardı. Her şeyden önce Kemalizmin seçkinlerin ideolojisi için çaba sarf ediliyor ve aydınları da etrafına toplayan Çankaya sofrası bir bakıma bu işlevi görüyordu.⁴¹³ Çünkü geleneksel değerlerin güçlü bir şekilde kök saldığı topluma yeni

⁴⁰⁹ Bu paragrafta özetlenen konular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Tek Parti İktidarının Kurulması**.

⁴¹⁰ Bkz. Asım Karaömerlioğlu, **Orda Bir Köy Var Uzakta**, s. 53, 100, 167, 168.; Arzu Öztürkmen, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, s.95-96.

⁴¹¹ Tanıl Bora, **Cereyanlar**, s.137.; Y. Doğan Çetinkaya, "Orta Katman Aydın ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi", s.100.

⁴¹² Berk Esen, a.g.m., s.605; Bora, a.g.e., s.141-142.

⁴¹³ Heper, a.g.e., s.111.; Ayrıca bkz. Asım Karaömerlioğlu, "Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık", s.166; Y. Doğan Çetinkaya, a.g.m.

değerler getirmek ve gelenekten kopuşun sancılarını dindirmek için hükümetin gücünden daha fazlasına ihtiyaç vardı. Zira Cumhuriyetin tarihsel görüşünün ve milli kimlik siyasetinin halk tarafından benimsenmesi için kültürel alanda da iktidar kurmak gerekiyordu. Edebiyata veya en geniş anlamıyla kültüre yatırım yapmak önemlidir, çünkü bu, iktidarın otoritesini estetize ederek onun içselleştirilmesine olanak sağlar. Modernleşme geçmişle bugün arasında bir kopukluğa neden olduğundan, “idealize edilmiş bir gelenek deneyimini” kolaylaştırması ve milli kültürün icat edilmesinde araçsal role sahip olması nedeniyle edebiyat kanonuna başvurulur.⁴¹⁴

Gregory Jusdanis’in dediği gibi “*Edebiyat kanonu bir anlatılar toplamı olarak, bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan hikâyeler toplamıdır. Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür, onun geçmişinin, şimdisinin ve bugünün hikâyesini anlatır.*”⁴¹⁵ Ayrıca köklü devrimlerin zaman zaman yarattığı “şiddet” ortamının hafızalarda kötü bir şekilde yer edinmesini önlemek ve böylece toplumda oluşturulmak istenen birliğe engel olmaması için büyük idealleri içeren bir anlatı halinde sunulması önemliydi. Bu anlatı, iyi ile kötüyü net bir şekilde birbirinde ayıran, ahlâki önermeleri olan pedagojik eserlerin aracılığıyla kültürde yer edinmeliydi. Kemalist aydınların birçok romanında halkı aydınlatma çabasındaki aydın, subay veya öğretmen kahramanlar ilericiliğin, onlara engel olmaya çalışanlar ise gericiğin temsilcisiydiler. Birinciler iyi ve idealist kişilerdi. İkinciler ise genellikle kötülük düşünüyorlardı. Gerçek hayatın karmaşıklığını ve çelişkilerini göz ardı eden bu eserler için sadece iyi ve kötü vardı, ortası yoktu. Yakup Kadri’nin, bu sınırlarını belirginleştiremeyen *Sağanak* adlı tiyatro eseri, Darülbedayi’de üç kez sahnelendikten sonra yasaklanmıştı.⁴¹⁶ Yakup Kadri, oyunda inkılabın akislerini incelerken, inkılabın bir aileyi siyaseten parçaladığını ortaya koymuş ve inkılap karşıtı olan karakterlerin görüşlerini olduğu gibi yansıtmıştı. Oyun dikkatle incelendiğinde inkılapçı Eşref Beyin öne çıkarıldığı ve inkılap karşıtı olan Afif Molla ve Lütfi Bey’e neredeyse hiçbir

⁴¹⁴ Jusdanis, **a.g.e.**, s.93.

⁴¹⁵ **A.g.e.**, s.86-87.

⁴¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “*Sağanak*”, **Tiyatro Eserleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 1. Baskı, s.51-93. Bu kitabın sonunda Metin And’ın “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Sağanak*’ı” başlıklı yazı bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Kaya İmrag, “İnkılap Günlerinde Bir Piyes: *Sağanak*”, **Mesele Kitap**, <https://www.mesele121.org/inkilap-gunlerinde-bir-piyes-saganak/> , Erişim Tarihi, 09.05.2024, 17.40.

iyi özellik atfedilmediği görülecektir. Bununla birlikte izleyicinin muhaliflerin görüşleriyle empati kurabileceği düşünülmüş olmalıdır.

Çankaya sofrasının müdavimleri haline gelen birçok aydın, eserlerinde Cumhuriyetin ideolojik görüşünün yanında, tarihsel görüşüne de yer verdi. Bu eserlerin en tipik örneklerinden biri olan Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi* (1927) romanı, II. Meşrutiyet dönemini konu alır ve özellikle İttihat ve Terakki Fırkası'nın sert bir eleştirisini yapar. Bu yönüyle kurgusal bir eserden çok bir tarih kitabını andıran romanın, İttihatçı muhalefetin tasfiye edildiği İzmir Suikasti olayından bir yıl sonra yazılması tesadüf değildir. Aynı yıl Mustafa Kemal, Mecliste verdiği meşhur söylevinde yeni dönemi, Tek Parti rejimini ilan ediyordu. Yakup Kadri, başlıca eserleri *Sodom ve Gomore*, *Yaban*, *Ankara* romanlarında ve gazete ve dergi yazılarında bir “tarihsel sorumluluk” misyonu ile hareket ediyordu. Bu yüzden aydınların “görev” bilincinin en çarpıcı ifadesinin yine onun sözlerinde tezahür etmesi şaşırtıcı değildir. “Müstakil bir sanat ancak müstakil bir vatanda söz konusu olabilir.” diyen Yakup Kadri'nin yaklaşımı, sadece sanat için değil, fikir özgürlüğü ve politik aktivizm için de geçerliydi. O halde bir romancı ve aydın olarak Yakup Kadri için sanatın ve eleştirinin “ikincil” önemde olduğunu söylemek mümkündür. Aslolan misyondur ve bunun önüne hiçbir şey konulamaz. Bu, Cumhuriyetin kurucuları ve aydınlarının görüşüdür. Falih Rıfkı Atay da bu görüşü çok kesin bir şekilde dile getirmiştir. “*Ben, san'atkârlık iddiasını bıraktım. (...) Ben, gerçekten dava adamıyım. Sanatı, edebiyatı, makaleyi, gazeteyi, mecmuayı, seyahati, her şeyi davama yettiği kadar alırım; o kadar kıymet veririm.*”⁴¹⁷

Tek Parti rejimiyle iç içe olan aydınlar Kemalizmi ilerici, bilimsel, eşsiz bir hareket ve ideoloji olarak görüyorlardı. Bu yüzden samimi bir şekilde destekliyorlardı. Yıllar sonra yazdığı yazıda “dünyada uyuşmaları ve bir arada yaşamaları en müşkül sosyal unsurları olan fikir adamları ile politikacıları olduğunu söylüyordu. Bunların birbirlerini tanımazdan geldiğini aydınların politikacıları şarlatan, demagog, bilgisiz, görgüsüz olarak görürken, politikacılar aydınları “lüzumsuz birer süs” gözüyle baktığını söylüyordu. Fakat şu şerhi düşüyordu: “Büyük inkılap veya ‘ıslahat’ devirleri

⁴¹⁷ Aktaran Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Kıssa ve Bir Hisse”, **Kadro**, s.26.

haricinde bu iki zümrenin yanyana yürüdükleri bile görülmez.”⁴¹⁸ O halde bu karşılıklı bağımlılık ilişkisinden kaynaklanan bir iş birliğiydi. Diğer yandan kendi tasarılarını hayata geçirmek için iktidarı etkilemeye çalışıyorlardı. Bunu bazen Mustafa Kemal’e yakın durarak bazen de Kadrocuların da yaptığı gibi onun izniyle bir hareket oluşturarak yapmaya çalışıyorlardı. Fakat bütün bağımlılıklarına rağmen sınırlar belirgindi ve iktidarın esas sahibi yönetici seçkinleri yeri geldiğinde bu sınırları hatırlatmaktan geri durmuyorlardı. İktidarın aydınlara ihtiyacı olduğu doğrudur, fakat bu karşılıklı bağımlılık ve çıkar ilişkisinde eli zayıf olan aydınlardı. Yönetici seçkinler için akıl danışılacak merciler olmaktan ziyade, işlevsel açıdan iktidarın kültürel alanda etkili olmasını sağlayacak araçsal bir role sahiplerdi. Bu yolla kontrol altında tutulmaları da kolaylaşıyordu. Bu haliyle son derece karmaşık görünen aydın – devlet ilişkisi hem gönüllülük hem de zorunluluk esasına dayanıyordu. Aydın içinden geçilen önemli bir süreçte, iktidarla birlikte hareket etmeyi gerekli görüyor ve kendi etkinliğini gönüllü olarak sınırlıyordu. Böylece entelektüel ve sanatsal faaliyetlerini “yararlılık” ölçütüne indiriyor, kendisini süresi belli olmayan bir görevi gerektiren bir “seferberliğe” hapsediyordu. Görev tanımı beliydi, fakat görev süresinin ne zaman biteceği tam bir muammaydı.⁴¹⁹

Elbette ki bu durum eleştirinin olmadığı anlamına gelmiyordu. Yukarıda da görüldüğü gibi Yakup Kadri, *Milliyet* ve *İnkılap* gazetelerinde çeşitli eleştiriler dile getiriyordu. İnkılapların yerleşmediğinden bahsediyor ve ne yapılması gerektiği konusunda çeşitli önerilerini gazete sayfalarında sıralıyordu. Serbest Fırka’nın kurulması sırasında ve sonrasında yazdığı yazılarda CHF’nin teşkilat yapısı, politikaları ve bürokrasinin yarattığı engellere yönelik eleştiriler dile getiriyordu. Fakat bu eleştirileri inkılapların yerleşmediğini gören diğer Partililer arasında da ifade ediliyor ve 1930’ların başları, bu sorunlara dair çözüm arayışlarıyla geçiyordu. Dolayısıyla bu eleştiriler iktidarın içinden ve iktidarın makul gördüğü bir şekilde yapılıyordu. Çünkü Yakup Kadri ve kuşağı çoğunlukla CHF milletvekili veya devlet memuruydu, iktidarın belli ölçülerde izin verdiği alanda eleştirel bir tutum

⁴¹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Fikir Hayatı ve Politika”, *Ulus*, 01.02.1958, s.3.

⁴¹⁹ Bu durum demokrasi fikrine yönelik şüphecilik ve herhangi bir muhalefete sert reaksiyonların siyasal kültüre yerleşmesinde etkili olmuştur.

sergileyebiliyorlardı. Bu eleştirelilik kısmi olarak farklı seslerin duyulması ve kontrollü de olsa düşünce ikliminin yaratılması için önemliydi. Bu tutum Atatürk'ün CHF'ye rağmen halkın demokrasiye alışması ve sesini iktidara duyurması için Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurması, 1931 yılında Meclis içinde muhalif bir grup oluşturması, Başvekil İnönü'ye rağmen Celal Bayar'ı İktisat Vekili yapması, Recep Peker ve özel sektöre rağmen Kadro dergisinin çıkarılmasına izin vermesi gibi belli ölçülerde farklılıklara alan açmasında açıkça görülmektedir. Bununla birlikte bu alan oldukça riskli bir zemine sahipti ve bu risk, örneğin SCF'nin kelebek ömürlü olmasına neden oluyordu. Nitekim muhalif olmamalarına rağmen Yakup Kadri, Şevket Süreya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev ve Burhan Asaf'la birlikte kurduğu Kadro hareketi de aydın etkinliğinin politik sınırlarını test edecek, iktidarın nihai karar verici olduğu bu alanda çok da şanslarının olmadığını görecektlerdi. Kadrocular ideoloji yapma işini siyasal iktidardan izin alarak yapmaya çalışmışlardı, fakat aydın – devlet ilişkisi öylesine eşitsizdi ki, bu uzlaşmacı tavır bile yeterli olmamıştı.

Her şeyden önce Kadroculardan hiçbiri teorisyen değildi ve fikirleri yönetici seçkinlere pek de yabancı değildi. Altını çizmek gerekir ki, Tek Parti rejiminin esasında ideologlara ihtiyaç duyduğu yoktu. Zira Çankaya'da “aydınlanmış” bir devlet başkanı oturuyordu ve diğer yönetici seçkinler de kendilerini ideoloji konusunda yeterli görüyorlardı. Bu anlamda Recep Peker'in Kadroculara yönelik tutumu birçok yönden açıklayıcıdır.⁴²⁰ Peker, Yakup Kadri'ye Parti adına ideoloji yapma hakkını kimden aldıklarını sormuş, gerektiği takdirde bunu kendilerinin yapacağını söylemişti. Avangart olunacaksa eğer, kendilerinden daha ileri avangart kim olabilirdi? Kadrocuların, Peker engelini Atatürk ve İnönü'nün iznini alarak aşmaları, kendilerine biçilen rolün üstüne çıktıkları gerçeğini değiştirmiyordu ve buna yönelik müdahalenin sinyalleri Kadro'nun ilk sayılarından itibaren görülmeye başlamıştı. Kadrocu aydınların görüşleri, yukarıda yer verildiği gibi, Recep Peker ve ona bağlı Fırka teşkilatı ile Celal Bayar'ın hükümet içinde temsil ettiği özel sektörün tepkisini çekmekte gecikmedi. Komünizm suçlamalarının da yöneltildiği Kadro hareketinin

⁴²⁰ On sekiz yıl boyunca Ankara Valiliği (1929-1946) yapan Nevzat Tandoğan'ın solcu öğrencilere söylediği şu sözleri de yönetici seçkinlerin “ben bilirimciliğine” iyi bir örnektir: “*Size ne oluyor; memlekete komünizm lazım olursa onu biz getiririz!*” Tanıl Bora, **Cereyanlar**, s.135.

sonu nihayet Atatürk'ün verdiği kararla geldi. Yakup Kadri'nin Tiran'a elçi olarak tayiniyle birlikte *Kadro* dergisi de yayın hayatına son verdiğini ilan etti.

4. Sürgün ve Kanon Bağlamında: Eşitsiz Bir Bağımlılık İlişkisinin Sınırları

Anılarında tayin edildiği Tiran ile Osmanlı devrinin sürgün yeri olan Fizan'da fonetik benzerlik kurması, Yakup Kadri'nin bu tayini bir sürgün olarak gördüğüne işarettir. Bir zamanlar Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin yaşamında eksik olmayan sürgün onun da kapısını çalmıştı. Yine de iktidara eklenmiş bir aydın için, özellikle politikanın merkezinden ayrılmak zor olsa da, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhalif aydınların durumuyla karşılaştırıldığında o kadar da dramatik sayılmayabilirdi. Namık Kemal, Ali Suavi, Agâh Efendi, Ziya Paşa, Mizancı Murat, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin istibdattan kaçarak sürgün hayatını yaşamışlardı. Yakup Kadri'nin akıbetine benzer bir şekilde memuriyet yoluyla sürgüne gönderilenler de vardı ve bunlar yine Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi müzmin muhaliflerin yanı sıra Şemsettin Sami, Ahmet Mithad Efendi ve Ebuzziya Tevfik gibi isimlerdi. Cumhuriyet döneminde ise İstiklal Marşı'nın şairi Mehmet Akif 1923 yılında gittiği Mısır'da 1936 yılındaki vefatına kadar sürgün hayatı yaşadı. Atatürk'le ters düşen Halide Edip 1924-1939 yılları arasında yurtdışında yaşadı. Refik Halid, 1922 yılından affedildiği 1938'e kadar Beyrut'ta sürgünde kaldı. Hüseyin Cahit de sürgünü tadanlardı, fakat Cevat Şakir Kabaağaçlı, namı diğer Halikarnas Balıkcısı "mavi sürgünü" en ikoniklerdendi.⁴²¹ Uzun yıllar süren hapiste yatan Nazım Hikmet, Moskova sürgününde öldü. Sabahattin Ali ise bir süre hapis hayatı yaşamış, komünistlik suçlamaları ve beraberinde gelen baskılar nedeniyle sürgünün kapısını araladığı Bulgaristan sınırında öldürülmüştü.

Tek Parti rejimi, birçok otoriter iktidar gibi muhalifliğe alan bırakmak istemiyordu. Sivil toplum kurumları, basın veya hükümet kontrolünde olmayan bir odak devrimlerin hayata geçirildiği bir dönemde sakıncalı görülüyordu. Hükümet

⁴²¹ Bkz. Aksakal, *Türk Politik Kültüründe Romantizm*, s.41-42.

aydınlardan uyumlu bir şekilde hareket etmelerini bekliyor ve yetişmiş insan kaynağı sınırlı olmasının da etkisiyle onları sistemin içinde tutmayı amaçlıyordu. Burada Yakup Kadri dışında Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev ve Burhan Asaf gibi diğer Kadrocu isimlerin eskiden komünist olduklarını ve bazılarının hapis yattıklarını, fakat hepsinin de daha sonra devletin çeşitli kadrolarında görevlendirildiklerini hatırlamak yararlı olabilir. Daha da önemlisi Kadro hareketinin sonrasında da bu isimlerin görevlerinde kalmaya devam etmiş olmalarıdır. Refik Halid'in sürgünün sonlandırılması ve Atatürk'ün ölümünün ardından İnönü döneminde kimi muhaliflerle veya siyasetle uğraşmayıp kenara çekilen bazı isimlerle bir tür "barışma" yoluna gidilmesi de rejimin tutumuna yönelik bir başka önemli göstergedir. Böylelikle Halide Edip'in de memlekete dönme vakti gelmişti.

Aydınların birer edebiyat ve şair olmaları göz önünde bulundurduğumuzda kanon tartışmasına değinmemek olmaz. Çünkü devlet, ülkenin edebiyat seçkisinde de belirleyici olmaya çalışmaktan geri durmayacaktır. Nitekim 1942 yılında CHP'nin düzenlediği roman yarışması bunun bu çerçevede düşünmek gerekir. Yarışmada birincilik ödülü Halide Edip'in *Sinekli Bakkal* (1936) adlı eserine verilirken, Kemalist yazar Yakup Kadri'nin *Yaban* (1932) romanı ikinci, Memduh Şevket'in *Ayaşlı ve Kıracıları* (1934) adlı eseri üçüncü olmuştu. 1938 öncesinde yapılsaydı roman yarışmasından yine bu sonuç çıkar mıydı?⁴²² Murat Belge'nin sorduğu bu soru başka soruları da beraberinde getirmektedir. Örneğin böyle bir ödülün siyaseten verilmesi eserlerin değeri hakkında ne söyleyebilir? Önemli bir kısmı aynı zamanda edebi yazar olan aydınların siyasetle ilişkilerinin, eserlerinin öne çıkmasında ne gibi bir etkisi vardır? Sözün kısası siyasal iktidarın edebiyat kanonunu belirleme noktasındaki rolü nedir? Gregory Jusdanis'in en yalın tanımıyla "*Edebiyat kanonu bir anlatılar toplamı olarak, bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan hikâyeler toplamıdır.*"⁴²³ Bu cemaat, ülkede herkesi birleştiren bir ulusal cemaat olabilir ya da bir toplumun içindeki farklı toplulukları tarif edebilir. Türkiye örneğinde, tüm toplumsal kesimleri geniş bir cemaat olarak ulusun etrafında birleştirmeyi amaçlayan

⁴²² Siyasal iktidarın kanon oluşturmadaki rolü için bkz. Murat Belge, "Türkiye'de Kanon", **Kitap-lık**, S.68, Ocak 2004, s.54-59.

⁴²³ Jusdanis, **a.g.e.**, s.86-87.

Kemalist iktidarın, ulusal anlatıya ve ideolojiye hizmet edecek bir kanon oluşturma çabası hep vardı. Bununla birlikte Kemalist anlatıya itirazları olan veya buna çeşitli şerhler düşen, tarihsel gelişmeleri farklı yorumlayan ve kendilerini kültürel ve ideolojik olarak farklı bir şekilde tarif eden toplulukların da kendilerine göre bir kanonu söz konusudur. Türkiye’de farklı toplumsal kesimleri ortak bir kültürel kamusal alanda buluşturmanın gücü ve siyasetin durmaksızın körüklediği kamplaşma nedeniyle ulusal bir kimlik oluşturulsa da, onun hemen yanı başında topluluk aidiyeti hep güçlü olmaya devam etti. Milli kimlik genellikle güvenlik ve dış politik meselelerde bütünleştirici olmakla birlikte, toplumsal ve ekonomik çıkarlar ve ideolojik ayrımlar çok geniş bir alanda belirleyici bir role sahipti(r). Böyle olunca Türk edebiyatında Kemalist, İslamcı, Türkçü/Turancı/Ülkücü, Marksist/Solcu olmak üzere farklı edebiyat kanonları da oluştu.⁴²⁴

Esasında kanonunu belirleyen iki ana merci olarak aydınlar, yazarlar, akademisyenler, gazeteciler, öğretmenler vs. edebiyat işleriyle yakın ilişkide olan profesyoneller ile halk veya toplum söz konusudur. Fakat devletin her alanı domine etmeye çalıştığı Türkiye gibi Batı – dışı ülkelerde siyasal iktidar da kendi beğenilerini ve ideolojisini dikte ettirmek adına belirleyici olmaya çalışan üçüncü bir merci olarak ortaya çıkar.⁴²⁵ Çünkü burjuvazinin ve gelişmiş dağıtım olanaklarının yokluğunda devlet ekonomik açıdan önemli bir aktördü. Bunun yanında sansür yasaları sayesinde basın ve yayın üzerindeki kontrol gücüne ve Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla temel eserlerin basımı, teşviki ve okullarda okutulması gibi olanaklara sahipti. Devlete edebiyat kanonunun oluşumunda güç veren bu olanaklar aydınların bağımlılığını da körüklüyordu. Bu konuda çok az şey Yakup Kadri’nin Maarif Vekili olması üzerine Hasan Âli Yücel’e yazdığı 10 Temmuz 1939 tarihli mektuptaki ifadeler kadar açıklayıcıdır. Daha önceki gazete yazılarında basım ve dağıtım teşkilatının gelişmiş olmamasından şikayet ederek bu alanda devlet tekelinin kurulmasını isteyen Yakup Kadri, Neşriyat Kongresi’yle (1939) bunu gerçekleştirmek üzere olduğunu düşündüğü Yücel’e “ikinci bir İbrahim Mütefferika da siz olacaksınız” der. Zira mevcut matbaa

⁴²⁴ Selçuk Çıkla, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 4, S.13-14, Yaz-Güz 2007, s.50.

⁴²⁵ Belge, a.g.m., s.55.

ve yayıncılığın durumu nedeniyle kitaplarını basmaya lüzum görmemeye başladığını, Falih Rıfkı'nın *Ulus* gazetesinde tefrika etmemiş olsaydı kendisinin son dört beş romanını yayımlamayı hatırından bile geçirmediğini söyler.⁴²⁶ Bu tarihe bakıldığında, sözünü ettiği romanlarının bugün Türk edebiyatının klasikleri haline gelen *Sodom ve Gomore*, *Yaban*, *Ankara* adlı eserlerinin olması, Yakup Kadri'nin o dönemde ne kadar karamsar olduğunu açık bir örneğidir. Eserlerinin parası geçinmeye yetmediği gibi neredeyse basılmaya bile lüzum görmez. Hasan Âli'ye yazdıklarını aynen buraya almak gerekir:

“Doğrusunu itiraf etmek lazım gelirse bunları biraz da maddi zaruret saikası ile neşretmiş bulunuyorum. Zira biliyorsunuz ki, bunlardan bir miktarını Halk Fırkası, bir miktarını da Maarif [Vekaleti] satın alıyordu. Bu suretle elime birkaç para geçiyordu. Ve bu nev [bu türlü] hakk-ı sükut [sus payı] sayesinde kitaplarımın hapsedilmesine göz yumuyordum. Daha doğrusu bu felaket bana vız geliyordu. Sahafların hakaretleri yüzünden muharrirlik şerefini rütbe kaybetmiştim, o kadar kanıksamıştım ki (hâlâ da öyleyim) eserlerim satılmış, satılmamış, okunmuş okunmamış vazifemde bile değildi. Yani mesleki namus namına hiçbir şeyim kalmamıştı. Bu halet-i ruhiyeyi bütün kalem arkadaşlarıma şamil olduğu için bir hususi itiraf addetmiyorum. Eğer bu (dégredation morale) in [ahlâki çöküntünün] aksini iddia edenler varsa (Türk muharrirleri içinde) bunlar ya mürai [iki yüzlü] ya birer ahmaktır.”⁴²⁷

Ülkenin en büyük romancılarından birinin sözleri bunlar. Elbette ki, Batı Avrupa'daki gelişimin böyle bir devlet aktivizmiyle meydana gelmediğinin gayet farkındaydı, fakat içinde bulunulan koşullar nedeniyle buna başvurmakta mecbur hissediyordu. Yoksa yetenekli ve seçkin bir yazar için eserini yazdıktan sonra basım ve dağıtım işlerine kafa yormak başka türlü izah edilemezdi. Bu mektuptan yirmi yıl sonra da karamsarlığını büyük ölçüde devam ediyordu. 9 Ocak 1961 tarihli bir yazısında fikir işçilerine teminat sağlayacak bir kanunun çıkması gereğinden söz ederken aynı sorunun devam ettiği anlaşılıyordu. Gazetecilerin durumu biraz düzelse de, aslında yüzyıldan beri “zeka ve bilgi sömürücüsü bir takım gazete matbaa ve basım evi sahiplerinin elinde” nice kurbanlar verdiklerini, son 50 yılda içlerinde Ahmet Rasim ve Mahmut Sadık gibi büyük edebiyatçıların da olduğu en az elli gazete

⁴²⁶ Canan Yücel Eronat, a.g.e., s. 52.

⁴²⁷ A.e., s.53.

yazarının ömürleri boyunca rahat yüzü görmeden, bir gazeteden diğerine savrulduğunu ve sonunda açlık ve sefalet içinde ölüp gittiğini yazıyordu.⁴²⁸

Bu durum devletin edebiyat kanonuna müdahale girişimleri için bir alan açmaktaydı ve Yakup Kadri'nin mektuptaki ifadeleri, eserlerinin bir kısmının Maarif Vekaleti ve Halk Fırkası'nın, yani devletçe satın aldığını ortaya koymaktaydı. Devletin satın aldığı, okullarda okuttuğu ve teşvik ettiği eserler Cumhuriyetin kuruluş anlatısını, siyasal ve ideolojik görüşünü, halka yaymaya çalıştığı yeni değerleri içeren eserlerdi. Ancak madalyonun bir de öteki yüzü vardır ve bütün bu dezavantajlarına rağmen, bu anlatıya eleştirel bakan veya muhalif olan yazarların eserleri de aydınların entelektüel ve kültürel alanda kök salmıştır. Siyasal iktidarın edebiyat kanonu üzerinde belirleyici olma çabaları II. Meşrutiyet dönemi, Tek Parti yılları ve daha sonraki dönemlerde eksik olmasa da farklı görüşlerdeki yazarları/aydınları eserleriyle kalıcılaştırdı. Eğer bir ulusal kanondan söz edilebilecekse Yakup Kadri, Halide Edip, Yahya Kemal, Halid Ziya, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Necip Fazıl, Peyami Safa vs. geniş bir liste derhal akla gelebilir.⁴²⁹

Her ne kadar ulusal bir kanonun var olup olmadığı tartışması bu çalışmanın kapsamını aşsa da, Türkiye'de aydınların siyasal iktidar karşısında neden dayanışmacı bir tutum takınmadıkları konusunda bir fikir verebileceği için önemlidir. Özetle bu tartışma, İslamcılarının ve Milliyetçilerin Nazım Hikmet'i, solcuların Necip Fazıl'ı utanıp sıkılmadan ne kadar okuyup tartışabildiğiyle ve dolayısıyla bu eserlerin kendi mahallelerinin ötesine ne kadar geçebildiğiyle ilgilidir. İdeolojik ve kültürel mahallelerin çok güçlü olmasından dolayı kültürel kamusal alanın gelişmediği ülkede, yukarıda da görüldüğü gibi İslamcı, Solcu, Kemalist kanonlar söz konusu olabiliyordu.⁴³⁰ Dolayısıyla aydınlar temel görüşlerini dile getirdikleri bir siyasal –

⁴²⁸ Ayrıca Yaşı 65 i geçmiş olan Ahmet Rasim'i çok kez Kadıköy parkı içindeki bir kahvehanenin peyki üstünde yatar bulduğunu söyler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Fikir İşçileri Kanunu", **Ulus**, 09.01.1961, s.1

⁴²⁹ Bkz. Belge, a.g.m.

⁴³⁰ Kanon ile ilgili tartışmalar için bkz. Belge, a.g.m.; Çıkla, a.g.m.; Pelin Başçı, "Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları", **Pasaj**, S.6. Kasım 2007- Mayıs 2008, s.44-69.; Ömer Türkeş, "Güdükl Bir Edebiyat Kanonu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.425-448. Besim F. Dellaloğlu, "Kanon", **Poetik ve Politik**, s.84-93.

toplumsal kesimle özdeşleşmişlerdi ve çoğunlukla bu aidiyetin üzerine çıkamamış ve genellikle bir topluluğun içinden konuşmuştur. Birbirinden ayrıksı duran bu kültürel mahallelerin aydınları arasında uzlaşının güçlüklerinden dolayı siyasal iktidarla ilişkiler söz konusu olduğunda Türkiye’de yazarlar ve aydınlar cemaati içinde bir topluluk ruhu, bir dayanışma göremeyiz. Tam tersine modern Türkiye tarihinin tanıklık ettiği gibi, iktidara angaje olanlar ile muhalif olanlar arasında kopan fırtınaların, hedef göstermelerin, karalamaların neredeyse her dönemde görülebildiğine dair sayısız örnek mevcuttur. Bu durum siyasal iktidara büyük avantajlar vermekte ve gücünü pekiştirmekteydi.

Modern Türkiye tarihinin istikrarsızlıklarla dolu siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri demokrasi deneyimini ve düşünce iklimini derinden etkilemiştir. Osmanlı’nın son döneminde Büyük Devletlerle bağımlılığın getirdiği eşitsiz ilişki, İmparatorluğun parçalanması ve özellikle on yıllık savaş döneminin ve “Sevr haritası”nda parçalanmış bir Türkiye görüntüsünün yer edindiği bir kolektif belleğe (ve/veya kolektif bilinçdişına) sahip halk, siyasal iktidarların iç ve dış “düşman” söylemleri karşısında kolaylıkla paniğe kapılmaktaydı ve yönlendirilebilmekteydi. Milli iradenin yüceltilmesi ve dolayısıyla onun “yegane temsilcisi” iddiasındaki iktidar partisinin beklentisi yurttaşlardan çeşitli hakları ve özgürlükleri, aydınlardan entelektüel ve sanatsal faaliyetlerini, muhalefetten demokrasi talebini ötelemektir. Tek Parti rejiminin tek bir kanaldan hareket etmek amacıyla alternatif araçları pasifize etmesi, toplumsal hareketlere yönelik şüphecililiği, demokrasiye mesafeli duruşu ve sert reaksiyonlar gösterdiği muhalefete ancak “güdümlü” olması koşuluyla sınırlı bir alan bırakması yönündeki tutumu siyasal kültüre yerleşmişti(r).

Demokrat Parti bunu değiştirmek yerine devam ettirmek isteyince, fiili durum çok partili rejim içinde bir Tek Parti rejiminden ibaretti. Nitekim çok partili hayata geçerken, gerekli düzenlemelerin yapılmamasının da etkisiyle, özellikle kitle desteğini alan ve tek temsilcisi olduğunu iddia ettiği milli iradeyi fetişleştirerek her şeyin önüne koyan Demokrat Parti iktidarı da demokrasinin uzak bir ihtimal olduğunu

gösteriyordu.⁴³¹ Sonraki bölümde genişçe ele alınacağı üzere Demokrat Parti iktidarında muhalefet ve basın üzerindeki baskılar durmadan artmıştı. Parti kapatma, dokunulmazlıkların kaldırılması, CHP'nin mallarına el koyma, devlet radyosunu muhalefete kapatma ve muhalefet liderlerine, özellikle İnönü'ye yönelik türlü engellemeleri içeren sert uygulamalar yapılmıştı. Yakup Kadri, *Ulus*'taki bir başyazısında iktidarın kendini devletle özdeşleştirdiği DP'li bir bakan veya mebusa yönelik eleştirilerin “devletin şeref ve itibarını kırma” suçu haline geldiği yazıyordu. Devlet ile hükümet, hükümet ile parti arasındaki sınır ortadan kalkıyordu.⁴³² Bu dönemde sıklıkla gazete kapatmakla sonuçlanan basın davalarında gazeteciler de yargılanıyor ve hapse düşüyordu. Yakup Kadri bu dönemde çeşitli yazıları gerekçesiyle on ay hapis cezası almış, fakat tecil edilmişti.⁴³³ Nitekim Adalet Bakanına göre 1954 – 1958 yılları arasında 238 gazeteci mahkum olmuştu.⁴³⁴ Yakup Kadri, politikacılar ile aydınların uyuşması en güç sosyal unsurlar olduğunu söylüyor, fakat 1945'ten sonra politikanın “fikir hayatını yutuvermek suretiyle daha radikal bir seyir” izlediğini söylüyordu. Küçük bir azınlığı oluşturan aydınların oylarının DP için bir değeri yoktu. DP'ye göre demokrasi çoğunluğun hâkimiyeti idi ve aydınların çoğunluğu oluşturan köylü sınıfının hâkimiyetine boyun eğmesi gerekiyordu.⁴³⁵

Burada uzun uzadıya tartışıldığı gibi aydınlar, iktidarla olan yakın ilişkileri nedeniyle eleştirilerini makul bir düzeyde tutmaya çalışmış, buna aykırı davrandıklarında veya çizgiyi aştıklarında, Kadro örneğinde olduğu gibi, iktidarın çeşitli müdahaleleriyle karşılaşmışlardı. Muhaliflerin payına düşen ise çoğunlukla dışlanmak, komünistlikle suçlanmak, uzun yıllar hapis veya sürgünlük gibi cezalardı. Tek Parti döneminden Demokrat Parti yıllarına bu uygulamalar Fakat “yandaş” veya “muhalif” de olsa genel itibarıyla aydınlar, güncel politik hesaplar içinde tutarsızlıklarla boğuşuyordu. Yakup Kadri de öyleydi. 1956 – 1962 yılları arasında

⁴³¹ Örneğin Mahmut Makal'ın 1950'de yayımlanan *Bizim Köy* eserini CHP'nin köylü için hiçbir şey yapmadığı yönünde propaganda aracı yapan DP, birkaç yıl sonra Makal'ı hapse yollayacaktı Aksakal, a.g.m., s.66.

⁴³² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “D.P. Radyosu”, *Ulus*, 12.01.1960, s.1, 5.; Bu konu sonraki bölümde detaylandırılacaktır.

⁴³³ *Ulus*, 01.11.1958, s.1.

⁴³⁴ Cezmi Eraslan, “Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, 12. Baskı, s.570.

⁴³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Fikir Hayatı ve Politika”, *Ulus*, 01.02.1958, s.3.

Ulus'taki yazılarının sayısı bin beş yüzü aşıyordu. Böylesine bir aktif politik uğraş ve onun getirdiği, siyasetin bir tarafında mevzilenme zorunluluğu eleştirinin belli sınırlara hapsolmasına neden oluyordu.⁴³⁶

⁴³⁶ Bu yazılarda sürekli olarak, İnönü ve CHP'nin müthiş bir övgüsünü yapıyordu ve eleştirisini sakınıyordu. Yakup Kadri, istifasından sonra ise bu yazıların tam tersi yönde önce beyanatlar verdi ve daha sonra İnönü'ye sert bir şekilde eleştirdiği *Politikada 45 Yıl* (1968) adlı anı kitabını kaleme aldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDEN DEMOKRASİ YILLARINA İNKILABIN MUHASEBESİ: KARAMSAR BİR PANORAMA

Kadro hareketinden sonra Tiran elçiliği görevine gönderilmesi Yakup Kadri için büsbütün politika dışına çıkmak anlamına gelmiyordu. Çeşitli vesilelerle yurda dönerek Tek Parti rejiminin savaş yıllarındaki politikalarını ve demokrasiye geçiş sürecini gözlemleme imkânı buldu. Bununla birlikte gördüğü manzara iç açıcı değildi. Cumhuriyet Türkiye'si, neredeyse her yana sıçrayan savaşın dışında kalsa da, siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda derinden etkilendi. Savaş yıllarında seferberlik kapsamında bir milyon civarında erkek nüfusun askere alınması ve olağanüstü vergiler tarımsal nüfusu, giderek zorlaşan geçimlik ve enflasyon kentlerde yaşayan yoksulları Tek Parti yönetiminin aleyhine çevirdi. Çiftçileri Topraklandırma Kanunu da büyük toprak sahiplerinin kopuşuna yol açtı. İnönü'nün liderliğinde çok partili dönemin temelleri atılırken laiklik alanındaki radikal uygulamaların bazıları yumuşatıldı. Yakup Kadri, *Panorama* romanında bu süreci inkılaptan ödün vermek olarak yorumladı. Ancak sürecin mimarı İnönü'yü doğrudan hedefe koymadı. 1955 yılında emekli olup tekrar aktif siyasete başlayan Yakup Kadri, 1957'de CHP yayın organı *Ulus* gazetesinin başyazarı oldu. Bu dönemde Demokrat Parti döneminin ve Demokrasi sorunu bağlamında siyasal kültürümüzün eleştirisini yapmıştır. Demokrat Parti'nin kontrolden çıkan ve sertleşen iktidarının sonunda gelen 27 Mayıs İhtilalini yeni bir inkılap devresi olarak değerlendirmiştir. Bu süreçteki yazıları İnönü ve CHP övgüsüyle doludur. Ancak CHP'den istifa ettikten sonra bunun tam tersi bir yol izlemiştir. Peki 1962'de *Ulus* 'taki yazıları aniden kesilmesinin ve kısa bir süre sonra CHP'den istifa etmesinin ardında hangi gerekçeler vardı? CHP Atatürk ilkelerinden ödün mü vermişti, yoksa Yakup Kadri, başyazarlıktan alındığı için, öfkeyle mi bunları söylüyordu? Her halükârda Yakup Kadri İnönü'yü hedefe koymuştu. 1968 yılında yayımlanan *Politikada 45 Yıl* başlıklı anı kitabında, daha önce sıklıkla tekrar ettiği “büyük devlet adamı İnönü” portresini yıkarak, onu geriye dönük olarak yargılamıştı. Bu bölümde *Ulus* 'taki yazılarıyla karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak bu kitabın çelişkileri ortaya

konulacaktır. Burada aydının eleştiri konusu veya nesnesiyle iç içeliğinin, onun bakışını nasıl bulandırdığı görülecektir.

A. İdealin Çöküşü: “Küçük Politika”ya Feda Edilen “Büyük İnkılap”

Yakup Kadri savaş yıllarında ve sonrasında gelen çok partili rejime geçiş döneminde elçilik görevinde olmasına rağmen politikadan büsbütün uzaklaşmış değildi. İzinleri dolayısıyla yaptığı ziyaretlerin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı’nın, elçilik görevinde olduğu yerlere sıçraması nedeniyle yurda dönecekti. Almanya’nın 1939’da Çekoslovakya’nın başkenti Prag’ı, 1940’da Hollanda’nın başkenti La Haye’i işgal etmesi üzerine ülkeye dönerek 1940 – 1942 yılları arasında burada kaldı. Yakup Kadri, konumu nedeniyle her geldiğinde üst düzey politika, basın ve edebiyat çevrelerinin arasına dahil olabiliyor ve birincil ağızlardan meseleleri öğrenebiliyor veya onlarla bu konularda temasta bulunabiliyordu. Bu sayede savaş yılları ve sonrasında çok partili dönemde geçişi gözlemlene fırsatı bulmuştu. Ancak gözlemlediği şeylerden hoşnut olmasına olanak yoktu. Gençlik çağından beri, çok sert eleştirse de esasında öykündüğü Batı medeniyetinin Nazi barbarlığı elinde yok olup gitmesinden endişe ediyordu. Ancak çok geçmeden bu tehlike ortadan kalktığı için bu bir mesele olmaktan çıkacaktı. Peki inkılap için aynı şeyi mümkün olabilecek miydi? Gözlemleri, ona iyimser olmak fırsatını vermiyordu. Toplumun acı realitelerini görmeye yatkın gözleri, daha ilk bakışta karamsar bir manzaranın seyrine çekiliyordu. Türkiye’de inkılapların yerleşmediğini, idealist olmayan çevrelerin partiye ve devlete doluştuğunu ve nihayet onu desteklemeye devam ettiklerini düşünüyor, savaş yıllarında toplumun geniş kesimlerinin ve farklı sınıflarından insanların CHP’ye karşı döndüğünü görüyordu. Kurgu, ona bu gözlemlerini son derece eleştirel bir şekilde dile getirebileceği güvenli bir sığınak yaratıyordu. Yakup Kadri, bunu *Panorama* romanında yapacaktı. CHP’nin taşra teşkilatlarına hâkim olan yerel nüfuz sahipleriyle merkezi yönetimin ilişkilerinin, halkla bütünleşmeyi ve inkılapların yerleşmesini önlediğini ortaya koyacaktı. Yine çok partili döneme geçerken “samimi” inkılapçıların pasifize edilmesi nedeniyle gelen parti içindeki ılımlı kanadın zaferi, ona göre,

inkılaptan ödünler verilmesine, gericilerin partiye alınmasına yol açmıştı. Ancak Parti, buna rağmen 1950 seçimlerinde hezimete uğramaktan kurtulamamıştı.

Panorama kaçıp giden fırsata hayıflanışın romanıydı ve “hata neredeydi?” sorusuna yanıt arıyordu. Belki de bu sorunun yanıtını veriyordu demek daha doğrudur. Yakup Kadri siyasi bir amaçla yazdığı bu romanda, dönemi ele alırken her sınıftan ve her zümreden insanın düşüncelerine yer vermek suretiyle toplumu mümkün olduğunca geniş bir şekilde yansıtmaya çalışmıştı. Siyasetçiler, bürokratlar, tüccarlar, yerel nüfuz sahipleri, sokak çocukları, köylüler, kasabalılar, memurlar, modern kesimler, alafranga züppeler, hakiki inkılapçılar ve vurgunculardan oluşan bütün bir insan kalabalığını bir dönemin panoramasını çizmek için ele almıştı.⁴³⁷ Kuşkusuz bunun siyasi amaçları vardı ve Atatürk sonrası Türkiye’de savaş yılları ve çok partili demokrasiye geçişin sancılarını ele alırken düşüncelerini ortaya koymak istiyordu.

Tek Parti rejiminin tüm azametine rağmen memleketin mukadderatına tam anlamıyla hâkim olmadığı gerçeği son derece açıktı. İktidara hâkim olan çoğunlukla asker ve sivil bürokrasiydi, fakat bunların gücünün sınırları vardı. Özellikle taşra teşkilatlarında nüfuz sahibi kimseler veya aileler parti ve devlette ciddi bir güce sahipti. Merkezin kararları ve yasalarının uygulanmasında aksaklıklar sıradan bir olguydu.⁴³⁸ Taşrada siyaset nüfuzlu kişilerle veya güçlü ailelerle ve onların arasındaki rekabetle özdeşleşiyordu. Bunlar yerel halkın siyasal temsilcisi gibiydi ve tüm ülkeyi ilgilendiren ulusal siyaset, ancak “*yerel bir davanın hizmetine koşulduğunda yerel siyasetin bir parçası haline geliyordu.*”⁴³⁹ Dolayısıyla kişiselleştirilmiş siyaset, kişilerde cisim bulan siyaset modern siyasetin ilk aşamasıydı ve Fransa kırsalının

⁴³⁷ Yakup Kadri, bunu yaparken yeni bir roman tekniği deniyordu. Andre Gide ve Jules Romais gibi Fransız yazarların öncülüğünü yaptığı bu yeni akım, aynı kişi ve aynı olay üzerinde durmak gibi sınırlılıkları kaldırır. Nitekim bu akım, Yakup Kadri’nin *Panorama* eserindeki konu ve şahısların çeşitliği ve toplumu ilgilendiren fikirlerin farklı zümre ve sınıflara yayılışını ele almasını etkilemiştir. Bkz. Niyazi Akı, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan – Eser – Üslup – Fikir**, s. 143, 155.; Mehmet Samsakçı, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Parti / Particilik Algısının Türk Romanına Aksı (1909-1980)” **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s.255.

⁴³⁸ Bkz. Berk Esen, a.g.m., s.601; Murat Metinsoy, **The Power of the People**, p.36.; Faruk Birtok - Çağlar Keyder, a.g.m., s.31-40. Bütün bu otoriterleşme ve müdahaleciliğe rağmen devletin organizasyonel kapasitesi zayıftı ve yönetici elitlerin kitlelere karşı ciddi şüpheleri vardı. Esen, a.g.m., s.141-142.

⁴³⁹ Eugen Weber, **a.g.e.**, s. 350.

ulusal siyasetle eklemlenirken gözlemlenen bu olgu⁴⁴⁰ Türkiye için de geçerliydi. Adnan Menderes ve çeşitli parti müfettişleri raporlarında bu yerel siyaset ağını ortaya koyuyordu. Konya’da bir köylü “Burada parti Ömer Ağadır” derken durumu özetliyordu ve Giresun’da iki aile arasındaki rekabetlerine bölge yöneticilerini dahil etmesi bunun bir göstergesiydi.⁴⁴¹ Türkiye’ye daha yakın bir örnek olarak Yunanistan’la karşılaştırmak yararlı olabilir. Çünkü Yunanistan’da da hiyerarşik, dayanışmacı ve geleneksel patronaj ilişkilerinin olduğu katmanlaşmış kırsal topluma Batı’nın eşitlikçi, rekabetçi ve iş bölümüne dayanan farklılaşmış modern toplumun siyasal kurumları getirildiğinde ortaya çıkan tablo benzerdi: “*Köylüler devletle büyük ölçüde, onlara yasalardan yakayı kurtarma, hak talep etme ya da otoriteyi manipüle etmekte yardım eden nüfuzlu biriyle ilişki kuruyorlar ve sonra da onlara oy veriyorlardı.*”⁴⁴² Yereldeki geleneksel ilişki kalıpları modern devletin parlamenter ve bürokratik sistemlerine nüfuz etti.⁴⁴³ Cumhuriyet döneminde benzer özellikleri gösteren kırsal bir toplumda Türkiye’deki taşra elitleri merkezi devletin “memurlarını kendi yerel çıkarları etrafında yozlaştırmak suretiyle varlığını sürdürmekteydi.”⁴⁴⁴ Merkez – çevre teorisinin aksine, devlet ve parti ile yerel eşraf arasında kopukluk değil, güçlü bir iş birliği vardı. Yine zengin toprak sahipleri patronaj ilişkileriyle köylüyü kendine bağlamış ve sadece ekonomik anlamda değil, fiziksel anlamda da şiddet uygulayabiliyordu.⁴⁴⁵ Patronaj ilişkileri nüfuz sahiplerinin köylülerin taleplerine cevap verirken eşitsiz güç ilişkilerini değiştirmeden cevap vermelerini sağlıyordu.⁴⁴⁶ Cumhuriyet inkılabının eşitlikçi kurumları ve yasaları, uygulamada toplumdaki eşitsizliğin önüne geçemiyordu. Dolayısıyla “ağa, bey, paşa”

⁴⁴⁰ Weber, **a.g.e.**, s.349.

⁴⁴¹ Murat Metinsoy “Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum”, **Toplum ve Bilim**, S. 118, 2010, s.131-134.; Bu konuda ülkenin çeşitli bölgelerinden çok sayıda örnek için bkz. Murat Metinsoy, **The Power of the People**.

⁴⁴² Fakat her halükârda bu köylüleri devletle bütünleştirme işlevi görüyordu. Gregory Jusdanis, **a.g.e.**, s.176.; Devlet memurlarını yozlaştırma: Hem küçük üreticiler hem de büyük çiftçiler ürünlerini kaçırmaya, devlet temsilcilerine teslim etmemeye ya da köye gelen memurlara rüşvet vererek ürünün miktarında devletin payını az göstermeye çalışıyorlardı. Bu durumlarda kimin ürününe ne ölçüde el konulacağı yerel güç ilişkilerine bağlıydı. Örneğin jandarma eşliğinde gelen subaşları muhtarın, köyün zengin çiftçilerinin veya Halk Partisi ileri gelenlerinin evlerinde kalıyorlardı. Ertesi gün hasat yerine çıkıldığında bu kişiler kayırılıyordu. Küçük üreticiler saklayabildiklerini tüketiyor, büyük toprak sahipleri de hububatı gizlice tüccara satarak ikinci piyasayı besliyorlardı. Pamuk, **a.g.e.**, s.206.

⁴⁴³ Jusdanis, **a.g.e.** s.176.

⁴⁴⁴ Süleyman Seyfi Ögün, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, 2. Baskı, s.15.

⁴⁴⁵ Metinsoy, **The Power of the People**, s. 36.

⁴⁴⁶ Pamuk, **a.g.e.**, s.253 ;

gibi statü belirten unvanları kaldıran eşitlikçi yasalar, taşranın kapısında buharlaşıp yok oluyordu.

Yakup Kadri, her ne kadar bir köy romanı olmasa da, *Panorama*'da Anadolu taşrasındaki siyasal ve toplumsal ilişkileri, tıp kı Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Kemal Bilbaşar, Fakir Baykurt gibi, çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Romanda, kendisi gibi merkezde yer alan iki milletvekilinin yolunu taşraya düşürür ve halkla temas etme çabasında olan merkezi hükümetin temsilcilerinin nasıl engellendiğini göstermeye çalışır. Halil Ramiz ve Neşet Sabit isimli mebuslar, yerel mebuslarla birlikte vilayete geldiğinde tren garında kendilerini vali ve jandarma komutanı karşılar. “*Yerli mebuslar belediye ve parti erkânıyla gizli ve mühim bir şey konuşarak*” arkadan yürürken, vali ve jandarma komutanı da Neşet Sabit ve Halil Ramiz koluna girmiştir.⁴⁴⁷ Valinin mebusları çembere alması Halk Partisi erkanı ve vilayetin öbür çevrelerinin de tepkisini çekiyordu. Bunlar merkezden gelen mebuslara ulaşamıyorlardı.⁴⁴⁸ Mebuslar, her gelişlerinde, şapka giymemek için evden çıkmayan Tahincizade Hacı Emin Efendi'nin oğlu Halk Partisi il başkanı Tahincizade Tahir Beyin bir iki davetine katılır ve belediye başkanının ziyafetine giderlerdi. Halkevlerindeki bazı toplantılara katılan mebuslar⁴⁴⁹ burada karşılıklı ithamlarını dinler, fakat fazla ağızlarını açmazlar ve dahil olmamaya çalışırlardı. Bu seferki gelişlerinde Halkevi gençleri belediye başkanından şikayetlerini merkezden gelen mebuslara gizlice iletmişlerdi. Ancak iki mebus arasındaki konuşma, yerel işlere karışma konusundaki tereddütü göstermesi bakımından ilginçtir. Buna göre bölge mebusları, vali ve diğerleri mevcut belediye başkanından yana tavır takınmaktadır. Ankara'nın da aksi bir tutumu olmadığına göre ikili, bu meseleye karışmada başlarına iş almış olabileceklerini düşünürler. Özellikle bakanlıkta gözü olan Neşet Sabit bu konuda kaygılıdır. Halk Partisi ve Halkevi gençlerinin desteklediği inkılapçı ve idealist bir kişi olan Dr. Namık Ahmet ise bu yerel yöneticilerin gazezini çekmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.48.

⁴⁴⁸ A.e., s.50.

⁴⁴⁹ A.e., s.51.

⁴⁵⁰ A.e., s.55-56.

Yakup Kadri, burada mümkün olduğunca farklı çevrelerden çok sayıda kişiyi işin içine katarak çarpıklıkları ortaya sermek ister. Böylece inkılabın neden veya kimler tarafından kösteklendiğini göstermeye çalışır. Mesela aynı vilayetin bir kasabasında meydana gelen bir mera davasını vesile kılarak sosyal tipleri, durumları ve olayları çeşitlendirmek ister. Buna göre mübadillerden Yanyalı Fazlı Bey adında bir mütegalibe, Ankara’da yüksek makam sahibi akraba ve hemşehrileri sayesinde, haksız bir şekilde emval ve emlaka el koymuş, birçok kaymakamı ve memuru yerinden etmiş ve parti başkanlığını elde etmiştir. Nihayet kendi istediğine göre bir idare kurmuştur. Kendisine bir tek Atıklar Köyü ve bunların avukatı Kenan Bey muhalefet etmektedir. Hayvancılıkla uğraşan köylü, meranın Fazlı Beyin eline geçmesi halinde bu geçim kaynağını da yitirecektir. Ankara’dan duyulan meselenin tetkiki için görevlendirilen Halil Ramiz Yanyalı Fazlı Bey ve onun güdümündeki kaymakam ve Halk Fırkası yöneticileri tarafından çembere alınır. Uzun uğraştan sonra edinebildiği bilgiler yarım yamalıdır. Buna göre Fazlı Beyin, araziye önce kamulaştırıp sonra ihaleyle ele geçirme niyetinde olduğu söylenmektedir.⁴⁵¹

Halil Ramiz bunun bir çaresini arar. “*Doğrudan doğruya kasabaya gitse, etrafı, ilk adımda, hadisenin asıl mesulleriyle çevrilecek ve ona, burada haftalarca kalsa da ahalinin şikayetlerini dinlemek nasip olmayacaktı.*”⁴⁵² Halil Ramiz kasabadan değil de başka bir yola gidip köylüye ulaşmak istedi, fakat yol üstünde jandarma onu durdurdu. Derken karşılayıcılar otomobillerinin klaskonlarını öttürerek geldiler. Yeşilçam’ın kasabayı konu alan filmlerini andıran bir sahne söz konusudur.⁴⁵³ “*Önde kaymakamla hâkim, arkada (Halil Ramiz gözlerine inanamıyordu) Fazlı Beyle yanında Halk Partisi erkanından biri yapmacıklı bir tavırla ona doğru yöneldiler.*”⁴⁵⁴ Bundan sonra halkla temas ettiğinde ise köylülerden hiçbiri sorularına cevap vermez. Herkes yerel yöneticileri etkisi altına almış olan Yanyalı’dan çekinmektedir.⁴⁵⁵ Ancak Köylülerin

⁴⁵¹ A.e., s.63-73.

⁴⁵² A.e., s.63.

⁴⁵³ Yaşar Kemal’in *Teneke* adlı romanı ve bu romanda uyarlanan, başrollerinde Tarık Akan ve Tuncel Kurtiz’in oynadığı **Kanal** filmi de benzer bir temayı işler ve idealist bir kaymakamın yerel nüfuz sahipleriyle çekişmesini anlatır. Hikaye, eşrafın Ankara’dan karar alarak kaymakamı sürmeleriyle sonuçlanır. Kaymakam kasabayı terk ederken, eşraf, çocuklara onun arkasından teneke çalılarır. Bkz. Yaşar Kemal, **Teneke**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, 26. Baskı.

⁴⁵⁴ A.e., s.65.

⁴⁵⁵ A.e., s.69.

avukatı Kenan Bey bir yolunu bulup Halil Ramiz’e meseleyi anlatır. Avukat, hayatının tehlike altında olduğunu, “kızıl komünist” ve “kara mürteci” olarak suçlandığını da söyler.⁴⁵⁶

Bakanlıkta gözü olan Neşet Sabit, Halil Ramiz’e vali, parti başkanı ve vilayet halkının bir kısmını karşılarına almamaları gerektiğini söyler. Kendisine inkılabı hatırlatan Halil Ramiz’e inkılabın bir de politika ve taktik yönünden bahseder. İdealist bir mebus olan Halil Ramiz ise politik taktikleri tercih etmez. Bununla birlikte “mera meselesi” ile ilgilenmek için görevlendirildiği halde vilayetteki belediye seçimleri meselesine karışmasının bir bedeli olacaktı. Ankara’ya döndüğünde Genel Sekreterle görüşür. Gittiği vilayetteki belediye seçimlerini partililerin ve halkevlerinin desteklediği Dr. Namık Ahmet kazanınca seçimin tekrarlandığını, vali ve yerel nüfuz sahiplerinin desteklediği adayın seçildiğini öğrenir. Ayrıca Atıklar Köyü’ndeki mesele de yerel nüfuz sahiplerinin çıkarına göre hallolmuştur. Hem vilayet merkezindeki Dr. Namık Ahmet ve Atıklar Köyü’ndeki Avukat Kenan gibi idealist ve ilerici kimseler, merkezin gazezini çekmiş hem de bu meseleye dahil yüzünden Halil Ramiz’e yönelik tavırlar değişmiştir. Halil Ramiz, bunun üzerine istifasını vermişti.⁴⁵⁷

Halil Ramiz Ankara’da giderek yalnızlaşacaktı. Zaten uzun bir süredir Çankaya’ya çağrılmamıştı. Belli ki, birilerinin kıskançlığını çekmiş ve Çankaya’daki devlet başkanının kulağına onun hakkında pek iyi şeyler gitmemişti. Görüldüğü gibi farklı mevkilerdeki üç idealistin, Mebus Halil Ramiz, Dr. Namık Ahmet ve Avukat Kenan’ın önu kesilivermiş ve köylü kendi kaderiyle başbaşa kalmıştı. Kendi başlarına kalan Atıklar Köyü sakinleri ne yapacaklarını bilemez haldeydi. Hayvanlarını otlatacak meralarına Yanyalı Fazlı Bey el koymuştu ve hayvancılıkla uğraşan köylünün meradan mahrum kalması halinde telef olmaları kaçınılmazdı. En sonunda muhtar bir heyetle gidip Fazlı Beyle görüşmeyi düşündü. Fakat köylüler çeşitli bahanelerle gitmekte ayak diretiyordu. Bu süre böyle geçti. Nihayet birkaç kişi kasaba yolunu tuttu. Ahmet Ağa, Yanyalı’yla anlaşma taraftarıydı. Tereddüt içindeki heyete Muhtar “Şimdi Cumhuriyet devri: Öyle herkes aklından geçeni yapamaz. Ganun var,

⁴⁵⁶ A.e., s.72.

⁴⁵⁷ A.e., s.125-132.

ganun!” diyordu, ancak, “Ganun vardı da mera işinde mahkeme neden bizim aleyhimize hüküm verdi.” karşılığını alıyordu.⁴⁵⁸

Bu durum, zaten Batılılaşma kapsamındaki kültürel inkılaplar nedeniyle, aralarında soğuk rüzgarlar esen Tek Parti yönetimiyle köylü toplumunun arasının daha da açılmasına yol açmaktaydı. Kalkınma programının ekonomik yükünü çeken yoksul köylünün bu ihmaller yüzünden kazanılmaları güçleşmekteydi. Nitekim Yakup Kadri, *Panorama*’da halkın kendi arzusuna bırakılması halinde TBMM’ye, şapka giymemek için yıllarca evden çıkmayan Hacı Emin Efendi’yi göndereceğini söyler. “*Biz bu inkılabın köksüz öncüleriyiz. Sayımız o kadar az ki, her an milyonların içinde kaybolup gitmek tehlikesiyle karşı karşıyayız.*”⁴⁵⁹ Romanın başka bir yerinde:

“Biz bu mevkilere seçim bölgelerindeki nüfuz ve itibarımız sayesinde mi gelmiş bulunuyoruz? (Biz derken, tabii yalnız; Halk Partisinin aydın taraflarını benimsiyordu.) Bizim kökümüz partidedir ve bütün feyzimizi, kuvvetimizi buradan almaktayız.” (...) Biz her şeyi şeflerimize medyunuz [borçluyuz] ve yegane mesnedimiz onların itimadıdır.”⁴⁶⁰

Ona göre, tam da bu yüzden Kadro yazılarında sözünü ettiği ilerici ve avangart bir yönetici kadro ve prensipleri belirlenmiş etkili bir parti organizasyonu gerekiyordu. Disiplinli ve kenetlenmiş inkılapçılar güçlenebilir ve böylece bu sorunların üstesinden gelebilirdi. Ancak önceki bölümde genişçe ele aldığımız gibi Atatürk ve İnönü farklı düşünüyordu, çünkü her şeyden önce merkezi hükümetin böyle bir gücü yoktu ve taşraya bütünüyle nüfuz edemiyordu. Tek Parti rejimi bu yüzden yerel nüfuz sahipleriyle iş tutmuştu. Üstelik taşradaki yerel güçler arasındaki rekabet nedeniyle güçlü bir organizasyona gerek duyulmuyordu.⁴⁶¹ Yakup Kadri’nin sıklıkla örnek gösterdiği Sovyet Rusya ve İtalya, Türkiye’nin aksine, sanayileşme altyapısı, ulaşım ağı ve mobilizasyon açısından oldukça avantajlıydı. Dolayısıyla sorunları açıkça ortaya koyabilen Yakup Kadri’nin çözüm önerilerinin hayata geçmesinin önünde büyük güçlükler vardı. Aslında *Panorama* bu gücün sınırlılıklarını göstermek için oldukça önemli örnekti. Mesela Atatürk hasta yatağındayken onun vefatıyla birlikte

⁴⁵⁸ A.e., s.268-269.

⁴⁵⁹ A.e., s.57.

⁴⁶⁰ A.e., s.142.

⁴⁶¹ Esen, a.g.m., s.601.

bir ayaklanma tehlikesinden korkan vali ve jandarma kumandanı nüfuzlu kimselerden Tahincizade'nin desteğini almaya çalışacaklardı.

Tek Parti rejimi, esasında bir çok meselede güç durumdaydı ve savaş yılları (1939 – 1945) durumu büsbütün kötüleştirmişti. İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra inkılap konusunda radikal adımlar atma kararı almıştı. Ancak İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'yi ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamda zorluklarla yüzleştirmişti. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sanayi yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hâkim olması yüzünden tümüyle ertelendi.⁴⁶² Savaş yıllarındaki politikalar, farklı toplumsal sınıfları CHP'ye karşı çevirmişti. Hükümet memurları savaş enflasyonuna ezdirmemek için aynî yardımlar (kömür, elbise, şeker, yağ ve pirinç) için kanun çıkardı.⁴⁶³ Refik Saydam Hükümeti (1939 – 1942), Milli Korunma Kanununu (Ocak 1940) çıkararak sıkı fiyat denetimleri politikası ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koydu. Bu yolla seferberlik kapsamındaki çok sayıda askerin beslenmesi, kentli nüfusa ekmek ve kömür sağlanabilmişti. Ancak karaborsa, rüşvet ve nüfuz politikasının önüne geçilememişti. Sonrasında gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (1942 – 1946) bu denetim mekanizmalarının bir kısmını kaldırdı, bazılarını da gevşetti. Esas olarak ticaret burjuvazisini ve ikincil olarak çiftçi, esnaf ve ücretli çalışanları kapsayan Varlık Vergisi uygulamasını getirdi. Bu vergi iktidarla güçlü ilişkileri olmayan grupları ve azınlıkları ciddi ölçüde etkilemiş, vergiler sermayelerine ağır bir darbe vurmuştu. 1944 yılında piyasanın dışında geçimlik üretimi olan küçük çiftçi ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturan Toprak Mahsulleri Vergisi getirildi.⁴⁶⁴ Ayrıca iş saatlerinin ve mükellefiyetlerinin arttırılması, yoksul köylüleri angaryaya zorlayan yol vergisi emekçi halk yığınlarıyla CHP arasında uzun yıllar telafi edilemeyecek kopuşlara yol açtı.⁴⁶⁵

⁴⁶² Boratav, **Türkiyenin İktisadi Tarihi**, s.89.

⁴⁶³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, 1. Baskı, s. 219

⁴⁶⁴ Bkz. Boratav, **a.g.e.**, s.92-94.; Pamuk, **a.g.e.**, s.200-201.; Karpat, **a.g.e.**, s.206-208.

⁴⁶⁵ Yakup Kadri, memnuniyetsiz kesimleri *Panorama*'da şöyle sıralıyordu: “*Dilediği gibi kazanamayan tüccar; vergileri ağır bulan gelir sahibi; gittikçe artan kira bedellerinen canı yanan evsiz; açlıktan nefesi koku küçük hükümet memuru; köylüyü eskisi gibi kasıp kavuramayan kasaba eşrafi ve nice yüzyıllık uykusundan henüz uyanmaya başlayan köylü, hep bu noktada birleşiyorlardı. Zira, bunun için en korkulu rüya, köy okullarıydı. Beriki için püsküllü bela, Toprak [Mahsulleri] Ofisi'ydi. Öteki için en büyük felaket Buhran Vergisi'ydi. Kiracısıyla ev sahibi içinse -biri hakkını kâfi derecede korumadı, öteki*

Bu politikaların etkilediği işçiler, köylüler, orta ve küçük çiftçiler, azınlık gruplarından oluşan memnuniyetsizler kervanına büyük toprak sahiplerini de katacak gelişme hükümetin 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu Meclis'ten geçirmesiyle gerçekleşti. Köylülüğün toprak sorunu, Atatürk'ün çeşitli vesilelerle dile getirdiği ve önceki bölümde görüldüğü gibi, Yakup Kadri ve Kadrocuların radikal önerilerle hayata geçirilmesini istedikleri bir gereklilikti. Ancak Tek Parti hükümetinin en önemli bileşenlerinden biri de büyük toprak sahipleri idi ve Kanun TBMM'ye getirildiğinde en sert muhalefet Adnan Menderes, Emin Sazak ve Cavit Oral'ın gibi büyük toprak sahiplerinin başını çektiği gruptan gelmişti.⁴⁶⁶ Orta ve yoksul köylünün durumunu düzeltmek ve savaş dönemi politikalarından ağır etkilenmiş olan köylüyü kazanmak için çıkarılan Kanuna yapılan muhalefet, Demokrat Parti'nin önünü böyle açmıştı. Yakup Kadri, yıllar sonra *Ulus* 'taki başyazısında, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını dile getirdiği için bu partinin adının “Büyük Arazi Sahipleri” değilse bile “Çiftçiler Partisi” olması gerektiğini söyleyecekti. Türkiye'deki demokrasi ve parti mantığını eleştirdiği bu yazıda, çıkarları çatışan çeşitli grupların DP'ye geçtiğini eklemişti.⁴⁶⁷

Belki Yakup Kadri'nin dediği gibi Batılı anlamda bir parti zihniyeti yerleşmemişti, fakat çeşitli sınıfların ve çıkarları çatışan insanların birlikte yeni kurulan bir Partiye kitleler halinde destek vereceği 1946 seçimlerinde belli olmuştu. Türkiye'nin çok partili döneme geçişi toplumun geniş kesiminin savaş politikaları nedeniyle Tek Parti rejiminden rahatsız olduğu ortamda gerçekleşti. Bir yanda kültürel alandaki inkılaplar ve özellikle laiklik uygulamaları zaten içten içe bir tepkiyi beslemişti. Diğer yandan da köylü topraksızdı ve savaş yıllarının ekonomik sorunlarından çok ağır bir şekilde etkilenmişti. Hükümet, ikide bir onlara, vergi memuru ve jandarma gibi iki sevimsiz temsilcinin suretinde görünüyordu. Öte yandan savaş yıllarında tarımsal üretimde yer alan bir milyon civarındaki erkek nüfusunun seferberlik kapsamında silah altına alınması durumu büsbütün ağırlaştırmıştı. Neticede

menfaatini tehdit etti diye- Mesken Kanunu'ndan daha ağır bir adaletsizlik olamazdı. Tüccara gelince onun biricik düşmanı, devletçilik prensibiydi. Nasıl ki, yobazın karanlıkta yumruk salladığı umacının adı da laiklikti.” Panorama, s. 508-509.

⁴⁶⁶ Karaömerlioğlu, **a.g.e.**, s.124.

⁴⁶⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Gene Partilere Dair”, **Ulus**, 09.04.1957, s.3.

1945'teki Toprak Reformu tasarısı da büyük ölçüde kağıt üstünde kalınca çok partili demokrasinin kapısı aralanırken Halk Partisinin eli oldukça zayıflamıştı.

İnönü'nün, bir bakıma DP'yi hazırlıksız yakalamak için bir yıl öne aldığı genel seçimlerin sonunda CHP 390, DP 65 milletvekili çıkarmıştı.⁴⁶⁸ Henüz nisbi seçim sistemi olmadığı için DP'nin aldığı %28'lik oy oranı milletvekili sayılarına yansımada muhalefet partisinin potansiyelinin oldukça yüksek olduğu görülmüştü. Demokrat Parti, ekonomik ve toplumsal sorunlara dair anlamlı çözüm önerilerinden yoksunsa da, yolsuzlukları, hayat pahalılığını, antidemokratik kanunları eleştirdiği sert bir muhalefete girişirken Tek Parti rejimine yönelik halktaki tepkiye karşılık verecek etkili bir propaganda yürütmüştü.⁴⁶⁹ Öte yandan CHP içinde, muhalefet partisine karşı sertlikten yana olan grubun başındaki Recep Peker'in başbakanlığa getirilmesi DP'yi tedirgin etmişti. Peker, muhalefetin "ihtilal" metotlarıyla çalışarak memlekette anarşi yarattığını söylerken, DP yöneticileri ise hükümetin teşkilatlanma ve propaganda yapma haklarını kısıtladığından şikayet ediyordu. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz 1947'deki beyannamesiyle demokrasiye geçişte kararlı olduğunu gösterdi.⁴⁷⁰ Kısa bir süre sonra, 9 Eylül'de Recep Peker'in istifası geldi. Peker'in yerine Başbakanlığa Hasan Saka'nın getirilmesi ılımlıların zaferi demektir. Daha sonra CHP'nin 17 Kasım 1947 tarihli 7. Kongresinde parti ideolojisi ile ilgili konular ele alındı ve laiklik alanındaki uygulamaları yumuşatma kararı verildi.⁴⁷¹

Yakup Kadri, bu sırada yurtdışında elçilik vazifesinde olduğu için CHP içindeki bu fikir ayrılığına doğrudan dahil olmamıştı. Bununla birlikte *Panorama*'da geçiş sürecindeki politikaları inkılaptan ödünler olarak görür. Son derece eleştirel bir

⁴⁶⁸ DP'liler mülki memurların tarafgir davrandıkları, usulsüzlük yaptıklarını iddia ediyorlar, açık oy gizli tasnif ilkesinin sonuçta etkili olduğunu söylüyordu. Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", s.538.

⁴⁶⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.253.; DP'li politikacılar, Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı kitabını köylü için hiçbir şey yapılmadığı yönündeki propagandalarında kullanacaklardı. Bu dönemde halk siyaset sahnesinde önemli unsur haline gelmişti. Siyasi iktidarlar bu tarihten sonra en azından seçimden seçime işçi, köylü ve esnaf gibi kalabalık halk kesimlerinin ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak zorunda kalacaktı.

⁴⁷⁰ Karpat, **a.g.e.**, s.258-9.; Haziran 1946'da İnönü tarafsız Cumhurbaşkanı rolüne soyundu. Bu dönemdeki hükümetlerin başbakanları şunlardır. Recep Peker (7 Ağustos 1946-9 Eylül 47); Hasan Saka (9 Eylül 47-16 Ocak 1949); Şemsettin Günaltay (16 Ocak 1949-1950). Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 410-411; Eraslan, **a.g.b.**, s.540.

⁴⁷¹ Eraslan, **a.g.b.**, s.540.

dil kullanan Yakup Kadri oldukça karamsar bir bakış sergiler. Romanda CHP'den DP'ye geçen eski idealistlerden söz eder. Bunlardan biri olan Dr. Namık Ahmet, belediye başkanlığına seçilmesine rağmen, yerel nüfuz çevreleri merkezi hükümet ilişkileri sayesinde seçimi yeniletip koltuğunu elinden almışlardı. Ona göre CHP “kendi koyduğu prensiplere herkesten önce kendisi ihanet etmiş”, inkılap misyonunu eline yüzüne bulaştırmış ve tarih önünde tasfiyeye uğramıştı. Devamında konuşan artık Kadrocu Yakup Kadri'dir ve karaktere şöyle sufle verir:

“(…) Başta bulunanlar, bu misyonu (...) ilinin Tahincizade Tahir gibi dar kafalı, küçük kasaba eşrafının, (...) ilçesindeki Yanyalı Fazlı soyundan vurguncuların dalaverecilerin eline vermekle gerçek idealistlerin emniyetini kötüye kullanmışlar; bütün devlet cihazını, daha ilk günden, köhne Babıali bürokratlarına devir ve teslimle ileri hamleleri kösteklemişler, inkılabın dinamik ruhunu statik bir idare içinde boğmuşlardı. Başta bulunanlar bundan daha kötü, bundan daha ağır bir suç işlemişlerdi: Prensiplerin diktatoryası yerine, şahısların otokrasisini kurmuşlar ve akıncı unsurlara hiçbir hareket imkânı bırakmamışlardı.⁴⁷²

Neşet Sabit de DP'ye geçmiş ve eski Halk Partili arkadaşlarıyla münakaşalarında milletin vesayete ihtiyacı kalmadığını, kendi mukadderatına sahip olarak “efendice yaşamak” istediğini söylemişti. *Panorama*'nın yazarı Yakup Kadri, bu şekilde ortaya konulunca meselenin basitleştiğini ve buna kimsenin bir diyeceğinin olmadığını, fakat iş mahiyet ve yöneme gelince ileri sürülen *hürriyet* ve *demokrasi* kelimelerinin hemen hemen hiçbir anlam ifade etmediği yorumunu yapıyordu.⁴⁷³ Üstelik ona göre iktidar ile muhalefet politikacıları arasındaki tartışmalar, karalamalar, hakaretler, iftiralar, çamur atmalar nihayetinde “lekelenmedik tek isim, kirlenmedik tek alın” bırakmamıştı. Bu yüzden demokrasi ile demagoji arasında kıl payı kadar fark olduğunu hatırlatıyordu.⁴⁷⁴

Demokrat Parti, Halk Partisi'ne istemsizce boyun eğen kesimleri de kendine çekmekte gecikmeyecekti. Muhalefet partisi kurulduğunda tedirgin olan il mebusları şapka giymemek için evden çıkmayan Tahincizade Hacı Emin Efendi'ye koşmuşlardı. Bunlar Tek Parti rejiminde sakallarını tıraş etmiş, Halk Partisi'nin birer üyesi ve

⁴⁷² *Panorama*, s.518.

⁴⁷³ *A.e.*, s.519.

⁴⁷⁴ *A.e.*, s.520.

mebusu haline gelmişlerdi ve şimdi iktidarın değişmesi ihtimali doğunca güvenli bir dayanak aramaya koyulmuşlardı. Bunlar, Tahicizade'nin oğlu Tahir Bey'in CHP il başkanlığından istifa ettiğini görmüşlerdi. Mebusların, “şefaatin” talep için geldikleri Tahincizade, o sırada CHP ile iş tutanların listesini yapmakla meşguldü.⁴⁷⁵ Yakup Kadri'nin yarattığı bu son derece orijinal karakter, Atatürk'ün vefatından sonra devrimlerden dönülür diye umutlanmış, CHP'nin il başkanı olan oğluna (ki Yakup Kadri bu unvanı sıklıkla vurgular) “*Hani yeni Paşa'mız, beş vakit namazında, niyazındaydı?*”⁴⁷⁶ diye sormuş ve daha radikal uygulamaların yapıldığına şahit olarak hevesi kursağında kalmıştı. 1946 seçimlerinde iktidarın el değiştirmemesi inkılap karşıtlığının bu tunçtan timsalini yılgınlığa sevk eder gibi olmuş, fakat seçim sonrasında CHP'nin laiklikten ödünler verdiğini görünce tekrar toparlamaya başlamıştı. Tahincizade, artık etrafında yüreğini soğutan şeyler görebiliyordu.

“Hükümet bir kanunla, ilkokullara din dersi koyuyor ve memleketin muhtelif yerlerinde İmam-Hatip Okulları açıyordu. (...) Her tarafta, yeniden Amme cüzleri, ‘İlmihal’ kitapları, yangın ve yağmur duaları basılıp satılmaya, bazı yerlerde tek tük sübyan mektepleri dahi açılıp hatimler indirilmeye başlanmıştı.”⁴⁷⁷

Yakup Kadri, bu konuyu işlerken inkılapçı parti olan CHP'nin içine kimlerin doluştuğunu göstermeye çalışıyordu. Hepsi bununla da bitmiş değildi. Ona göre 1946 seçimlerinden sonraki uygulamaları inkılaptan ödün anlamına geliyordu:

“Halk Partisi, geçirdiği o çetin imtihandan sonra kendini toparlayıp taze bir inkılap hamlesiyle yegane mesnedi olan bu prensiplere sarılacağı ve öncü kadrolarını feragat, cüret sahibi gerçek idealistlerle perçinleyeceği yerde, işi eskisinden daha beter bir demagojiye, bir oportünisme dökmüş; yaralı bedeninin ağrılarını birtakım palyatiflerle teskin etmek yolunu tutmuştu. Bu ilaçlar da, ‘mürtediler’ adı verilen bir grup tarafından hükümet ve meclis laboratuvarlarında, bazı ampirik metotlara başvurularak hazırlanıyordu. Din Dersleri Kanunu böyle kotarıldı ve hastaya şifa verecek merhem sanıldı. Bunun arkasından, Basın ve Seçim Kanunları da ortaya konulup artık her tedbirin tamam olduğuna hükmedildi.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ A.e., s.509.

⁴⁷⁶ A.e., s.389.

⁴⁷⁷ A.e., s.568.

⁴⁷⁸ A.e., s.581-582.

Sokak gösterileri, miting hitabeleri ve gazete makaleleri hükümet erkanını şaşkına çevirmiş, Halk Partilileri paniğe sevk etmiş ve hepsi de uğradıkları bu durumun sebebini Halil Ramiz gibi partizanların hareketlerinde aramaya başlamış ve bunları “ön saflardan arkaya itmekle toplumdaki galeyanı yatıştırabileceklerini ummuşlardı.”⁴⁷⁹ Nitekim Halil Ramiz, seçim bölgesinde parti erkanı ve valinin, “ta köylere kadar bütün il çevrelerinde söz götürmez bir nüfuz ve itibar” sahibi olan Şeyh Sakıb’ın arkasına sığındıklarını görmüştü.⁴⁸⁰ Artık hemen hiç kimse inkılaptan bahsetmez olmuştu: “Hemen bütün gazete yazarlarının bu kelimedenden çekinir, irkilir halleri vardı. İki taraflı miting hatipleri, sanki, yalnız bu noktada ittifak etmişlercesine o sözü ağızlarına almaktan tiksiniyorlardı.”⁴⁸¹

Yine de bunların hiçbirisi kâr etmez. Yakup Kadri, *Panorama*’da Halil Ramiz⁴⁸² karakteri üzerinden bu başarısızlığın faturasının inkılapçılara yüklendiğini, yenilgiye bunların “aşırı” hareketleriyle ve taşkın sözlerinin sebep olarak gösterildiğini ifade eder.⁴⁸³ Hatta *Politika*’da 45 Yıl adlı anı kitabına bakılırsa, *Panorama*’da Halil Ramiz’in yerine Falih Rıfkı’nın (veya onun gibi Kemalist aydınların) adı yazılabilirdi. Çünkü 1946 seçimlerinden sonra CHP’yi savunan gazetecilerden birinin “Başımıza ne geldiyse Falih Rıfkı yüzünden geldi” dediğini hatırladığını söyler. Oysa Yakup Kadri’ye göre Falih Rıfkı gibi isimler yıllarca prensiplere bağlı kalmış ve muarızlarına karşı onları savunmaktan başka bir şey yapmamıştı.⁴⁸⁴ Yakup Kadri’ye göre başarısızlık doğaldı, çünkü “temelsiz bir yığının, bir gün kendiliğinden çöküvermesi ve rasgele toplanmış bir kalabalığın er geç dağılıp gitmesi kadar tabii” bir durumdu.⁴⁸⁵

Panorama’ya aksettiği haliyle Yakup Kadri’nin 1946 sonrasında CHP içindeki radikaller ile ılımlılar ayrışmasında radikallerden taraf olduğu son derece açıktır. Mesela Halil Ramiz’e komünist denilmesine kızan *Ulus* muhabiri, ondan buna cevap vermesini yoksa kendisinin bunu yapacağını söylediğinde Halil Ramiz’in içinden geçirdikleri bunun bir örneği idi: “Zavallı genç bilmiyordu ki, *Ulus* başta olmak üzere,

⁴⁷⁹ A.e., s.521.

⁴⁸⁰ A.e., s.522.

⁴⁸¹ A.e., s.524.

⁴⁸² A.e., s.523.

⁴⁸³ A.e., s.584.

⁴⁸⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, 1. Baskı, s.191.

⁴⁸⁵ *Panorama*, s.584.

*muvaffik [iktidar sahibi] denilen gazetecilerin hiçbirinde ona böyle bir polemğe girişmek hakkı verilmez.”*⁴⁸⁶ *Panorama* gibi bir siyasi romanın birincil amacı politik eleştirileri dile getirmek olduğuna göre CHP’nin yayın organı *Ulus*’un bu tutumunun eleştirilmesinin bir sebebi vardı. Burada taş CHP’nin üst yönetimindedir ve İnönü de mutlaka bundan büyük bir pay alır. Çünkü 1945 – 1950 arası geçiş sürecinin mimarı İnönü’yü ve CHP’nin içindeki ılımlı kanadın başını o çekiyordu veya onları açıkça gözetiyordu. Yakup Kadri için inkılaptan ödünler anlamına gelen laikliğin yumuşatılması kararı ve inkılapçı kanadın dizginlenmesi onun eseri idi. Tek Parti döneminin bu son demlerinde bile CHP’nin, prensiplerine ve inkılapçılara dayanmak yerine nüfuz sahiplerine veya popülist cereyana kapılması onun onayı olmadan yapılamazdı. Ancak başta da belirttiğimiz gibi, özellikle geçiş sürecinin sert bir eleştirisi anlamına gelen *Panorama*’da, İnönü ismi şöyle dursun, onu çağrıştıracak Cumhurbaşkanı, Şef veya CHP genel başkanı gibi sıfatların hiçbirisi zikredilmez. Sadece *Panorama* değil, 1955’de dönüp aktif siyasete katıldığı *Ulus* yazıları (1956 – 1962), 1957 yazdığı *Vatan Yolunda* ve *Zoraki Diplomat* adlı anı kitaplarında İsmet Paşa’nın kahramanlığı ve devlet adamlığı hep yüceltilir.

B. Yeniden Politika Sahnesinde: Demokrasiden Darbeye

1. Siyasal Kültürün Eleştirisi: Demokrat Parti ve Demokrasi

Yakup Kadri, 1955’te emekli olunca memlekete döndü ve kısa bir süre sonra *Ulus* gazetesindeki yazılarıyla yeniden politika sahnesine atıldı. Türkiye’nin demokrasi deneyimi en çok üzerinde durduğu konuydu. Olağanüstü bir dönem olarak tanımladığı bir inkılap devresi olan Tek Parti rejimi geride kalmış, normal bir devreye, yani demokrasiye geçilmişti. Dolayısıyla demokrasinin kuralları işletilmeliydi ve kitlelerin desteğini alan Demokrat Parti, Tek Parti dönemi uygulamalarını bahane ederek bir Tek Parti gibi davranmamalıydı. Yakup Kadri, gündelik politikayı günü gününe takip eden yazılarıyla DP’yi eleştiriyordu, ancak meseleyi çok daha geniş bir

⁴⁸⁶ A.e., s.523.

zaviyeden değeriendiriyordu. Çünkü DP'ye yönelik eleştiriler, belki DP iktidarının sonlanmasıyla bitebilirdi, ama onların yerine gelecek partinin farklılık göstermesi demokrasi kültürü ve kurumlarla ilgili bir meseleydi. Demokrasi sorunu DP'yi aşan siyasetten topluma herkesi ilgilendiren bir zihniyet sorunuydu. Ortaya bir farklılık çıkması için demokrasiyi içselleştirmek gerekiyordu. Bu durum, bazı meselelerin halliyle mümkün olabilirdi. Bu meseleler: Devlet ile hükümetin birbirine karıştırılması, iktidarın kendini devletle özdeşleştirilmesi, demokrasiyi “çoğunluğun diktatörlüğü” sanması, her yolu mubah görmesi, basın ve muhalefet üzerinde baskısı, siyasal partilerin gerçek anlamda bir temsiliyete karşılık gelmemesi, prensiplerin ve programların göstermelik olması, iktidar ile muhalefet arasında düşmanlığın durmaksızın körüklenmesi ve bunun toplumu ayırıştırmasıydı. Bu eleştirileri yaparken, karşılaştırma unsurunun Batı demokrasileri olduğuna dikkat çekmek gerekir. Batı burada da bir model oluşturmaktadır ve Türkiye'deki demokrasi deneyiminin çarpıklıklarını gösterebilmek adına bir ölçüt görevi görmektedir.

Kavramların açık olmadığı takdirde, bunların lastik gibi her yana çekilebileceği, içine her şeyin doldurulabileceği ve böylece içi boş bir sese dönebileceği tehlikesi vardır. Bir kavrama zıt anlamlar yüklediklerinde, insanların birbirlerini anlamaları güçleşir. Yakup Kadri hukuk devleti ve demokrasi sorununun temelinde, iktidarla muhalefetin bu kavramlar ve kurumlar üzerinde uzlaşamamasını görüyordu. Bir yazısında şöyle soruyordu:

“Acaba, bizim demokratik hayat görüşümüzde ve bu hayatın mesnedi olan prensipleri anlayışımızda hüküm süren karışıklığın sebebi Batı milletlerinden aldığımız bir çok hukuk ve siyaset terimlerinin dilimize bir türlü yerleşmemesinden veya sözcüklerimizde tam karşılıklarının bulunmayışından mı geliyor?”⁴⁸⁷

Devlet ile hükümet ayrımı bu karışıklığa önemli bir örnektir. Bütün anayasa hükümlerine göre farklı anlamları olan devlet ile hükümetin bizde aynı anlamda kullanıldığını söylüyordu. “*Devletin istikrar ve itibarı derken hükümetin istikrar ve itibarını kastederiz.*” Ona göre böyle bir şey, ancak bir dereceye kadar mutlakiyet

⁴⁸⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Anlamlar Karışıklığı”, **Ulus**, 23.09.1958, s.1, 3.

rejimlerinde mümkün olabilirdi. Dolayısıyla demokrasi rejiminin ne ruhuna ne de dış dokusuna uygun olduğu söylenebilirdi.⁴⁸⁸

Devlet ile hükümeti bir tutan anlayışta tarihsel gelişmeler etkili olmuştu. Her şeyden önce Tek Parti döneminde devlet, hükümet ve partinin iç içe görünümü zihinlere kazınmıştı. Çok partili hayata geçiş döneminde de devletin yansızlığı, gerek uzun yıllar süren Tek Parti rejimi gerekse bürokrasinin ve özellikle taşradaki memurların eski alışkanlıklarını sürdürmeleri nedeniyle belirgin değildi. Geçiş dönemlerinin sancılı olması pek çok bakımdan olağandı, ancak yine de İnönü, Parti içindeki sertlik yanlılarının oluşturduğu muhalefeti egale edip demokrasiye geçiş için büyük bir çaba harcamış ve bunda başarılı olmuştu. Asıl önemlisi Demokrat Parti'nin iktidara geldiğinde nasıl bir tavır takınacağıydı. Demokrasinin, basın ve düşünce özgürlüğünün bir “neferi” sıfatıyla politika sahasına atılan Demokrat Parti, bu dönemde şikayet ettiği baskı ve engelleme yollarını ortadan kaldırıp demokrasinin kurallarını mı işletecekti, yoksa gücü eline alıp bildiğini mi okuyacaktı? Bu soru, cevabını 1950 seçimlerinden kısa bir süre sonra bulacaktı. DP'nin tavrı Türkiye’de demokrasi kültürünü ve buna bağlı olarak siyaset yapma biçimini derinden etkileyecekti.

1946 yılının başından itibaren meydanlara atılan DP’li politikacılar, Tek Parti döneminden çok daha etkili ve vaatkâr bir popülist söylem geliştirdiler. Tek Partinin bürokratik karakterinin toplumun geniş kesiminde yarattığı tepkiyi iyi kullanan DP, toplumun önüne “*Hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır*” ilkesiyle çıkıyordu. Halkı politik sahneye çağıran DP’liler, “Yeter, söz milletin!” diyerek, bir bakıma önceki iktidarın bürokrasiye dayandığını ve milletin geri kalanının iktidarı olmadığını söylüyordu.⁴⁸⁹ Nihayet 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimde DP rüzgarı öyle sert esmişti ki, yılların Halk Partisi onun önünde duramamıştı. %88.88 gibi oldukça yüksek bir katılımı gerçekleştiren seçimde DP %53.59, CHP %39.98 almıştı. Çoğunluk sistemi nedeniyle bu oranların milletvekili sayılarına yansımaları iktidar ile muhalefet arasında temsiliyet açısından bir uçurum yarattı. DP, 408

⁴⁸⁸ A.y.

⁴⁸⁹ Aksakal, *Türk Politik Kültüründe Romantizm*, s.165-6.

milletvekili çıkararak çok güçlü bir şekilde iktidara gelirken, CHP yirmi yedi yıllık iktidarın sonunda 69 vekille son derece mütevazı bir meclis grubu kuracaktı.⁴⁹⁰ Sonuçlar CHP için bir travmaya yol açacak düzeydeydi, ancak her şey daha yeni başlıyordu. 1945-1950 yılları arasındaki geçiş döneminde muhalefette yer alan DP, halk desteğini alacağını hissetmiş, fakat bazen sert muhalefetle bazen de uzlaşıyla serbest seçimlere kadar beklemişti. Şimdi ise henüz iktidarın başlangıcında ne kadar bilenmiş olduğunu gösteriyordu. 22 Mayıs 1950’de Mecliste konuşan Başbakan Menderes’e yanıt vermek isteyen muhalefete izin verilmedi. Muhalefet Meclisi terk etmişti.⁴⁹¹ Çok partili rejime geçiş sürecinde bürokrasinin engellemelerine maruz kalan DP, iktidarı boyunca, devlete gereği gibi yaslanamadığı için “milli irade”yi bir fetiş haline getirmişti. Daha sonra haleflerinin de takip edeceği bu anlayışla, devlet kurumlarını kendi denetimleri altına almaya çalıştılar. DP, ezici çoğunluğa rağmen muhalefete çok sert davranacak ve “*eleştiriyi daima icraatlarının değil, meşruiyetlerinin sorgulanması olarak*” algılayacaktı.⁴⁹²

1950’ler Türkiye’si müthiş bir halk desteğini arkasına alan Başbakan Menderes’in, gittikçe hırçınlaşan ve sertleşen iktidarına tanık oldu. Demokrasi anlayışı sandıkla sınırlı kalırken, demokrasinin, en başta iktidara yönelik olan kısıtlayıcı ilkeleri ise yalnızca muhalefetin dilinde bir itirazdan ibaret kalıyordu. Milli iradenin yegane temsilcisi olma iddiasındaki hükümetin muhalefetten beklediği tam itaatti.⁴⁹³ Bunda çok partili döneme geçerken yapılan düzenlemelerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin henüz benimsenmemiş olması ve özellikle çoğunlukçu sistem nedeniyle birinci gelen ve iktidar olan partinin oy oranının çok üstünde temsil oranına sahip olmasının büyük bir etkisi vardı. Yakup Kadri’ye göre, milyonlarca yurttaşın oyunu ve iradesini boşa çıkaran bu çoğunlukçu sistem bir tek parti rejimi yaratıyor, politik ve sosyal nizamın yegane dayanağı olan kuvvetler dengesini alt üst ediyordu. “*Mutlak bir çoğunluğa dayanan ve bütün kuvvetini o çoğunluktan alan herhangi bir idare kendi müvazenesini bile bulmakta zorluk çeker ve ergeç mutlak iktidar şekline girmeğe*

⁴⁹⁰ Millet Partisi (MP) %3.4 oyla sadece 1 vekil çıkarırken, 8 tane de bağımsız vekil Meclise girmişti. Eraslan, **a.g.b.**, s.548.

⁴⁹¹ Eraslan, **a.g.b.**, s.550

⁴⁹² Heper, **a.g.e.**, s.181-182.; Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s.157.

⁴⁹³ Aksakal, **a.g.e.**, s.53.

mecbur kalır” diyordu.⁴⁹⁴ Yakup Kadri DP Meclis Grubunun 11 Ağustos 1958 tarihli bildirisini işaret ediyordu. Ona göre DP, bildirisi CHP muhalefetini TBMM’ye hakaret, Anayasayı hiçe sayma, devlet müessesesini sarsma ve memleketi anarşiye sevk etmekle itham anlamına geliyordu. Yani “*D.P. iktidarı hem vatan hem Meclis hem Devlettir ve hiyerarşi mucibince bu sıfatların hepsi birden – hiç değilse temsili bir mahiyette – iktidar partisi üstünde toplanmak lazım gelir.*” Oysa kendine güvenen bir iktidar bu gibi “yüksek mefhumlar”ın arkasına sığınmaya gerek duymazdı. “*Mücadele meydanına Anayasanın çizdiği yetkileri ve imkânları dairesinde atılmasını bilir.*” diyordu.⁴⁹⁵

Siyasal iktidarın kendisini milli iradeyle özdeşleştirmesi, demokrasiyi içinden çıkılmaz bir hale sokuyordu. Yakup Kadri, demokraside hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, azınlık veya çoğunluğun söz konusu olmadığını belirtir: “*Millet birdir ve ‘azınlık’, ‘çoğunluk’ diye bir takım parçalara bölünemez. Bölündüğü takdirde ona artık millet denemez.*”⁴⁹⁶ Dolayısıyla liberal bir demokrasi tanımı yaparak, demokrasinin “çoğunluğun hâkimiyeti” olmadığını ifade eder. Çoğunluk hâkimiyeti, ona göre bir nevi diktatörlüktür ve “*daima kolektif bir mahiyet arzettiği için şahsi diktatordan daha hudutsuz, daha kontrolsüz bir kuvvet suistimaline yol açmıştır.*”⁴⁹⁷ Özellikle Gustave Le Bon ve Sigmund Freud okumalarından aşına olduğu üzere kitle temayüllerine yönelik makul bir şüpheyi hep taşımış olan Yakup Kadri, eski diktatörlerin ve tiranların hayal bile edemeyeceği müthiş bir gücü barındırdığını düşündüğü çoğunluğun gücünün, Batı demokrasilerinde anayasa, parlamento ve çeşitli kurumlarla kısıtlandığını ifade ediyordu. Yakın tarihteki tecrübelerden dolayı Hitler gibi bir örneği hafızasında taşıyan Batı’da, çoğunluk kararı, anayasa ve parlamento kısıtlamalarına aykırı olmadığı takdirde kabul görmekteydi.⁴⁹⁸ Onun bu sözleri, bürokratik seçkinlerin, aydınların, üniversite mensuplarının temel görüşünü yansıtıyordu.

⁴⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Gerçek Demokrasinin Yolu”, *Ulus*, 13.11.1956, s.2.

⁴⁹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Meclis Benim”, *Ulus*, 15.08.1958, s.1, 3.

⁴⁹⁶ Herhangi bir Avrupa dilindeki bir sözlükte demokrasinin millet anlamına *demos* ile otorite manasındaki *kratos* sözcüklerinin birleşiminden geldiğini belirtir. Anlamlar Karışıklığı”, s.1, 3.

⁴⁹⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Çoğunluğun Diktatorası”, *Ulus*, 23.06.1957, s.3.

⁴⁹⁸ A.y.

Yakup Kadri'ye göre, demokrasinin en önemli kurumlarından biri olan, siyasi partiler Türkiye'de tam olarak anlaşılmamıştır. Batı'da her partinin bir programı, bir ideolojisi vardır ve bir toplumsal bir sınıfa dayanır. Türkiye'de ise partiler gündelik politikada hava ne yana eserse o yana döner, ona göre şekil alırlar.⁴⁹⁹ Örneğin DP'nin Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa (1945) muhalefet sonrasında doğduğunu hatırlatarak, Batı'daki parti mantığına göre bu partinin adının "Büyük Arazi Sahipleri" değilse bile "Çiftçiler Partisi" olması gerektiğini belirtir. Belli bir sınıfı oluşturan büyük toprak sahipleri Batı'daki gibi, çıkarları doğrultusunda politikaya atılma hakkına sahiplerdi. Ancak bunu yaparken meydana bambaşka bir isimle çıkmaları ve kendi çıkarlarını toplumun genel çıkarıyla uyumluymuş gibi göstermeleri sorunluydu.⁵⁰⁰ Bunların köylülerle birlikte DP çatısı altında toplanmaları yapısal bir mesele ve bir zihniyet sorununun tezahürüydü. bu minvalde tek hedefi iktidara gelmek olduğunu düşündüğü DP'nin parti programını eleştiriyordu:

"Bu program o kadar lastikliydi ki, her isteyen kendi tarafına çekebiliyordu. Köylüsü, eşrafı, müstahsili [üreticisi], müstehliki [tüketicisi], tüccarı, esnafı, ümmileri, okur yazarları, inkılapçıları ve irticacılarıyla' bütün millet bunda kendi çıkarlarını, meyillerini ve dünya görüşlerine cevap veren bir şey bulabilirdi. Ortaya çıkan şey bir siyasi parti değil, 'gayet iyi kurulmuş bir seçim makinası' idi."⁵⁰¹

Gerçekten de bu "seçim makinası", öylesine etkili oldu ki, 1950'lerdeki seçimlerde sandıkları silip süpürmüştü.

Yakup Kadri, bu karşılaştırmaları yaparken bir bakıma müesseselerin yanlış kurulduğunu, yanlış bir şekilde iş gördüklerini ve dolayısıyla sorunlu olduklarını ortaya koymak istiyordu. DP örneğinde olduğu gibi, Türkiye'de seçkinler arasındaki

⁴⁹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Parti'den Ne Anlıyoruz?", **Ulus**, 30.03.1957, s.3.

⁵⁰⁰ Yine de bu bir politik taktikti. Yalnızca büyük toprak sahipleri ve çiftçilerin kurduğu bir partinin, nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülere dayanan bir parti karşısında hiçbir şansı yoktu. Ancak oy ve temsil hakkı, siyasal bilincin varlığıyla bütünleştiği takdirde çıkarların korunmasını mümkün hale getirebilirdi. Batı Avrupa'daki doğuşu itibarıyla, gerçek anlamda farklı çıkar çevrelerinin temsiliyetinden doğup gelişmiş ve yasallaşmış olan haklar, Türkiye örneğinde önce yasallaşıp sonra kullanıma sunulduğu için deneyim sahasında da farklılıklar gösteriyordu. Realitede çıkarları çatışan iki unsur aynı partide yer alıyordu. Büyük toprak sahipleri sınıf veya topluluk bilinci ve gücü sayesinde kendi çıkarlarını siyasal alanda koruyabiliyordu.

⁵⁰¹ Bu yüzden bu tip partilerin zamanla beklentileri karşılayamayıp zayıflamaya başladıklarını belirtiyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Gene Partilere Dair", **Ulus**, 09.04.1957, s.3.

ihtilaflardan doğan siyasi partilerin toplumsal sınıflarla bağları oldukça zayıftı.⁵⁰² Tüm toplumsal kesimleri kapsama iddiasındaki siyasi partilerin prensiplerinde ve kadrolarında esnek, muğlak veya çelişkili olmaları kaçınılmazdı. Her bir partinin, her kesimi birden temsil ettiği bir ortamda partiler arasındaki geçişler de sıradanlaşıyordu. Yakup Kadri de, üç dört defa parti değiştirenlerin, birinde yapıp söylediklerinin tam tersini yaptığına dikkat çekiyordu. CHP iktidardayken ülkenin iki partiyi kaldıramayacağını söyleyen belli başlı devlet adamlarının, çok partiye geçişe önderlik ettiklerini öne sürüyordu.⁵⁰³ Yakup Kadri, Fransa, İtalya, İsviçre ve özellikle İngiltere’de siyasi fikirlere sadakatle bağlı olduğu için parti mensuplarının fikir ihtilafı yüzünden ayrıldığı takdirde hemen hiçbir zaman başka bir partiye geçmediklerini belirtir. Az sayıdaki örneklerde görüldüğü üzere başka bir partiye geçen kimselerin hükümete dahil olmak şöyle dursun bir sığıntı gibi kenarda kaldıklarını söyler. Türkiye’ye gelince “*Bir partiden öbür partiye geçiş, hele o geçilen parti iktidar partisi ise, ikbal ve itibar yolunun birinci merhalesi sayılır. Yeni Partinin baş köşelerine oturtulur ve hangi vekaletle getirilecekleri bilinmez.*” der.⁵⁰⁴ CHP’den DP’ye geçen Lütfi Kırdar, Sebati Ataman ve Server Somuncuoğlu’nu örnek vererek, bunların nice emektar Demokrat Partilinin omuzlarından atlayarak iktidar partisinin koltuklarına kurulduklarını belirtir. “*Görülüyor ki bizde parti değiştirme meselesinin fikir ve kanaat davalarıyla hiçbir münasebeti yoktur.*”⁵⁰⁵ Gerçekten de yeni gelenler, hemen coşkulu törenle partiye kabul edilir ve bu transferler, rakip partinin ne kadar başarısız olduğunun bir delili olarak sunulduğu görülür. Yeni gelen kişi de benzer bir coşkuyla ve içeriden ve dolayısıyla “haklı” bir güvenle eski partisini büsbütün yerden yere vurur. Günümüzde bile bunun böyle olmadığı iddia edebilir mi?

Yakup Kadri, zihniyet sorununu tartışırken muhalefet arasında uzlaşma sorunu da dikkat çekiyordu. 1954 seçimlerinde oyların %57’sini alan DP iktidarının 503 milletvekiliyle geldiği iktidarda muhalefete karşı sert politikalar yürütürken İnönü liderliğindeki CHP, Osman Bölükbaşı’nın Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile Fevzi

⁵⁰² Metin Heper, **a.g.e.**, s.168.

⁵⁰³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Partilerarası Göçler”, **Ulus**, 18.04.1957, s.3. Ayrıca bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bizde Parti Ahlakı”, **Ulus**, 22.03. 1959, s.1,3.

⁵⁰⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Partilerimiz ve Particiliğimiz”, **Ulus**, 15.07.1958, s.3.

⁵⁰⁵ A.y.

Lütfi Karaosmanoğlu'nun Hürriyet Partisi (HP) arasında iş birliği yapılamaması anlamsızdı. 1957 yılında erken seçim ihtimali konuşulurken muhalefet arasında bir uzlaşının yerine çekişmenin olması, Yakup Kadri'ye göre, bir zihniyet sorununun emaresiydi. Son derece hırçın bir iktidar karşısında yer alan ve aynı eleştirileri dile getiren muhalefet neden birleşemiyordu? CMP ve HP, her ne kadar parlamentodaki temsiliyete yansımaya da, oyların üçte birini alan ana muhalefet partisi CHP etrafında birleşmek yerine niçin ona muhalefet ediyordu? Muhalefet arasında söz ve toplantı hürriyeti, hâkim teminatı, ispat hakkı, serbest seçim, üniversite özerkliği konusunda uzlaşısı olmasına rağmen, hepsi de hayat pahalılığı ve geçim derdinden şikayet etmelerine rağmen ve yedi yıldır DP vaatlerini yerine getirmediğine göre onu değiştirmesi gerekmez miydi?⁵⁰⁶

Yakup Kadri'nin zihni böyle sorularla meşgulken, iktidar, muhalefete karşı tutumunu sertleştirmeye devam ediyordu. Menderes ile CMP lideri Bölükbaşı arasındaki polemikler şiddetlenmiş, muhalefet lideri aleyhinde birtakım gelişmeler cereyan etmiş, daha sonra Bölükbaşı'nın ziyaret ettiği ev taşlanmıştı.⁵⁰⁷ Birkaç gün sonra ise CMP liderinin dokunulmazlığını kaldırılmıştı. Yakup Kadri, seçim yaklaşırken önemli isimlerin saf dışı bırakılmaya çalışıldığını söylüyordu.⁵⁰⁸ Seçimlere yaklaşılırken iş birliği içinde olan CMP ve HP, CHP'ye İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmaması şartını koştı. Bununla birlikte DP işbirliğini önleyecek bir kanun çıkarmayı ihmal etmedi. Buna göre partiler, teşkilatlarının olduğu her yerde aday göstermek zorunda kalacağı için ortak aday çıkarmanın önünü kesilmişti.⁵⁰⁹ İş birliği imkânsızlaşırken, Yakup Kadri, artık serbest bir seçimin ne kadar zor olduğunu şu şekilde ifade ediyordu:

“Yürürlükte bulunan Seçim Kanunu seçmenlerin hürriyetini kafi derecede tehdit etmiyor mu? Radyo inhısarçılığı muhalefetin sesini tamamıyla tıkamış değil midir? Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü yasağı seçim mücadelesi yollarını sımsıkı kapamamış mıdır? Bağımsız ve muhalif basın kolu kanadı kısıktırak bağlanmış değil midir? Ve bütün bunlara karşı şikayet kapılarına

⁵⁰⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Son Seçimlere Yaklaşırken”, **Ulus**, 01.06.1957, s.3.

⁵⁰⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Memleketin Siyasi Panoraması”, **Ulus**, 22.06.1957, s. 3.

⁵⁰⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Tehlikeli Adımlar”, **Ulus**, 27.06.1957, s.3.

⁵⁰⁹ Eraslan, **a.g.b.**, s.564.

hâkim teminatsızlığının kilidi vurulmamış mıdır? Bunlardan öteye ne yapabilirler?”⁵¹⁰

1957 seçimlerine bu ortamda girilirken DP, %47,7 ile 424 milletvekili çıkararak birinci parti çıktı, fakat toplam oyu muhalefetin gerisinde kaldı. CHP, % 40.82 oy oranı alırken 178 vekil çıkarmıştı.⁵¹¹ Yakup Kadri’ye göre bu, DP’nin “Pirus Zaferi”ydi ve muhalefete büyük kayıplar veren DP, iktidara “hınç ve öfke”yle geliyordu. “D.P. iktidarı, bu sefer, milletle karşı karşıyadır ve ondan ilk şamarı yemiş bulunmaktadır.”⁵¹² DP liderinin seçim öncesinde “*Bana ne yapıp yapıp (kahir ekseriyeti) temin etmelisiniz. Ben öyle kırkar ellişer muhalefet gruplarının kaynaştığı bir Mecliste iş göremem.*” sözlerinin karşılık bulmadığını ve milletin ona “kahredici bir ekalliyet” verdiğini belirtir.⁵¹³ İşte bu yüzden Başbakanın, güçlü bir muhalefetin olduğu Meclise bir aydır uğramak istemediğini yazar. Zira onu, artık ezici çoğunluğun verdiği büyük alkışlar değil, rahat kaçırıcı ve tahammül edilemeyecek itirazlar beklemektedir.⁵¹⁴ Yakup Kadri bu yorumların ötesine geçerek Menderes’e yönelik ciddi uyarılar içeren bir açık mektup yazar:

“Tuttuğunuz yol yalnız memleket için muhataralı [tehlikeli] değil, sizin için de kötü bir yoldur. Bu yol sizi istediğiniz hedeflerden hiç birine ulaştıramaz. Bu yoldan ne demokratik nizama erişmenin, ne de otoriter rejime varmanın imkânını bulabilirsiniz. Ancak bütün gücünüz ve enerjiniz bitip tükeninceye kadar hep durduğunuz yerde tepinip durursunuz.”⁵¹⁵

Yakup Kadri, Menderes’i tahlile girişiyordu. Ona göre Başbakan ne demokratik rejimin gerekleri olan yüksek prensiplere bağlı bir liderdi, ne de otoriter sistem için gerekli olan belirli bir fikir sistemine sahipti. Menderes’e bir diktatör olmadığını, diktatörlüğün şartlarının “hasta bir cemiyetin patolojik şartlarından”, vatan tehlikesinden veya bir hezimetle sonuçlanan harplerden doğduğunu, oysa Başbakanın iktidarı aldığı ortamın böyle olmadığını söylüyordu.

“Tarihi mukadderatımızın ve siyasi hayat şartlarımızın size ve partinize yüklediği misyon, olsa olsa, inkılap devrinden sonra devlet ve hükümet

⁵¹⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Çocuğun Adını Koyalım”, **Ulus**, 25.08.1957, s.3.

⁵¹¹ CMP 4, HP 4 vekil çıkarmıştı.

⁵¹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Türk Milletinin Çilesi”, **Ulus**, 01.11.1957, s.5.

⁵¹³ A.y.

⁵¹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Hükümet Buhranı Mı, Rejim Buhranı Mı?”, **Ulus**, 25.11.1957, s.1,5.

⁵¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “D.P. Başkanına Açık Mektup”, **Ulus**, 26.11.1957, s.1, 5.

idaresini normalleştirmekten, kanunileştirmekten ibaretti. Siz ne onu ne bunu yapabildiniz. Hatta siyasi hayat şeklimize adeta ‘ihtilalkârane’ bir üslup vermek üzeresiniz. Beyefendi, bu millete acımıyorsanız kendinize acıyınız.”⁵¹⁶

Bununla birlikte siyasal atmosferin yumuşaması şöyle dursun daha fazla sertleşiyordu. En çok dillendirilen sözcükler “vatan cephesi” ve “ihtilal”di. Menderes, politik ihtirası olmayanlara muhalefetin “kin ve husumet cephesine” karşı vatan cephesi kurmalarını istedi. Memurların da vatan cephesine katılması için kanuni düzenleme yapıldı.⁵¹⁷ İhtilal sözcüğü artık gündelik bir bahis haline gelmişti. Yakup Kadri, iktidarın, muhalefeti ihtilalcilikle suçlamasını bir politik taktik olarak değerlendirmiyordu. Ona göre bu “ihtilal tehlikesi” söylemi, sadece bir vesvesenin ürünü değildi ve DP’ye, muhalefete karşı kullanabileceği bir silah haline geliyordu. Dolayısıyla muhalefet, bunu iktidar vehmine yormakta hata ediyordu. Zira DP bu havayı oluşturmakla aslında muhalefete partilerine karşı kullanabileceği “mucib sebepleri” hazırlıyordu. Bu sebepleri bulamazsa, onları icat edecekti.⁵¹⁸ Neden böyle olmuştu? Yakup Kadri’ye göre DP’de bütün gücü elinde tutan bir oligarşi, partiyi dağılmaktan kurtarmak için çeşitli taktikler uyguluyordu. Bu taktiklerin başında, özellikle CHP husumetini ateşleyerek, onun bir hükümet darbesi, bir ihtilal hazırlığı yapmakta olduğu yönünde bir propaganda yapmaktı. Ancak ona göre bu, bir müddet başarılı olsa da asıl sorunları ertelemek anlamına geliyordu.⁵¹⁹ Gerçekten Demokrat Parti homojen olmadığı için parti içindeki muhalefet, iktidarının başından beri Menderes’e güçlük çıkarıyordu. Başbakan, parti içi muhalefeti önlemek için CHP’ye karşı sert önlemler yoluna gidiyordu.⁵²⁰

Basın da iktidarın hışmından kurtulamamıştı. Hükümet, daha önce, 8 Mart 1954’te Basın Kanununda, hükümeti “taciz” eden gazetecilerin cezalandırılmasını mümkün kılacak düzenleme yapmıştı.⁵²¹ Üstelik Adalet Komisyonu, “ispat hakkı”nı

⁵¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “D.P. Başkanına Açık Mektup”, **Ulus**, 26.11.1957, s.1, 5.

⁵¹⁷ Eraslan, **a.g.b.**, s.570.

⁵¹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “D.P. Ne Düşünüyor”, **Ulus**, 13.09.1958, s.1, 3. Ayrıca Menderes’in Balıkesir’deki nutkunda iki de bir ihtilal havasından bahsetmesini eleştirir. İhtilal havasının, CHP iktidarı döneminde DP muhalefetine yaptığı, İnönü’ye karşı başvurmadık tahrik ve hakaret kalmadığını söyler. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Balıkesir Nutku”, **Ulus**, 09.09.1958, s.1, 6.

⁵¹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “D.P. Teşkilatında Hizipleşmeler”, **Ulus**, 03.08.1959, s.1, 5.

⁵²⁰ Bkz. Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.159-162.

⁵²¹ Adalet Bakanına göre 1954-1958 yılları arasında 238 gazeteci mahkum olmuştu. Eraslan, **a.g.b.**, s.570.

reddetmiş ve tekzip müessesesini genişletecek Kanunu genişletmişti.⁵²² Yakup Kadri'ye göre basın, 1945-1954 arasında demokrasinin öncülüğünü yapmış ve o dönemde bunun en büyük faydasını DP görmüştü.⁵²³ DP, bunları unutup basına türlü baskılar uygulamış ve “devlet benim” diyerek devlet radyosunu muhalefete kapatmıştı. Kendini devletle özdeşleştirince, herhangi bir bakan veya DP mebusuna yönelik bir eleştiri “devletin şeref ve itibarını kırma” suçu olarak görmeye başlamıştı. Üstelik partiye dokunmak daha büyük bir suç haline geliyordu. Yakup Kadri'ye göre böylece temel hukuk bakımından “devletle hükümeti, hükümetle partiyi birbirinden ayıran sınır ortadan kalmış bulunuyor”du.⁵²⁴ Diğer yandan basın davaları ve gazete kapatmaları eksik olmuyordu. Yakup Kadri birkaç yazısı sebebiyle yargılanmış ve on ay hapis cezası almış, fakat cezası tecil edilmişti.⁵²⁵ *Ulus*, bir aylık kapatılma cezasının üzerinden henüz beş ay geçmişken, 26 Nisan 1959'da bu kez üç ay süreyle kapatılmıştı. Yakup Kadri, gazete tekrar açıldığı vakit yazdığı başyazıda Hükümetin, Anayasa ve kanunları tanımazdan geldiğini söylemişti. Ona göre asıl ihtilal ve ihtilalcilik buydu: “Üç kere çok partili rejime sadakat taahhüdü ile vatandaşın oyunu topla ve iş başına geçer geçmez bir ‘tek parti rejimi’ kur; bunun adına bir ‘hükümet darbesi’nden başka ne denebilir?”⁵²⁶

1960'ların başında gerek muhalefet gerekse iktidar kanadında erken seçime hazırlık havası vardı. Ancak, daha önce Uşak ve Topkapı olaylarında olduğu gibi,

⁵²² Eraslan, a.g.b., s.562.

⁵²³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Basın Meselesi”, *Ulus*, 02.01.1960, s.1, 5.

⁵²⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “D.P. Radyosu”, *Ulus*, 12.01.1960, s.1, 5.; Basına dair çeşitli yazılar: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Tenakuz Örneği”, *Ulus*, 28.01.1960, s.1, 5.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Basın Husumeti”, *Ulus*, 29.01.1960, s.1, 5.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu “Sansürcü mü, tefsireci mi?”, *Ulus*, 16.05.1958, s.3; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Kanun Tefsiri Münasebetiyle”, *Ulus*, 36.03.1960, s.1, 5.; Basın davalarının yine gündemde olduğu 1959 başında İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'in basın için memleketin huzurunu ve düzenini bozacak ve dış dünyada devletin şerefini, itibarını düşürecek “sakat ve muhataralı bir yol” izlediği yönündeki sözlerini eleştiriyordu. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “İçişleri Bakanının Beyanatı Üzerine I”, *Ulus*, 09.01.1959, s.1, 3.; “İçişleri Bakanının Beyanatı Üzerine II”, *Ulus*, 11.01.1959, s.1, 3.

⁵²⁵ *Ulus*, 01.11.1958, s.1.; *Ulus* ve *Vatan* gazeteleri aleyhine dava açıldı. Yakup Kadri, Ülkü Arman, Beyhan Cenk'i ve Ayhan Metiner için birer yıl hapis istendi. Bkz. *Ulus*, 13.11.1958, s.2; *Ulus* 22.01.1959.; Yakup Kadri, bir yazısında dışarıda yaşamının, hapisten daha zor hale geldiğini söylerken politik atmosferi ne kadar gerildiğini ifade ediyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “İçerisi Dışarı”, *Ulus*, 02.02.1960, s.1, 5.; 70 yaşını aşmış olan Ahmet Emin Yalman'ın hastalığının ağır olmasına rağmen hapiste tutulmasını eleştirir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Cezaevi Rejimi”, *Ulus*, 12.03.1960, s.1, 5.

⁵²⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Susturmak Ne İşe Yaradı?”, *Ulus*, 27.07.1959, s.1, 5.

İnönü'nün Kayseri'de engelleme girişimi bu havanın gerginliğini gösteriyordu. Yakup Kadri, DP'lilerin, iktidar basınının ve radyosunun yayınlarının tahrikleri, sövüp saymaları giderek artırdıklarını ve Kayseri olayıyla memlekette bir ihtilal havası yarattıklarını belirtiyordu. DP, şiddet ve baskı tedbirleri almak için bir ortam yaratmaya çalışıyordu. Ancak İnönü'nün soğukkanlılığı ve büyük devlet adamlığının “*ortalığı velveleye vermek isteyenleri (radyo spikerinden idare amirlerine dek) bir alay yaygaracı durumuna soktuğunu*” söylüyordu.⁵²⁷ Bu arada Yakup Kadri'nin gözlemi, erken seçim havasının dağılmaya başladığını yönündeydi.⁵²⁸ Demokrat Parti, tamamı DP'lilerden oluşan ve her türlü siyasi faaliyeti ve hareketi durdurma yetkisiyle kuşatılan bir Tahkikat Komisyonu'nu kurması iplerin kopmakta olduğunu gösteriyordu. İnönü, “*bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. (...) Şartlar tamam olduğunda ihtilal milletler için meşru bir haktır*” sözünü söyleyecekti.⁵²⁹ Gerçekten de ihtilal havası iyiden iyiye hissediliyordu. İstanbul ve Ankara'da üniversite olaylarına müdahale için polisi ve askeri devreye sokan iktidar her iki ilde sıkıyönetim ilan etti. 1960 yılının Mayıs ayında da bunaltıcı politik atmosferi değişmedi. Bunlar olurken İzmir'de miting yapan Menderes karşısında coşkulu bir kalabalık bulacaktı. Meydanların tozunu attıran Başbakan, 27 Mayıs gecesi Eskişehir'de uykuya dalarken, Ankara'da ordu iktidara el koymuştu.

2. İnkılabın Son Devresi: 27 Mayıs

27 Mayıs'ta ordu yönetime el koyduğunda *Ulus* gazetesi bir aydan beri kapalıydı. Yakup Kadri, üç gün sonra kalemine sarılmış ve yayın yasağı kalkan *Ulus*'taki başyazısında 27 Mayıs ihtilalini “*Türk milletinin zalim bir idareden kurtulup hak ve hürriyetlerine*” kavuşması ve bir milli kurtuluş hareketi olarak tanımlamıştı. Ona göre 27 Mayıs, Demokrat Parti iktidarının anayasaya aykırı bir yönetimi ve ülkeyi ihtilal metotlarıyla yönetmesi nedeniyle “karşı ihtilal” olarak yapılmıştı. Daha da

⁵²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Tahrik ve Alarm Usulleri”, *Ulus*, 07.04.1960, s.1, 5.; 1 Mayıs 1959'da CHP lideri İnönü'ye yönelik Uşak'ta saldırı gerçekleşmiş ve dönüş yolunda, Topkapı'da benzer bir hadisenin gerçekleşmişti.

⁵²⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Nutka Cevap I”, *Ulus*, 17.04.1960, s.1, 5.

⁵²⁹ *Ulus*, 19.4.1960; Tanör, a.g.e., s.353-354.

önemlisi “kurucu ve yapıcı bir inkılap devresi” içine girilmişti.⁵³⁰ *Panorama*’da şikayet ettiği üzere dillendirilmekten çekinilen “inkılap” sözcüğü yeniden revaç bulmuş ve 27 Mayıs’la birlikte adeta hayat bulmuştu. 27 Mayıs’ın getirdiği heyecan içinde konuşan, sanki 1930’lardaki Kadrocu Yakup Kadri’dir. Milli Birlik Hükümetinin “dinamik karakteri”ni övdükten sonra “Atatürk’ün devrimcilik ruhu, on yıllık fasıladan sonra, hiç yıpranmamış ve hızından hiçbir şey kaybetmemiş olarak tekrar harekete geçmiş bulunuyor.” diyordu.⁵³¹ Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel’in basın mensuplarıyla toplantısından sonra Yakup Kadri, köşesinde şunları yazıyordu:

“Şimdi, bütün endişemiz, kahraman Başkanın ağzıyla İnkılap Hükümetimizin hakkımızda [basın kastediliyor] yüksek teveccühe tamamıyla layık olmaya çalışmaktır. Bunun yegane yolu inkılabın ruhuna sadakatten ayrılmamak ve içinde yaşadığımız siyasi şartların icaplarına harfi harfine riayet etmektir.”⁵³²

Bu geçici bir devredir ve yeni anayasa çalışmaları zaten yapılmaktadır ve normal bir devreye geçene kadar herkese düşen uyumlu olmaktır: “*Memleket menfaati namına, önümüzdeki seçimlere kadar böylece devam etmesi lazım gelmektedir. Bilmeliyiz ki, tenkid ve münakaşa devri kapanmış ve bir yapıcılık, kuruculuk devri açılmıştır.*”⁵³³ Bu sırada başta İnönü olmak üzere CHP’nin tutumunu da övüyordu. İnönü’nün Parti teşkilatına “inkılap idaresinin karar ve icraatını tam bir güvenle takip” etmek şeklindeki tamiminden övgüyle bahseden Yakup Kadri, onun memleket mukadderatı ile ilgili olan meseleleri yine her şeyin üstünde tuttuğunu, dolayısıyla onun memleket adamı vasfının parti şefi vasfına galip geldiğini yazar. Bu vesileyle Atatürk’ün kendilerine “*Çocuklar, biliniz ki, İsmet Paşa büyük ve fevkalade zamanların adamıdır.*”⁵³⁴ dediğini belirtir.

⁵³⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Nizam ve Kanun Yoluyla”, *Ulus*, 01.06.1960, s.1, 5.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Yanlış Bir Müşahede Üzerine”, *Ulus*, 13.06.1960, s.1, 5

⁵³¹ “Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “M.B. Hükümetinin Dinamizmi”, *Ulus*, 15.07.1960, s.1, 5.; MBK üyelerinin TBMM’deki and içme törenlerinde ve Anıtkabir ziyaretlerinde inkılapçı ruhun estüğünü söylüyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Türk Dil Kurultayı”, *Ulus*, 13.07.1960, s.1, 5.

⁵³² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Türk Basının En Şerefli Günü”, *Ulus*, 25.06.1960, s.1, 5.

⁵³³ A.y.

⁵³⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Memleket Adamı ve Parti Şefi”, *Ulus*, 23.06.1960, s.1, 5.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “C.H.P. Teşkilatına Yapılan Tamim”, *Ulus*, 16.07.1960, s.1, 5.

27 Mayıs'ın genel karakteri, “çoğunluğun mutlakiyeti”ni sınırlamaktı.⁵³⁵ 1954 seçimlerinde oyların %57'sini aldıktan sonra Menderes'in artık basın-yayın kuruluşlarını ve aydınları dinlemeyeceğini söylemesi⁵³⁶ ve sonrasında üniversite, basın, yargı ve muhalefete yönelik uygulamaları iktidarı frenleyecek mekanizmaların eksikliğini açıkça göstermişti. Bu eksiklikler aslında muhalefet tarafından sıklıkla dile getirilmişti. Anayasanın değiştirilmesi, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi (AYM) ve yasamada dengeyi sağlayacak bir senatonun kurulması, yargı bağımsızlığı ve hâkim güvencesi,⁵³⁷ Seçim Kanunun değiştirilerek nisbi seçim uygulamasının getirilmesi, Basın Kanununun değiştirilmesi ve ispat hakkının tanınması gibi zaten zemini oluşan beklentiler 27 Mayıs iktidarının yeni anayasayı yaparken gözettiği unsurlardı. 1961 Anayasası genel itibarıyla bürokratik seçkinler, ordu ve akademinin beklediği denge ve denetim mekanizmalarını barındıran rasyonel idare öngörüyordu. DP çizgisini takip eden ve çoğunluğun oyunu almakta zorlanmayan kendilerine yönelik olduğu veya işlerini zorlaştırdığı gerekçesiyle bu kısıtlamaları kaldırmaya çalışacaktı.

DP yıllarında en çok şikayet ettiği meselelerin bu şekilde Anayasal teminat altına alınması Yakup Kadri için oldukça sevindiriciydi. Özellikle partilerin aldığı oy oranına göre parlamentoda temsil edilmesini öngören “nisbi seçim” uygulamasına geçilmesini memnuniyet verici buluyordu. Ona göre çoğunluğun her dediğini kanun kabul eden anlayış yerine milletin çoğunluğuyla azınlığının bir olduğu bir demokrasi olanağı doğmuştu. Hükümet istikrarsızlığı endişeleri ise DP dönemi hatırlandığında “ehveni şer” kalacaktı. Menderes'in “her şeye rağmen iktidarda kalmak” inadının bedbahtlığına uğradığını, yeni sistemin yaratacağı hükümet değişikliği olanaklarının memleketi bir daha böyle sürece mecbur bırakmayabileceğini yazıyordu.⁵³⁸

27 Mayıs ile birlikte Yakup Kadri'nin lügatine yeni sözcükler eklenmişti. Bunlar “sosyal devlet” ve “sosyal adalet” gibi ilkelerdi. Bu ilkeler, “27 Mayıs İnkılabı”nın temel prensibi ve MBK kanunlarının temelini oluşturuyordu. Memur

⁵³⁵ Heper, **a.g.e.**, s.155.

⁵³⁶ Eraslan, **a.g.b.**, s.560.

⁵³⁷ Tanör, **a.g.e.**, 358; Ahmad, **a.g.e.**, s.180.

⁵³⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Sistem Meselesi ve Ötesi”, **Ulus**, 19.02.1961, s.1.

maaşlarının yükseltilmesi, vergi sisteminin kazanca göre belirlenmesi ve bütçenin tespit edilmesinde bu ilke etkiliydi.⁵³⁹ Grev hakkının oy birliğiyle kabul edilmesinin ardında yine bu ilke vardı.⁵⁴⁰ Bu minvalde CHP'nin işçi haklarının savunulmasını ana hedefleri haline getirmesi doğru bir karardı.⁵⁴¹ Öte yandan şöyle bir şerh düşmeyi de ihmal etmez. Sosyal devlet vasfını taşıyan bir demokrasi rejiminde, “hak” ile “vazife” arasında bir denkleşmenin mecburiyetinden söz eder. Ona göre bireylerin egoist duygularla salt kendi çıkarına yönelmesi sorunludur. Bunun yerine birey hem kendisine hem de topluma yararlı olmaya gayret etmelidir. Özellikle içinde bulunulan toptan kalkınma devrinde bunun daha da zorunlu olduğunu belirtir.⁵⁴²

MBK hükümeti aynı zamanda toprak reformu yapmayı amaçlıyordu. Tek Parti döneminde bir türlü yapılamayan reformunun hayata geçirilmesi hedefi sosyal adalet açısından oldukça önemliydi. Yakup Kadri'ye göre kırsaldan şehirlere göçlerin ve gecekondu sorunlarının temelinde hep toprak meselesi vardı. Köylüyü köyde tutmak için köylüyü topraklandırmak, tarımsal üretimi rasyonel metotlarla planlamak gerekiyordu.⁵⁴³ Şehirliler, bazı aydınlar ve politikacıların köylü deyince ağaları veya küçük kasaba eşrafını anladıkları için topraksız köylü meselesini kavrayamadıklarını öne sürüyordu. Toprak sorunu çözilemeyen köylülerin “*yorganları koltuklarının altında, paçavralara bürülü olarak kitle halinde büyük merkezlere akın eden gerçek köylüler şehirlilerin merhametini celb edeceği yerde hiddetini*” uyandırmasını eleştiriyordu. Şehirliler bunların tarlalarını çiftlerini bırakıp gelmelerine anlam veremiyordu, oysa köylünün ne tarlası ne de çift çubuğu vardı: “*Köylü de hâlâ derdini anlatamamaktadır. Anlatmağa kalkışsa mutlaka araya ağalarla küçük kasaba eşrafı girecektir. Hatta belki de işe büyük toprak sahipleri, çiftlik beyleri karışacaktır.*” Bunlar asıl köylülerin kendileri olduğunu söyleyeceklerdir. Yakup Kadri'ye göre toprak kanunları tam olarak böyle engellenmişti.⁵⁴⁴ Nitekim yukarıda da görüldüğü

⁵³⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Memur Maaşlarına Zam”, **Ulus**, 17.02.1961, s.1.

⁵⁴⁰ Yakup Kadri, ayrıca sosyalizm ile komünizmi birbirinden ayırarak sosyalizmin sosyal adalet ilkesini över. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Grev Hakkı”, **Ulus**, 29.01.1961, s.1.

⁵⁴¹ Anayasanın tanıdığı çalışmanın kayıt ve şartları ile ücret, dinlenme, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev yapma haklarını CHP'nin ana hedefleri arasına girmesi sevidiriciydi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “İşçinin ve İşçiliğin Yarını”, **Ulus**, 20.09.1961, s.1, 2.

⁵⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Hak ve Vazife”, **Ulus**, 08.04.1961, s.1.

⁵⁴³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Sosyal Bir Dava Üzerine”, **Ulus**, 28.09.1960, s.1, 3.

⁵⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Toprak ve Köylü”, **Ulus**, 13.08.1960, s.1.

gibi, *Panorama* 'da büyük toprak sahipleri ve kasaba eşrafının halka giden yolları nasıl tıkadıklarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştu. Dolayısıyla Yakup Kadri, Mecburi İskan Kanununun ilk uygulaması çerçevesinde 55 ağa veya şeyhin Doğu illerinden Batı illerine nakledilmesini de bir türlü yapılamayan toprak reformu için önemli bir adım olarak görmekteydi.⁵⁴⁵

27 Mayıs İhtilalinin en önemli meselelerinden biri Demokrat Partili siyasetçilerin yargılanması meselesiydi. Yakup Kadri, en başından beri yargılamalar konusunda hassas bir tutum içinde olmuştur. Yargılamaların yerli ve yabancı basına açık yapılması kararını memnuniyetle karşılıyor, fakat basınının yargılamalar daha başlamadan tutuklu bulunan eski hükümet ve parti üyelerine dair iddialarla kamuoyunu germesini eleştiriyordu.⁵⁴⁶ Hâkimlerin kararlarını doğru verebilmesi için sanıklar hakkında acındırıcı veya aşağılayıcı yorumlardan uzak durulması ve darağaçlarının bir karikatür konusu olmaktan çıkarılması gerektiğini söylüyordu.⁵⁴⁷ Bazı gazetelerde önceki hükümet üyelerinin özel hayatlarına yönelik bilgilerin yayımlanması da yine eleştirdiği konular arasındaydı.⁵⁴⁸ Tarihin dönüm noktası olarak tanımladığı Yassıda yargılamaları başlarken şu uyarıyı yapıyordu: “*Doğru bir hareket bizi pek mutlu bir geleceğe ulaştırabileceği gibi yanlış bir adım da bizi bir uçuruma sürükleyebilir.*”⁵⁴⁹ Yakup Kadri'nin bu sözleri durumu ne kadar hassas olarak gördüğünü gösteriyordu. Fakat herkes bildiğini okudu ve yargılamaların başında iş adeta çığırından çıktı. Yargılamalar “bebek” ve “köpek” davalarıyla kamuoyunda sulandırılırken uzadıkça uzuyordu. Bir yazısında Yassıda'daki duruşmalar esnasında dinleyicilerin gülmek, alkışlamak, yuh çekmek gibi davranışlarının yanı sıra DP zamanını andıran radyo spikerlerinin henüz hüküm verilmeden savcı edasıyla sanıkları yargılamalarını ve bazı gazetelerde hınç ve intikam dolu yayınları eleştiriyor, meselenin hassasiyetine her fırsatta dikkat çekiyordu.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Doğu İllerimizde İnkılap”, *Ulus*, 06.12.1960, s.1.

⁵⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Yüksek Adalet Divanının Eşiğinde”, *Ulus*, 21.07.1960, s.1, 5.

⁵⁴⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Adalet Gününe Yaklaşırken”, *Ulus*, 08.10.1960, s.1, 3.

⁵⁴⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bazı Yayınlar Üzerine”, *Ulus*, 12.10.1960, s.1, 3.

⁵⁴⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Adalet”, *Ulus*, 15.10.1960, s.1, 5.

⁵⁵⁰ *Ulus* gazetesini bu konuda başından beri objektif davranmaya çalıştığını öne sürüyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Yassıda Yankıları”, *Ulus*, 05.12.1960, s.1.

27 Mayıs'ı tüm kalbiyle desteklediğine yeterince delil getirdiğimiz Yakup Kadri'nin "inkılabın bu son devresine" bir leke sürülmesinden endişe ediyordu. Bu leke idamlar mıydı? Burada ancak bir tahmin yürütülebilir. Diğer yandan Yakup Kadri'nin endişelendiren başka şeyler de vardı. 27 Mayıs daha en başından kendini korumaya alma gereği hissetmişti. "Yüz yıldan beri devam eden hürriyet ve demokrasi mücadelemizin son safhasını" teşkil ettiğini düşündüğü "27 Mayıs İnkılabı"nın kendini korumak için geniş yetkili mahkemeler kurmaya mecbur kalmasını üzücü buluyordu: *"Yüzyıl boyunca zaman zaman olduğu gibi tam muradımıza ereceğimiz bir anda gene kötülük ve gerilik unsurlarının sabotajına veya suikastine uğrarsak bu, vatan ve millet için tarihi felaketlerin en büyüklerinden biri olacaktır."*⁵⁵¹

Halkın, 27 Mayıs İhtilaline bakışı da Yakup Kadri'nin ele aldığı konulardandı. Bir yazısında, "27 Mayıs İnkılabının" nedenleri ve amaçları hakkında halkı ve özellikle köylü vatandaşları aydınlatma için memleketin muhtelif yerlerine gönderilen öğretmen ve üniversiteli ekiplerin aldıkları vazifeleri layıkıyla başaramadıklarını için üzgün olduğunu yazıyordu. Bunlardan gelen mektuplardan birinden alıntı yapıyordu. Genç bir öğretmen şöyle demişti: *"27 Mayıs devrimi ve onun milli, insani zaruretleri, esefle ifade edeyim ki, vatandaşlarımızın büyük bir kısmı tarafından kavranmamış ve kavranmak istenmemektedir. Bu vatandaşların çoğunluğu D.P. saflarında bulunmaktadır."*⁵⁵² Yakup Kadri, insanların "inkılabı" neden kavramak istemediğini yine bu öğretmenin sözlerine bakarak açıklamaya çalışıyordu. DP'nin partizanlık zihniyetini *"bir mezhep, bir tarikat taassubuyla gözlerini bağladığı kimseleri birkaç nutuk veya öğüt ile uyandırmak kolay mıdır?"* diyordu. Yine de ihtilalin hiçbir partiye karşı ve hiçbir parti için yapılmadığının zamanla vatandaşlar tarafından anlaşılabileceğini öne sürüyordu.⁵⁵³ Oysa siyaset yasağı kalktıktan ortaya çıkan manzara, zaten son derece "cılız" olan bu umudu boşa çıkarmıştı. Zira ortada Demokrat Parti'nin mirası vardı ve bu miras siyasetçilerin arzusunu kamçılayacak

⁵⁵¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Hürriyet İstikraz Tahvilleri", **Ulus**, 22.07.1960, s.1, 5.

⁵⁵² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Eski Hatıralar Işığında Yeni Müşahadeler", **Ulus**, 09.08.1960, s.1, 5.

⁵⁵³ A.y.

düzeydeydi. Yakup Kadri DP'nin oyunu kimin alacağı tartışmasını bir oportünizm örneği ve siyasi ahlâkla bağdaşmayan bir şey olarak görüyordu.⁵⁵⁴

Yakup Kadri, DP'nin yeniden dirilmesini her ne kadar memleket için sakıncalı bulsa da MBK Hükümetinin bu konuda uyanık olacağına inandığını söylüyordu. CHP'nin, DP'nin kapatılmasında veya açık kalmasında müspet veya menfi bir fikir belirtmediği gibi, bu meseleye dahil olmamaya özen gösterdiğini belirtiyordu.⁵⁵⁵ Ona göre 27 Mayıs'ın "birleştirici havası" içinde siyaset yapılmalı ve yeni dönem partiler arası kıskançlıklardan, kinlerden arındırılmış ve geçen on yılın "kardeş kavgası"nın eser kalmayacağı bir dönem olmalıydı.⁵⁵⁶ Partiler, Anayasanın halkoyuna sunulma tarihleri yaklaşırken münakaşalara ara vermeli, Temsilciler Meclisinin olduğu kadar kendilerinin de ortak bir eseri olan Anayasa üzerinde kamuoyuna uzlaşmazlık görüntüsünden kaçınılmalıydı. CHP'nin bu geçiş sürecinde partiler arası bir prensip anlaşmasının yapılması ve siyasi mücadelelere ara verilmesi görüşünde olduğunu belirtiyordu.⁵⁵⁷ Bununla birlikte Demokrat Parti'nin mirası öylece dururken, en büyük payı kapmak için birbiriyle yarışan mirasçılarının sabretmeye hiç niyeti yoktu. Bunun için de CHP veya MBK ile samimi ilişkiler kurmamaya özen gösteriyorlardı.

Yakup Kadri, "27 Mayısın birleştirici havası"ndan bahsediyordu, fakat aslında kimsenin birleştiği yoktu. Nitekim bir yazısı bunun bir itirafıydı. Kurucu Meclis ve Temsilciler Meclisindeki uyumlu çalışma ve birlik havasının memleket içinde görülmediğini söylüyordu. *"Vatandaşlar arasındaki siyasi husumet bir türlü durup dinmek bilmemiş ve zaman zaman 27 Mayıs İhtilalinin asil karakterini zedelemek istidadını gösteren bir takım hadiseler bile sebebiyet vermiştir"*⁵⁵⁸ Siyaset, başladığından beri DP dönemindeki çekişmeleri andırıyordu. DP'nin mirasçıları

⁵⁵⁴Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Pek Bir İsabetli Karar", **Ulus**, 30.03.1961,s.1, 2.

⁵⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "D.P. Dirilebilir mi?", **Ulus**, 05.04.1961,s.1.; Ekim 1961 seçimlerinden sonra da DP mirası modası devam etmektedir. İzmir'de, Devrim Partisi kendini DP olarak lanse ederken, İstanbul'da Demokrat Parti adıyla yeni parti kurulmuş fakat ömrü yirmi dört saat sürmemiştir. Yakup Kadri'ye göre programsız, tüzüksüz bu partilerin amacı mirasa konmaktır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Siyasi Yerleşme?", **Ulus**, 20.12.1961, s.1.

⁵⁵⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "27 Mayıs Havası", **Ulus**, 11.06.1961,s.1, 2. ; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "CHP Meclisinin Bir Açıklaması", **Ulus**, 14.06.1961, s.1, 2.

⁵⁵⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Anayasanın Birleştirici Vasfı", **Ulus**, 21.06.1961, s.1, 2.; İnönü'nün Yeni Anayasa ile ilgili kampanyaları ve sözlerini över. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "İnönü'nün Konuşmaları", **Ulus**, 05.07.1961, s.1, 2.

⁵⁵⁸Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Huzur ve Sükun", **Ulus**, 19.07.1961, s.1, 2.

sabırsızdı. Genel Başkanlığını emekli bir asker olan Ragıp Gümüşpala'nın yaptığı Adalet Partisi en güçlü mirasçı gibi görünüyordu. Diğerisi ise Ekrem Alican'ın Yeni Türkiye Partisi (YTP) idi.⁵⁵⁹ Bunlar içten içe 27 Mayıs'la ilişkilendirdikleri CHP ve İnönü'yle yan yana durmak istemiyordu. Yakup Kadri, memleket gezisi esnasında YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'ın "CHP ile mücadele edeceğiz" diyerek CHP karşıtı kampanya başlattığını ve bir bakıma DP'nin yolunu takip ettiğini söylüyordu. CHP'nin partiler arası bir uzlaşıdan yanayken bu türden taarruzların yapılmasını eleştiriyordu.⁵⁶⁰ Ona göre CHP daha çok kuruculuk ve yapıcılık misyonu ile hareket ederken, AP ile CKMP liderleri birbirleriyle dalaşıyor, YTP Genel Başkanı ise CHP'ye meydan okuyordu. Yakup Kadri'nin bu manzara karşısındaki sözleri umutsuzluğu düşüyordu.

"Biz bu hâle ibretle bakıyoruz ve aradaki davanın ne olduğunu bir türlü anlayamıyoruz. Türk milleti de, sonsuz, aynı hisse kapılmış ve aynı vüzuhsuzluk içine düşmüş bulunmaktadır. Başardığı milli birlik ve gerçek demokrasi inkılabının bir yıla varmadan gündelik politika alanında böylesine bir sen ben kavgası şekline istidadını gösterişi de ona derin bir endişe verse gerektir. Zira inkılap onun için son bir talih denemesidir."⁵⁶¹

Bu "talih denemesi"nin başarıya ulaşacağı şüpheliydi. Milli Birlik Komitesi Hükümetinin seçim propagandalarına bazı kısıtlamalar getirecek bir tasarımı hazırlamış, fakat daha sonra Temsilciler Meclisinden geri çekmişti. Yakup Kadri, CHP'nin tasarıya karşı çıkmasına rağmen, YTP ve Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) bu tasarımı CHP'ye bir hücum vesilesi saymasını eleştiriyordu.⁵⁶²

1961 seçimleri Menderes ve iki bakanın asılmasından bir ay sonra yapıldı. Sandıktan çıkan sonuç bir bakıma Menderes'in zaferiydi. CHP yüzde 36,74 alırken, CKMP yüzde 13,95, DP'nin halefleri AP yüzde 34,80, YTP yüzde 13,72 oy alarak toplamda yüzde 48,5 i aşıyorlardı. Bu anlamda seçmen DP'den yana tavrını ve askeri

⁵⁵⁹ Bir vakitler Menderes'e muhalefet için Hürriyet Partisi'ni (HP) kurmuştu. Bu parti daha sonra kendini feshederek CHP'ye katılacaktı.

⁵⁶⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Y.T.P. mi, Yeni D.P. mi?", **Ulus**, 15.07.1961, s.1, 2.; Ekrem Alican "Demokratik rejim ve iktisadi politika bakımından 1946 yılında D.P. ye vücut veren fikirleri benimsiyoruz." diyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "İflas Etmiş Fikirler", **Ulus**, 06.08.1961, s.1, 2.

⁵⁶¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Partimize ve Partilerimize Dair", **Ulus**, 26.07.1961, s.1, 2.

⁵⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Yuvarlak Masa", **Ulus**, 25.08.1961, s.1, 2.

rejime tepkisini ortaya koyuyordu.⁵⁶³ CHP'den Manisa milletvekili seçilen Yakup Kadri, seçim sonucuna yönelik ilk değerlendirmesinde, sonuçların CHP için bir yenilgi olmadığını söylüyor ve İnönü'nün kesin çoğunluğu alamayışlarını “nisbi sisteme” bağlamasını doğru buluyordu. Yakup Kadri'ye göre CHP muhalifken nisbi sistemi savunmuştu ve şimdi de bu sistemin sonucundan şikayetçi değildi. Halk siyasi partilere uzlaşmayı ve yardımlaşmayı salık vermişti ve CHP buna hazırды.⁵⁶⁴

C. Hangi İnönü?: “Büyük Devlet Adamı” mı, “Küçük Politika Ustası” mı?

Bu kısımda Yakup Kadri'nin İnönü ve CHP ile ipleri kopardığı süreci ele alacağız. Genel itibariyle tutarlı bir düşünce seyri gördüğümüz Yakup Kadri, aktif politik yaşantısının son döneminde (1961-1965) bu kez tam bir çelişkiler yumağı içindeydi. Zira Atatürk ilkelerinden ve inkılaplarından saptığı gerekçesiyle Partiden istifa ettiğinde, *Ulus* gazetesinde CHP'nin genç, dinamik ve inkılap prensiplerine bağlı olduğunu sıklıkla dile getirdiği yazılarının mürekkebi henüz kurumamıştı. Aynı başyazılarında defalarca Atatürk'ün silah arkadaşı, siyasi ihtiraslardan arınmış, memleket meselelerini her şeyin üstünde tutan büyük devlet adamı şeklinde tanımladığı İnönü'yü karşısına alırken kullanacağı tabirler de yine büyük bir çelişkinin eseri idi. Daha önceki yazılarında ve eserlerinde büyük bir hayranlık ve sevgiyle bahsettiği ve bu çerçevede yazılarında yarattığı İsmet Paşa anlatısını, *Politikada 45 Yıl* (1968) başlıklı anı kitabında yerle bir etmişti. Ancak bu yıkıntılar üzerinde inşa ettiği “mütereddit devrimci”, “küçük politika ustası”, “Atatürk'ün gölgesi”nden daima rahatsızlık duyan ve onunla nafile bir yarış içinde İsmet Paşa imajının ise ayakta durmasına imkân yoktur. Bu kısımda Yakup Kadri'nin *Politikada 45 Yıl* ile *Ulus* gazetesindeki yazılarını karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak 27 Mayıs sonrasındaki İsmet İnönü ve CHP'ye dair değerlendirmelerinde taban tabana zıt iki anlatı ortaya koyduğu ele alınacaktır. Anı yazarı Yakup Kadri'nin karşısına, *Ulus* başyazarı Yakup

⁵⁶³ Karpat, **a.g.e.**, s.192-193.

⁵⁶⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “İnönü'nün Basın Toplantısı Münasebetiyle”, **Ulus**, 24.10.1961, s.1, 2.

Kadri'nin bir "tekzipçi" edasıyla çıktığı görülecektir. Bütün bu çelişkilerin yanı sıra, Yakup Kadri'nin CHP ve İnönü'yü neden karşısına aldığı sorusuna yanıt aranacaktır. Böyle bir soru yanıtını sadece Yakup Kadri'nin verdiği cevapta aramak yetersiz kalacaktır. Diğer yandan DP'li mahkumlar arasındaki kayınbiraderi Burhan Belge'nin kurtulması için siyasi affın geciktirilmesi nedeniyle istifa ettiği yönündeki iddiaların ise zayıf olduğu görülecektir. Burada daha geniş bir zaviyeden bakarak onun değer yargılarını ve kaygılarını da göz önünde tutan bir açıklamaya girişilecektir.

Öncelikle Yakup Kadri'nin 27 Mayıs sonrasındaki koalisyon hükümetleri dönemini *Ulus*'taki gazete yazıları ile *Politikada 45 Yıl*'daki anılarında birbirinden farklı bir şekilde nasıl ele aldığını ortaya koymak gerekir. 1961 seçimlerinden sonra en temel mesele yeni sistemin işlemesiydi. Denge ve denetim mekanizmalarını artıran yeni Anayasa nisbi seçim sistemini getirdiği için partiler kendi oy oranına göre milletvekili çıkarmış ve hiçbiri tek başına iktidar olabilecek bir güce ulaşamamıştı. CKMP muhalefette kalacağını açıklarken, İnönü'nün hükümet kurmak için kapısını çaldığı AP ve YTP, DP'liler için siyasi af meselesinde diretiyorlardı. DP'nin halefi iddiasındaki bu partiler MBK ve CHP ile görünmek konusunda çekinceli davranıyorlardı. Yakup Kadri'ye göre koalisyonun bir türlü kurulmamasının nedeni, küçük hesaplar peşinde koşan diğer partilerin CHP'ye karşı "milli husumet duyguları" körüklmesiydi. Neyse ki taşıdığı vasıflara milletin inanıp güvendiği İnönü kendisine verilen "bu çetin milli vazifeyi yüklenmiş"ti.⁵⁶⁵ İnönü'nün varlığı bu dönemde bir şanstı ve onun çabalarıyla bir ayın sonunda kurulan AP-CHP Hükümetinin güvenoyu almasıyla demokrasi devri tekrar başlamıştı.⁵⁶⁶

Bununla birlikte siyasi af meselesi sürekli olarak hükümetin karşısına çıkacak ve her seferinde ondan bir şeyler götürüp, onu zayıflatacaktı. Af meselesine CHP'nin baktığı yer ile AP'nin baktığı yer farklıydı. 27 Mayıs pandoranın kutusunu açmış, ordu

⁵⁶⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Partiler Dışı Hükümet", *Ulus*, 12.11.1961,s.1.; Ayrıca bu süreci değerlendirdiği diğer yazılar için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "İlk Temaslar ve Ötesi", *Ulus*, 13.11.1961,s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Millet Bekliyor", *Ulus*, 14.11.1961,s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Meselenin Mühim Tarafı", *Ulus*, 15.11.1961,s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Yeni Hükümeti Bekleyen İşler", *Ulus*, 19.11.1961,s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Çalışma Seferberliği", *Ulus*, 21.11.1961,s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "İlk Temaslar ve Ötesi", *Ulus*, 13.11.1961,s.1, 2.;

⁵⁶⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Güvenilen Hükümet", *Ulus*, 03.12.1961,s.1, 2.

siyasetin içine çekilmiş ve yeni yeni cuntalar peyda olmuştu. Bunları yatıştıracak şey yeni sistemin işlemesiydi. Hele ki erken bir af meselesi bunları heyecanlandırabilirdi. AP ise gerek ismindeki “adalet” sözcüğüyle gerekse aldığı yüksek oy oranıyla DP’nin mirasçısı olarak siyasi affı sağlamak istiyordu. AP, gönülsüz olduğunu her şekilde gösteriyordu. Bir tarafı mutlu edecek, diğer tarafı hiddetlendirecek olan bu meselede orta yolu bulmaya çalışan Başbakan İnönü, çözüm için ısrarla huzur ve güven ortamının sağlanması koşulunu öne sürüyordu.⁵⁶⁷ Hava gergindi. Ordu kışlaya çekilmişti, fakat neler olacağını yakından izliyordu.

Siyasi af meselesi hükümeti sallayadursun, 22 - 23 Şubat 1962’de Albay Talat Aydemir darbe girişiminde bulunmuştu. Yakup Kadri, *Ulus*’taki köşesinde olaydan bir gün sonra, 27 Mayıs ruhuna yöneltilmiş tahriklerin bazı silahlı kuvvetler mensuplarında yankı yaptığını belirtiyordu. Ona göre İnönü bu buhran karşısında hiçbir ricat yapmamış, hiçbir taviz vermemişti. İnönü, Büyük Millet Meclisi’nin feshini isteyenlere: “*Meclise gider ve ön sıraya tek başıma da olsa otururum*” demişti.⁵⁶⁸ Talat Aydemir vakası, çeşitli gazetelerde 27 Mayıs’a yönelik eleştiriler, mahkumların aileleriyle yapılan röportajlar havayı gitgide gerginleştirmekteydi. Yakup Kadri, bu yüzden 27 Mayıs İhtilalini koruyucu yeni yasaların çıkarılmasını doğru buluyordu. Demokratik rejimin ve TBMM’nin yetki ve itibarını düşüren yayınların yapıldığını öne süren Yakup Kadri, “huzur ve inşa devri”nin başlamasının üzerinden çok geçmeden bu endişeli olayların çıkması karşısında karamsarlığa düşüyordu: “*Bir türlü sevinemedik, bunların neşvesine kendimizi veremedik ve geçmişin kasvetlerinden sıyrılıp yüzümüzü geleceğin aydınlığına doğru çeviremedik.*”⁵⁶⁹

Talat Aydemir olayı sonrasında siyasi af meselesinin tekrar gündeme gelip nihayet bir hükümet krizine davetiye çıkardığı görülmektedir. Darbe girişimine katılan askerler hakkında cezai işlem yapılmaması için kanun teklifi görüşülürken AP siyasi

⁵⁶⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Dayanışma”, *Ulus*, 27.12.1961, s.1, 2; Bu konunun tekrar gündeme gelmesini eleştirir, İnönüyü över Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Faydasız ve Zararlı”, *Ulus*, 09.01.1962, s.1.

⁵⁶⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Fırtınadan Sonra”, *Ulus*, 25.02.1962. Ayrıca bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Radyo Konuşmasının Işığında”, *Ulus*, 28.02.1962, s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Demokrasimiz İmtihandan Geçti”, *Ulus*, 24.02.1962, s.1, 2.

⁵⁶⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Huzuru Sağlama Tedbirleri”, *Ulus*, 03.03.1962, s.1, 2.

affi gündeme getirmişti. Yakup Kadri, İnönü ve CHP'lilerin ikisinin ayrı mesele olduğunu söylemesine rağmen AP anlayamamıştı. Yakup Kadri siyasi af meselesinin zaten hükümet programında mevcut olduğunu ve yeri gelince bunun yapılacağını hatırlatıyordu. Ona göre bu zaten bir memleket meselesiydi.⁵⁷⁰ Siyasi manzara buhranlı bir hal alırken İnönü'ye yönelik taarruzlar Yakup Kadri'nin eleştirilerine neden oluyordu. *Ulus* başyazarı, İnönü için “*hükümet veya onun başkanı bu programa aykırı ne yaptı, ne işledi ki, aleyhinde böylesine bir kampanyaya maruz kalıyor?*” diyordu. Siyasi af meselesine de defalarca açıklık getirildiğini fakat AP'lilerin sakar ve yanlış hareketlerinin meseleyi bu hale soktuğunu söylüyordu.⁵⁷¹ Ona göre AP, zaman zaman koalisyonu bozma girişiminde bulunuyordu. “*Bize öyle geliyor ki, bu siyasi teşekkülün, kendi varlığı pahasına da olsa, yıkıp yok etmek istediği Cumhuriyet Halk Partisidir.*” Ona göre hükümet programında olmasına rağmen, AP, meclis grubu ve basın organlarıyla siyasi af meselesini kendisine mal edecek bir ortam sağlamaya çalışıyordu.⁵⁷² Yakup Kadri'nin alıntılarmaktan pek bir hoşlandığı Hamlet'in o sözünü biz de burada yineleyelim: “İşte bütün mesele bu!” AP, hükümete zorla dahil olmuş görüntüsü veriyordu. Koalisyon çıkmaza girmişti.

Koalisyon hükümeti, Başbakan İnönü'nün istifa etmesiyle sonlandı. Yakup Kadri, bütün meseleyi af konusunda toplayan AP'yi kabahatli bulmaktadır. Bu Parti tüm meseleleri bir kenara bırakmış, başka bir iş yokmuş gibi davranmış, devlet ve memleket meselelerine ciddiyetle yaklaşmamış, sorumsuzluk etmiştir.⁵⁷³ Yakup Kadri, DP döneminde Menderes'e eleştirdiği yazıları hatırlatan bir üslupla AP lideri Ragıp Gümüşpala'yı eleştirmiş, birbirini tutmaz istekleri, hükümet meseleleriyle ilgilenmeyişi ve meseleyi af konusu etrafında çıkmaza soktuğu gerekçesiyle yermiştir. Ona göre hükümetin dağılmasının ve bunun sonuçlarının mesuliyeti Gümüşpala'nındır: “Bedbaht lider ve bedbaht parti.”⁵⁷⁴ 27 Mayıs'tan beri memleket meselesi deyip, yapıcı bir dil kullanan Yakup Kadri, ilk kez bu kadar sert yazıyordu.

⁵⁷⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Siyasi Durum”, *Ulus*, 22.04.1962, s.1, 2.; Ayrıca bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Basiret Meselesi”, *Ulus*, 11.04.1962, s.1, 2.

⁵⁷¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bazı Polemiklere Dair”, *Ulus*, 25.04.1962, s.1, 2.

⁵⁷² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Nereye Gidiyoruz?”, *Ulus*, 28.04.1962, s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Sunî Engeller”, *Ulus*, 29.04.1962, s.1, 2.

⁵⁷³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Hükümet Buhranı ve Ötesi”, *Ulus*, 01.06.1962, s.1, 2.

⁵⁷⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Hem Suçlu, Hem Güçlü”, *Ulus*, 02.06.1962, s.1, 2.

CHP'nin tutumu ve davranışını ise büyük harflerle “*PRENSİPLERE BAĞLI KALMAK*” olarak özetliyordu.⁵⁷⁵

Peki anı yazarı Yakup Kadri bu süreci nasıl değerlendiriyordu? Yakup Kadri, altı yıl sonra yayımlanan anılarında AP – CHP koalisyonunun dağılma sebepleri hakkında *Ulus*'taki yazılarının tam tersi yönde şeyler söyleyecekti. *Politikada 45 Yıl*'da siyasi mahkumların affı meselesinin tek sebep olmadığını söyler. Yani bu meseleyi çıkarmasaydı da, AP'nin, CHP ile uzun müddet işbirliği yapacağı şüpheliydi. Hükümet buhranı çıktığında AP'liler af meselesindeki tutumlarını yumuşatıp uzlaşma için İnönü'den 24 saatlik bir süre istemelerine rağmen CHP grubunun sert bir “red” kararıyla karşılaşmışlardı. CHP Meclis Grubunun bu kararı aldığı gün “Convention” Meclisindeki Fransız Devrimcilerini hatırlattıklarını ve “kaynayan, kabaran politika ihtiraslarıyla” kararı verdikten sonra marşlarla salonu terk ettiklerini söylüyordu. Ona göre “*Halk Partisinin bu kabadayı takımı*”nın çok geçmeden Meclisi “*bir harp meydanı haline sokmak azminde bulunduklarından şüphe edilemezdi*”⁵⁷⁶ Yakup Kadri prensiplerine bağlı ve her türlü fedakârlığı yapan CHP portresini yırtıp yerine aksini yapıyordu.

Çelişkiler bununla sınırlı değildir. CHP ve İnönü, anı yazarı Yakup Kadri'ye göre haksız; *Ulus* başyazarına göre haklıydı. Bu çelişki daha sonra kurulan üçlü koalisyon hükümetine yönelik değerlendirmelerinde de görülmektedir. Anı yazarı Yakup Kadri'ye göre, İnönü başkanlığında kurulan CHP – YTP – CKMP hükümeti BMM'ini harp meydanına çevirmek isteyen Halk Partisinin “kabadayı takımı”nın arkalarını dayayabilecekleri öncekinden daha güçlü bir koalisyondu. Bunlar “yalnız kalmış AP meclis grubuna karşı artık her türlü gövde gösterisinde bulunabilirdi. Artık AP sıralarından hükümet aleyhine biri mırıldanmaya görsün bu “serdengeçtilerin” derhal atlayarak AP'lileri “tekme ve yumruk saldırıları altında soluk alamayacak hâle” getirdiklerini yazar. Hatta bu olayların yaşandığı bir günde “*Biz, buraya bir vakitler Demokrat Partililer'e atfedilen bu çirkin hareketleri tekrara mı geldik?*” diye haykırmaktan kendini alamadığını söyler. Mecliste söylediği bu sözlerin bazı gazeteler

⁵⁷⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Prensiplere Bağlı Kalmak”, *Ulus*, 06.06.1962, s.1, 2.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Yeni Bir İntikal Devri”, *Ulus*, 07.06.1962, s.1, 2.

⁵⁷⁶ *Politikada 45 Yıl*, s.284.

tarafından çarpıtılması üzerine *Ulus*'taki başyazısının altında “ağzımdan çıktığı gibi yazmaktan çekinmemiştim” der.⁵⁷⁷ *Ulus*'taki o nüshaya baktığımızda bahsini ettiği sözleri her iki tarafı yatıştırmak için söylediğini görürüz. Çekinmeden yazdığını söylediği o sözlerde, aslında çekinilecek bir şey yoktu, zira doğrudan bir hedefi olmadığı için kimseyi ve özellikle CHP'lileri gocunduracak düzeyde değildi.⁵⁷⁸ Nitekim aynı tarihlerdeki gazete yazılarında CHP nin ilkelerine bağlı ve dinamik parti olduğunu yazıyordu.⁵⁷⁹

Şimdi de *Ulus* başyazarı olarak CHP Genel Başkanı İnönü'nün CHP – YTP – CKMP hükümetini kurarken ki çabalarını nasıl yorumladığı görelim. İnönü, Cumhurbaşkanı Gürsel'in verdiği yetkiyle koalisyon için kolları sıvamış, fakat girişimleri sonuçsuz kalınca bu görevi bırakmıştı. Yakup Kadri'ye göre bunun sebebi İnönü'nün partiler arası ayrılıkların keskinleşmesini istemeyişiydi. Zira meseleyi siyasetin üstünde memleket davası olarak gördüğü için mevcut durumdan en çok ıstırap duyan İnönü'ydü. Cephelerdeki savaşlarda ve Lozan görüşmelerinde kurt siyasetçilerle giriştiği mücadelelerde büyük başarılar kazanan ve bu uğurda insanüstü fedakârlıklar gösteren İnönü “hiçbir zaman şu son iki hafta süren hükümet kurma tartışmaları sonundaki gibi bir ruh bezginliğine uğramamıştı.” Şimdi yine ondan “insanüstü bir himmet bekleniyor.” diyordu.⁵⁸⁰ İnönü'nün, kurduğu yeni koalisyon hükümeti için öncekinden daha sağlam ve uzun ömürlü olacağı yönündeki kanaati Yakup Kadri'yi sevindirmiş ve bu kanaati için “bir tecrübenin mahsulüdür” demişti.⁵⁸¹

Koalisyon programı henüz onaylanma aşamasındayken 22-23 Şubat darbe girişimi nedeniyle emekli edilen Albay Talat Aydemir'in basın açıklaması havayı gerdi. Yakup Kadri, bazı gazetelerin ordunun siyasete karıştığı algısını yaratmasını eleştiriyor, özellikle Talat Aydemir'in 22 Şubat olayından beri siyaset alanına çekilmeye çalışıldığına dikkat çekiyordu. Yakup Kadri, yine daha önce ailelerini

⁵⁷⁷ A.e., s.285.

⁵⁷⁸ Sözüünü ettiği düzelti bu yazının altındadır. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Kanunların Kale Duvarları”, *Ulus*, 09.07.1962, s.1, 2.

⁵⁷⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “CHP ve Hükümet Programı”, *Ulus*, 03.07.1962, s.1, 2.; Ayrıca bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “C.H.P. ve Prensipleri”, *Ulus*, 17.06.1962, s.1, 2. ; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Üçlü Koalisyon Çıkmazda”, *Ulus*, 20.06.1962, s.1, 2.

⁵⁸⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Son Siyasi Gelişmeler”, *Ulus*, 22.06.1962, s.1, 2.

⁵⁸¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Daha İyi Olacak”, *Ulus*, 28.06.1962, s.1, 2.

ziyarete gelen iki eski MBK üyesinin adeta sınır kapısından başlayarak fotoğraflarını çeken ve soru yağmuruna tutanların aynı gazeteler olduğunu yazıyordu. Ordu mensuplarının bu şekilde politikaya çekilmeye çalışılmaması ve onlara gerekli saygının gösterilmesi gerektiğini yazıyordu⁵⁸² Milli Savunma Bakanlığı bir bildiri yayınlarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir bütün olduğunu, Aydemir'in açıklamalarına karşı kesin tavrını ortaya koydu. Bu sırada Talat Aydemir, açıklamalarından dolayı tutuklandı.⁵⁸³ Yakup Kadri, başyazısında Başbakan İnönü'nün Mecliste söylediği sözlere yer veriyordu. İnönü Türk ordusunun iç güvenlik için zaruri müdahalesini yaptıktan sonra kendi kutsal görevine döndüğünü ve siyasetle alakasını kesmiş olduğunu söylemişti. Yakup Kadri, bu sözler üzerine artık memlekette kanunun hâkim olduğuna emindi: "İhtilal devri kapanmış, meşru bir hukuk devleti nizamı teessüs etmiştir."⁵⁸⁴

Üçlü Koalisyonun programı onaylanıp Meclis yaz tatiline girince Yakup Kadri, 9 Temmuz 1962'deki yazısında bundan dolayı "derin bir huzur duyduğu"nu söylüyordu.⁵⁸⁵ Bununla birlikte yazın başlangıcı onun gazete yazılarının sonununu getiriyordu. CHP'nin yayın organı *Ulus*'ta çıkan son yazısı 14 Temmuz tarihliydi. 13 Ekim'de CHP'den istifa edecekti. Fakat istifa meselesine geçmeden önce 27 Mayıs sonrasında İnönü ve CHP'yi ele alırken nasıl bir çelişki içine düştüğünü görmek için *Politikada 45 Yıl*'a göz atmak gerekir. *Ulus*'taki yazılarının ifadelerinin aksine Üçlü Koalisyona yaslanan CHP'nin "kabadayı takımı"nın AP'lilere nasıl nefes aldırmadığına dair sözlerine yukarıda yer verilmişti. Talat Aydemir'in darbe girişiminde ise İnönü'nün meseleyi halleden tutumunu ve *Ulus*'ta buna dair yazdığı övgü dolu yazıları unutmuş görünen Yakup Kadri, anılarında bu ayaklanmanın bizzat İnönü'ye karşı yapıldığını iddia ediyordu. Zira eğer AP'ye yönelik olsaydı, İsmet Paşa'nın bunu görmezlikten geleceğini öne sürüyordu.⁵⁸⁶ Yakup Kadri daha da ileri gidiyordu. 27 Mayıs sonrası İnönü'yü tanımlarken "...bütün insani zaaflarına rağmen, onda bulduğum bir 'meşruiyetçi' ve 'nizamcı' devlet adamı vasfı vardı ki, beni

⁵⁸² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Bir Bildiri Münasebetiyle", *Ulus*, 11.07.1962, s.1, 2.

⁵⁸³ *Ulus*, 10 Temmuz 1962.

⁵⁸⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Kanunların Kale Duvarları", *Ulus*, 09.07.1962, s.1, 2.

⁵⁸⁵ A.y.

⁵⁸⁶ *Politikada 45 Yıl*, s.287.

kendisine bağlamakta devam eden faktörlerden biriydi.” Artık bu son vasfını da kaybettiğini, *“İhtilal yoluyla iktidara gelmenin en büyük aleyhtarı olduğunu bildiğim bu siyaset adamı, şimdi iktidarda kalmak için ihtilal havasını besleyen sözler söylemekten sakınmıyordu.”*⁵⁸⁷ İsmet Paşa, ona göre, *“orduyu daima silahlı bir müdahaleye hazır göstermek suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üstünde bir ‘Demokles kılıcı’ gibi sallayıp duruyordu.”*⁵⁸⁸ Bu sözler, tarihi gerçeklere ve Yakup Kadri’nin politikayı günü gününe değerlendirdiği yazılarına uymadığına göre yoğun duygu içinde yazıldığına şüphe yoktur. Bu duyguları ölçecek veya tam olarak tespit edecek bir ölçek yoksa da İnönü’ye duyduğu sevgi, hayranlık ve yakınlık Milli Mücadele döneminde ilk tanıştıkları andan itibaren başlamış, uzun yıllar devam etmişti.

Peki İnönü’yle ve CHP ile neden bir kopuş yaşanmıştı? İnkılabın başarıya ulaşamaması ve bununla bağlantılı olarak siyasetten umudunu kesmesi en önemli nedenlerin biridir.⁵⁸⁹ Bu süreci doğuran üç aşamadan bahsetmek gerekir. Birincisi Kadro hareketi yıllarındaki eleştirilerinde bürokratikleşme nedeniyle inkılapçı hükümetin hantallaştığını, partiye inkılapçı ve idealist olmayan kimselerin doluştuğunu ve dolayısıyla bunların inkılabı desteklediklerine dair eleştiriler dile getirmişti. Kısa bir süre sonra bir sürgün olarak diplomatlık görevine gönderildiğinde 40’lı yaşlarının başındaki Yakup Kadri için köprüleri atmak henüz söz konusu değildi. İkincisi çok partili döneme geçişi ele aldığı *Panorama*’daki eleştirilerinin merkezinde yine inkılabın akıbeti vardı. Buradaki eleştiriler, her ne kadar ismini zikretmese de sürecin mimarı İnönü’yü hedef alıyordu. Altmışına merdiven dayamış olan Yakup Kadri, inkılaptan ödün verildiğini söylüyordu. İnkılapçı kanat olarak gördüğü Recep Peker’in başını çektiği radikallerden yana olduğu gayet açıktı, ancak yurtdışında elçilik görevinde olduğu için bu hizipleşmenin doğrudan bir parçası olmamıştı. Dolayısıyla bu süreçte İnönü’yle karşı karşıya gelme gibi bir durumu söz konusu değildi. Daha sonraki yıllarda da İnönü’yle dostlukları devam etmiş, Yakup Kadri’nin

⁵⁸⁷ A.e., s.286.

⁵⁸⁸ A.y.

⁵⁸⁹ Burada siyasetten umudu kesmek ifadesi, Yakup Kadri için, inkılabın bir program dahilinde hayata geçirilmesine dair bir ihtimal kalmamasından kaynaklanmaktadır. Yoksa büsbütün politikadan çekilmek söz konusu değildir. Nitelim istifasından sonra bağımsız milletvekili Meclis sıralarında yer almaya devam edecektir.

belirttiğine göre DP’li vekillerin şikayetine rağmen elçilikteki masasında bulunan İnönü’nün resmini kaldırmamıştı. Emekli olduğunda da CHP’nin yayın organı *Ulus*’ta yazmaya başlayarak politika hayatına girmiş ve İnönü’nün destekçisi olmuştu. Sonuncusu ise kurucu ve yapıcı bir inkılap olarak tanımladığı “27 Mayıs süreciyle ilgiliydi. Çeşitli yazılarıyla bu süreci, DP’nin on yıllık iktidarıyla kesilen inkılap sürecinin yeniden başlaması için bir fırsat olarak görüyordu. Ancak 27 Mayıs’ın onu adeta gençleştiren havası kısa sürede dağılmış, 70’li yaşlarının ortasındaki Yakup Kadri için bu son inkılap devresinin başarıya ulaşacağı umudu kalmamıştı. Yakup Kadri, istifasını verdiğinde bu kez açıkça ve kamuoyu önünde CHP’nin ilkelerinden ve Atatürk yolunda ayrıldığını söylüyordu.

Yakup Kadri’nin bildiği, fakat İnönü’yü karşısına aldığı anda unuttuğu veya göz ardı ettiği bir faktör vardı. İnönü, çok partili dönemde olduğu gibi, 27 Mayıs sonrasında birbiriyle çatışan hizipler arasında bir denge bulmaya çalışıyordu. Bütün bunlara rağmen 1950’de sandık kurulduğunda nasıl bir sonuç çıktıysa 1965’te bir benzeri çıkacaktı. 27 Mayıs’ın gölgesinde yapılan 1961 seçimlerinde, yeni kurulmuş bir parti olmasına rağmen %34 oy alan AP, 1965 yılındaki “serbest” seçimde %52 alacaktı. Bu sonuçlar, CHP’nin Atatürk’ün inkılaplarından ayrılmasına bağlanamazdı. Zira inkılabın halk tarafından benimsenmesi ve CHP’nin toplumsal tabanının genişletilmesi sorunu en başından beri çözülememişti. Gündelik hayatı neredeyse bütün çehreleriyle değiştirmeye çalışan inkılap, bütün halkçılığına rağmen, halkta tepkiye yol açmıştı. Kültürel alandaki Batılılaşmanın yanı sıra Tek Parti dönemindeki vergiler ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında en geniş toplumsal tabanı oluşturan tarımsal nüfusun büyük ölçüde etkilenmesi CHP’nin yoksullukla ve baskıcılıkla anılmasına neden oldu. CHP algısı uzun yıllar kırılmayacak derecede olumsuzlaşmıştı. Bu algıyı diri tutmakta büyük yarar gören Demokrat Parti ve onun çizgisini takip eden partiler de bunda hiç zorlanmadılar.

Ana akım siyasette bir tarafta CHP, bürokrasi ve ordu diğer yanda ise DP – AP çizgisi vardı. Her iki tarafın da şikayet ettiği geçmiş deneyimler vardı. Bir taraf CHP’nin Tek Parti rejiminden, diğeri DP’nin on yıllık iktidarından hiç de iyi bahsetmiyordu. Kitlelerin desteğini kolaylıkla alabilen DP – AP kanadının siyasal

söylemi oldukça güçlüydü. Ancak bunlar bürokrasinin engeller çıkardığı gerekçesiyle rahatsızlık duyuyorlardı. Öyle ki Menderes on yıllık iktidarında, çok güçlü bir halk desteğine rağmen, kendini bir türlü güvende hissedemeyip müthiş bir hiddetle İnönü ve CHP'ye saldırırken⁵⁹⁰, hem kendi haleflerine bir siyasi söylem miras bırakıyordu, hem de Tek Parti döneminin “olumsuzluklarını” durmadan tekrarlayarak halkın eski günlere dönme korkusunu ve dolayısıyla CHP karşıtlığını diri tutuyordu. Yukarıda görüldüğü gibi Yakup Kadri de *Ulus* 'taki yazılarında özellikle AP ve YTP'nin CHP ile koalisyona girmekte gönülsüz davrandığını, siyasi af meselesiyle koalisyonları çıkmaza soktuğunu ve her iki partinin de “CHP husumeti”ni durmadan körüklediğini dile getiriyordu.

Yakup Kadri'nin kendisiyle çeliştiği nokta *Politikada 45 Yıl*'da meseleyi İnönü faktörüne bağlayıp, Milli Mücadele'den beri bütün sorunların kaynağı haline getirmesiydi. Onun İnönü eleştirisi öylesine bir tepkisellik içermektedir ki, anı kitabında rasyonel zeminini büsbütün yitirecek bir düzeydedir. Genellikle, Atatürk'ün siyaset üstü konumu perçinlendikçe, ona veya inkılaplarına yöneltilemeyen eleştirilerin kendisine bulduğu hedef “Atatürk'ün başvekili”, “ikinci adam” sıfatlarını taşıyan İnönü'ydü. Fakat onun paratoner işlevi, bu kez inkılaplardan ayrıldığı gerekçesiyle şimşekleri üzerine çekmişti. Bununla birlikte CHP ve İnönü'nün Atatürk ilkelerinden ayrıldığı iddiasının doğru veya yanlışlığın ötesinde bir durum söz konusuydu. İnkılapların, doğası gereği zorunlu olarak topluma müdahaleyi gerektirmesi, imkânların sınırlılığı nedeniyle hemen sonuç alınmaması ve toplumda yarattığı tepki 1950'deki seçimlerde kesin olarak görülmüştü. Örneğin köylü toplumunun yararına olacak Toprak Reformu bir türlü yapılamamış ve reforma karşı çıkışın bir ürünü olan DP iktidara gelmişti. DP, hem ağalarla hem onların ezdiği köylülerin dilinden konuşabiliyor ve hepsini kendi bünyesinde toplayabiliyordu. DP – AP çizgisi toplumu dönüştürme yönünde devrimci politikalar yerine toplumla uzlaşmayı seçiyordu. 27 Mayıs döneminde MBK Hükümeti Doğu'da birtakım ağaları Batı'ya sürüp toprak reformu yönünde önemli bir adım atarken, daha sonra bunların yerlerine geri dönüşünü AP davul zurnayla kutluyordu. Tam da bu yüzden

⁵⁹⁰ Karpat, a.g.e., s.192-193.

sınırlılıklarını bilen 27 Mayıs ihtilalinin esprisi esasında Menderes döneminde kontrolsüz bir güce dönüşen “çoğunluğun hâkimiyeti”ni sınırlamaktı. Yani meselenin düğümlendiği nokta ana akım siyasette ortaya çıkan iki cepheli bir yapıda, sandığın alt üst ettiği dengeyi sağlamaktı.

Yakup Kadri’nin istifası, inkılabın hayata geçmesi noktasında siyasetten umudunu kestiği anda gelmişti. Sürgüne gönderildiğinde veya çok partili hayata geçiş döneminde inkılabtan ödünler verildiğini düşündüğünde, siyasette bir şeylerin yapılabileceğine dair henüz bir umut taşıdığı için “erken” bulduğu bu seçeneğe 1962 yılı gibi “geç” bir tarihte başvurmuştu. Üstelik 1956 – 1962 yılları arasında CHP ve İnönü ile ilgili öylesine övgü dolu yazılar yazmıştı ki, bu yazılar, 1968 yılında yayımlanan *Politikada 45 Yıl*’daki eleştirilerinin bütün güvenilirliğini sarsacak niteliktedir. İstifası veya eleştirileri 1950’de gelseydi, düşünce açısından tutarlılık olabilirdi, fakat *Ulus*’taki yazılardan sonra bunun imkânı ortadan kalkmıştı. Bu durumu, üçüncü bölümde tartışıldığı gibi aydının, gündelik politikaya böylesine göbekten bağlı bir şekilde angaje olmasının sonucu olarak görmek gerekir. Aydının eleştiri nesnesi veya konusuyla gerekli mesafeyi kuramaması onun bakışını bulandıran, eleştirisini sakatlayan bir duruma yol açmıştı. İnönü’ye hayranlık derecede sevgisi ve bağlılığı, nasıl yoğun bir İnönü övgüsünü beraberinde getirmişse, bu bağlar koptuğunda ortaya çıkan kızgınlık ve tepki de aynı yoğunlukla aksi bir tanımlamaya, yani onun çarpık bir şekilde resmetmesine neden olmuştu.

Yakup Kadri’nin neden istifa ettiğiyle ilgili birtakım iddialar da vardı. Bunların bir kısmı *Akis* dergisindeki imzasız bir yazıda dile getirilmişti⁵⁹¹ Buna göre Yakup Kadri’nin *Ulus*’un başyazarlığından çekilmesini isteyen Parti yönetiminden kimse bunu ona söyleyememişti. Genel başkan meseleyi genel sekretere, genel sekreter ise genel başkana havale etmekteydi. Nihayet Yakup Kadri’den başyazı yerine iç sayfalarda yazması istenmişti. Yakup Kadri de bir süreliğine imzasız olarak yazı

⁵⁹¹ Buna göre iyi bir romancı olsa bile bir başyazar olarak selefi Hüseyin Cahit Yalçın’ın yerini dolduramıyor, kimseyle temas halinde olmayan politikayı takip edemiyor, zaman zaman potlar kırıyor ve hatta bazen başyazarlarını yazmak için *Ulus*’un sahibini arayıp CHP’nin politikası hakkında bilgi istiyordu. Bkz. *Akis*, 22 Ekim 1962, s.14. Hüseyin Cahit ile yapılan kıyaslama fazlasıyla spekülatif bir meseledir. Fakat Parti politikasını bile bilmediği yönündeki eleştirinin, altı yıllık sürede yazdığı yazıları detaylı olarak incelediğimiz için, yersiz bir eleştiri olduğunun altını çizmemiz gerekir.

yazmaya devam etmişti.⁵⁹² Aynı iddia 17 Ekim 1962 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinde Sabiha Deren'in "İstifa Nedeni" başlıklı yazısında tekrarlanmaktadır. Buna göre, yazıları *Ulus* gazetesinin ikinci sayfasına alınarak, burada misafir olduğu Yakup Kadri'ye bildirilmişti.⁵⁹³ Yazılarının bir anda bıçak gibi kesildiği göz önüne alınırsa, Yakup Kadri'nin başyazarlıktan alındığı iddiası oldukça güçlenmektedir. Çünkü son başyazısı 11 Temmuz 1962 tarihliydi ve üç gün sonraki yazısı ikinci sayfa da yer alan 14 Temmuz tarihli bir köşe yazısıydı. Bu tarihten sonra *Ulus*'ta bir yazısı çıkmaz. Bu şaşırtıcıdır. CHP, YTP ve CKMP ile yeni hükümeti kurduktan sonra Meclis tatile girmiş, Yakup Kadri de 9 Temmuz'da bu gelişmeyi son derece huzur verici bulduğunu söylemişti. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi yazılarının ardı, birkaç gün sonra kesilmişti. Acaba Hükümeti kuran CHP yeni dönemde 73 yaşındaki Yakup Kadri yerine daha genç ve dinamik bir başyazar mı istemişti? Gerek *Akis*'teki yazının gerekse *Yeni Sabah* yazarı Sabiha Deren'in, Yakup Kadri'nin *Ulus*'tan aldığı 3000 – 3500 lira aylığına dikkat çekmesi bu paranın çok bulunmuş olabileceğini de akla getirmektedir.

Bununla birlikte yazılarının sonlandığı 14 Temmuz 1962'den gününden, istifa ettiği 13 Ekim 1962 tarihine kadar geçen sürede Yakup Kadri'nin bir beyanatı olmadı. Ekim ayında kamuoyunun gündeminde siyasi af meselesine vardı ve Meclis de affi görüşüyordu. Kararın belli olmaya başladığı bir günde gelen Yakup Kadri'nin istifası da siyasi af meselesiyle ilişkilendirildi. İstifaya gerekçe olarak sıklıkla dillendirilen bir iddia, kayınbiraderi Burhan Belge'den dolayı DP'li siyasi mahkumlar için tam bir af çıkmamasıydı.⁵⁹⁴ Yakup Kadri kendisine bu yönde sorulan bir soruya: "*Kat'iyen böyle bir şey yok. İstifam aftan öncedir. Esasen hükümetin getirdiği af tasarısı bir sürpriz değildi. Başbakan [İnönü] her zaman söylüyordu. Affın aleyhinde bulunanların isimlerini ise gazeteler yazdı*" şeklinde cevap vermiştir.⁵⁹⁵ Mecliste af tasarısı müzakeresi sırasında aleyhte söz istemesine rağmen neden konuşmadığı sorusuna da sıranın kendisine gelmeden sürenin dolduğunu söylemiştir. Ayrıca istifasını bundan bir

⁵⁹² *Akis*, 22 Ekim 1962, s.14

⁵⁹³ Aktaran Birsan Talay, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.44.

⁵⁹⁴ *Akis*'teki yazıda Yakup Kadri'nin eşi Leman Hanımın, ağabeyi Burhan Belge'nin mutlaka tahliyesini istediğini belirtilmektedir: "Ağlıyordu, sızlıyordu, baş eti yiyordu." Bu "azabı" çeken Yakup Kadri istifa ederken bir gaf yapmıştı: "Toptan af istiyordu." *Akis*, 22 Ekim 1962, s.14.; Birsan Talay, a.g.m., s.44.

⁵⁹⁵ *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1962, s.1, 5.

ay önce verdiğini söyleyerek bununla bir ilgisi olmadığını belirtmiştir.⁵⁹⁶ Gerçekten de Yakup Kadri'nin DP yıllarında ve özellikle 27 Mayıs sonrasındaki yazılarına bakınca sırf kayınbiraderine tam af çıkmadığı istifa etmeyeceği kolaylıkla görülür. Yakup Kadri, en başından beri 27 Mayıs'ı bir inkılap olarak karşılıyor ve “zalim bir idare”den kurtuluş olarak görüyordu. Yassıada yargılamaları hakkında kışkırtıcılık yapılmaması uyarısı yapmasına rağmen, DP'lilerin “suçlu” olduğuna şüphesi yoktu. Dolayısıyla CHP ile ipleri koparmaya zaten karar vermiş olan Yakup Kadri için Burhan Belge'nin affı meselesi bir hayat memmat meselesi değildi.

Yakup Kadri istifası hakkında verdiği yazılı demeçte “*Eğer son zamanlarda bu partinin Meclis grubu saflarında bir kenara çekilmiş durumda isem bunun sebebini partinin bugünkü idarecilerinin C.H.P. umdelerine ve geleneklerine aykırı telakki ettiğim bir takım görüş ve davranışlarıyla bağdaşamayışına verilebilir*”⁵⁹⁷ demişti. Acaba kenara çekilişi başyazarlıktan alınması mı neden olmuştu? Yakup Kadri daha önce CHP Genel Başkanına istifasını içeren bir mektup yolladığını ve bir ay geçmesine rağmen bir yanıt alamadığını söylemişti. “*CHP Genel Başkanı bunu herhangi bir tepki ile karşılamadığı için beni tasvip ettiğini sanıyorum.*”⁵⁹⁸ CHP Genel Sekreteri Kemal Satır, Yakup Kadri'den bir ay önce aldıkları mektubu “*bir istifa olarak telakki etmeyip hissi bulduklarını, istifaya karşı söyleyecekleri bir şey olmadığını belirtmiştir.*”⁵⁹⁹ Genel Sekreterin bu beyanı, her ne kadar istifa olarak yorumlamadıklarını söylese de, Yakup Kadri'nin istifasını önceden vermiş olduğunu göstermektedir. Fakat aynı zamanda onun başyazarlıktan alınmış olabileceği ihtimalini de güçlendirmektedir.

Özetle, Yakup Kadri'nin istifasının birden fazla nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Birdenbire *Ulus* başyazarlığından alınmış olmasının yarattığı büyük bir rahatsızlık içinde olduğu açıktı. Meclis'te kenara çekilmesinin yanı sıra CHP Genel Başkanı İnönü'ye gönderdiği istifa mektubuna cevap verilmemesinin yarattığı büyük bir kırgınlık ve tepkinin olduğunu düşünmek için de yeterince gerekçe vardır. *Ulus* 'taki yazılarında prensiplere bağlı idealist bir inkılapçı, siyasi ahlak timsali ve büyük devlet

⁵⁹⁶ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1962, s.1, 5.

⁵⁹⁷ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1962, s.1, 5.

⁵⁹⁸ Yakup Kadri ayrıca “C.H.P.'nin manevi ilkelerinden ayrılmama imkân yoktur” demiştir. **Milliyet**, 15.10.1962, s.1, 7.

⁵⁹⁹ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1962, s.1, 5.

adamı olarak tanımladığı İnönü'nün tavrı onda olumsuz bir etkiye yol açmıştı. Yakup Kadri, çok partili döneme geçişte ilkelerinden ödün verdiği yönündeki eleştirilerini hatırlamış gibidir. 1964 yılında *Ergenekon* kitabının yeni baskısının önsözünde İnönü için aynı şeyler düşünmediğini söylemişti.⁶⁰⁰ Bundan dört yıl sonra yayımlanan *Politikada 45 Yıl* kitabında ise İsmet Paşa'yı topa tutmuştu. Bunları yaparken, burada uzun uzadıya tartışıldığı üzere eleştirinin kurallarını alt üst etmişti. Son derece tepkisel nitelikteki bu eleştirilerin içerdiği yoğun duygu durumu nesnel değerlendirmelerin önüne geçmişti. Böyle olunca, anakronik ve tarihi gerçeklerle çelişen bir İnönü anlatısı ortaya çıkmıştı.

⁶⁰⁰ “Okurlarıma”, *Ergenekon*, s.15-16.

SONUÇ

1974 yılında bir askeri tören aracının üzerinde, Yaşar Kemal'in "hepimiz onun paltosundan çıktık" dediği⁶⁰¹ romanın, *Yaban*'ın yazarı Yakup Kadri'nin naaşı vardı. Henüz 20'li yaşlarında tüberküloza yakalanan "nazik" bedeni, çoğunlukla İsviçre'deki kürlerle biraz güç toplar toplamaz, çetin bozkırın orta yerinde bulunan Cumhuriyetin başkenti Ankara'da soluğu almış, çoğunlukla burada geçen politik yaşantısında onu seksenli yaşlara kadar getirmişti. Yolu Mısır, İtalya, Almanya, Fransa, Rusya, İsviçre, Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İran gibi nice memleketlerden geçmişti. Stalin ve Mussolini gibi önemli tarihsel figürlerle görüşmüş, nice devlet başkanına Cumhuriyetin elçisi olarak itimatname sunmuştu. Maksim Gorki'yle mülakat yapmış, kitaplarını okurken gözyaşlarına boğulduğu Rousseau'nun İsviçre'de gezdiği yerleri arşınlamış, Firdevsi'nin dizelerini onun memleketinde dinlemiş, trenle Alp Dağlarını geçerken doğayı eğip büken medeniyetin araçlarını, kıraç Anadolu topraklarında görmenin düşünüyü kurmuştu. Adına inkılap dedikleri bu düşü kuran bir avuç insanla Çankaya sofrasının etrafında bir araya gelmiş, sonraki dönemlerde hep o günlerin özlemine duymuş ve inkılabın bir türlü yerleşememesinden acı duymuştu. Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarına tanıklık etmişti. II. Abdülhamid dönemindeki istibdada, II. Meşrutiyet dönemiyle gelen hürriyete, on yıllık savaşın yarattığı yıkıma şahit olmuş ve kurtuluş sonrasında gelen "kurucu ve yapıcı bir inkılabın" büyük destekçisi olmuştu. Tek Parti dönemini, Demokrat Parti yıllarını ve 27 Mayıs dönemini yakından görmüş, 12 Mart dönemine uzaktan bakmıştı. Her bir dönemin kendi ihtiyaçları, zorlukları ona bir şeyler katmış, ondan bir şeyler götürmüştü.

Ömrü boyunca okumak ve yazmak gibi tutkulu, fakat huzursuz bir edimi vardı. Babasının sandığından çıkan kitapları birlikte okuduğu annesinden miras kalma bir edimdi bu. Artık Mısır'daki Fransız Lisesi'nden çıkıp koltuğunun altına aldığı kitapları gece yarılara kadar okumak için Yakup Kadri'nin bir telkine ihtiyacı yoktu. İçsel benliği derinleştiren okumanın yarattığı birikimin ifadesi olarak yazmak olgusu hayatının bir parçası haline gelmişti. *Serveti Fünun, Türk Yurdu, İkdam, Hâkimiyeti*

⁶⁰¹ Yaşar Kemal, Mehmet Ali Birand'ın 32. Gün programında Yahya Kemal ve Yakup Kadri ile birlikte oturduğu sırada Yahya Kemal'e hitaben bu sözü söylediğini aktarır. Bkz. "Yaşar Kemal 32. Günde", [Yaşar Kemal 32. Gün'de | 1997 | 32. Gün Arşivi \(youtube.com\)](https://www.youtube.com/watch?v=1997), Erişim tarihi 04.05.2024, 10.00.

Milliye, Cumhuriyet, Milliyet, Kadro, Vatan, Ulus gibi başlıca gazete ve dergilerin sütunlarında nice yazılar kaleme almıştı. Naaşı İstanbul Beşiktaş'taki Yahya Efendi Mezarlığına yaklaşırken, ardında Türk edebiyatının klasikleri haline gelen *Kıralık Konak, Nur Baba, Sodom ve Gomore, Yaban, Panorama, Hep O Şarkı* gibi eserler demeti bırakmıştı. Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Halide Edip, Memduh Şevket, Refik Halid gibi kendi devrinin büyük edebiyatçıları arasında yer almıştı. 1974 yılında sonlarında kış yüzünü gösterdiğinde, Yakup Kadri, kendisine büyük etkisi olan üç insandan biri olan annesi İkbâl Hanımın yanına defnedilmek için hazırды. Onun hayatındaki diğer iki önemli figür Anıtkabir'de yaşamda olduğu gibi ölümdede yoldaşlık eden Atatürk ve İnönü'ydü.

Seksen beş yıllık uzun bir ömrün bu kuşbakışı görünümü rengarenk bir tabloyu andırsa da, yakından bakıldığında çelişkiler, zorluklar, pişmanlıklar, zaaflar, umutlar ve hayal kırıklıklarıyla geçtiği görülecektir. Yakup Kadri'nin gözlerini açtığı dünya hızla dönüşmekte olan bir dünyaydı. Geleneksel toplumdaki sarsıcı olmayan sınırlı değişiminin aksine, modernleşmenin dönüştürücü rüzgarı, Avrupa'da ve başka her yerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve entelektüel anlamda bir alt üst oluşa yol açmıştı. Bir yanda İmparatorluğun yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir varlık – yokluk mücadelesi vardı, diğer yanda Batı etkisinin günden güne arttığı toplumda bir kimlik krizi yaşanıyordu. Kendileri de modernleşmenin bir ürünü olan aydın grubu Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin ana meselesi bu sorunlara makul çözümler getirmektir. İlginçtir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için, onu sarsmakta olan bu dönüşümünü daha da hızlandırmak gerekiyordu. Yakup Kadri'nin parçası olduğu Cumhuriyetin kurucuları ve aydınları İmparatorluğun on yıllık savaştan sonra tarihe karıştığını görüyordu. Milli Mücadelede çok daha şiddetlenen varlık – yokluk mücadelesi ve Osmanlıcılığın suya düşmesiyle daha da artan kimlik sorunu Cumhuriyete miras kalmıştı. Yakup Kadri'nin ve kuşağının Batı'yla, devletle, halkla kurdukları ilişkide belirleyici olan faktör bu çalkantılı süreçlerdi.

Batı, modernleşmenin ana kaynağı olması bakımından baş edilmesi güç bir problem yaratmış ve bu problem, kapsamı bakımından çok geniş alana sirayet etmişti.

Batı, cephede, diplomatik sahada ve ekonomik alanda galebe çalan bir güç olarak nefret objesiydi. Üstelik oryantalist söylem çerçevesinde yarattığı çarpık Şarklı, Osmanlı, Türk imajları bir reaksiyona yol açıyordu. Fakat buna karşı verilen tepkiler Batı'nın muazzam yayın kapitalizminin gür seslerinin arasında kaybolup gidiyor, anlaşılmamanın ve sürekli kendini anlatmak zorunda olmanın yarattığı öfke katmerleniyordu. Yani modernleşmeyle birlikte Batı'nın birçok alandaki üstünlüğü inkâr edilemeyecek düzeye ulaştığında, öncesinde Hristiyanlara karşı duyulan üstünlük duygusunun realitedeki zemini ortadan kalkıyordu. İmparatorluk çöküyor, İslamın getirdiği Müslüman benliğinin üstünlük duygusu derinden yaralanıyordu. Batı, Osmanlı'da başlayan ve Cumhuriyette tamamlanan siyasal kurumların membaı olması, teknolojik gelişimi, entelektüel ve sanatsal ürünleri nedeniyle hayranlık uyandırıyor. Bir model olarak, bir karşılaştırma ögesi olarak orada duruyordu ve Osmanlı – Türk modernleşme deneyimi, bir türlü aslına, yani Batı'daki uydurulamadığından bir sorunsala dönüşüyordu.

Hayranlık ile nefret arasında gidip gelen bir duygu durumu Yakup Kadri'yi de kısaca alıyordu. Irk teorilerini ortaya atan Avrupalılar için Roma İmparatorluğu'nu yıkan barbar sürüleri diyor, kendi bilinçlerinde Batı demek olan İngiltere ve Fransa'yı ağır eleştirdiği *Sodom ve Gomore*'yi oryantalist söylemi yıkmak için yazıyordu. Fakat İkinci Savaşında Nazi barbarlığı altında yitip gitme tehlikesi yaşayan Avrupa'nın, dolayısıyla yegane medeniyetin yıkılacağından endişe duyuyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın kazanmasını isteyen Yakup Kadri, Soğuk Savaş döneminde bunların yerine Batı'nın liderliğini üstlenen ABD ve NATO'yu demokrasinin ve hür dünyanın temsilcisi olarak görüyordu. Batı, dünden bugüne bir sorunsal olarak ulusal bilinçte yer edinen bir ögeydi ve başa çıkılması gereken bir problem. Yakup Kadri ve kuşağının Batı eleştirisi, hayranlık ile nefret gibi karmaşık ve zıt duygular içinde veya dönemsel konjonktürün etkisi altında yapılmaktaydı. Dolayısıyla nesnellik ölçütü çoğunlukla ikinci planda kalmaktaydı.

Meseleler böyle hayati bir hâl alınca devlet ve siyasal iktidarla ilişkiler de bundan etkileniyordu. Aydınlar devleti kurtarmak gibi bir misyona sahiplerdi, zira Osmanlı – Türk aydını kökleri nedeniyle devlete çekiliyordu. Böyle olunca devletle

çok yönlü bir bağımlılık ilişkisi kaçınılmaz olmuştu. Memuriyeti bakımından bağımlı olduğu devletten, fikirleri ve tasarıları bakımından belli ölçülerde özerk bir ilişkiye, muhalifliğe doğru yönelmeye başlamıştı. Bu kendi içinde bir bölünme yaratmıştı. Bir yandan iktidarla iç içelik diğer yandan muhaliflik Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerden Cumhuriyet devri aydınlarına kadar süreklilikler ve kopuşlara sahne olmuştu. Cumhuriyet döneminde devlet kurtarılmıştı ve onun ekonomik ve siyasal bağımsızlığını güçlendirmek ve inkılapları hayata geçirmek gibi yeni bir misyon ortaya çıkmıştı. Değişmeyen nokta devlet ile ilişkilerde aydın aleyhine olan eşitsizlikti. Şiddet tekelinden hukuki meşruluğa kadar devlet son derece güçlüydü. Aydın, hükümetle ilişkilerinden dolayı “devletlû” görüntüsü vardı, ancak kendisine çizilen sınırları aştığında iktidarın uzağında olduğunu görebiliyordu. *Kadro* dergisinin kapatılması ve Yakup Kadri’nin yurtdışına gönderilmesi örneği iktidarın, aydınları her an dışarıya itebilecek güçte olduğunu gösteriyordu.

Bir aydın olarak sahneye çıktığında Yakup Kadri’yi bekleyen aydın ve iktidar ilişkisinin genel çerçevesi böyleydi. Dolayısıyla kendi kuşağındaki diğer aydınlar gibi, temel bir soruyla karşı karşıyaydı. Bir edebiyatçı olarak dış dünyada kopan fırtınalara karşı korunaklı bir alanda sanatını mı icra edecekti, yoksa devletin ve toplumun içinde bulunduğu bu durumda “yararlı” olmak adına kalemini bir ideale mi vakfedecekti? Her iki durumda da onu bekleyen birçok zorluk vardı. Eserlerinin parası geçinmeye yetmiyordu ve geriye kalan iki seçenek olan gazetecilik ve devlet memurluğu onu siyasal iktidarın alanına çekiyordu. Bununla birlikte Yakup Kadri için Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı tanıklıkları bireysel alana çekilip sadece sanatla uğraşmayı da mümkün olmaktan çıkarmıştı. İsviçre’de tedavi gördükten sonra toparlanınca, sağlığı açısından kendisine hiç de iyi gelmeyen bir coğrafyaya şevkle gidivermişti, zira kendi deyimiyle Namık Kemallerin, Ziya Gökalplerin beklediği “kurtarıcı” Anadolu içlerindeydi. Yakup Kadri, Mustafa Kemal’in ilerici inkılaplarının hayata geçirilmesi mücadelesine aynı şevkle katılmıştı. II. Meşrutiyet dönemi ve devamında gelen savaşların getirdiği yıkım karşısındaki nihilistik duygular dağılmış, artık hayatının sonuna kadar dilinden düşürmeyeceği bir ideale kavuşmuştu. İnkılap ideali bir değerlendirme ölçütü olarak iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak bir şeydi. Gazeteci Yakup Kadri politika sahnesinde inkılabın savunusunu yaparken, edebiyatçı Yakup

Kadri de özellikle kültürel alandaki inkılapların yerleşmesi için eserleriyle katkıda bulunmaya çalışıyordu. Aydın, politik sahada eleştirisini gönüllü olarak sakınırken, edebiyatta da estetiği ikinci plana atarak ideali öne çıkarmıştı.

Cumhuriyet, nüfusu yüzde sekseni aşan köylülere medeniyetin nimetlerini ulaştırma amacındaydı. Toplam nüfusun yüzde doksanının okuma – yazma bilmediği bir toplumda eğitim davası en önemli meselelerin başında gelmekteydi. Bir yandan okur – yazarlığın artırılması diğer yandan da insanlara okuyacakları metinlerin, yani Cumhuriyetin ideolojisini ve milli kimlik siyasetini taşıyacak ürünlerin çıkması gerekiyordu. Yakup Kadri’nin ve kuşağının eserlerine bu amaçsallık hâkimdi. *Sodom ve Gomore* okuyucusunun milli duygularını harekete geçirmek amacıyla İstanbul’daki işgalcilere ve işbirlikçilere karşı nefret uyandıracak bir atmosfer yaratmıştı. *Yaban*’da aydınların dikkatini köye çekerek bir bakıma onlara köylüyü aydınlatma görevlerini hatırlatıyordu. Gerçi köylü kollarını iki yana açıp onu bekliyor değildi ve halka rağmen yapılan inkılaplar arrayı daha da açmaktaydı, fakat uzun vadede halkın yararına olacağı için sonunda halkla bütünleşmek mümkün olabilecekti.

Sonuç böyle olmamış ve halka rağmen halk için düsturu halkın daima tepkisini çekmişti. Laiklik alanında uygulamaların, özellikle Şapka Kanunu ve Ezanın Türkçeleştirilmesinin yarattığı soğukluk, jandarma şiddeti, yol vergisi, hayvan vergisi ve arazi vergisi İkinci Dünya Savaşı yıllarının ağır yoksulluğuyla birleşince pek çok bakımından onarılmaz yaraların araya girmesine neden olmuştu. Halka giden yolun ne kadar meşakkatli olduğunu Milli Mücadelenin başından beri dile getiren Yakup Kadri, *Panorama* romanında Tek Parti yönetimiyle iç içe geçmiş büyük toprak sahipleri ve kasaba eşrafının halkla bütünleşmeyi nasıl engellediğini ortaya koymuş ve bir bakıma meselenin bam teline dokunmuştu. Halka rağmen halk için düsturunda vücut bulmuş halkçılığın soğuk yüzü, yönetim alanındaki çarpıklıklarla birleştiğinde, Tek Partiyi sırtından atmak için sabırsızlanan halk için yeni bir partinin kurulması yetecekti. Demokrat Parti – Adalet Partisi’nin temsil ettiği yeni siyasal çizgi neredeyse her seferinde sandıklarını silip süpürmesi bundan kaynaklanıyordu. Bu partiler halkı dönüştürmek yerine uzlaşmayı seçiyorlardı ve çoğunlukla halkın hoşuna gidecek bir söylem tutturmada pek mahirlerdi. Üstelik Tek Parti dönemindeki patronaj ilişkilerini

çok daha ileriye taşıyabiliyorlardı, zira toprak reformu gibi tasarıları olmadığı gibi prensip olarak da kırsaldaki hiyerarşik düzen ve sömürüyle bir sorunları yoktu.

Yakup Kadri, sanayileşme hamlelerini, üretimde modern teknik ve araçların kullanılması hedefini, yurdu birbirine bağlayacak bir ulaşım ağının ve ulusal pazarın kurulmasını içeren Cumhuriyetin medenileşme projesini destekleyenler arasındaydı. Bununla birlikte Kadro hareketiyle daha radikal bir yol izlenmesi gerektiğini dile getiriyordu. Buna göre sanayileşme özel sektörün payının minimum düzeye indirilerek devlet etkinliğinin artırılması, toprak reformu yapılarak köylünün topraklandırılması ve partinin giderek bürokratikleşen karakteri yerine ideolojinin güdümünde ve ilerici bir kadronun öncülüğünde hareket etmesi gerektiğini dile getiriyordu. Atatürk ve İnönü'nün bu derece bir radikallikten yana olmaması, özel sektör çevreleri ve parti üst yönetimini kendi aleyhine çeviren Kadro hareketinin kapanması Yakup Kadri'nin yurtdışına elçilik görevine gönderilmesine yol açacaktı. Yakup Kadri'nin, biraz küskün, fakat el mahkum kabul ettiği bu göreve giderken, inkılabın akıbetine dair umutsuzluğu artacaktı.

Yakup Kadri, Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde elçilik görevleri yürütürken yirmi yıldan fazla zamanı inkılabın başkentinden uzakta geçirdi. Bu bir kopukluk anlamına gelmiyordu, zira gerek izinlerinde gerekse görev yaptığı yerlerin işgale uğramasıyla yurda dönebiliyor ve üst düzey yönetim çevrelerine girerek siyasi gelişmeleri gözlemlene imkânı bulabiliyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarının ağır vergileri, seferberlik kapsamında büyük bir nüfusun silah altında tutulması, harp zenginlerini ve nihayet halkın giderek Tek Partinin aleyhine şiddetli bir şekilde döndüğünü görüyordu. *Panorama* romanında son derece eleştirel bir dille "hata neredeydi?" sorusuna yanıt arıyor, daha doğru bir ifadeyle yanıt vermeye çalışıyordu. Çok Partili döneme geçişi ele alırken inkılabtan ödünler verdiği gerekçesiyle Parti yönetimini eleştirmiş ve Recep Peker'in başını çektiği sertlik yanlısı hizbi haklı bulmuştu. Yakup Kadri, yurtdışında olduğu için bir parçası olmadığı Parti içi hizipleşmede tarafını böyle belli ederken, yaptığı eleştirilerin İnönü'yü de hedef aldığı açıktı. Bununla birlikte bunu doğrudan yapmak için henüz erkendi.

Yakup Kadri, yurda döndüğünde İnönü'nün yanında muhalefet saflarında politikaya yeniden dahil oldu. 1956 yılında yazmaya başladığı *Ulus* gazetesinde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ölümü sonrasında başyazar oldu. Bu dönemde Demokrat Parti'ye ve özellikle Menderes'e yönelik eleştirilerde bulundu. Demokrasi sorunu bağlamında siyasal kültürün eleştirisini yapan çeşitli yazılar kaleme aldı. Ona göre demokrasi ve hukuk devletinin gereklerini içselleştiren bir siyasi ahlâkın gelişmemiş olması nedeniyle demokrasinin çoğunluğun diktatörlüğüne evrilmesine, devlet – hükümet ayrımı anlaşılamadığı için iktidarın kendini devletle özdeşleştirip muhalefete kök söktürmesine, dolayısıyla siyasal partiler arasındaki ilişkilerin bir çatışmayı andırmasına yol açıyordu. Böyle olunca Menderes döneminin kontrolden çıkan iktidarının değişmesi de her şeyin güllük gülistanlık olacağı anlamına gelmiyordu. 27 Mayıs İhtilalinin, yeni Anayasa çalışmalarına girerken “çoğunluğun hâkimiyetini” sınırlandıracak denge ve denetim mekanizmalarını getirmesi, bu yapısal sorunların çözümü için önemli bir gelişmeydi. Yakup Kadri bu yüzden kurucu ve yapıcı bir inkılap devresi olarak selamladığı 27 Mayıs yönetimini destekleyen yazılar yazmıştı. Ancak her şey aslına rücû etmekte gecikmeyip, Demokrat Parti dönemindeki parti kavgaları tekrar alevlenince Yakup Kadri, zihniyet değişmeden kurumların işlemeyeceğini hatırlamakta gecikmeyecekti. 27 Mayıs'ın getirdiği inkılap havası dağılmaya yüz tutarken 73 yaşındaki Yakup Kadri, karamsarlık emareleri göstermeye başlamıştı.

Yakup Kadri, *Panorama*'daki eleştirilerini bir yana bırakıp, 1956 – 1962 yılları arasında yazdığı *Ulus* yazılarında CHP'nin inkılapçı, dinamik ve memleket meselelerini her şeyin üstünde tuttuğunu yazmıştı. Bunun yanında İnönü'nün büyük devlet adamı ve idealist inkılapçı olduğunu o kadar çok tekrar etmişti ki, ipler koptuğunda ona yönelik kullanacağı “küçük politika ustası” gibi ithamların ayakta durmasına olanak kalmayacaktı. Yakup Kadri, üçlü koalisyon hükümeti kurulduktan hemen sonra 1962 yılının Temmuz'unda aniden başyazarlıktan alınmıştı. Kısa bir süre CHP'den istifa etmişti. Başyazarlıktan alınana kadarki son yazılarında bile CHP ve İnönü'nün idealistliğini öven Yakup Kadri, CHP'nin Atatürk ilkelerini terk ettiği için istifa ettiğini söylemişti. Bağımsız milletvekili olarak devam ettiği görevi 1965'te sonlanınca aktif politikadan çekilmişti. Yakup Kadri, İnönü'yü Milli Mücadele'den

başlayarak 27 Mayıs dönemine kadar adeta bütün temel sorunların kaynağı olarak gösterdiği *Politikada 45 Yıl* (1968) başlıklı anı kitabını bu dönemde yazmıştı. Kadro hareketinden sonra sürgüne gönderildiğinde veya çok partili dönemde inkılaptan ödünler verildiğini düşündüğünde istifa etmeyen Yakup Kadri'nin için henüz siyasette yapılacak bir şeyler vardı. Ancak 27 Mayıs sonrasındaki gelişmeler, başyazarlıktan alınması ve İnönü'nün bir ay geçmesine rağmen istifa mektubuna cevap vermemesi zamanın geldiğine işaret olarak görmüştü. Fakat kendi ifadesinde söylediği gibi, CHP'nin manevi şahsiyetinden kopması söz konusu değildi.

Yakup Kadri, ardında kısmen şartların zorlaması kısmen de kendi isteğiyle gündelik politikayla geçen seksen beş yıllık ömür bırakmıştı. Edebiyatta estetik, politik yazılarında eleştirelilik ideale feda edilmişti. Hep ileri tarihe ertelenen bu iki olgunun vakti hiç gelmemişti. CHP'den istifa ettiğinde ise çok geçti. 1968'de çıkan anı kitabı zehir zemberek bir İnönü eleştirisi, politikadan hâlâ kopamamış olmanın bir göstergesiydi. *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (1969) renkli bir anı kitabı, *Hep O Şarkı* (1969) isimli son romanı ise Osmanlı dönemine giden bir nostalji kıvamındaydı. 13 Aralık 1974'te *Anadolu Ajansı* Yakup Kadri'nin vefatını duyurdu. Yakup Kadri'nin vasiyeti resmi veya dini herhangi bir cenaze töreninin yapılmaması yönündeydi.⁶⁰² Ancak buna rağmen resmi bir tören yapılarak annesinin yanına defnedildi.

⁶⁰² Bahar Gökpinar, **Müphem Bir Kadının Feminist Biyografiyle Kurgulanışı: Ayşe Leman Karaosmanoğlu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı, s.95.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Kadro

İkdam

Milliyet

Hâkimiyeti Milliye

Ulus

İnkılap

Akşam

Akis

Cumhuriyet

KİTAPLAR

Ahmad, Feroz : **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995, 1. Baskı.

Akal, Emel : **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı.

Akı, Niyazi : **Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan – Eser – Üslup – Fikir**, İletişim Yayınları, İstanbul (t.y.)

- Aksakal, Hasan : **Huzursuz Modernite: Avrupa Entelektüel Tarihi Üzerine Makaleler**, Beyoğlu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022, 1. Baskı.
- Aksakal, Hasan : **Türk Muhafazakârlığı: Terennüm, Tereddüt, Tahakküm**, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, 1. Baskı.
- Aksakal, Hasan : **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı.
- Anderson, Benedict : **Hayali Cemaatler**, çev. İskender Savaşır, Metis Kitap, İstanbul 2020.
- Atatürk, M. Kemal: **Nutuk**, Kaynak Yayınları, Ankara 2015, 1. Baskı.
- Aybars, Ergun : **İstiklal Mahkemeleri**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2018, 2. Baskı.
- Aybars, Ergun : **İstiklal Mahkemeleri**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2018, 2. Baskı.
- Aydemir, Ş. S. : **Tek Adam III (1922-1938)**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul (t.y.), 16. Baskı.
- Bauman, Zygmunt : **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, 4. Baskı.
- Berman, Marshall : **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 21. Baskı.
- Bora, Tanıl : **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 2. Baskı.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)**, İmge Yayınları, Ankara 2018, 23. Baskı.

- Çakmak, Y. (der.) – Ö. Dikmen (der.) : **Huzursuz Bir Ruhun Panoraması: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Edebiyat ve Düşünce Dünyası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, 1. Baskı
- Çelik, Zeynep : **Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı.
- Dellaloğlu, Besim F. : **Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı.
- Eagleton, Terry : **Kültür**, çev. Berrak Göçer, Can Yayınları, İstanbul 2021, 4. Baskı.
- Eraslan, Cezmi : **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2023, 1. Baskı.
- Ertan, T. Faik : **Kadro Hareketi ve Kadrocular**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, 1. Baskı
- Godelier, Maurice : **İnsan Topluluklarının Temelinde: Antropolojinin Bize Öğrettikleri**, Çev. Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara 2022, 1. Baskı.
- Gökalp, Ziya : **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, 8. Baskı.
- Gökpınar, Bahar: **Müphem Bir Kadının Feminist Biyografi ile Kurgulanışı: Ayşe Leman Karaosmanoğlu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı.
- Göle, Nilüfer : **Modern Mahrem**, Metis Kitap, İstanbul 2011, 11. Baskı.
- Göle, Nilüfer : **Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere**, Metis Yayınları, İstanbul 2022, 7. Baskı.
- Gürbilek, Nurdan : **Kör Ayna Kayıp Şark**, Metis Kitap, İstanbul 2016, 5. Baskı.

- Harvey, David : **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul 1997, 1. Baskı.
- Heper, Metin : **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, 6. Baskı.
- Jusdanis, Gregory : **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, çev.Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2018, 3. Baskı.
- Karaömerlioğlu, Asım: **Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 1. Baskı
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Milli Savaş Hikayeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, 21. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Ahmet Haşim**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 1. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Alp Dağlarından – Miss Chalfrin’in Albümünden**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Anamın Kitabı**, Birikim Yayınları, Ankara 1980, 3. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Ankara**, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 40. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Atatürk**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 4. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Bir Serencam**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, 4. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Bir Sürgün**, Birikim Yayınları, İstanbul 1980, 3. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Ergenekon**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 2. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 15. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Hüküm Gecesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 4. Baskı.

- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Kiralık Konak**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 23. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Panorama**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 10. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Sodom ve Gomore**, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, 3. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 4. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Yaban**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, 90. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Zoraki Diplomat**, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, 3. Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, 1.Baskı.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “Araftaki Ruh”, **Erenlerin Bağından**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 1. Baskı, s.101-104.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “Baskın”, **Bir Serencam**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, 4. Baskı, s.68-81.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “Büyük İnkılâp Küçük Politika”, **Atatürk**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 1. Baskı, s.138-173.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “Sağanak”, **Tiyatro Eserleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 1. Baskı, s.51-93.
- Karpat, Kemal : **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, 1. Baskı.
- Kemal, Yaşar : **Teneke**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, 26. Baskı.
- Moran, Berna : **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 23. Baskı.
- Naci, Fethi : **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, 2. Baskı,
- Öğün, Süleyman S. : **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, 2. Baskı

- Öztürkmen, Arzu : **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı
- Pamuk, Şevket : **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, 9. Baskı.
- Parla, Jale : **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 7. Baskı.
- Parla, Jale : **Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Kökenleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 13. Baskı.
- Said, Edward : **Entelektüel**, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2023, 11. Baskı
- Shayegan, Daryush : **Yaralı Bilinç**, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2020, 6. Baskı.
- Smith, Anthony D. : **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, 10. Baskı.
- Somel, S. Akşin: **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, 3. Baskı.
- Timur, Taner : **Osmanlı Kimliği**, İmge Yayınları, Ankara 2000, 4. Baskı.
- Toprak, Zafer : **Atatürk : Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı,
- Tunçay, Mete : **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 1. Baskı.
- Türkeş, Mustafa : **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi**, İmge Yayınları, Ankara 2019, 1. Baskı.

- Uslu, Ateş : **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi III: Soyut Evrenselciliğe Karşı Eşitlik Talepleri (1789-1917)**, Yordam Kitap, İstanbul 2021, 1. Baskı.
- Weber, Eugen : **Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleştirilmesi (1870-1914)**, Çev. Çağdaş Sümer, Heretik Yayınları, Ankara 2017, 1. Baskı.
- Yücel Eronat, Canan: **Yakup Kadri'den Hasan Âli'ye Mektuplar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, 1. Baskı.
- Yücel, Hasan Âli : **Edebiyat Tarihimizden**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 2. Baskı.
- Zweig, Stefan : **Rotterdamlı Erasmus'un Trajedisi ve Zaferi**, Çev. Ahmet Cemal, Can Yayınları, İstanbul 2019, 10. Baskı.

MAKALELER VE TEZLER

- Aksakal, Hasan : “Muasır Medeniyet Seviyesinin Çok Uzağında: Mahmut Makal'ın Bizim Köy Adlı Eseri Işığında Türkiye'de Cumhuriyetçiliğin Köylülükle İlişkisi”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 19, S.65, Temmuz-Aralık 2023, s.52-79.
- Aydın, Cemil : “Between Reverse Orientalism and the Global Left: Islamic Critiques of the West in Modern Turkey,” **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, 26: 3 (Fall 2006): pp.446-461.
- Başçı, Pelin : “Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları”, **Pasaj**, S.6. Kasım 2007- Mayıs 2008, s.44-69.
- Belge, Murat : “Türkiye'de Kanon”, **Kitap-lık**, S. 68, Ocak 2004, s.54-59.

- Belge, Murat : “Önsöz: Yakup Kadri Üzerine”, **Huzursuz Bir Ruhun Panoraması: Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Edebiyat ve Düşünce Dünyası** (içinde), Der. Yalçın Çakmak – Özge Dikmen, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, 1. Baskı, s.11-16.
- Birkan, Tuncay : “Dünyayla Konuşmak, Kendi Kendimizle Konuşmak”, <https://bianet.org/yazi/dunyayla-konusmak-kendi-kendimizle-konusmak-110707>, Erişim tarihi, 07.03.2023, 19.05.
- Birtek, F. - Ç. Keyder: “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950”, Çev. Nur İmer, **Birikim**, S.22, s.31-40.
- Çankaya, Özlem : “Millî Mücadele Dönemi’nde Asker Firarileri”, **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri (17-20 Ekim 2019)**, Çankırı 2020, 1. Baskı, s.271-306.
- Çetinkaya, Y. D. : “Orta Katman Aydın ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (içinde), Ed. Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 3. Baskı, s.91-102.
- Çıkla, Selçuk : “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 4, S.13-14, Yaz-Güz 2007, s.47-68.
- Çiğdem, Ahmet : “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık** (içinde), ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 4. Baskı, s.68-81.
- Dellaloğlu, Besim F. : “Aydın/Entelektüel”, **Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi** (içinde), Timaş Yayınları, İstanbul 2020,1. Baskı, s.133-150.

- Dellaloğlu, Besim F. : “Kanon”, **Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi** (içinde), Timaş Yayınları, İstanbul 2020,1. Baskı, s.84-93.
- Duran, Burhanedin : “Aydın/Entelektüel”, **Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/entelektuel_aydin , Erişim tarihi: 12.03. 2023, 20:17.
- Eagleton, Terry : **İdeoloji**, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, 1. Baskı.
- Eraslan, Cezmi : “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, 12. Baskı, 519-643.
- Esen, Berk : “Nation-Building, Party-Strength, and Regime Consolidation: Kemalizm in Comperative Perspective”, **Turkish Studies**, 15:4, pp.600-620.
- Gökalp, Ziya : **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, 8. Baskı.
- Gökalp, Ziya : **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 7. Baskı.
- Göle, Nilüfer : “Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık** (içinde), ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 4. Baskı, s.56-67.
- Hobsbawm, Eric : **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, 2. Baskı.
- İmrag, Kaya : “Erken Modern Dönemde Bireyin Yükselişi (1450-1789)”, **Eleştirel Kültür**, <https://www.ekdergi.com/erken-modern->

[donemde-bireyin-yukselisi-1450-1789/](#), Erişim tarihi:
12.03.2023, 20:00.

İmrag, Kaya : “Gelenek ile Modernlik Arasında: 19. Yüzyılda Toplumsal Dönüşümlerin Bireysel Sonuçları”, **Eleştirel Kültür**, <https://www.ekdergi.com/gelenekten-modernlige-19-yuzyilda-toplumsal-donusumlerin-bireysel-sonuclari/> , Erişim tarihi
12.03.2023, 20:00.

İmrag, Kaya : “İnkılap Günlerinde Bir Piyes: Sağanak”, **Mesele Kitap**, <https://www.mesele121.org/inkilap-gunlerinde-bir-piyes-saganak/> , Erişim Tarihi, 09.05.2024, 17.40.

İmrag, Kaya : “Şapka İnkılabının Sosyo-Ekonomik Yönleri: Şapka İthalatı, Yerli Üretim ve Halka Yansımaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.35, S.106, 2022, s.545-584.

Karaömerlioğlu, Asım: “Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, S.88, 2001, s.163-187.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Halk Fırkası perçinleniyor.”, **İnkılâp**, 19 Eylül 1930, Nr.21, s.1

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Cumhuriyet Halk Fırkası”, **İnkılâp**, Nr.4, 2 Eylül 1930, s.2.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Fethi Bey'e Düşen Büyük Vazife”, **İnkılâp**, Nr.6, 4 Eylül 1930, s.2.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “C. H. Fırkası”, **Milliyet**, Nr. 1726, 30 Kasım 1930, s.1.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Radikal Tedbirler”, **Milliyet**, Nr. 1727, 1 Kanunievvel 1930, s.1.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Türk gençliği ve Türk inkılâbı.”, **İnkılâp**, Nr.26, 24 Eylül 1930, s.1.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Hürriyet İnkılâpçının Malıdır.”, **İnkılâp**, Nr.27, 25 Eylül 1930, s.1.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Rusya’da Neler Oluyor?”, **Milliyet**, Nr. 1733, 7 Kanunievvel 1930, s.1.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Medeni Ahlak”, **Milliyet**, Nr. 1102, 6 Mart 1929.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Edebiyat Dersi”, **Milliyet**, Nr. 1609, 04 Ağustos 1930.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Bir Halis Edebiyat Örneği”, **Akşam**, 24 Ekim 1941, s.5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Samimiyete Davet”, **Kadro**, S.16, Nisan 1933, s.29-30.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Kısır ve Bir Hisse”, **Kadro**, s.25-27.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Moskova edebiyat kongresinde”, **Kadro**, s.31.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Ya Muvaffak Olurlarsa”, **Kadro**, S.12, s.35-37.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Milli Tasarruf ve Halk Edebiyatı”, **Kadro**, S.2, 1933, s.26-28.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.6, Temmuz 1932, s.37-40.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.10, Teşrinievvel 1932, s.40-43.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.11, İkinci Teşrin (Kasım) 1932, s.38-40.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.9, Eylül 1932, s.35-38.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.12, Aralık 1932, s.33-35.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Ankara Moskova Roma”, **Kadro**, S.14, Şubat1933, s.39-44.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Zındık, Bolşevik”, **Ulus**, 26.03.1957, s.3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Aydınlar ve Sosyal Cereyanlar”, **Ulus**, 27.12.1961, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “NATO Haftası”, **Ulus**, 04.04.1959, s.1.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Amerika’nın Dürüst Politikası”, **Ulus**, 24.11.1959, s.1, 5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Uğurlama ve Bir Temenni”, **Ulus**, 07.12.1959, s.1, 5.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “Eisenhower’in Bir Nutku Münasebetiyle”, **Ulus**, 11.12.1959, s.1, 5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Türk - Amerikan Dostluğu”, **Ulus**, 06.12.1959, s.1, 5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Ulus**, 30.01.1958, s.5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Aşağılık ve Üstünlük Duyguları”, 27.03.1959, s.1.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Durumun Tahlili”, **Ulus**, 7.04.1957, s.3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Unutulan Bir Misal”, **Ulus**, 31.01.1959, s.1.3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Fikir Hayatı ve Politika”, **Ulus**, 01.02.1958, s.3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Politika ve Menfaat”, **Ulus**, 15.03.1958, s.3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Fikir Hürriyeti ve Devlet”, **Ulus**, 04.10.1960, s.1, 5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “D.P. Radyosu”, **Ulus**, 12.01.1960, s.1, 5.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Fikir İşçileri Kanunu”, **Ulus**, 09.01.1961, s.1

Karaosmanoğlu Y. K. : “Gene Partilere Dair”, **Ulus**, 09.04.1957, s.3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Anlamlar Karışıklığı”, **Ulus**, 23.09.1958, s.1, 3.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Gerçek Demokrasinin Yolu”, **Ulus**, 13.11.1956, s.2.

- Karaosmanoğlu Y. K. : “Meclis Benim”, **Ulus**, 15.08.1958, s.1, 3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Çoğunluğun Diktatorası”, **Ulus**, 23.06.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Parti’den Ne Anlıyoruz?”, **Ulus**, 30.03.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Gene Partilere Dair”, **Ulus**, 09.04.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Partilerarası Göçler”, **Ulus**, 18.04.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Bizde Parti Ahlâkı”, **Ulus**, 22.03. 1959, s.1,3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Partilerimiz ve Particiliğimiz”, **Ulus**, 15.07.1958, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Son Seçimlere Yaklaşırken”, **Ulus**, 01.06.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Memleketin Siyasi Panoraması”, **Ulus**, 22.06.1957, s. 3
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Tehlikeli Adımlar”, **Ulus**, 27.06.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Çocuğun Adını Koyalım”, **Ulus**, 25.08.1957, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Türk Milletinin Çilesi”, **Ulus**, 01.11.1957, s.5.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “Hükümet Buhranı Mı, Rejim Buhranı Mı?”, **Ulus**, 25.11.1957, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “D.P Başkanına Açık Mektup”, **Ulus**, 26.11.1957, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “D.P. Ne Düşünüyor”, **Ulus**, 13.09.1958, s.1, 3
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Balıkesir Nutku”, **Ulus**, 09.09.1958, s.1, 6.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “D.P. Teşkilatında Hizipleşmeler”, **Ulus**, 03.08.1959, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Basın Meselesi”, **Ulus**, 02.01.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Tenakuz Örneği”, **Ulus**, 28.01.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Basın Husumeti”, **Ulus**, 29.01.1960, s.1, 5.

- Karaosmanoğlu Y. K. : “Sansürcü mü, tefsireci mi?”, **Ulus**, 16.05.1958, s.3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Kanun Tefsiri Münasebetiyle”, **Ulus**, 36.03.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “İçişleri Bakanının Beyanatı Üzerine I”, **Ulus**, 09.01.1959, s.1, 3.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “İçişleri Bakanının Beyanatı Üzerine II”, **Ulus**, 11.01.1959, s.1, 3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “İçerisi Dışarısı”, **Ulus**, 02.02.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Cezaevi Rejimi”, **Ulus**, 12.03.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Susturmak Ne İşe Yaradı?”, **Ulus**, 27.07.1959, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Tahrik ve Alarm Usulleri”, **Ulus**, 07.04.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Nutka Cevap I”, **Ulus**, 17.04.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Nizam ve Kanun Yoluyla”, **Ulus**, 01.06.1960, s.1, 5
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Yanlış Bir Müşahede Üzerine”, **Ulus**, 13.06.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “M.B. Hükümetinin Dinamizmi”, **Ulus**, 15.07.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Türk Basının En Şerefli Günü”, **Ulus**, 25.06.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Memleket Adamı ve Parti Şefi”, **Ulus**, 23.06.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “C.H.P. Teşkilatına Yapılan Tamim”, **Ulus**, 16.07.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Memur Maaşlarına Zam”, **Ulus**, 17.02.1961, s.1.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Grev Hakkı”, **Ulus**, 29.01.1961, s.1.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “İşçinin ve İşçiliğin Yarını”, **Ulus**, 20.09.1961, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Hak ve Vazife”, **Ulus**, 08.04.1961, s.1.

- Karaosmanoğlu Y. K. : “Sosyal Bir Dava Üzerine”, **Ulus**, 28.09.1960, s.1, 3.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Toprak ve Köylü”, **Ulus**, 13.08.1960, s.1.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Doğu İllerimizde İnkılap”, **Ulus**, 06.12.1960, s.1.
- Karaosmanoğlu Y.K.: “Yüksek Adalet Divanının Eşiğinde”, **Ulus**, 21.07.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Adalet”, **Ulus**, 15.10.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Hürriyet İstikraz Tahvilleri”, **Ulus**, 22.07.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu, Y. K.: “Eski Hatıralar Işığında Yeni Müşahadeler”, **Ulus**, 09.08.1960, s.1, 5.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Pek Bir İsabetli Karar”, **Ulus**, 30.03.1961,s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “D.P. Dirilebilir mi?”, **Ulus**, 05.04.1961,s.1.
- Karaosmanoğlu Y. K. : , “Siyasi Yerleşme?”, **Ulus**, 20.12.1961, s.1.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “27 Mayıs Havası”, **Ulus**, 11.06.1961,s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “CHP Meclisinin Bir Açıklaması”, **Ulus**, 14.06.1961, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Anayasanın Birleştirici Vasfı”, **Ulus**, 21.06.1961, s.1, 2
- Karaosmanoğlu Y. K. : “İnönü’nün Konuşmaları”, **Ulus**, 05.07.1961, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Huzur ve Sükun”, **Ulus**, 19.07.1961, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Y.T.P. mi, Yeni D.P. mi?”, **Ulus**, 15.07.1961, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “İflas Etmiş Fikirler”, **Ulus**, 06.08.1961, s.1, 2
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Ya Muvaffak Olurlarsa”, **Kadro**, S.12, s.35.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Partimize ve Partilerimize Dair”, **Ulus**, 26.07.1961, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Yuvarlak Masa”, **Ulus**, 25.08.1961, s.1, 2.

Karaosmanoğlu, Y. K.: “İnönü’nün Basın Toplantısı Münasebetiyle”, **Ulus**, 24.10.1961, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Partiler Dışı Hükümet”, **Ulus**, 12.11.1961,s.1.

Karaosmanoğlu Y. K. : “İlk Temaslar ve Ötesi”, **Ulus**, 13.11.1961,s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Millet Bekliyor”, **Ulus**, 14.11.1961,s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Meselenin Mühim Tarafı”, **Ulus**, 15.11.1961,s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Yeni Hükümeti Bekleyen İşler”, **Ulus**, 19.11.1961,s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Çalışma Seferberliği”, **Ulus**, 21.11.1961,s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Güvenilen Hükümet”, **Ulus**, 03.12.1961,s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Dayanışma”, **Ulus**, 27.12.1961, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Faydasız ve Zararlı”, **Ulus**, 09.01.1962, s.1.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Radyo Konuşmasının Işığında”, **Ulus**, 28.02.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Demokrasimiz İmtihandan Geçti”, **Ulus**, 24.02.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Huzuru Sağlama Tedbirleri”, **Ulus**, 03.03.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Siyasi Durum”, **Ulus**, 22.04.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Basiret Meselesi”, **Ulus**, 11.04.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Bazı Polemiklere Dair”, **Ulus**, 25.04.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Nereye Gidiyoruz?”, **Ulus**, 28.04.1962, s.1, 2

Karaosmanoğlu Y. K. : “Sunî Engeller”, **Ulus**, 29.04.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Hükümet Buhranı ve Ötesi”, **Ulus**, 01.06.1962, s.1, 2.

Karaosmanoğlu Y. K. : “Hem Suçlu, Hem Güçlü”, **Ulus**, 02.06.1962, s.1, 2.

- Karaosmanoğlu Y. K. : “Prensiplere Bağlı Kalmak”, **Ulus**, 06.06.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Kanunların Kale Duvarları”, **Ulus**, 09.07.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “CHP ve Hükümet Programı”, **Ulus**, 03.07.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “C.H.P. ve Prensipleri”, **Ulus**, 17.06.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Üçlü Koalisyon Çıkmazda”, **Ulus**, 20.06.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Son Siyasi Gelişmeler”, **Ulus**, 22.06.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Daha İyi Olacak”, **Ulus**, 28.06.1962, s.1, 2.
- Karaosmanoğlu Y. K. : “Bir Bildiri Münasebetiyle”, **Ulus**, 11.07.1962, s.1, 2.
- Kadro : “Siirt Mebusu Mahmut Beyefendiye Açık Mektup”, **Kadro**, S. 23, İkinci Teşrin 1933, s.41-44.
- Küçükömer, İdris : **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma**, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, 2. Baskı.
- Lewis, Bernard : **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2018, 10. Baskı
- Mardin, Şerif : “Tanzimat ve Aydınlar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1., İletişim Yayınları, s.46-54.
- Mardin, Şerif : “Center- Periphery Relations: A Key to Turkish Politics”, **Deadalus**, 102 (1973), pp.169-190.
- Mardin, Şerif : “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Modernleşmesi** (içinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 1. Baskı, s.23-77.
- Metinsoy ,Murat : “Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum”, **Toplum ve Bilim**, S. 118, 2010, s.124-164.

- Metinsoy, Murat : “Everyday Resistance and Selective Adaptation to the Hat Reform in Early Republican Turkey”, **International Journal of Turcologia**, Vol: VIII No: 16, Autumn 2013, pp. 7-47.
- Metinsoy, Murat : “Negotiating the Price of the New State and Republican Modernization: Resistance to the Agricultural Taxes in Modern Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, S. 63, 2020, pp.80–112.
- Metinsoy, Murat : **The Power of the People: Everyday Resistance and Dissent in the Making of Modern Turkey, 1923–38**, Cambridge University Press, 2021.
- Metinsoy, Murat : “Everyday Resistance to Unveiling and Flexible Secularism in Early Republican Turkey”, **Anti-Veiling Campaigns in the Muslim World Gender, Modernism and the Politics of Dress**, Ed. Stephanie Cronin, Routledge Press, London 2014, pp.86-117.
- Moran, Berna : **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, 22. Baskı.
- Oktay, Cemil, : “’Nâs ile İstinas Âlamet-i İflâs’: Aydın – Halk ilişkileri Üzerine Bir Deneme”, **Siyasi Kültür Okumaları** (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, 1. Baskı s.39-50.
- Özkaya, Yücel : **Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Samsakçı, Mehmet : “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Parti / Particilik Algısının Türk Romanına Aksi (1909-1980)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010

- Soydan, Mahmut : “Başvekilin Makalesi: Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Milliyet**, 05.11.1933, s.1-2.
- Soydan, Mahmut : “Nasıl Devletçiyiz?”, **Milliyet**, 09.11.1933, s.1-2.
- Talay, Birsen : “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.30-41.
- Toprak, Zafer : “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Der. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, 1. Baskı, s.39-82.
- Türkeş, Mustafa : “Kadro Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.464-476.
- Türkeş, Ömer, : “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.425-448.
- Ünal, Yenal : “Refik Halid Karay”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-halit-karay-1889-1965/>.
- Yıldız, Ahmet : “Recep Peker”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm** (içinde), Ed. Tanıl Bora – Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s.58-63.
- Yılmaz, Sabanur : “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarında İdeoloji”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2019.